

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф. Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ**

Кочин В. В.

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ
ВІДНОСИН У НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ
ТОВАРИСТВАХ ТА УСТАНОВАХ В УМОВАХ
АДАПТАЦІЇ ДО ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Монографія

Київ 2020

**УДК 347.471::341.24
К75**

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (протокол № 11 від 18 грудня 2019 р.)

Рецензенти:

Крупчан Олександр Дмитрович доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України (директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України);

Жорнокуй Юрій Михайлович, доктор юридичних наук, професор (завідувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ);

Зозуляк Ольга Ігорівна, доктор юридичних наук, доцент (професор кафедри цивільного права ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»).

Кочин В. В. Правове регулювання цивільних відносин у непадприємницьких товариствах та установах в умовах адаптації до правової системи Європейського Союзу. Монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 435 с.

K75

ISBN 978-617-7087-93-8

Монографія присвячена теоретичним та практичним аспектам адаптації законодавства, що регулює цивільні відносини у непадприємницьких товариствах та установах, відповідно до *acquis communautaire* Європейського Союзу.

Дослідження розраховане на науковців, викладачів, аспірантів та студентів юридичних вузів і факультетів, а також усіх, хто цікавиться проблематикою непадприємницьких товариств та установ.

УДК 347.471::341.24

ISBN 978-617-7087-93-8

© Кочин В. В., 2020
© Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020

ЗМІСТ

Передмова 5

Розділ I. Концепція цивілістичного дослідження відносин у невідприємницьких товариствах та установах..... 9

1. Ступінь наукової розробки проблематики відносин у невідприємницьких товариствах та установах: порівняльно-правова характеристика вітчизняної та європейської правової доктрини..... 9
2. Гносеологія правової природи відносин у невідприємницьких товариствах та установах в Україні та державах-членах ЄС 34
3. Методологія та структура дослідження відносин у невідприємницьких товариствах та установах 79

Розділ II. Регулювання acquis ЄС відносин у невідприємницьких товариствах та установах та можливості його запровадження в Україні..... 104

1. Загальна проблематика регулювання acquis ЄС відносин у невідприємницьких товариствах та установах..... 104
2. Фундаментальні принципи правового регулювання відносин у невідприємницьких товариствах та установах в ЄС 129
3. Механізм правового регулювання відносин у невідприємницьких товариствах та установах в Україні як об'єкт адаптації до acquis ЄС 139
4. Елементи адаптації законодавства України, що регулює відносини у невідприємницьких товариствах та установах, до acquis ЄС 177

Розділ III. Непідприємницькі товариства та установи як організаційно-правові форми цивільних відносин в Україні та ЄС..... 193

1. Екзистенціальні засади непідприємницьких товариств та установ у цивільному праві 193
2. Непідприємницькі товариства 242
3. Установи 299
4. Непідприємницькі кооперативи..... 311

Розділ IV. Особливості реалізації суб'єктивних цивільних прав та обов'язків учасниками відносин у непідприємницьких товариствах та установах322

1. Здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків учасниками відносин у непідприємницьких товариствах та установах322
2. Охорона та захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах345
3. Цивільно-правова відповідальність учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах.....369

Висновки 377

Список використаних джерел 387

Передмова

Однією із ключових сфер партнерських відносин між Україною та ЄС є право компаній, що прослідковується як у положеннях глави II Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (втратила чинність), так і чинної Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (глава 13). Цей розділ *acquis communautaire* орієнтований переважно на підприємництво, однак співвідношення його загальних положень з гносеологічним підходом до свободи асоціації та філантропії слугуватимуть ґрунтом до формування моделі правового регулювання відносин у невідповідних товариствах та установах.

Загальне уявлення про міжнародне приватне право, сформоване в межах освітніх програм з підготовки спеціалістів у галузі права, переважно зводиться до класичного розуміння приватних відносин, ускладнених іноземним елементом. Дещо інше розуміння міжнародного приватного права з'являється у разі необхідності порівняльно-правових досліджень правопорядків різних держав, навіть різних правових систем. Результатом такого аналізу має бути не лише набір норм законодавства різних держав, що може бути застосоване у колізійних відносинах, а й сама матерія права, що дозволить передбачити розвиток суспільних відносин.

Нині досі існує теза, що приватні відносини та громадянське суспільство протиставляються публічному правопорядку та державі. Однак, у складному механізмі реалізації суверенної влади народу публічними утвореннями головна спрямованість їх діяльності залишається незмінною за будь яких умов – Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України). У випадках,

коли публічна влада нехтує цим курсом громадянське суспільство компенсує ці втрати або за рахунок самоорганізації, або шляхом протистояння. Саме тому одним з положень Угоди про асоціацію є співробітництво з питань громадянського суспільства (глава 26).

«Життя» будь якого добровільного об'єднання починається із приватної ініціативи щодо його створення. Безвідносно до інтересів, які будуть реалізовуватися цим базовим елементом громадянського суспільства (починаючи з товариства любителів літератури та пирогів з картопляних шкірок¹ та закінчуючи правлячою у державі партією), правова природа внутрішніх відносин залишатиметься приватноправовою – вільне волевиявлення юридично рівних учасників щодо їх особистих немайнових та майнових прав.

Німецький історик права, цивіліст та державознавець Отто фон Гірке (Otto von Gierke) у своїй *The Genossenschaft-Theory* ще на початку ХХ ст. зауважував, що «організація суспільного життя є частиною права. Верховенство права включає не лише зовнішні відносини щодо окремих життів, але також регулює життя держави, церкви, громад та співтовариств. І відносно всіх цих організацій це не задовольняється як щодо особистостей із застосуванням норм для зовнішніх відносин. Ні! Це також керує та проникає у їх внутрішнє життя. Звідси питання про природу асоціацій [об'єднань] не буде більше попереднім питанням юриспруденції, а – базовим питанням»².

Вітчизняні наукові дослідження невідприємницьких товариств та установ, аналогічно до інституцій громадянського суспільства, не можуть характеризуватися як системні та

¹ Йдеться про історичну новелу Mary Ann Shaffer та Annie Barrows *The Guernsey Literary and Potato Peel Pie Society*, на основі якої був знятий одноіменний фільм 2018 р.

² Lewis J. D. *The Genossenschaft-Theory of Otto von Gierke. A study in Political Thought*. Madison 1935. С. 140.

послідовні. За останні десятиліття не минуло і року без дисертаційної роботи, присвяченої проблематиці одного з видів непідприємницьких юридичних осіб. Разом з тим науковий пошук стосовно відносин, що виникають в межах цих організацій, на монографічному рівні здійснено доки не було.

Євроінтеграційні процеси лише додають наукового виклику у прагненні порівняльно-правових досліджень європейського приватного права, пошуку напрямів адаптації та гармонізації з європейською правовою системою. Слід зауважити, що громадянське суспільство має тенденції до глобалізації результатом чого є запровадження зарубіжного досвіду щодо організаційних відносин у непідприємницьких товариствах. До того ж, саме європейська практика усе більше «повертає довіру» до установи як організаційно-правової форми юридичної особи, значення якої за роки радянської влади фактично було нівельовано.

Порівняльний аналіз *acquis* ЄС та законодавства України щодо відносин у непідприємницьких товариствах та установах дозволить розширити уявлення про правову природу членства (участі) у цих організаціях, сформує теоретичний погляд на них як форми цивільних відносин, визначить особливості здійснення та захисту цивільних прав та обов'язків засновників (учасників) цих юридичних осіб щодо реалізації приватних та суспільних інтересів. Дослідження адаптації законодавства України стосуватиметься не лише розуміння права на свободу об'єднання (асоціації), задекларованого у ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а й інших цивільних відносин (управління нерухомістю та фінансовими активами, захист прав споживачів, саморегулювання підприємницької діяльності тощо), що міститься у джерелах *acquis* ЄС у частині права компаній та інших сферах.

Величезне значення у підготовці цієї роботи мала наукова співпраця з колегами Інституту Макса Планка з порівняльного та міжнародного приватного права (м. Гамбург, ФРН) доктором **Євгенією Курзінскі-Зінгер** та

доктором **Райнером Кульмсом**, котрі стали редакторами колективної монографії, присвяченої українському приватному праву та європейській сфері юстиції¹. Саме у цій науковій установі автору вдалося зібрати безцінний науковий матеріал для підготовки видання протягом перебування у якості гостьового дослідника.

Завершення представленої монографії було б неможливим без терпіння та підтримки рецензентів – доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України **Олександра Дмитровича Крупчана** та доктора юридичних наук, професора, **Юрія Михайловича Жорнокуя**, доктора юридичних наук, доцента **Ольги Ігорівни Зозуляк**. Виваженість критики, незабутній час наукового спілкування та щира підтримка лише додають сил та спрямовують у пошуку істини.

Ця монографія є спробою описати «впорядкований хаос», стягнути зсередини «ниточки» правових відносин у непідприємницьких товариствах та установах, враховуючи досвід держав – членів ЄС та тенденції розвитку європейського приватного права. Сподіваюся, це ще на декілька кроків наблизить український правопорядок до європейського цивілізаційного простору.

Володимир Кочин

¹ Ukrainian Private Law and the European Area of Justice. За ред.: Kurzynsky-Singer E., Kulms R. Tübingen: Mohr Siebeck, 2019.

РОЗДІЛ І.

КОНЦЕПЦІЯ ЦИВІЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДНОСИН У НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВАХ ТА УСТАНОВАХ

1. Ступінь наукової розробки проблематики відносин у непідприємницьких товариствах та установах: порівняльно-правова характеристика вітчизняної та європейської правової доктрини

Дослідження проблематики відносини у непідприємницьких товариствах та установах здійснюється в межах інституту юридичної особи приватного права, зважаючи на особливості підстав, мети та наслідків створення названих організацій. На відміну від підприємницьких юридичних осіб, основним акцентом дослідження яких є підприємницька (комерційна) діяльність, то дослідження непідприємницьких перебуває в межах досліджень функціонування громадянського суспільства. При цьому слід розуміти, що громадянське суспільство має як приватноправову (щодо приватної ініціативи), а також публічно-правову складову (щодо взаємодії із публічними утвореннями). З огляду на це, слід навести позицію Н. С. Кузнецової, що саме цивільне право є основним регулятором суспільних відносин приватного характеру, а Цивільний кодекс є не лише основним актом цивільного законодавства, але й основою всієї системи приватного права, «кодексом життя всього громадянського суспільства»¹.

Нині загальна теорія права, а також доктрина приватного права переважно одностайно сприймає конструкцію юридичної особи. Під правовою доктриною

¹ Кузнецова Н. С. Формирование и укрепление частно-правовых основ гражданского общества в Украине. *Альманах цивилистики: Сборник статей.* Вып. 6. За ред.: Майданик Р. А. Киев: Алерта, 2015. С. 51.

розуміють концептуальні ідеї, теорії та погляди щодо права, державно-правової дійсності в цілому, що набувають нормативного, загальнообов'язкового характеру і визначають напрямки нормотворчості та правозастосування. Нині суб'єктом формування правової доктрини може фактично виступати лише Конституційний Суд України, який у своїх правових позиціях, вироблених на основі поглядів визнаних юристів-науковців та практиків, виробляє правову доктрину обов'язкового значення¹.

І. В. Семеніхін акцентує на тому, що право не зводиться до приписів нормативно-правових актів, адже правова доктрина поряд із іншими є однією із форм його об'єктивації². Серед розглянутих автором поглядів маємо на меті підкреслити, що правова доктрина створюється на основі даних про об'єктивні закономірності існування, взаємодії та розвитку правових явищ, що є основною причиною її високого авторитету, передумовою для визнання, легітимації її положень як серед юридичної спільності, так і суспільством загалом³.

Зважаючи на сутність непідприємницьких товариств та установ, а також їх місце у громадянському суспільстві, доктринальні положення щодо цих організацій мають бути максимально зрозумілі, а положення нормативно-правових актів – максимально простими для застосування. Так, Відправною точкою формування доктрини юридичної особи слугує ст. 80 ЦК України, відповідно до якої юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, та яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та

¹ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 194–165.

² Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз. Харків: Юрайт, 2012. С. 21.

³ Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз. Ibid. С. 28.

відповідачем у суді. Саме названий погляд на цього учасника правових відносин не має піддаватися за жодних соціально-економічних реформувань.

Аналіз стану діючого законодавства надає змогу зробити такі попередні висновки щодо ймовірних шляхів формування доктрини юридичної особи¹.

По-перше, щодо визначення кола організацій, які є юридичними особами, а саме, доцільно встановити які суспільні утворення мають набувати статусу юридичної особи, що, зокрема, стосується публічних організацій (органи державної влади, органи місцевого самоврядування) та інститутів громадянського суспільства (неформальні організації, органи самоорганізації населення).

По-друге, існує необхідність вироблення єдиних ознак юридичної особи. Так, юридична особа визнається державою як суб'єкт права, виступає у цивільному обороті від власного імені, має відокремлене майно, яке належить їй залежно від виду (приватна чи публічна) на праві власності або на іншому речовому праві, несе самостійну відповідальність за своїми зобов'язаннями. Названі ознаки мають бути удосконалені з огляду на існування юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права, а також окремих суб'єктів господарювання (власне, підприємств).

По-третє, потребує визначення доцільних та недоцільних організаційно-правові форми юридичних осіб, адже за відсутності єдиної замкненої системи організаційно-правових форм юридичних осіб, виникає гостра необхідність визначення необхідних організаційно-правових форм для здійснення окремих видів господарської діяльності.

¹ Кошин В. В. Місце юридичної особи у правовій системі України. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України»*. Харків: Право, 2013.

По-четверте, потребує розмежування понять «юридична особа» та «суб'єкт господарювання», що надасть можливість розмежувати правове регулювання ЦК України та ГК України, тим самим, забезпечивши належне регулювання економічних відносин в державі.

По-п'яте, слід поширити категорію «юридична особа» на всі галузі права, оскільки визначення сутності та призначення інституту юридичної особи надасть можливість застосовувати досліджувану категорію як до приватних, так і до публічних правових відносин, що унеможливить законодавче зловживання статусом юридичної особи.

Інститут юридичних осіб перебуває у постійному розвитку, адже вид і перелік юридичних осіб за цивільним законодавством залежить від стану української економіки¹. Зважаючи на динамічність розвитку інституту юридичних осіб слід стверджувати, що загальна соціальна природа юридичної особи залишається сталою – поєднання її мети, що визначається засновниками і зумовлена інтересами, із засобами її досягнення².

Ринкова організація господарства потребує чіткої уяви про визнання правового становища юридичних осіб, які не можуть бути відокремлені від всієї правової системи суспільства, в межах романо-германської правової сім'ї на засадах принципу наступності. Так, традиційно цивільним законодавством виділялися юридичні особи як самостійні учасники цивільних відносин, але нині необхідно вести мову про визначення та юридичне закріплення універсального поняття юридичної особи.

Розвиток законодавства незалежної України призвів до існування подвійності такого правового явища як

¹ Суб'єкти цивільного права. За ред.: Шевченко Я. М. Харків: Харків юридичний, 2009. С. 11.

² Кравчук В. М. Соціально-правова природа юридичної особи: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів 2000. С. 3.

юридична особа: у її класичному розумінні (учасник цивільних відносин – ст. 80 ЦК України), а також як господарська організація (суб'єкт господарювання – ст. 55 ГК України). Як наслідок, виник «розширений» перелік видів та організаційно-правових форм юридичних осіб та існування радянського атавізму у вигляді підприємства як суб'єкта правових відносин, що є недопустимим в сучасних економічних відносинах.

Найбільш дискусійною проблемою інституту юридичної особи залишається визначення носія властивостей юридичної особистості, у зв'язку з чим виділяють наступні теорії виникнення юридичної особи: теорія фікції (Ф. К. Савіньї, Бірлінг), теорія персоніфікованої цілі (А. Бринц, Е. Беккер), органічна теорія (О. Ф. Гірке), реалістична теорія (Р. Саллейль, Г. Дернбург), теорія колективу (А. В. Венедиктов, С. М. Братусь, Г. К. Матвеев), теорія держави (С. І. Асканазій), теорія директора (Ю. К. Толстой)¹.

Слід зважати на таку передумову формування правової системи як додержання в процесі її розвитку принципу наступності, тобто сприйняття у формі збереження, утримання, засвоєння, використання елементів правових норм, принципів, форми права, юридичної техніки в процесі розвитку та оновлення правової системи суспільства². Якщо проаналізувати розвиток вітчизняного цивільного законодавства, то з моменту його першої кодифікації і до чинного ЦК України, поняття юридичної особи кардинально змінювалося від визначення їх як «об'єднання осіб» (п. 13 ЦК УРСР 1922 р.), вичерпного переліку видів організацій (ст. 24 ЦК УРСР 1963 р.) і до сьогоденішнього – «організація».

¹ Цивільне право України: Академічний курс. За ред.: Шевченко Я. М. 2-е вид. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 230–231.

² Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 569.

Фундаментальним перетворення інституту юридичної особи у чинному ЦК України є введення категорії «юридична особа публічного права», що на думку Р. А. Майданика, підкреслює приватноправову «чистоту» цього Кодексу¹. При цьому, слід погодитися з його думкою, що наділення юридичної особи публічними функціями або, навпаки, надання статусу юридичної особи державним органам не змінює сутності юридичної особи.

Вважаємо, що місце юридичної особи у правовій системі має визначатися саме через її розуміння як організації, створеної і зареєстрованої у встановленому законом порядку, та яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді, адже саме названий погляд на цього учасника правових відносин не має піддаватися змін за жодних соціально-економічних реформувань.

Окремими нормативно-правовими актами визначені права та обов'язки організацій, які не мають статусу юридичної особи та не відносяться до суб'єктів публічного права. Переважною метою їх створення є реалізація громадянських, політичних, культурних, соціальних та інших прав та обов'язків, що може зумовлювати цивільні відносини. Інші організації реалізують суто приватні інтереси (особисті немайнові чи майнові), тому їх участь у цивільному обороті без статусу юридичної особи видається обмеженою². Дослідження цих організацій має науковий сенс, адже вони перебувають у проміжному стані – між об'єднанням осіб у розмінні права на мирні збори (ст. 315 ЦК України) та об'єднанням осіб у формі юридичної особи.

¹ Майданик Р. А. Юридичні особи публічного права в українському та європейському праві. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах*. Редакція журналу «Право України», 2013. С. 99.

² Кочин В. В. Визначення цивільно-правового статусу неформальних організацій. *Приватне право і підприємництво*. 2013. № 12.

Правові відносини на сьогодні розглядаються як суспільні відносини, які є юридичним виразом фактичних суспільних відносин, де одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої сторони виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона повинна виконати ці вимоги, що охороняються державою¹. Таким чином, сучасна позиція щодо змісту (сенсу) правовідносин відповідає поглядам, запропонованим ще Ф. К. фон Савінії, який виділяв, по-перше, матерію, тобто відносини самі по собі та, по-друге, юридичне вираження цієї матерії – чистий факт (матеріальний аспект) та формальний аспект (віднесення його до юридичної форми)².

Категорія «юридична особа», насамперед, належить приватному праву, оскільки реалізує особисті (приватні) інтереси засновників (учасників). Нині ж увага інституту юридичних осіб зосереджується, головним чином, на особливості здійснення ними підприємницької діяльності (підприємницькі юридичні особи), хоча при цьому не слід забувати й про інші сфери суспільного життя – реалізацію особистих немайнових чи майнових, громадських, політичних чи соціальних інтересів (непідприємницькі юридичні особи).

В. І. Борисова зазначає, що юридична особа як учасник цивільних відносин «живе» за певними законами, постійно удосконалюючись зі зміною соціально-економічних формацій³. Дійсно, цей учасник суспільних відносин вже не завжди ототожнюється з його засновниками (учасниками), тим самим є окремим

¹ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 335.

² Савінії Ф. К. фон Система современного римского права. За ред.: Кутателадзе О., Зубарь В. Москва: Статут, 2011.

³ Борисова В. І. Інститут юридичної особи у праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 31.

та самостійним. Існування інституту юридичної особи дозволяє зробити висновок, що у правових відносинах на їх сучасному етапі розвитку на перший план виходить юридичний, а не фактичний зміст (сенс).

Римські джерела доводять, що людина як носій прав та обов'язків називається «особою», яка здатна мати права й обов'язки – бути суб'єктом права, ставлячи поняття *persona* на один щабель з поняттям *homo*¹. Проте римське право не надавало статусу *persona* будь-якій людині, оскільки правоздатність окремих категорій жителів Риму (перегринів, латинів, лібертинів тощо) обмежувалася².

З подальшим розвитком суспільних відносин ускладнюється процес реалізації окремих приватних інтересів єдиною людиною, а часом робить її взагалі неможливою. Тому, хоча у *ius Quiritium* і не використовувалася категорія юридична особа, однак без єдиної термінології вживалися такі категорії, як: *corpus habere*, *collegium*, *universitas*, які можна окреслити як приватні корпорації, які створювалися для: 1) релігійних цілей (*sodalitates*, *collegia*, *sodalicia*), або 2) професійних цілей ремісників (*fabulorum*, *pistorum*). Більше того, як свідчить Гай, Закони XII таблиць довели право релігійних спілок мати статути, аби вони не суперечили закону³.

Таким чином, інститут юридичної особи поступово окреслювався на основі простих суспільних організацій, які в сучасних умовах відповідають поняттю «неформальні організації» – організації, які не визнані державою як юридичні особи (трудові колективи, самодіяльні театри, ініціативні групи тощо). Вони, на нашу думку, як і римські корпорації перебувають на етапі становлення як учасники правових відносин. Тобто, основні принципи

¹ Дроніков В. К. Римське приватне право. Київ 1961. С. 61.

² Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2006. С. 269.

³ Дроніков В. К. Римське приватне право. Київ 1961. С. 62.

правосуб'єктності, визначені ще римським правом, можуть бути використані при формуванні оптимальної моделі правового статусу неформальних організацій.

Залучаючи Закони XII таблиць, нагадаємо, що положення (статути) згаданих організацій не мали містити порушення публічних законів (D.47.22.4). І. Б. Новицький стверджує, що такий порядок вільного створення колегій запозичений із законодавства Солона, тобто з грецького права¹. Нині це положення також має місце у законодавстві України. Зокрема, ст. 37 Конституції України та ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання» визначені обмеження щодо створення та діяльності об'єднань громадян, які мають публічно-правовий характер.

В. М. Хвостов наголошує, що раніше навіть від виникнення якоїсь наукової юридичної теорії римське право визнало, що суб'єктивні цивільні права можуть належати не лише фізичним особам, вони можуть існувати незалежно від фізичних осіб, як майно особливих суб'єктивних прав, які не є змістом фізичної особи та не мають видимого, вловимого для зовнішніх відчуттів існування². Тим самим автор виділяє ці особливі утворення – «центри належності» суб'єктивних цивільних прав, до яких, зокрема, відносить: 1) державу; 2) союзи публічного права; 3) приватні союзи; 4) установи з благодійною метою³.

Сутність юридичної особи відповідно до римської теорії зводилася до того, що в силу практичних міркувань право створює фікцію (припущення), що в окремих випадках існує ніби як фізична особа, як би людина, якій належать ці права. Така конструкція була висловлена юристом Флорентином (*libro 8 institutionum*)

¹ Новицький І. Б. Основы римского гражданского права. Москва: Зерцало, 2007. С. 59–60.

² Хвостов В. М. Система римского права. Москва: Издательство «Спарк», 1996. С. 112.

³ Хвостов В. М. Система римского права. Ibid. С. 112–114.

L. 22 D *de fidejussoribus et mandator*, що дозволяло визначити право- та дієздатність юридичних осіб¹. Норми-фікції у сучасному розумінні є нормами, які для цілей правового регулювання визнають існуючими ті факти, що відсутні в реальному житті, і навпаки². Вже у XII ст. папа Інокентій IV уперше встановив положення, що юридична особа – це поняття, що не збігається з поняттям пов'язаних осіб та не має здатності волі і не може діяти сама, а тільки через своїх членів³.

Досліджуючи положення римського права щодо прав юридичних осіб, Ф. К. фон Савіньї не виключав можливість набуття ними таких цивільних прав⁴: 1) майнові права, які забезпечували, подібно інституту опіки над недієздатними, шляхом створення їх «статуту», тобто шляхом визначення прав та обов'язків учасників такої організації. Зокрема, йдеться про: а) власність; б) сервітути (за виключенням *usus*); в) володіння; 2) зобов'язальні права, що забезпечуються можливістю укладення договорів їх статутними представниками. При цьому свобода договору обмежувалася метою створення юридичної особи (що відображає зародження спеціальної правоздатності юридичних осіб); 3) право на звернення до суду шляхом представництва з правами прокуратора (лат. *procurator* – керуючий, розпорядник, той, хто турбується про щось); 4) спадкові правовідносини у частині права бути спадкоємцем; 5) відносини, що виникають із деліктів, зокрема, можливість їх припинення, процесуальні штрафи

¹ Хвостов В. М. Система римського права. Ibid. С. 115–116.

² Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 242.

³ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004.

⁴ Савіньї Ф. К. фон Система современного римского права. За ред.: Кутателадзе О., Зубарь В. Москва: Статут, 2012.

(хоча слід підкреслити, що відповідальність носила переважно політичний характер).

Нині цивілісти приділяють увагу особливостям цивільно-правового статусу так званих «колективних утворень»¹, які, не є суб'єктами права, проте об'єднують в *єдине ціле* (курсив – В. К.) різних суб'єктів права. При цьому, як зауважує М. К. Сулейменов, останнім часом з'являється усе більше нових утворень, яким не приділяється належна увага². Так, найбільш типовими є відносини з їх участю, які виникають з: 1) права спільної власності; 2) спільного права інтелектуальної власності; 3) спільного спадкового права; 4) спільного здійснення підприємницької діяльності. Крім того, продовжує автор, для надання колективним утворенням статусу учасника правовідносин необхідно переглянути ряд фундаментальних положень цивільного права, зважаючи на можливі непередбачувані та небажані наслідки³.

Спираючись на теоретичні підходи до правовідносин, у юридичній літературі визначено умови, які повинні пройти суб'єкти права щодо наділення їх юридичними властивостями учасників: 1) здобути властивості суб'єктів права як потенційних суб'єктів (учасників) конкретних правовідносин – вступити у загальні відносини правосуб'єктності з усіма іншими суб'єктами; 2) знайти додаткові властивості юридичного характеру в конкретній юридично значущій ситуації – вступити в конкретні відносини правосуб'єктності⁴.

Проте названі організації можуть набувати лише окремих цивільних прав та обов'язків. Так, законодавством передбачені випадки реалізації окремих

¹ Сулейменов М. К. Избранные труды по гражданскому праву. Москва: Статут, 2006. С. 56.

² Сулейменов М. К. Избранные труды по гражданскому праву. Ibid. С. 57.

³ Сулейменов М. К. Избранные труды по гражданскому праву. Ibid. С. 59.

⁴ Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 536–537

правомочностей власника неформальними організаціями. На практиці така проблема виникла при визначенні права профспілкової власності¹. Крім того, ЗК України визначено можливість набуття права постійного користування земельною ділянкою, тобто володіння та користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку громадськими організаціями осіб з інвалідністю України, їх підприємствами (об'єднаннями), установами, організаціями (п. б, ч. 2 ст. 92), а право постійного користування було фактично збережено й для інших організацій, навіть без статусу юридичної особи, рішенням Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р., № 5-рп/2005.

Відсутність статусу юридичної особи не означає заперечення можливості організацій брати участь в окремих цивільних відносинах, що має допоміжний характер. Зокрема, враховуючи це Закон України «Про громадські об'єднання» передбачає окремо: 1) права громадських об'єднань, які є неформальними організаціями, що мають публічно-правовий зміст; 2) право на участь у цивільних відносинах виключно громадських об'єднань зі статусом юридичної особи (ст. 21).

Таким чином, неформальні організації можуть набути властивості суб'єктів права як потенційних учасників конкретних відносин, однак для набуття додаткових властивостей юридичного характеру в конкретно значущій ситуації (зокрема, в цивільних відносинах) статусу неформальної організації недостатньо. Якщо в римському праві йшлося про відносини, подібні до опіки над фізичною особою, то нині можна стверджувати про використання інституту представництва такої організації для забезпечення її діяльності.

¹ Дзера О. В. Особливості здійснення і захисту права профспілкової власності. *Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин*. За ред.: Луць В. В. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011.

Відійшовши від неформальних організацій, перейдемо до аналізу сучасної доктрини юридичної особи у приватному праві України. І. В. Семеніхін справедливо стверджує, що правові доктрини здебільшого представлені науковими школами, а не окремими вченими та їх працями¹. Так, інститут юридичної особи у новому Цивільному кодексі України як складової правової системи було проаналізовано представниками київської школи цивілістики А. С. Довгертом та Н. С. Кузнецовою², аналіз юридичної особи як суб'єкта цивільного права в останніх наукових джерелах здійснили представники харківської школи цивілістики В. І. Борисова³ та І. В. Спасибо-Фатєєва⁴. Крім того, слід виділити дослідження прикарпатської школи цивілістики щодо окреслення проблематики корпоративного права за загальною редакцією В. А. Васильєвої⁵.

В першу чергу слід звернутися до таких елементів інституту юридичної особи як: поняття та класифікація, цивільна правосуб'єктність, створення юридичної особи, управління товариством та установою, припинення юридичної особи, особливості юридичних осіб публічного права (у тому числі держави, АРК, територіальних

¹ Семеніхін І. В. *Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз*. Харків: Юрайт, 2012. С. 31.

² Довгерт А. С., Кузнецова Н. С. *Інститут юридического лица в новом Гражданском кодексе Украины. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право*. За ред.: Кузнецова Н. С. Харьков: Право, 2011.

³ Борисова В. І. *Юридичні особи як суб'єкти цивільних відносин. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України*. За ред.: Кузнецова Н. С., Довгерт А. С., Луць В. В., Майданик Р. А. Харків: Право, 2013.

⁴ Спасибо-Фатєєва І. В. *Критический взгляд на виды и организационно-правовые формы юридических лиц Украины. Очерки права компаний: сборник статей*. За ред.: Спасибо-Фатєєва І. В. Харьков: ЧП «ЭКУС», Сообщество «Цивилистическая платформа», 2019.

⁵ Васильєва В. А., Зеліско А. В., Луць В. В., та ін. *Корпоративне право України: проблеми теорії та практики: монографія*. За ред.: Васильєва В. А. Івано-Франківськ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака, Лабораторія проблем корпоративного права; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника», Навчально-науковий юридичний інститут, 2017.

громад, а також їх органи та представники), їх відповідальність. Важливо виділити ключовий момент доктрини юридичної особи щодо видів юридичних осіб – вони можуть створюватися у формі товариств та установ, хоча ЦК України передбачає можливість створення юридичних осіб в інших формах, однак «інші форми» (наприклад, приватне підприємство) існує в межах форми товариства, тому презумпція ч. 1 ст. 83 ЦК України потребує уточнення¹.

В. І. Борисова у подальшому визначає основні ознаки юридичних осіб, особливості їх класифікації відповідно до різних критеріїв, їх індивідуалізуючі ознаки, особливості правосуб'єктності, властивості та види органів, а також правовий статус окремих видів цих організацій. До названого можливо лише приєднатися та додатково підкреслити, що цілком виправданим є нормативно-правове регулювання окремих видів юридичних осіб на рівні спеціальних законів².

Ведучи мову про окремі дисертаційні дослідження, предметом яких був інститут юридичної особи приватного права, то їх умовно поділити на: а) загальні: що стосувалися усіх видів або організаційно-правових форм юридичних осіб³, безпосередньо усіх непідприємницьких юридичних осіб⁴, а

¹ Довгерт А. С., Кузнецова Н. С. Институт юридического лица в новом Гражданском кодексе Украины. *Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право.* За ред.: Кузнецова Н. С. Харьков: Право, 2011. С. 227–228.

² Борисова В. І. Юридичні особи як суб'єкти цивільних відносин. *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України.* За ред.: Кузнецова Н. С., Довгерт А. С., Луць В. В., Майданик Р. А. Харків: Право, 2013. С. 256.

³ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004.; Юркевич Ю. М. Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України. Дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.03. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017.

⁴ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017.

також їх окремих юридичних властивостей таких організацій¹; б) спеціальні, зокрема щодо окремих видів невідприємницьких організацій, а саме: громадських об'єднань², політичних партій³, релігійних організацій⁴, благодійних організацій⁵, пенсійних

¹ Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004.; *Примак В. Д.* Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2005.; *Черевко П. П.* Створення юридичних осіб приватного права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009.; *Жеков Д. В.* Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015.

² *Менджул М. В.* Громадські організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2011.; *Парута Ю. І.* Громадські об'єднання як учасники цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015.; *Ущанівська А. В.* Цивільно-правовий статус громадських об'єднань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015.; *Пишна А. Г.* Цивільно-правові аспекти діяльності громадських об'єднань в умовах формування громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016.

³ *Мандрика А. М.* Право власності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків 2005.; *Капталан І. М.* Політичні партії як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015.

⁴ *Фучеджі В. Д.* Релігійні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006.; *Кривенко Ю. В.* Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007.; *Піддубна В. Ф.* Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008.; *Ятченко Є. О.* Речові права релігійних організацій на майно культурного призначення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2010.

⁵ *Літвіна О. Ю.* Правове положення благодійних організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2003.; *Чепурнов В. О.* Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004.; *Литвин І. В.* Правове регулювання благодійної діяльності в Європі: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015.; *Штучанич І. І.* Благодійні організації як суб'єкти цивільного права: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Львівський національний університет імені Івана Франка; Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2018.

фондів¹, професійних спілок², спортивних організацій³, бірж⁴, саморегульованих організацій⁵, садівницьких товариств⁶, споживчих товариств⁷, торгово-промислових палат⁸, установ⁹. Окремо слід звернути увагу на роботи, які мали на меті об'єднати напрацювання у сфері досліджень невідприємницьких (некомерційних) організацій в Україні за редакціями В. В. Луця¹⁰ та І. В. Спасибо-Фатєєвої¹¹. Додатково слід згадати про існування у юридичній науці ідеї виділення кооперативного права як комплексної галузі у взаємодії з нормами цивільного, адміністративного, фінансового, господарського, трудового,

¹ Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів 2008.; Войцеховська Х. В. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб як учасник цивільних відносин: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2016.

² Соловійов А. Н. Право собственности профессиональных союзов Украины: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харків 2002.

³ Тихонова М. А. Невідприємницькі фізкультурно-спортивні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків 2009.; Біляев О. О. Спортивні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2015.

⁴ Дудорова К. Б. Цивільно-правове регулювання діяльності товарних бірж в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 1995.; Плахіна І. В. Цивільно-правовий статус бірж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2009.

⁵ Філатова Н. Ю. Саморегульовані організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014.

⁶ Машуков Р. О. Право власності садівницького товариства та його членів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2010.

⁷ Зеліско А. В. Правовий статус споживчих товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008.

⁸ Добкіна К. Р. Цивільно-правовий статус торгово-промислової палати України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Київський університет права, 2012.

⁹ Лещенко Д. С. Правовий статус установ в цивільному праві України: автореф. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005.; Жигалкін І. П. Установи як юридичні особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009.

¹⁰ Правовий статус невідприємницьких організацій. За ред.: Луць В. В. Київ 2006.

¹¹ Спасибо-Фатєєва І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. За ред.: Спасибо-Фатєєва І. В. Харків: Право, 2013.

міжнародного та інших галузей права, яка представлена працею за редакцією В. І. Семчика¹.

Зважаючи на таку значну наукову роботу, яка була проведена за часи незалежності, слід констатувати, що доктрина цивільного права зводиться переважно до дослідження цивільного-правового статусу непідприємницьких товариств та установ, натомість проблематика відносин у цих організаціях залишається дещо фрагментарною. З огляду на це, вважаємо за доцільне розглянути найбільш ключові положення вітчизняної доктрини.

Так, до нині наукова позиція І. М. Кучеренко стосовно неоднозначного застосування поняття «організаційно-правова форма» непідприємницьких юридичних осіб у законодавчих актах. При цьому, для приведення непідприємницьких юридичних осіб до єдиної системи пропонувалося виходити із тих основних ознак, які мають цивілістичну природу, а саме можливості / неможливості їх членів бути власником паю (частки) чи інших об'єктів права власності, їх відповідальності за борги юридичної особи, а також можливості отримання майна при ліквідації непідприємницької юридичної особи тощо².

В результаті дослідження вчена запропонувала «зламати певні стереотипи» і не виділяти як організаційно-правові форми юридичних осіб благодійні організації, партії, релігійні організації лише на підставі реалізації різних задач (нематеріальних (духовних) інтересів; натомість додати до непідприємницьких подібні до господарських товариств (непідприємницьке товариство з обмеженою відповідальністю, непідприємницьке товариство з додатковою відповідальністю, непідприємницьке товариство

¹ Семчик В. І., Бабенко С. Г., Валик М. П., та ін. Кооперативне право. За ред.: Семчик В. І. Київ: Ін Юре, 1998.

² Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 24–25.

з повною відповідальністю; крім того виділені заклади (члени яких не несуть відповідальності за зобов'язаннями створеними ними юридичної особи та мають право на отримання майна після ліквідації), громадські товариства (в яких члени не несуть відповідальності за зобов'язаннями юридичної особи та не мають ніяких майнових прав), а також товариства співвласників¹.

В юридичній літературі окремо наголошувалося на комплексний вплив на правове регулювання інституту непідприємницьких товариств та установ, зокрема через базові конституційні принципи організації та діяльності непідприємницьких організацій: добровільність, непідпорядкованість владі, рівноправність членів, законність, вільний вибір діяльності, департизація².

Дослідження некомерційних організацій, проведене представниками харківської школи цивілістики, зводиться до поняття і правової природи некомерційних організацій, а також окремих їх видів, зокрема, непідприємницьких товариств, споживчих кооперативів, установ та інших некомерційних організацій в різних сферах буття. З огляду на предмет цього дослідження, звертаємо увагу на окреме виділення питань управління некомерційними організаціями. Так, автори виділяють: а) загальні засади управління, відповідно до яких встановлено, що законодавством щодо окремих видів некомерційних організацій відсутні норми щодо управління, з огляду на що діє загальна норма ст. 97 ЦК України; б) вищі органи управління, правове регулювання так само не позбавлене суперечностей; в) виконавчі органи, які часто на названі такими, однак їх повноваження дозволяють віднести їх до органів, які реалізують волю учасників;

¹ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Ibid. С. 292–293.

² Правовий статус непідприємницьких організацій. За ред.: Луць В. В. Київ 2006.

г) контрольні органи та організації, в межах яких вони створюються; г) інші органи¹;

Першим в українській юридичній науці комплексним теоретико-прикладним дослідженням інституту непідприємницьких юридичних осіб із позицій цивільно-правового регулювання, на основі якого обґрунтовано концепцію їх функціонування як суб'єктів цивільного права, є дисертаційна робота О.І. Зозуляк. Авторка констатує, що «...особливості різних за своїм становищем та метою діяльності непідприємницьких юридичних осіб (специфіка членства у них, специфічні установчі документи, особливості здійснення управління тощо) обумовлюють потребу у проведенні подальших наукових досліджень за окресленою сферою правовідносин, зокрема в частині тенденцій розвитку спеціального законодавства та рельєфного відображення у ньому специфічних рис тієї чи іншої конкретної непідприємницької юридичної особи із збереженням фундаментальних ознак останньої...»².

Окрім досліджень, що стосуються безпосередньо інституту юридичної особи загалом, чи непідприємницьких організацій, зокрема, здійснено ряд наукових пошуків як у межах приватноправових відносин³, що стосуються окремих сфер суспільних відносин, а також щодо господарсько-правового регулювання у «третьому секторі»⁴ або опосередковано

¹ Спасибо-Фатеева І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2013. С. 120–129.

² Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. С. 145.

³ Давидова Н. О. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин у сфері освіти в Україні і США: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017.

⁴ Коєрзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017.

стосується невідприємницьких відносин¹. При цьому не слід оминати дослідження корпоративних відносин, зокрема проблематику корпоративного управління², безумовно зважаючи на специфіку невідприємницьких юридичних осіб. Крім того, зважаючи на публічно-правову складову невідприємницьких товариств та установ, доктрина юридичних осіб в Україні може ілюструватися дослідженнями в межах теорії права³, конституційного⁴ та

¹ Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.04. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006.

² Спасибо-Фатеева І. В., Кібенко О. Р., Борисова В. І. Корпоративне управління: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2007.; Беляневич О. А., Мякий А. В. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми. Монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017.

³ Кравчук К. М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.01. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008.; Паращевіна О. А. Нетрадиційні колективні суб'єкти права у правовому житті сучасного суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.01. Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2012.

⁴ Кафарський В. І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.02. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2010.; Бондарчук І. В. Конституційно-правові основи легалізації громадських організацій і політичних партій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014.; Волкова Д. Є. Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015.; Дорофеева В. І. Конституційні засади участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини: Україна та зарубіжний досвід: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Державний вищий навчальний заклад Ужгородський національний університет. Ужгород, 2018.

адміністративного права¹.

Порівняльно-правові дослідження мають користь не лише щодо уніфікації права, а також застосування компаративістики для вирішення «внутрішньо національної» дискусії, про що наголошували у свій час К. Цвайгерт та Х. Кьотц². Розуміємо, що доктринальні положення або нормативно-правове регулювання відносин в окремій державі не може бути ідеальним варіантом вирішення реальних проблем унормування. Однак, досвід правозастосування в умовах реалізації принципу верховенства права, а також втілення міжнародно-правових стандартів безумовно є лише додатковим аргументом у відповідних наукових дискусіях.

Здійснення аналізу правових доктрин кожної держави – члена ЄС є надзвичайно складним і комплексним дослідженням, яке у Європі щодо запропонованої

¹ *Зима О. Т.* Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2001.; *Додіна Є. Є.* Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002.; *Музичук О. М.* Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003.; *Пристінський І. О.* Адміністративно-правовий статус релігійних організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2010.; *Савищенко В. М.* Організаційне та правове забезпечення освіти і науки в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2016.; *Галай А. О.* Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань юридичного спрямування в Україні: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.07. Національна академія прокуратури України. Київ, 2015.; *Слободенюк І. В.* Організаційно-правові засади діяльності громадських формувань з охорони правопорядку: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017.; *Іванцов В. В.* Адміністративно-правове регулювання залучення громадськості до заходів із запобігання корупції: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2018.

² *Цвайгерт К., Кьотц Х.* Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: В. 2-х тт. Том I. Основы: Пер. с нем. Москва: Междунар. отношения, 1998. С. 26–27.

проблематики представлено рядом робіт стосовно товариств¹, установ², а також кооперативних організацій³. Загалом же дослідження у цій сфері ґрунтуються на дослідженнях економічної теорії, запропоновані *H. Hansmann*⁴, а також численними напрацюваннями в межах the John Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project⁵. Ключовою з роботою щодо відносин участі у неприбуткових товариствах та установах в Європі є робота за редакцією *K. J. Hopt, T. von Hippel*⁶.

Загалом місце юридичної особи у правовій системі за останнє століття не піддається сумніву. Теорії юридичної особи (або юридичної особистості) зводяться до наступних: 1) теорія фікції Савіньї (*Savigny*); 2) теорія концесій (*concession theory*) *Friedmann* (корпоративні утворення без державного визнання не мають юридичної особистості доки така особистість на буде встановлена «законом»); 3) теорії *Ihering* та *Hohfeld* як філософські уточнення теорії фікції – суб'єкти права на юридичну особу є людьми, які перебувають насправді поза юридичною особою як символ для ефективності групи та для участі ю судовому чи арбітражному процесам; 4) реалістична або органічна теорія (*Maitland, Ganado, Friedman*) – справжня сутність юридичної особи полягає у джерелі її особистості та не потребує державного визнання адже втілює колективний дух (хоча

¹ *Ploeg T. J. van der Associations. Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996.* Council of Europe Publishing.

² The European Foundation. A New Legal Approach. За ред.: *Hopt K. J., Walz W. R., Hippel T. von, Then V.* Verlag Bertelsmann Stiftung, 2006.; *Hondius F.* Foundations. Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996. Council of Europe Publishing.

³ *Münkner H.-H.* Co-operative Principles and Co-operative Law. Marburg / Lahn 1974.

⁴ *Hansmann H.* Economic Theories of Nonprofit Organization. *The Economics of Nonprofit Enterprises.* За ред.: *Steinberg R.* Edward Elgar Publishing Limited, 2004.

⁵ The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. URL: <https://ccss.jhu.edu/research-projects/comparative-nonprofit-sector-project/> (дата звернення: 01.03.2017).

⁶ Comparative Corporate Governance of Non-Profit Organizations. За ред.: *Hopt K. J., Hippel T. von* Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Friedman робить висновок щодо її принципової слабкості як висловленої *Gierke* спроби у його теорії поєднати корпоративні групи та державну владу, яка є по суті також корпоративним утворенням і у той же час включає суверенність кожного утворення); 5) теорія соціальної організації (*Ganado*) – правовідносини у групі осіб, що визнаються правом та мають такі чотири елементи як мета, інтерес, утворення організації для досягнення мети, прояв волі членів у єдину складову¹.

Нині вже йдеться про напрямки уніфікації корпоративного права та права компаній на наднаціональному рівні. Основі ідеї зводяться до встановлення загальних правил та механізмів реалізації принципу свободи створення та транскордонної реструктуризації; побудови інвестиційної впевненості щодо безпеки ринків; впровадження сучасних технологій та заснованих на цих принципах напрямків правової визначеності у комунікаційних операціях; а також перебудова інвестиційної впевненості та дисципліни самозацікавлених менеджерів².

Примітним є те, що вироблення технічних «стандартів» європейського права покладається фактично на приватних учасників, зокрема такі органи європейської стандартизації (European standardization bodies) як CEN (Європейський комітет зі стандартизації), CENELEC (Європейський комітет електротехнічної стандартизації), ETSI (Європейський інститут телекомунікаційних стандартів), які є приватноправовими асоціаціями (непідприємницькими товариствами)³. Безпосередньо правові стандарти приватного права так само

¹ *Muscat A. Principles of Maltese Company Law. Malta University Press, 2007. C. 172–179.*

² *Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., ma in. European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University's Faculty of Law. Intersentia, 2006. C. 172–173.*

³ *Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., ma in. European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University's Faculty of Law. Ibid. C. 21.*

формується приватноправовими ініціативами (1987 – група Оле Ландо; 1994 – колектив авторів під керівництвом A. S. Hartkamp, який сформував ідею Європейського цивільного кодексу, 1999 – заснування групи з вивчення Європейського цивільного кодексу)¹.

Загальне уявлення про непідприємницькі товариства та установи у Європі, а також безпосередньо відносини, які існують в них, формується відповідно до розуміння права на свободу об'єднання, а також права на створення юридичної особи та реалізації правомочностей власника майна, яке передається організації. Як результат виділяють дві групи організацій: 1) групи громадянського суспільства та групи з інтересів (civil society groups / interest groups); 2) інституційні організації із статусом юридичної особи (civil society organizations), які створюються відповідно до необхідності участі у правових відносинах як повноцінний учасник, наприклад у разі надання публічних послуг².

В цілому усі організації поділяють на членські та нечленські. Найвизначнішими і відомими формами членських організацій є асоціації (associations) та кооперативні товариства (cooperative societies). Існують також альтернативні форми як партнерства (partnerships) та товариства з обмеженою відповідальністю (limited liability companies). Найбільш відомими юридичними формами для не членських організацій є установи (foundations) та трасти (trusts). Зазвичай установа має правосуб'єктність, тоді як траст, як правило, не має правосуб'єктності. Благодійні трасти характеризуються правосуб'єктністю через об'єднання благодійних опікунів. Держави – члени ЄС, як правило, мають орган членства з основними повноваженнями з питань, таких

¹ Schmidt-Kessel M. European Civil Code. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 553.

² Ruzza C. Organised civil society and political representation in the EU arena. *Civil Society and International Governance The role of non-state actors in global and regional regulatory frameworks.* За ред.: Armstrong D., Bello V., Gilson J., Spini D. 2011. С. 50–53.

як прийом нових членів, призначення та звільнення з посади директорів, внесення змін до статуту та розпуску. Організаціям типу установи, як правило, не вистачає виборчого органу. Отже, головним органом є рада управління або піклувальники. При цьому звертається увага, що в деяких державах закон дозволяє структурувати асоціацію так, як установу, і навпаки. З огляду на внутрішню структуру, права та обов'язки учасників, відмінність між установою та асоціацією не завжди зрозуміла. Однак, члени та організації, що не належать до членства, мають різні характеристики, зокрема стосовно можливості внесення змін до статуту, призначення директорів та здійснення нагляду¹.

Насамкінець у науковій літературі наголошується, що доки відсутні систематичні дослідження, тому необхідне більш якісне концептуальне відображення сфер між державою та ринковими секторами для великої різноманітності форм, розташованих між домогосподарством, ринком та державою: асоціації членів, громадські групи, клуби, постачальники послуг, фонди, групи самодопомоги та інші види некомерційних організацій. *L. M. Salamon* та *H. K. Anheier* пропонують зосередитись на таких юридичних особах: 1) організовані, тобто мають певну інституційну реальність; 2) приватні, тобто інституційно відокремлені від уряду; 3) не розподіляють прибуток, тобто не направляють отриманий прибуток їх власникам чи директорам; 4) самоврядних, тобто такі, що контролюють власну діяльність; і 5) добровільні, хоча б частково, тобто залучення певної значущої ступеня добровільної участі, або в діяльності агентства, або в управлінні. В результаті такого підходу виділяють такі питання щодо юридичної особи як організації: 1) організаційного вибору; 2) організаційної ефективності; 3) виразних характеристик та впливу центральної (головної) організації².

¹ *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Cambridge University Press, 2017. С. 258.*

² *Anheier H. K., Bielefeld W., Borzaga C., ma in. The Non-profit Sector in a Changing Economy. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2003. С. 278–279.*

Підводячи певні висновки слід констатувати, що доктрина європейського приватного має якісно кращий ступінь наукової розробки проблематики відносин у невідприємницьких товариствах та установах в силу тривалішого історичного розвитку та відсутності певних дискусій щодо розуміння статусу юридичної особи. Основною метою та спрямуванням наукових пошуків є реалізація фундаментальних прав, закріплених як на міжнародному, так і на місцевому рівнях. Натомість в Україні з огляду на орієнтування досліджень у сфері підприємницькій діяльності невідприємницькі товариства та установи розглядалися лише щодо статусних ознак, а відносини в цих організаціях мали опосередковане значення.

2. Гносеологія правової природи відносин у невідприємницьких товариствах та установах в Україні та державах-членах ЄС

Гносеологія (від грецького: γνῶσις «пізнання», та λόγος «слово») є філософією пізнання та когнітивних здібностей¹. Відповідно, як стверджує А. А. Козловський, гносеологія права покликана розкрити пізнавальну природу права, виявити закономірності правового пізнання як необхідної умови функціонування самого права, а її метою є експлікація онтологічних засад правового методу як імплікації його евристичного потенціалу².

Реальні суспільних відносин до їх упорядкування у правові норми потребують ретельного дослідження з метою виявлення їх сутності та складових з метою належного правового регулювання. При цьому, вибір належних пізнавальних принципів дозволить уникнути помилкової чи неналежної формалізації суспільних

¹ The Oxford English Dictionary. Volume IV (F–G). Oxford: The Clarendon Press, 1978. С. 248.

² Козловський А. А. Гносеологія права. *Проблеми філософії права*. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9749/03-Kozlovskiy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.03.2018).

відносин. Пізнання як цілеспрямований процес активного відображення об'єктивного світу у свідомості людей, зокрема під час наукової діяльності, спрямовується на досягнення максимального ступеня достовірності через усвідомлення його ролі у суспільстві¹.

Для правильного розуміння правової природи суспільного явища, на наш погляд, доцільно керуватися засадами аналітичної філософії, зокрема перехід до семантичного розуміння законодавчого регулювання та порівняння із сутністю суспільних відносин. Таким чином, значну роль у пізнанні має грати юридична герменевтика, як невід'ємна частина правових досліджень, про що йтиметься під час розгляду методологічних аспектів цього дослідження.

Окремо слід наголосити, що розуміння правової природи відносин у несприятливих товариствах та установах неможливе без природно-соціальних передумов виникнення зв'язків між особами. Так, маючи свободу людина має широкий вибір можливої поведінки, зокрема реалізовувати свої права та обов'язки самостійно або об'єднуватися з іншими особами для спільної їх реалізації. У цьому випадку слід звертатися до екзистенціальних засад людського буття, оскільки на основі особистих потреб та інтересів (навіть тих, що не визначені законом) людина обирає варіанти своєї поведінки, наприклад протидія суспільству, можливість власності творчої реалізації, ризиковість дій тощо.

У цьому аспекті важливими є напрацювання німецького вченого *Otto von Gierke* та його *Genossenschaftstheorie*². *John D. Lewis*, проаналізувавши цю теорію, дійшов висновку, що потреба у об'єднанні осіб у асоціацію виникла в результаті природної особливості людини. Зокрема, він робить висновок, що максимально егоцентрична, ізольована особистість є більшою фікцією, ніж юридична особа у розумінні *persona ficta*. Так, людина

¹ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія. Підручник. Харків: Право, 2015. С. 266.

² *Genossenschaftstheorie* не може бути перекладено дослівно, наприклад як теорія асоціації, теорія кооперації чи теорія товариства, як результат, у юридичній літературі вживається без перекладу.

«як член народжується у сім'ї, раси, спільності, врешті, члена цілого», а його відносини у об'єднаних колективах надають йому можливість повноцінного розвитку¹.

Врешті, пізнання правових відносин має пройти через призму сутності самої природи права. На сьогодні його розуміння знаходиться у площинах нормативізму та природно-правової концепції. Доктринальність права передбачає ігнорування соціальних, економічних чи політичних передумов права, тому дослідження має ґрунтуватися виключно на розумінні законодавства та правопорядку. Проте, приватноправові засади регулювання відносин є дещо ширшими за суто законодавче закріплення правил поведінки, оскільки значна частина його сфери віддана саморегулюванню відносин.

Поняття саморегулювання як спосіб регулювання цивільних відносин, зокрема, визначення підстав, способів та ознак саморегулювання у цивільному праві, має вагоме значення в умовах поступового відходу від абсолютного державного регулювання приватного права та позитивним чином впливає на величезну групу суспільних відносин, які виникають між юридично рівними учасниками². Слід погодитися, що будь-які намагання застосувати публічно-правовий (імперативний) підхід до правового регулювання приватного права, жорстка державна підконтрольність громадянського суспільства призводить до соціального і економічного колапсу³.

Фундаментальною засадою правового регулювання в Україні є гарантований ст. 8 Конституції України принцип верховенства права. На сьогодні він характеризується вже не як правова абстракція, а реально існуючий інструмент

¹ Lewis J. D. *The Genossenschaft-Theory of Otto von Gierke. A study in Political Thought.* Madison 1935. С. 60.

² Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві. *Юридична Україна.* 2014. № 10. С. 52–56.

³ Довгерт А. С. Система приватного права України між минулим та майбутнім. *Університетські наукові записки.* 2005. Вип. 16. № 4. С. 66.

впорядкування суспільних відносин. Так, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004¹ верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства.

Найбільшого розвитку принцип верховенства права може досягти в межах цивільного права, яке ґрунтується на засадах неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; свободи договору; свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судового захисту цивільного права та інтересу; справедливості, добросовісності та розумності. При цьому, засади справедливості, розумності й добросовісності вченими-цивілістами розглядаються як необхідні морально-правові імперативи. Зокрема В. Д. Примак розглядає справедливість як передумову забезпечення людської гідності та практичної реалізації принципу верховенства права, засад розумності й добросовісності².

¹ Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2004 № 15-рп/2000. Справа за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України). *Урядовий кур'єр*. URL: <https://goi.gov.ua/22JY> (дата звернення: 17.08.2019).

² *Примак В. Д.* Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності. монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014. С. 69.

На думку Р. А. Майданика концепція приватного права покликана забезпечити нормальне функціонування і розвитком системи відносин, яка є самостійною, незалежною від держави в умовах визнання наднормативного характеру цивільних прав як прав, які постають із самого життя¹.

Відходження від розуміння права як сукупності норм, які встановлюються та санкціонуються державою (ототожнення права і закону) дозволяє широко застосовувати в цивільному праві й інші джерела: договір, звичай, аналогію. Крім того, наголошується на можливості саморегулювання відносин у приватноправовій сфері за допомогою локальних актів (статуту, положення – фактично корпоративних правочинів)².

Наведене розуміння права належним чином змінює погляд на правове регулювання, яке нині характеризується як здійснюване за допомогою юридичних засобів процес упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового гарантування³.

М. М. Сібільов стверджує, що концепція правового регулювання та його механізм базується на таких засадах: 1) визнання за правовим регулюванням виключно державного характеру; 2) визнання внутрішньої єдності правового регулювання та його механізму, зумовленої єдністю економічного базису суспільства, суспільних відносин, що підлягають правовій регламентації, усієї системи права; 3) визнання правової норми єдиним регулятором суспільних відносин; 4) визнання правових норм приписними моделями поведінки людей, що

¹ Майданик Р. А. Цивільне право як сфера приватного права України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 64.

² Борисова В. І., Баранова А. М., Бегова Т. І., та ін. Цивільне право. Підручник: у 2-х т. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. А. Харків: Право, 2012. С. 43.

³ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 148.

програмується державою, а реалізація права – втіленням правових приписів у життя¹.

Досліджуючи механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України, С. О. Погрібний співвідніс індивідуальне (саморегулювання) і нормативне (державне) регулювання договірних відносин. Він робить висновок, що саморегулювання договірних відносин є особливим суб'єктивним правом учасників таких відносин, внаслідок чого стосовно права на саморегулювання мають поширюватися положення цивільного законодавства щодо здійснення цивільних прав, закріплені гл. 2 ЦК України².

Реалізуючи суб'єктивне право на саморегулювання суспільних відносин, учасники повинні відповідним чином сформулювати своє волевиявлення, тобто формалізувати свої дії, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі відповідного правочину. Слід розуміти, що законодавчі конструкції відповідних правочинів пропонують суб'єктам права лише надійний рамковий устрій, який визначає зовнішні межі автономії, створює нормативні програми регулювання конфліктів, піддає оцінці індивідуальні інтереси щодо захисту та забезпечення, створює особливі захисні зони на користь окремих суб'єктів, наприклад споживачів (рамковий характер)³.

Внаслідок того, що норми цивільного права носять диспозитивний характер, учасникам відносинам надається можливість обрати модель своїх прав та

¹ Сібільов М. М. Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України*. 2014. № 2. С. 38–39.

² Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2009. С. 241.

³ Гетьман А. П., Борисова В. І., Євсєєв О. П. Договір як універсальна правова конструкція: монографія. За ред.: Гетьман А. П., Борисова В. І. Харків: Право, 2012. С. 18.

обов'язків, за виключенням окремих імперативних приписів з метою захисту суспільних інтересів. Однак, навіть у випадках відходження від «імперативних» норм цивільного законодавства передбачені конструкції визнання правочинів дійсними.

Правомірність фактичних приватних відносин розуміється як їх відповідність принципам цивільного права, а також відповідність нормам цивільного законодавства в межах договірної свободи. Зміст цивільних відносин складають фактичні відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників, що складаються з приводу особистих немайнових та майнових благ. Учасники цих відносин діють у формі, що дозволяє стверджувати про визнання відносин між ними, закріплюючи ці відносини в порядку, передбаченому законом. Разом з тим, потребує окремого дослідження відносини, які перебувають у правовій площині, однак їх зміст та форма не передбачена законом¹.

О. Ф. Скакун розмежує різні сфери правового регулювання. Сферу договірного регулювання (саморегулювання), яке здійснюється самими учасниками, науковець відносить до сфери піднормативного правового регулювання – галузі регулювання, заснована на запропонованій нормі права і спрямованій на її виконання². Такий загальновизнаний погляд на правове регулювання спричинює пов'язаність нормативного регулювання та саморегулювання для забезпечення оптимізації регуляторних механізмів приватноправових відносин³. Законодавча

¹ Кочин В. В. Зміст та форма цивільних відносин як умови їх правомірності. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 15. С. 21–25.

² Скакун О. Ф. *Теорія держави і права* (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 287.

³ Яроцький В. Л. Самоорганізаційні засади функціонування сфери цивільно-правового регулювання як різновиду соціальних управлінських систем. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. Вип. 51. № 4. С. 121.

конструкція такого підходу формується шляхом моделювання диспозитивної норми «якщо інше не встановлено законом».

Формуючі відповідні відносини, учасники створюють особливий регулятор, який може повністю відтворити норми законодавства або в межах свободи договору закріпити окремих правопорядок локального рівня. Внаслідок цього, як зауважує О. С. Яворська, сторони виступатимуть своєрідними «законодавцями» для себе¹, а договір стає ненормативним засобом індивідуального врегулювання відносин договірних сторін².

Внаслідок цього саморегулювання цивільних відносин здійснюється наступним чином. Юридично рівні учасники або учасник на основі законодавчої моделі правового регулювання суспільних відносин здійснюють дії для встановлення, зміни чи припинення цивільних відносин. Ці відносини можуть повністю відповідати законодавчій нормі або на основі свободи договору бути вираженими з урахуваннями вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Ця модель відносин регулюватиметься відповідним правочином у належній мірі саморегулювання, яка також підсилюється державним забезпеченням, яке надає особі право захисту прав та інтересів судом як щодо підтвердження правомірності моделі (наприклад, визнання права), так і щодо визнання її неправомірною (наприклад, визнання правочину недійним).

Зважаючи на це, необхідно приєднатися до позиції О. А. Беляневич, відповідно до якої договір після його укладення призводить в динамічний стан нормативні регулятори, що існують у нормативно-правовій (юридичній) площині (перехід правової норми із її статичного стану в активну) та у позаюридичній площині

¹ Яворська О. С. Договірне право як регулятор цивільних відносин. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. Вип. 74. № 6. С. 154–155.

² Боднар Т. В., Дзера О. В., Кузнецова Н. С. Договірне право України. Загальна частина. Навч. посіб. За ред.: Дзера О. В. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 45.

(інші моделі управління системою суспільних відносин)¹. Остання модель існування суспільних відносин, як зауважує В. В. Луць, може існувати у випадку чітко сформульованих у договорі умов (пунктів), які з достатньою повнотою і несуперечністю одна одній розкривають зміст договору і цілі (мету) його укладення².

Договір є класичним прикладом унікального правового засобу здійснення нормативного ті індивідуального правового регулювання. Проте, не слід забувати й про інші джерела саморегулювання, які корпоративні, політичні, релігійні або інші норми організованого суспільства. Так, наприклад, статут юридичної особи розуміється у двох аспектах: а) загальнообов'язкове значення – для засновників (учасників) юридичної особи як корпоративний правочин; б) опосередковане значення – для інших учасників правових відносин як відомості про учасника правових відносин.

Окрему групу регуляторів становлять також норми, сформовані юридичними особами для їх учасників (членів). Йдеться про можливість регулювання на основі програмних документів партій, положень громадських організацій, документи, які визначають віросповідну діяльність релігійної організації тощо. Окрему увагу привертають норми, сформовані СРО, які створюють унікальний режим регулювання відносин у визначеній законодавством сферах.

Otto von Gierke розмежовував сфери права, в яких перебуває індивід особисто, у відповідній асоціації, а також державі. Так, приватне право обмежує волю особистості, натомість публічне право має наказовий характер впливу на волю. Якщо публічне право виходить від держави, то приватне право – від суспільних організацій, подібно до держави. Таким чином, окрема

¹ *Беляневич О. А.* Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Монографія. Юрінком Інтер, 2006. С. 525.

² *Луць В. В.* До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Приватне право.* 2013. № 1. С. 127.

асоціація займає проміжне місце у регулюванні відносин між особистістю та державою, тим самим формується теорія соціального права¹.

Названі регулятори, як і правочин, мають приватноправовий характер, оскільки встановлюються суб'єктом приватного права для юридично рівних учасників відносин, які визнають правила та стандарти на підставі свого входження до відповідного ринку. Фактично «імперативність» для учасників ринку норм підтверджується легітимацією (визнанням) біржі чи саморегулювальної організації (далі – СРО) регулятором. Для порівняння ст. 611 ЦК України передбачені такі правові наслідки як сплата неустойки та відшкодування збитків та моральної шкоди, які повинні добровільно виконуватися боржником, а вже потім йдеться про можливість примусового виконання на підставі рішення суду.

Крім того, слід наголосити на об'єктах правового регулювання, які держава передає суб'єктам приватного права. Окрім особистих немайнових та майнових відносин, визначених ЦК України, саморегулюванню піддаються відносини здійснення господарської діяльності на відповідному ринку. Ця діяльність дозволяє належним чином організувати ринок, тому потребує глибокого дослідження об'єкт саморегулювання. На відміну від правочину, який передбачає конкретний об'єкт між визначеними у ньому сторонами (учасниками), правила саморегулювання спрямовані на відносини, які можуть виникати як реально, так і потенційно.

На сам кінець, саморегулювання характеризується особливим правовим режимом, тобто певним порядком правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучення способів, методів та типів правового регулювання².

¹ Lewis J. D. The Genossenschaft-Theory of Otto von Gierke. A study in Political Thought. Madison 1935. С. 72–75.

² Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 217.

Способи правового регулювання суспільних відносин розглядаються як первинні засоби правового впливу на поведінку учасників відносин. В межах саморегулювання, на наш погляд, можливе використання усіх основних способів, такі як дозвіл, зобов'язання та заборона. Їх сполучення, коло осіб, на яких воно поширюється, спосіб встановлення та уточнення правової форми їх поведінки, характер підстав, з настанням яких пов'язуються виникнення, зміна та припинення відносин, свідчать про диспозитивний метод, з використанням юридичної формули: дозволено все, крім того, що заборонено, що дозволяє характеризувати відносини в межах загально дозволеного типу правового регулювання.

Отже, саморегулювання є способом упорядкування суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами на основі самостійного визначення їх взаємних прав та обов'язків, що формується у відповідному правочині, або шляхом створення норм та правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами).

Законодавча модель саморегулювання приватних відносин передбачає її визнання учасниками, що підкріплюється комплексним застосуванням норм права (закону та договору) як проміжна мета реалізації норм для забезпечення процесу саморегуляції. Правовий режим цих відносин характеризується як диспозитивний, заснований на дозволах, заборонах та зобов'язаннях, які дозволяють учасникам застосовувати загальнодозволений тип регулювання.

Разом з тим, нормативізм надає можливість вірно упорядкувати право у відповідну систему, забезпечити відповідну ієрархічність регулювання, що має розглядатися як основа правопорядку. Таким чином право, хоч і має характер доктрини, повинно бути позбавлене соціальних передумов, тобто бути наповнене

лише юридичним (нормативним) змістом. На думку *Kelsen* неможливо прирівняти закон з соціальними фактами, адже норми не є фактами, тому слід серйозно ставитися до онтологічної різниці між «є» та «повинно бути». Відправною точкою права має бути закон, адже теорія чи концепція права може змінитися, але вона повинна відповідати закону¹.

Відповідно до поглядів нормативістів окреслюємо коло досліджуваних організацій, які є юридичними особами. Так, на думку *Hans Kelsen* відмінність заснована на тому, що тут поняття юридичної особи законодавцем використовується у вузькому сенсі, тобто про юридичну особу йдеться тільки, коли правопорядок містить відповідне визначення. Тому, конструкція юридичної особи на думку вченого є допоміжним поняттям, яке може, але не обов'язково використовуватися при описі права².

Іншого змістовного наповнення надає розуміння права через його природне походження (лат. *lex naturalis*). С. П. Рабінович пропонує дефініцію загального поняття природного права у державно-юридичній діяльності як закономірностей владного регулювання та саморегулювання людської поведінки, які у конкретно-історичних умовах забезпечують збереження та розвиток людини і суспільства, що опосередковуються людською свідомістю у вигляді 1) принципів діяльності з розподілу та обміну суспільнозначущих благ (юридичної діяльності) та 2) принципів легітимації змісту чи форм здійснення такої діяльності³.

¹ Kelsenian Legal Science and the Nature of Law. За ред.: *Langford P., Bryan I., McGarry J.* Springer International Publishing AG, 2017. С. 40, 52.

² Кельзен Г. Чистое учение о праве. 2-е вид. Санкт-Петербург: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. С. 327.

³ Рабінович С. П. Юснатуралізм у приватному праві (західноєвропейська традиція): монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 48.

У продовження цієї позиції автор вважає приватноправове регулювання «природним» у тій мірі, якою воно спирається на закономірності виникнення, внутрішньої організації, функціонування й розвитку приватних правовідносин¹. Таким чином, природна властивість людей до соціальних утворень та відповідність правового регулювання їх іманентним відносинам, на наш погляд, дозволяє оцінити ефективність та належність меж правового регулювання та виокремлення сфери саморегулювання, а також договірного регулювання.

Договірне ж регулювання у широкому розумінні виконує подвійну роль: *по-перше*, організовує суспільство починаючи від невеликих груп і до формування окремої інституції – держави (договірна теорія походження держави та суспільний договір²); *по-друге*, саморегулює суспільні відносини в межах, наданих правовим регулюванням, внаслідок чого забезпечує (окрім регулюючої функції) соціальну взаємодію самостійних суб'єктів³. Як результат, інституційно формується держава, а також громадянське суспільство, яке так само має певні «природні» прерогативи, що спираються на відносно автономні механізми саморегуляції, а також за потреби доповнення державних функції зацікавленими суб'єктами⁴.

¹ Рабінович С. П. Юснатуралізм у приватному праві (західноєвропейська традиція): монографія. Ibid. С. 51.

² Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 55.

³ Гетьман А. П., Борисова В. І., Євсєєв О. П. Договір як універсальна правова конструкція: монографія. За ред.: Гетьман А. П., Борисова В. І. Харків: Право, 2012. С. 25.

⁴ Політична система України в умовах взаємодії громадянського суспільства і правової держави. За ред.: Скрипнюк О. В. Київ - Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. С. 54–55.

Таким чином, перейдемо до аналізу сутності цивільних відносин у невідприємницьких товариствах та установах, здійснивши короткий історичний нарис щодо виникнення названих організацій як форми існування досліджуваних відносин. Маємо на меті описати європейські тенденції розвитку та порівняти із становленням та розвитком невідприємницьких товариств та установ в Україні.

Так, в *англійському праві* невідприємницькі організації з'явилися у середньовіччі як: 1) корпорація осіб у партнерстві (corporation persons in the partnership); 2) некорпоровані асоціації (unincorporated associations); 3) трасти (trusts). Всі вони підпадали під принцип *ultra vires*, тобто правоздатність була обмежена метою створення, що відображувалося в установчих документах. У *Франції*, відповідно до *Le Chapelier Law, 1791*, виникли асоціації та гільдії як результат антикорпоративного духу Французької революції. Окремо слід виділити заборону неформальних організацій, які налічували більше 10 членів (відповідно до *Code Pénal, 1810*). 16.10.1830 декретом уряду *Бельгії* було надано право на асоціацію громадян у політичні, релігійні, філософські, літературні, виробничі чи комерційні цілі. Тим самим, була проголошена свобода об'єднання але з обмеженою договороздатністю та набуття права власності. Пізніше відповідно до окремих типів юридичних осіб, зокрема товариства взаємної вигоди (Декрет від 11.06.1874) та професійні спілки (Декрет від 31.03.1899) набули повної правосуб'єктності, а відповідно до Декрету від 27.06.1921 – всі невідприємницькі організації як юридичні особи. Так звана «*німецька*» група держав з давніх часів визнавали гільдії, ліги, комуни та братства, які вільно існували відповідно до традицій римського права. Так, зважаючи на його вплив була підтримана концепція правоздатних організацій – *universitas*¹,

¹ *ūniuersitās* – з латини: колективне утворення або власність, корпоративна організація осіб (грумада). Див.: Oxford Latin Dictionary. Edited by P. G. W. Glare. Oxford. The Clarendon Press. 1982. С. 2094.

та *societas*¹ – неправоздатних. Подібно до німецьких держав в Італії існувала свобода створення невідприємницьких організацій відповідно до конституційного закону Королівства Італії, що ґрунтується на Piedmont Statute, 1848. Правосуб'єктність спершу отримали релігійні організації відповідно до Декрету від 07.07.1866 № 3036, проте жодного регулювання невідприємницькі юридичні особи у Цивільному кодексі 1865 (подібно до Франції) не отримали².

Дещо інший шлях пройшли установи. На думку *James Allen Smith* та *Karsten Borgman* сучасне розуміння установи (foundation) відповідає таким європейським інституціям як endowment, trust, fondacion, fundacao, fonds, Stiftung, stichting, stiftelse, saatio, тобто усі вони мають спільні риси, що дозволяє їх об'єднати в одне правове явище³. Дослідники переконані, що передумовою до створення названих інституцій було засади філантропії, що панували у Європі, зокрема щодо створення госпіталів, монастирів, муніципальних фондів милостині, гільдій, університетів тощо.

Так, вони роблять висновок, що установи протягом розвитку не мали стійкого розуміння як юридичної особи, зазнавали змін у філантропічних мотивах, завданнях та стратегіях, а також піддавалися політичному та соціальному впливу. Тому, можуть бути окреслені такі періоди розвитку установ:

1) *античний період*, в якому яскравими прикладами установ були академія Платона, школа Епікура або Олександрійська бібліотека Птолемея. Праобразом сучасних установ можна вважати *xenones* або *xenodochia*;

¹ *societas* – з латини: факт або умова існування об'єднання для досягнення певної цілі, партнерство; група осіб об'єднаних однією ціллю. Див.: Oxford Latin Dictionary. Edited by P. G. W. Glare. Oxford. The Clarendon Press. 1982. С. 1778.

² *Verrucoli P.* Non-Profit Organizations (a comparative approach). Milano: Dott. A. Ginfré Editore, 1985. С. 17–22.

³ *Smith J. A., Borgmann K.* Foundations in Europe: The Historical Context. *Foundations in Europe. The Directory of Social Change.* London 2001. С. 2.

2) *середньовічному періоду* притаманні ідеологія благодійництва та християнський обов'язок жертвовності, що поступово почав входити до правової доктрини тогочасної Європи. Середньовічним образом установ є *caritas*. Крім того, своє зародження мала теорія природної спільної власності та державної (публічної) підтримки. Ілюстративним є створення у дванадцятому столітті нової форми установ – госпіталів. Так, у Парижі їх налічувалося більше 60, у Флоренції – більше 30, а у Генті – близько 20;

3) під час *періоду реформ та ранньої сучасної ери* внаслідок суспільно-політичних змін відбулося перенесення сфери благодійництва до публічних інституцій. Прикладом слугує the Statute of Charitable Uses (1601) Генріха VIII щодо створення благодійних фондів в усіх містах тогочасної Англії. Крім того, у вісімнадцятому столітті там же зародилися нові форми – ендаменти та трасти, близько половини останніх опікувалися саме бідними. При цьому слід зауважити, що англійська правова доктрина не приділяла значної уваги юридичній особі як формі існування цих відносин, більший аспект покладался саме на їх зміст¹;

4) *період розходження у національному регулюванні* ознаменувався різноплановістю підґрунтя до передумов виникнення установ. Так, у *Франції* почала домінувати концепція ролі держави; в *Іспанії* відповідно до декрету Карлоса IV відбулося відчуження нерухомості, що належала госпіталям та благодійним інституціям; держави норманської групи (*Данія та Швеція*) обґрунтовувати благодійність як виконання однієї із функцій держави з метою розширення ролі публічного сектору у суспільному житті підданих, або ж (*Норвегія*) передавала опіку над освітою чи благодійництвом до місцевої влади як представникам корони. В *Німеччині*,

¹ *Nékám A. The Personality Conception of Legal Entity. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press, 1938. C. 72–73.*

натомість ця сфера суспільного життя зберігала приватний характер, зокрема відбулося певне відходження капіталу із бізнесу до третього сектору¹. Крім того, після Першої світової війни відбулася певна інкорпоратизація установ під конфесіональною та ідеологічною парасолькою організацій, так званих «федерацій благополуччя» (Wohlfahrtsverbände). Греція, маючи стародавні філантропічні традиції, характеризувалася відсутністю незалежністю від державного контролю установ, на відміну від гострою розбіжністю між церквою та державою або приватним та публічним секторами².

Історичні дослідження свідчать, що у X ст. на території сучасної України селяни об'єднувалися в колективи або общини допомагаючи один одному спершу на основі кровної спорідненості, а ділі – спільності території³. Церковна діяльність перебувала в площині публічної влади та фінансувалася із десятини, що мала обов'язковий характер як для населення (п. 3), так і для княжого двору (п. 15), що визначалося Статутом князя Володимира про церковні суди⁴. При цьому важко погодитися з висновком, що працю черниць та священнослужителів слід розглядати як волонтерство, а десятину як властивість лише некомерційного господарювання⁵.

Положення церкви дещо змінилося під час польсько-литовського періоду, зважаючи на протистояння

¹ Прикладом може слугувати створення Carl Zeiss Stiftung, створена 1889 шляхом виділення частки із Carl Zeiss AG та Schott AG.

² Smith J. A., Borgmann K. Foundations in Europe: The Historical Context. *Foundations in Europe. The Directory of Social Change*. London 2001. С. 3–29.

³ Субтельний О. Україна: історія. 3-е вид. Київ: Либідь, 1993. С. 74.

⁴ Музьченко П. П., Витман К. Н. История государства и права зарубежных стран: история государства и права России. Ч. II. Харьков: Одиссей, 2004. С. 62–62.

⁵ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 17.

православ'я та католицизму. Так, у 1458 р. великі князі литовські відносили митрополію у Києві повернувшись під верховенство константинопольського патріарха. У свою чергу великі князі, а згодом і королі польські, дотримуючись тогочасної практики, користувалися правом покровительства, розмежовуючи державну владу та церковні справи¹. Такий поділ сфер життя знайшло своє продовження у арт. 26 Другого (Волинського) статуту Великого князівства Литовського 1566 р., що розмежовує спори у світському та духовному правопорядках². Одночасна діяльність католицької та православної церков спричинила поширення благодійництва у приватному секторі (князь Костянтин Острозький заснував академію (близько 1580 р.) та друкарню). Крім того захисники релігійно-культурної самобутності згуртувалися у братства, що виникли ще у часи середньовіччя для утримання церкви, далі, зазнавши впливу гільдій, вони перейняли організаційну модель, що передбачала місячні збори, сплату внесків і обцинні суди, опікувалися удовами й сиротами своїх померлих членів, підтримували шпиталі та своїх членів безпроцентними позиками³.

Кодифікаційні процеси надали об'єднанням певної юрисдикційної форми: договірної (договір товариства) у Зводі законів Російської імперії 1832 р.⁴ або інституційної (юридичної особи) у Цивільному кодексі

¹ *Субтельний О.* Україна: історія. 3-е вид. Київ: Либідь, 1993. С. 122–123.

² *Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д.* Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. За ред.: *Стефанчук Р. О., Стефанчук М. О.* Київ: Правова єдність, 2009.

³ *Субтельний О.* Україна: історія. 3-е вид. Київ: Либідь, 1993. С. 127–128.

⁴ *Музьченко П. П., Витман К. Н.* История государства и права зарубежных стран: история государства и права России. Ч. II. Харьков: Одиссей, 2004. С. 264.

Галичини 1797 р.¹. Така різниця спричинена різним впливом: на Російську імперію – французькою конструкцією, на Австро-Угорщину – німецькою.

Зміни запроваджені Петром I залишили поза законом визначенням, як свідчить К. П. Победоносцев, «багаточисленні види товариств, які існують в цивільному побуті нашому, влаштовуючись для розвитку потреб» (об'єднання вчених, благодійники, збори, клуби), що потребували статуту, який затверджувався урядом, та відносилися до сфери суспільного (общественного) права. Такі співтовариства підпадали під регулювання ст. 1528 (договір товариства)².

Окрім дозволених публічною владою непідприємницьких організацій (найпоказовішим прикладом є Києво-Могилянська академія, створена на основі Київської братської школи та отримала статус академії у 1658 р. за Гадяцьким трактатом та у 1694 та 1701 роках на підставі грамот російських царів) або створених ними (Університет Святого Володимира, 1833 р.) існували організації політичного та культурного спрямування, що не мали офіційного статусу (таємне Товариство об'єднаних слов'ян, 1823 р.; різного розу гуртки, Кирило-Мефодіївське товариство, 1847 р.; Клерикальне товариство, 1816 р.; Руська трійця, 1832 р.;; Стара громада, 1859 р.).

У проєкті Цивільного уложення 1905 р.³ ст. 2462 передбачала, що товариством, яке можна вважати у сучасному розумінні непідприємницькими, визнавався союз осіб у кількості не менше семи, які не маючи за мету отримання прибутку «обрали предметом своєї спільної діяльності благодійність, розваги (клуби,

¹ Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. За ред.: Стефанчук Р. О., Стефанчук М. О. Київ: Правова єдність, 2009.

² Победоносцев К. П. Курс гражданского права: В трех томах. Том 3. За ред.: Томсинов В. А. Москва: Издательство «Зерцало», 2003. С. 491.

³ Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. За ред.: Стефанчук Р. О., Стефанчук М. О. Київ: Правова єдність, 2009.

громадські збори), розвиток наук, мистецтв, фізичних сил та спритності (спорт) та інші суспільно корисні цілі». До їх особливостей слід також віднести особистий характер членства та обов'язок внесення членських внесків (ст. 2467), створення правління (ст. 2468), повноваження загальних зборів (ст. 2470), порядок припинення та відповідальність (ст. 2472–2475).

Окрему увагу слід приділити виникненню на українських землях кооперативного руху як прояву промислової революції в середині XIX ст. На територіях під владою Російської імперії діяли і артілі, а кроки до кооперації їй традиційному розумінні були повільними. На Сході України першою вважають «харківське споживче товариство (1866 р.), а в межах кредитної кооперації – ощадно-позикове товариство міста Гадяча (1869 р.)¹. Західноукраїнський кооперативний рух мав національний характер. Так, українська каса ощадностей і позичок системи Райфайзена виникла в с. Рарамчі у 1889 р., а перше ощадно-позичкове товариство типу Шульце-Деліга в Галичині створене 1860 р. 9 червня 1883 р. відбулися установчі збори товариства «Народної Торгівлі», що стало початком кооперативного руху на західних землях².

Політичні партії східної України не мали офіційного статусу та займалися переважно підпільним розповсюдженням друкованих газет, послань як форма боротьби із царським режимом³.

Галичина характеризувалася більшістю організованістю населення, що було пов'язано у тому числі із правом на свободу асоціації в умовах конституційної монархії після 1861 р. Народовці у 1868 р. заснували товариство «Просвіта» (Львів), яке поширило мережу читальнь та

¹ Семчик В. І., Бабенко С. Г., Валик М. П., та ін. Кооперативне право. За ред.: Семчик В. І. Київ: Ін Юре, 1998. С. 39–40.

² Семчик В. І., Бабенко С. Г., Валик М. П., та ін. Кооперативне право. Ibid. С. 42–43.

³ Субтельний О. Україна: історія. 3-е вид. Київ: Либідь, 1993. С. 363–369.

бібліотек, де діяли хори, театральні гуртки, гімнастичні товариства (до 1914 р. товариство понад 200 тис. членів). На відміну від підпільних партій у Російській імперії, галицькі були легальними¹.

Після жовтневого перевороту та становлення радянської державності розвиток законодавства про непідприємницькі товариства та установи може характеризуватися від розквіту свободи об'єднання до фактичного одержавлення громадського суспільства. Відповідно до ст. 6 Конституції СРСР 1977 року *«керівною та направляючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних та громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу»*, а згідно ст. 7 професійні спілки, Всесоюзний Ленінський Комуністичний Союз Молоді, кооперативні та інші громадські організації відповідно до своїх статутних завдань беруть участь в управлінні державними та суспільними справами, у вирішенні політичних, господарських та соціально-культурних питань². Отже, непідприємницька організація (політична партія) формує державу, що контролює громадянське суспільство, яке мало б управляти державою, натомість вибудовуючи єдину вертикаль влади.

Окремі види непідприємницьких товариств та установ, правове регулювання їх статусу та участі у цивільних відносинах є предметами окремих наукових досліджень, тому звернемося лише до кодифікованих актів:

1) Цивільний кодекс УСРР 1922 р³. передбачав, що юридичними особами *«визнаються об'єднання осіб,*

¹ *Субтельний О.* Україна: історія. Ibid. С. 401–402, 406–407.

² Конституція (Основной Закон) Союза Социалистических Республик. Москва: Политиздат, 1977.

³ *Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д.* Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. За ред.: *Стефанчук Р. О., Стефанчук М. О.* Київ: Правова єдність, 2009.

установи або організації, що можуть, як такі, набувати права та майно, вступати в зобов'язання, позивати та відповідати у суді» (ст. 14). Окремого регулювання зазнали приватні установи «з правами юридичних осіб: лікарні, музеї, наукові заклади, публічні бібліотеки і т.д.», які засновувалися з дозволу відповідних органів влади (ст. 15).

2) Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р.¹ вже окремо передбачало статус для кооперативних та громадських організацій та їх об'єднань, а також у передбачених випадках їх підприємства та установи (абз. 2 ч. 2 ст. 11). Установи (учреждения) вже передбачалися виключно як державні (ч. 4 ст. 11). Це ж положення відображувалося і у ст. 24 Цивільного кодексу Української РСР 1963 р.².

3) Основи цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 р.³ вже передбачала поділ на комерційні та некомерційні організації (ст. 18), останні могли створюватися у формі громадських або релігійних організацій; споживчих кооперативів; благодійних та інших фондів; фінансованих власником установ, а також у інших передбачених законодавством формах.

О. І. Зозуляк стверджує, що етапи розвитку законодавства про непідприємницькі юридичні особи в період незалежності України окреслюються наступним чином:

1) 1991–1996 рр. – період, який характеризується становленням національного законодавства у сфері створення та діяльності окремих непідприємницьких юридичних осіб, зокрема громадських об'єднань, товариства споживчої кооперації;

¹ Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Ibid.

² Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Ibid.

³ Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Ibid.

2) 1996–2003 рр. – період прийняття спеціальних законодавчих актів у сфері діяльності окремих підприємницьких юридичних осіб, зокрема, професійних спілок, політичних партій, торгово-промислових палат, об'єднань співвласників багатоквартирного будинку;

3) 2003 р. – по сьогодні – прийняття ЦК України та регламентація у його рамках правового становища підприємницьких товариств та установ¹.

Такий підхід, на наш погляд, є досить умовним адже періодизація пов'язана із прийняттям Конституції України та ЦК України. Проте прийняття цих актів лише закріпило вже існуючі відносини, зокрема, право на свободу об'єднання (як конституційне право і як особисте немайнове, відповідно) та врегулювання загальних засад системи юридичних осіб. Аналіз законодавчого регулювання та передумов для прийняття актів, що регулюють цивільно-правовий статус підприємницьких товариств та установ, надає можливість виділити такі періоди:

1) формування законодавства на основі Закону України «Про об'єднання громадян»² – 1991–2012 – прийняття актів, що регулюють статус об'єднань, які поступово отримали окреме правове регулювання (молодіжні організації³, професійні спілки⁴, творчі спілки⁵, благодійні організації⁶, організації роботодавців⁷, політичні партії⁸, адвокатура⁹ та громадські формування¹⁰);

¹ Зозуляк О. І. Підприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 29–30.

² Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 № 2460-XII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34.

³ Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 № 281-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 1.

⁴ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45.

⁵ Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 07.10.1997 № 554/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 52.

⁶ Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25.

⁷ Про організації роботодавців: Закон України від 24.05.2001 № 2436-III (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 32.

⁸ Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23.

⁹ Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 № 2887-XII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 9.

¹⁰ Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. Вип. 40. № 40.

2) формування законодавства про кооперативні організації – 1991–2003 – окреслення статусу споживчого товариства¹, сільськогосподарських кооперативів², кредитних спілок³ і в решті кооперації загалом⁴;

3) формування законодавства на основі ЦК України⁵ та ГК України⁶ – 2003– до сьогодні – прийняття актів відповідно до нової концепції побудови системи юридичних осіб, а також розмежування видів господарської діяльності, в результаті чого прийняті зміни щодо об'єднань співвласників⁷, громадських об'єднань⁸, організацій роботодавців⁹, недержавних пенсійних фондів¹⁰;

4) формування законодавства на основі актів, що регулюють фінансові послуги – 1991–2006 – формування статусу біржі¹¹ (яка до 1997 року не мала ознаки непідприємницької організації¹²), недержавних пенсійних фондів (2003), кредитні спілки (2001).

¹ Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 № 2265-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30.

² Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 39.

³ Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 № 2908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15.

⁴ Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5.

⁵ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40.

⁶ Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18.

⁷ Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10.

⁸ Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1.

⁹ Про організації роботодавців: Закон України від 24.05.2001 № 2436-III (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 32.

¹⁰ Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47.

¹¹ Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31.

¹² Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 18.06.1991 № 1201-XII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 39.

Таким чином, на початку 2000-х років сформувалося законодавство, що регулює правовий статус різних видів непідприємницьких товариств та установ. Різні підстави та передумови прийняття цих актів спричиняють невідповідності у законодавстві, зокрема щодо відносин у непідприємницьких товариствах та установах, принципи регулювання яких закладені у статтях 97–103 ЦК України.

Названі організації формують так званий «третій сектор» як ключовий елемент громадянського суспільства. Його важливість на думку *Cristiana Cicoria* спричинена важливістю розвитку громадянського суспільства, демократизації та європейської згуртованості, посилення розвитку економічного процвітання через швидке просування товарів та послуг соціального значення¹. З огляду на це, пізнання непідприємницьких організацій має відбуватися через призму ідей суспільного інтересу як глобальної мети їх створення, а також можливості реалізації приватного інтересу без мети отримання прибутку.

В першу чергу йдеться про право на свободу об'єднання як передумову створення асоціацій. Це право передбачено ч. 1 ст. 20 Загальної декларації прав людини, зокрема щодо права на свободу мирних зборів і асоціацій, а також у ч. 1 ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якою передбачено, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. У загальному розумінні це право може бути обмежене лише у з огляду на забезпечення публічного порядку, зокрема національної чи публічної

¹ *Cicoria C.* Nonprofit Organizations Facing Competition. The Application of United States, European and German Competition Law to Not-for-Profit Entities. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2006. С. 13.

безпеки, запобігання злочинам, охорони здоров'я чи суспільної моралі, захисту прав та свобод інших осіб¹.

Дещо іншу мету переслідують засновники приватних установ. Відповідно до їх історичного розвитку соціальною передумовою їх створення є реалізація філантропічних завдань. З юридичної точки зору йдеться про необхідність виділення певного майна новоствореній юридичній особі з метою участі у цивільних відносинах. Тому субстратом створення є об'єднання (або виділення) майна. При цьому, досягнення поставленої цілі має забезпечуватися не діяльністю засновників, а третіми особами. Засновники у переваженій більшості мають патронатний характер, відповідно до мети створення або реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу².

Отже, непідприємницькі товариства та установи розглядатимуться виключно як юридичні особи. Проблеми визначення правової сутності юридичної особи як учасника правових відносин розглядалися у попередніх дослідженнях, зокрема акцентувалася увага на функціях, ознаках юридичної особи, а також умовах їх участі у цивільних відносинах³.

Так, основою для розуміння правової сутності юридичної особи наприкінці XIX століття стала праця Л. Л. Гервагена⁴, в якій проводиться періодизація уявлень про досліджуваного учасника правових відносин, що зводиться до теорій: висунутих до Савінії (грецька філософія; римська філософія; християнська теологія та середні віки); та теорій, починаючи від Савінії (теорія

¹ *Ploeg T. J. van der* The Law Governing Associations. *Associations and foundations. Multilateral meeting organized by the Council of Europe*. Strasbourg C. 9.

² *Hondius F.* The Law Governing Foundations and Similar Bodies. *Associations and foundations. Multilateral meeting organized by the Council of Europe*. Strasbourg 1996. С. 20.

³ *Кочин В. В.* Правова сутність юридичної особи. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 43–48.

⁴ *Герваген Л. Л.* Развитие учения о юридическом лице. Санкт-Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1888.

уособлення; теорія безсуб'єктності; теорія реальності; теорія фікції). До запропонованої Савіньї теорії важко було говорити про існування юридичної особи як учасника цивільних відносин, однак нехтування надбанням римського права може призвести до помилковості розуміння цього інституту. В. Б. Єльяшевич зауважував, що сучасне право не тільки сприйняло форму юридичної особи, а й ще сильніше відтінило основний її характер, підводячи під неї більш широке коло явищ¹.

У підсумку аналізу західних теорій юридичної особи С. М. Братусь стверджував, що всі вони зводяться до одного – визнання того, що юридична особа є деякою майновою та організаційною єдністю, яка виступає у цивільному обороті у якості носія прав та обов'язків². Тим самим, практичною необхідністю тієї чи іншої теорії, на наш погляд, є обґрунтування можливості участі юридичної особи у правових відносинах.

Доктрина правників радянського періоду про сутність юридичної особи зводилася до аналізу та визначення місця серед учасників правових відносин державних організацій. Йдеться про теорію трасту, державного органу, персоніфікації держави через створені нею юридичні особи, а також теорії адміністрації, директора, колективу та інші³.

Зважаючи на розкриття у ЦК України категорії юридична особа через поняття «організація» слід окремо зупинитися на теорії «організації», запропонованої О. О. Красавчиковим. На думку вченого, юридичною особою є правове вираження визначених суспільних відносин людей, об'єднаних єдиною метою. Він зробив

¹ *Єльяшевич В. Б. Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота. В. 2 т. Т. 1. Москва: Статут, 2007. С. 31.*

² *Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1947. С. 72.*

³ *Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: Учебное пособие. Москва: Статут, 2003. С. 168–171.*

висновок, що юридична особа є організацією та юридичною особистістю (личністю)¹.

Виділення окремої особи (юридичної особистості) спричинено практичною необхідністю, яка виражається у наступних функціях цього інституту: 1) оформлення колективних інтересів; 2) об'єднання капіталу; 3) зменшення підприємницького ризику; 4) управління капіталом².

Врешті-решт, для розмежування окремих інтересів та цілей учасників правових відносин відсутність інституту юридичної особи призведе до хаотичності цивільного обороту. Визнаючи за юридичною особою правосуб'єктність (юридичну особистість), держава надає всім учасникам правових відносин конкретно визначеного контрагента – особу, який має власні, відмінні від засновників права та обов'язки (однією з перших світових правових позицій у цьому зв'язку є рішення Палати лордів у справі «Salomon v A Salomon & Co Ltd», 1897 р.). При цьому, термін «корпорація» та «юридична особа» вживається відповідно до різних правових систем, але в цілому йдеться про можливість ідентифікації групи осіб із правосуб'єктністю³.

Юридична особа у європейському праві досить давно розглядається як правосуб'єктна організація. Найбільш вживаним є поняття компанія (company), яке розуміється як асоціація (об'єднання) осіб, що об'єдналися разом з метою спільної діяльності, комерції чи іншою метою та наділяється особистістю, на відміну від договірної форми товариства (civil partnership)⁴.

¹ Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: Учебное пособие. Ibid. С. 171–172.

² Гражданское право. Учебник. Часть I. За ред.: Сергеев А. П., Толстой Ю. К. 2-е вид. Москва: «ПРОСПЕКТ», 1997. С. 111–112.

³ Nékám A. The Personality Conception of Legal Entity. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press, 1938. С. 99.

⁴ Comparative Corporate Governance of Non-Profit Organizations. За ред.: Нопт К. J., Hoppel T. von Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Ведучи мову про теорії юридичних осіб, слід розуміти, що попри усю барвистість та хаотичність галузі цивілістичної літератури, присвяченої цій проблемі, всі вони сходяться на визнанні факту, що юридична особа – це явище є самостійне, незалежне від інших і є новим пунктом віднесення прав та обов'язків¹. Для забезпечення функціонування економічної системи цивільне право оперує поняттям «особа», в яке вкладається ознаки, що дозволяють з очевидністю персоніфікувати її поміж інших. Такий механізм участі у цивільних відносинах передбачений у тому числі і для публічних утворень (держава, територіальна громада), які не мають ознаки суб'єктної конкретизації.

Правильне розуміння інституту юридичної особи лежить через визначення її сутності. Сутністю є категорія онтології на позначення внутрішнього, сукупності істотних властивостей предмета, без яких він не може існувати². У контексті поняття юридичної особи її сутність виражатиметься в юридично значимих ознак цього учасника відносин, які є імперативними вимогами до організації, що дозволяє останній стати суб'єктом цивільних відносин³. До таких ознак, зокрема, слід віднести: 1) організаційну єдність; 2) публічність виникнення і припинення; 3) загальна (універсальна) правоздатність; 4) майнова відокремленість; 5) самостійна відповідальність; 6) вступ у цивільному обороті від свого імені.

Вважаємо, що всі ці ознаки набуваються організацією у процесі її створення та реєстрації як юридичної особи. При

¹ Ельяшевич В. Б. Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота. В. 2 т. Т. 1. Москва: Статут, 2007. С. 31.

² Філософський енциклопедичний словник. За ред.: Шинкарук В. І. Київ: Абрис, 2002. С. 623.

³ Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І., та ін. Цивільне право. Підручник: у 2-х т. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. А. Харків: Право, 2012. С. 144.

цьому виникає запитання: чи достатньо названих ознак для визнання державою організації як юридичної особи? Свого часу Є. М. Трубецький стверджував, що достатніми умовами існування юридичної особи є: 1) наявність цілі; 2) існування субстрату (матеріального чи особистого); 3) юридичне визнання організації державою¹.

По-перше, мета юридичної особи у чинному ЦК України є підставою для розмежування підприємницьких та непідприємницьких юридичних осіб (ст. 84–85). Однак, такий поділ не створює категоричного імперативного наслідку – безпосередньої можливості здійснення підприємницької чи непідприємницької діяльності, зважаючи на норми ст. 86 ЦК України. Тому, доречно вести мову не про здійснення окремої діяльності, а про можливість розподілу прибутку між учасниками (засновниками) такої юридичної особи. Зважаючи на неузгодженість норм ЦК України, ГК України та окремих нормативно-правових актів, що регулюють статус непідприємницьких організацій, ця проблема ще довго залишатиметься серед кола сучасних досліджень.

По-друге, аналізуючи субстрат юридичної особи, слід зауважити, що під ним (з латини: substratum – те, що підстилають) розуміють матеріальну засаду явищ або сутність відносно простих, якісно елементарних утворень, взаємодія яких зумовлює властивість речей та процесів². ЦК України практично відтворює погляди Є. М. Трубецького на субстрат юридичної особи, адже ч. 1 ст. 81 передбачено, що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна.

У юридичній літературі висловлюється думка, що не потрібно ототожнювати «субстрат» юридичної особи та

¹ Трубецькой Е. Н. Энциклопедия права. Санкт-Петербург: Издательство «Лань», 1999. С. 175–177.

² Філософський енциклопедичний словник. За ред.: Шинкарук В. І. Київ: Абрис, 2002. С. 615.

«субстрат» соціальної організації, яка визнана юридичною особою. «Субстратом» юридичної особи, на думку С. І. Архіпова, виступають правові якості, властивості, інші елементи правової особистості людини, які отримали відособлені від її існування, її правова свідомість, правові зв'язки, сформовані нею відносини, правові ролі, функції і т. п.¹.

Створюючи юридичну особу засновники наділяють її власними властивостями, зокрема інтересом. Саме тому юридичні особи є «майданчиком» для реалізації прав осіб або формують свої інтереси як інтерес власне юридичної особи². Інтерес при цьому є потребою юридичної особи, що обумовлюється метою її створення, він є більш ідентифікованим (визначеним), ніж мета, а також динамічнішим явищем. Так, мета юридичної особи відображається в її установчих документах, натомість інтерес формується у тому числі внаслідок реалізації суб'єктивних (переважно корпоративних) прав учасників юридичної особи. Внаслідок цього, як слушно стверджує Ю. М. Жорнокуй, законодавством передбачені відповідні механізми уникнення конфлікту особистих інтересів фізичної особи (наприклад, посадової особи АТ) та інтересів самого товариства (АТ)³.

Окрім особистих властивостей засновників юридична особа набуває майнових прав. Для окремих юридичних осіб майнова відокремленість реалізується через набуття юридичною особою власного майна (господарські товариства), для інших (об'єднання співвласників, юридичних осіб публічного права) – через право

¹ Архипов С. И. Сущность юридического лица. *Известия высших учебных заведений. Правоведение.* 2004. № 5. С. 81–82.

² Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004.

³ Жорнокуй Ю. М. Цивилистическая основа реализации субъективного корпоративного права. Харків: Золотая миля, 2012. С. 52.

управління майном або інші речові права (право господарського відання або оперативного управління). У зв'язку з цим, на думку окремих вчених, може відбуватися трансформація правового режиму власності від права державної власності до права приватної власності юридичної особи публічного права¹. Вочевидь, такий підхід є помилковим, зважаючи на намагання віднайти у ЦК України механізм правового регулювання публічних відносин, що є не виправданим.

Матеріальний субстрат є також передумовою належної участі у цивільних відносинах. В. Д. Примаєк у своєму дослідженні цивільно-правової відповідальності юридичних осіб стверджує, що результат реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб має матеріальні передумови, у зв'язку з чим висловлюється думка про необхідність встановлення мінімального обсягу ліквідних майнових активів для самостійної участі у цивільних відносинах².

По-третє, державне визнання організації як юридичної особи, на наш погляд, не полягає виключно у її державній реєстрації, яка на сьогодні розглядається лише як надання установчим документам легітимності³. Нормативно-правове регулювання статусу юридичної особи передбачає також визначені законодавством організаційно-правові форми юридичних осіб, тобто визначені нормами права сукупність пов'язаних між собою елементів (ознак), що дає підставу у зовнішньому

¹ Ушакова Ю. А. Поняття, зміст та форми права власності. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ... спец. 12.00.03. Київ 2011. С. 7.

² Примаєк В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2005. С. 3, 10.

³ Черевко П. П. Створення юридичних осіб приватного права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. С. 9–10.

прояві вирізнити один вид юридичної особи від іншої¹. Тобто держава може визнати організацію як юридичну особу лише у передбаченій законодавством формі.

Враховуючи викладене вище стверджуємо, що ознаки, функції, а також умови існування є визначальними підставами визначення правової сутності юридичної особи як учасника цивільних відносин. Крім того, не слід оминати соціальну природу юридичної особи, яка полягає у поєднанні її мети, визначеної засновниками та зумовленої їх інтересами, із засобами її досягнення, а також з тим положенням, що юридична особа є цивільно-правовою формою взаємодії приватних інтересів осіб і публічних інтересів суспільства² та є також формою участі осіб у цивільному обороті³. При цьому слід додати, що конструкція юридичної особи використовується не лише в межах приватного права.

Відповідно до положень ст. 81 ЦК України цивільне законодавство встановлює порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права, а порядок створення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюється Конституцією України та законом. Однак, актами публічного права передбачені засади створення та припинення суб'єктів публічного права, відповідно до предмета та методу правового регулювання, шляхом визначення їх місця у публічному апараті, функцій, повноважень та побічною вказівкою на статус юридичної особи. Наприклад, Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі

¹ *Кучеренко І. М.* Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 19.

² *Кравчук В. М.* Соціально-правова природа юридичної особи: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів 2000. С. 3.

³ *Борисова В. І.* До проблеми сутності юридичної особи. *Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 29–30 квітня 2004 р., м. Харків.* Харків: Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 125.

органів виконавчої влади, натомість Секретаріат Кабінету Міністрів України є юридичною особою.

У зв'язку з цим, у юридичній літературі висловлюються думки щодо розмежування юридичних осіб, що беруть участь у конституційних відносинах на ті, які: 1) втілюють через свою компетенцію публічну владу (держава, органи державної влади та місцевого самоврядування; 2) не володіють публічною владою, але задовольняють приватні чи суспільні інтереси, потреби населення у товарах чи послугах, створені робочих місць тощо¹. Подібні дослідження можна віднайти і в межах адміністративного права в контексті визначення адміністративної правосуб'єктності юридичних осіб².

Вважаємо, що існування конструкції юридичної особи на теоретичному рівні є можливим, оскільки за її допомогою індивідуалізується учасник правових відносин, однак практична реалізація результатів таких досліджень з наступними законодавчими пропозиціями має бути виваженою задля унеможливлення зловживання категорією *юридичної особи*. На нашу думку, розмежування у ЦК України юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права здійснено саме для виокремлення учасників цивільних відносин. Н. С. Кузнецова з цього приводу констатує, що український досвід використання категорії *юридична особа публічного права* має такі особливості:

1) цим суб'єктам надана можливість самостійної й повноцінної участі в цивільних правовідносинах, що дозволяє забезпечити їхні потреби у зв'язку зі здійсненням публічних функцій;

¹ Олькіна О. В. Юридичні особи як суб'єкти конституційних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2012. № 12. С. 121-122.

² Пасічник А. В. Окремі аспекти поняття юридичної особи в адміністративному праві. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. Вип. 5. № 2. С. 54-58.

2) така класифікація дозволяє підвищити увагу до таких суб'єктів, оскільки їх створення, повноваження посадових осіб і органів, порядок припинення діяльності регулюється не ЦК України, а спеціальним законодавством;

3) правоздатність юридичних осіб публічного права носить винятково спеціальний характер¹.

Дійсно, публічні утворення не можуть самостійно бути учасником цивільних відносин на рівні з юридичними особами приватного права чи фізичними особами. Власне, для цього і передбачена конструкція юридичної особи публічного права. Однак, їх правова сутність хоч і має спільні риси з юридичними особами приватного права, однак не тотожна їй, оскільки не всі колективні суб'єкти права є юридичними особами. Тому, слід погодитися, що ряд організацій без статусу юридичної особи мають правосуб'єктність в тих чи інших правовідносинах².

Таким чином, правова сутність юридичної особи полягає у тому, що вона є правовою особистістю, створеною синтетичним шляхом: виділення визначеної частини правових якостей, властивостей, інших елементів правової особистості людини (не пов'язаної з його приватним, «фізичним» існуванням) та подальше їх об'єднання у новій формі (в межах правової форми) з метою найбільш повної реалізації соціально-правових інтересів³.

З огляду на це, правова сутність юридичних осіб приватного права полягає у першочерговість її «існування» в

¹ Кузнєцова Н. С. Поняття й класифікація юридичних осіб в цивільному праві України: теорія і практика. *Сучасні проблеми приватного права: збірник наукових праць присвячених 80-ій річниці з Дня народження Ярослави Миколаївни Шевченко*. За ред.: Кузнєцова Н. С., Стефанчук Р. О. Київ: ВГО «Асоціація цивілістів України», 2012. С. 165–166.

² Паращевіна О. А. Співвідношення понять «юридична особа» та «колективний суб'єкт права» в контексті обґрунтування категорії «складовий колективний суб'єкт права». *Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 43. С. 214.

³ Архипов С. И. Сущность юридического лица. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2004. № 5. С. 79.

межах приватного права, натомість юридичні особи публічного права опосередковано вступають у приватноправові відносини реалізуючи свої публічні функції. На нашу думку, форма їх участі у цих відносинах за можливості має відповідати організаційно-правовим формам юридичних осіб приватного права. Саме тому, конструкції підприємств як форм господарювання, відповідно до ст. 63 ГК України, та їх правосуб'єктність не завжди знаходять підтримку серед цивілістів¹.

Діяльність непідприємницьких товариств може спрямовуватися на здійснення особистих (власних) прав та інтересів членів (учасників) або ж на досягнення суспільно корисної мети, що може визначатися шляхом окреслення групи осіб за відповідною ознакою (вік, релігія, політика тощо) або через виокремлення певної сфери суспільного життя (охорона навколишнього природного середовища, громадського порядку тощо)². Такий суспільний інтерес пов'язаний з публічними інтересами, однак, слід розуміти, що держава чи територіальна громада не можуть забезпечити реалізацію усіх суспільних інтересів. Внаслідок цього поруч із процесами розвитку «третього сектору» розпочалася приватизація суспільного життя³.

Непідприємницькі товариства є юридичними особами приватного права, однак серед них є група, що має на меті реалізацію суспільних інтересів, внаслідок чого набуває схожих ознак з юридичними особами

¹ *Иосифе О. С.* О хозяйственном праве (теория и практика). *Університетські наукові записки.* 2006. Вип. 19–20. № 3–4. С. 20.

² *Кочин В. В.* Місце непідприємницьких товариств, що мають на меті реалізацію суспільних інтересів, у системі юридичних осіб. *Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті (Матвеевські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 8 листопада 2016 року.* Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 84–86.

³ *Savas E. S.* Privatization: the way to better government. New Jersey: Chatham House Publishers, Inc. Chatham, 1987. С. 30.

публічного права. Так, О. О. Первомайський притримуються усталеної у вітчизняній цивілістиці позиції, що до юридичних осіб публічного права мають бути зараховані учасники цивільних відносин, що мають за мету задоволення певного публічного інтересу шляхом виконання однієї чи кількох публічних функцій¹.

Забезпечення публічних інтересів, головним чином, покладено на публічні утворення, що є самостійними суб'єктами права – держава Україна, АРК, територіальні громади та інші суб'єкти публічного права (ч. 2 ст. 2 ЦК України), які є організацією суспільства на визначеній території, що має публічний характер. Суспільство чи його частина, за окремими проявами народовладдя, не може самостійно здійснювати цивільні права та обов'язки, оскільки у цьому випадку важко уникнути конфлікту приватного та публічного інтересу. Саме для цього створюється відповідний публічний механізм, що проявляється у системі органів влади (державні органи, органи місцевого самоврядування, органи влади АРК).

Спільні з юридичними особами публічного права мають ознаки суспільно корисні непідприємницькі товариства. Зокрема, до них слід віднести: 1) соціальне (цільове) призначення; 2) виконання публічних завдань; наявність окремих владних повноважень; 3) можливість видання нормативно-правових актів. Комітет Міністрів Ради Європи вказує, що неурядові організації вносять вагомий вклад у розвиток, реалізацію та підтримку життєздатності демократичного суспільства, зокрема, шляхом підвищення інформованості суспільства, активної участі громадян у суспільному житті, що у рівній мірі сприяє розвитку культурного життя та соціального добробуту суспільства².

¹ *Первомайський О. О. Юридична особа публічного права: проблеми визначення поняття. Приватне право і підприємництво. 2013. № 12. С. 91.*

² Recommendation CM/Rec (2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. URL: <https://www.osce.org/odihr/33742> (дата звернення: 13.08.2018).

На відміну від товариств, метою яких є задоволення прав та інтересів виключно їх учасників, суспільно корисні товариства займаються діяльністю, яка приносить кількісно невизначеному колу осіб. Практикою європейських країн є законодавче визначення закритого переліку цих видів діяльності, якими, зокрема, можуть бути: а) аматорський спорт; б) мистецтво; в) соціальна підтримка осіб з фізичними чи розумовими вадами; г) допомога біженцям; ґ) благодійна діяльність та інші¹. До функцій суспільно корисних організацій у США, наприклад, можна віднести: 1) розвиток громадянських та публічних цінностей; 2) створення «соціального капіталу»; 3) удосконалення якості демократії; 4) реалізація людського потенціалу². Отже, головною ознакою суспільно корисних товариств є спрямування своєї діяльності на досягнення соціального ефекту.

Таким чином, до суспільно корисних слід віднести невідприємницькі товариства, які створюються з метою реалізації суспільних інтересів, тобто інтересів необмеженого кола осіб, визначених певною ознакою, або для охорони визначеної групи відносин, зокрема: громадські об'єднання, саморегульвні організації та громадські формування. У свою чергу, громадським об'єднанням є невідприємницьке товариство, створене з метою задоволення інтересів невизначеного кола осіб та/або суспільних потреб (громадські організації та спілки, політичні партії, благодійні організації, релігійні організації); саморегульвною організацією є невідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження у визначеній сфері професійної діяльності; а громадським формуванням – невідприємницьке товариство, що має делеговані владні повноваження з охорони визначених цими повноваженнями суспільних відносин.

¹ Избранные положения из мировой практики о порядке предоставления организациям статуса благотворительных, общественной пользы и освобожденных от налогообложения. Международный Центр Некоммерческого Права. Киев: ИКЦ «Леста», 2007. С. 13.

² Trust, Service, and the Common Purpose. Philanthropy and the Nonprofit Sector in a Changing America, The Ninety-third American Assembly. С. 14–15.

Однак, ці три групи непідприємницьких товариств можна поділити за ознакою наявності у них делегованих владних повноважень. Таким чином, громадські об'єднання є юридичними особами приватного права. Інші, де-факто, є юридичними особами публічного права, оскільки мають, відповідно до позиції В. Є. Чиркіна, наступні ознаки: 1) суспільна мета створення; 2) поєднання волі засновників та волі держави; 3) особливий порядок створення; 4) діють на засадах членства; 5) мають явочний спосіб створення; 6) мають законні інтереси і цілі своєї діяльності; 7) будуються на засадах самоуправління¹.

При цьому слід зауважити, що окремі з цих ознак притаманні власне конструкції юридичної особи як самостійного учасника правових відносин. Зокрема, досліджувані непідприємницькі товариства як юридичні особи мають цивільну правоздатність, діють на засадах членства та самоуправління. Тому, юридично значимою ознакою непідприємницького товариства як юридичної особи публічного права, як слушно зауважує Н. Ю. Філатова, є наявність у неї делегованих повноважень відповідного органу державної влади².

Підводячи загальні підсумки щодо місця непідприємницьких товариств, що мають на меті реалізацію суспільних інтересів, у системі юридичних осіб, звертаємо увагу на наступне. *По-перше*, відповідно до чинного законодавчого регулювання непідприємницькі товариства є юридичними особами приватного права, оскільки підставою їх створення є реалізація засновниками волі на формування юридичної особи. *По-друге*, виокремлення групи непідприємницьких товариств, що мають на меті реалізацію суспільних інтересів, має за собою не лише приватноправове, а й публічно-правове підґрунтя, зокрема, участь у публічних відносинах. *По-третє*, непідприємницькі

¹ Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права. Москва: Норма, 2014. С. 269–272.

² Філатова Н. Ю. Саморегулятивні організації як суб'єкти цивільного права: монографія. Харків: Право, 2016. С. 97.

товариства, що мають делеговані владні повноваження де-факто можна віднести до юридичних осіб публічного права.

Крім того вважаємо за доцільне висловити наступні позиції: *по-перше*, юридична особа є учасником цивільних відносин та наділяється юридичної особистістю, яка виражається у наділenni її цивільною правосуб'єктністю; *по-друге*, конструкція юридичної особи забезпечує виокремлення окремого суб'єкта правових відносин, тому має застосування як на рівні загальнотеоретичних досліджень, так і в межах окремих галузей права, внаслідок чого виникає галузева правосуб'єктність; *по-третє*, правова сутність юридичної особи полягає у законодавчо закріпленій конструкції існування соціальної організації, яка формується внаслідок соціально-економічних формацій у державі, та наділяється можливістю від власного імені виступати учасником правових відносин.

Спільність осіб для здійснення відповідної мети (підприємницької чи непідприємницької) має набути відповідної форми відносин, що дозволить не лише розмежувати одні відносини від інших, а й належним чином врегулювати їх. Індивідуалістичний підхід до розуміння реалізації приватного інтересу притаманний лише середньовічному праву, де центром природнім прав була виключно людина¹. На сьогодні різноманітність юридичних конструкцій та фікцій дозволяє належним чином згуртувати колективні права та інтереси, виразити їх через відповідну правосуб'єктну організацію – юридичну особу; або діяти відповідно до договірних відносин договірних відносин.

Необхідність розмежування непідприємницьких та підприємницьких юридичних осіб у цивільному праві є, на думку *Piero Verrucoli*, диференціація економічної поведінки засновників (учасників) цих юридичних осіб, різний економічний та політичний вплив на їх діяльність,

¹ *Nékám A. The Personality Conception of Legal Entity. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press, 1938. C. 46–47.*

неоднакова можливість пристосування до ринкових умов, а також різні підстави їх виникнення у праві¹.

Крім того, автор розмежує цілі створення невідприємницьких організацій, зокрема відрізняючи їх загального розуміння інвестування, що характерно для підприємництва. Для невідприємницьких організацій характерним є набуття окремих функцій держави (що розглядатиметься дещо далі) на противагу теоріям соціальної відповідальності, характерним для підприємництва. Як результат, невідприємницькі організації мають так званий «само інтерес» («self-interest»), що дозволяє їм пристосовуватися до будь-яких цілей як «ідеальні» організації (наприклад, Idealverein або economic / idealistic Wirtschaftlicheverein – у ФРН) або ж не розподіляти прибуток, доки організація не збере та не централізує прибуток (наприклад, Франція). Таким чином, загальними положеннями залишаються: а) заборона розподілу прибутку між учасниками; б) у разі отримання прибутку він акумулюється в організації².

Окреме регулювання здійснювалося для установ та трастів. Так, загально європейськими тенденціями щодо названих організацій були: можливість створення *inter vivos* (виділення або перехід до третьої особи за життя) або через заповіт; надання ознак особистості власності (тобто виділення певного фонду); окреслення природного фідучіарного адміністратора майна; впровадження концепції *persona ficta*, а далі і концепції юридичної особи, відповідно до пропозиції папи Іннокентія IV (справжнє ім'я – *Sinibaldo dei Fieschi*), не лише для організацій у формі *collegia*, а й для установ³.

Необхідність організацій третього сектору брати участь у цивільних відносинах надала їм таких характерних рис як: 1) окреслення формалізованої структури; 2) самоуправління

¹ Verrucoli P. Non-Profit Organizations (a comparative approach). Milano: Dott. A. Ginfré Editore, 1985. С. 1–3.

² Verrucoli P. Non-Profit Organizations (a comparative approach). Ibid. С. 5–9.

³ Verrucoli P. Non-Profit Organizations (a comparative approach). Ibid. С. 77–78.

та відсутність прямого публічного впливу на них; 3) відповідно до економічної природи заборона розподілу прибутку, що передбачає навіть у разі отримання прибутку організацією, він не розподіляється між засновниками чи органами управління у вигляді високої заробітної плати; 4) до управління не залучаються самозацікавлені менеджери, оскільки вони не мають на меті отримання особистого прибутку відповідно до діяльності організації; 5) вони не підпадають під звітність чи контроль можливих інвесторів; 6) вони переслідують соціально корисну функцію, фокусуючись на доповненні потреб громадськості у публічних (соціальних) товарах та послугах¹.

Таке розуміння невідповідності організацій вийшло з економічного їх розуміння, зокрема після висунення теорії провалу ринку або уряду (market / government failure theory), теорії провалу трастів або контрактів (trust / contract failure theory), теорія донорства (donative theory), теорія держави благополуччя (welfare state theory) та теорії взаємозалежності (interdependence theory)².

При цьому, важко погодитися з позицією, що у кожній із наведених теорій міститься раціональне зерно і залежно від того, яку саме сферу відносин представляє та чи інша невідповідність юридична особа, певна теорія буде мати перевагу в застосуванні³. Названі економічні теорії не лише пояснюють причини виникнення, що притаманно у більшій мірі історичним наукам, а обґрунтовують необхідність існування реальних суспільних відносин, які виникають в межах такої невідповідності організації.

¹ *Cicoria C. Nonprofit Organizations Facing Competition. The Application of United States, European and German Competition Law to Not-for-Profit Entities. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2006. С. 13.*

² *Cicoria C. Nonprofit Organizations Facing Competition. The Application of United States, European and German Competition Law to Not-for-Profit Entities. Ibid. С. 23–28.*

³ *Зозуляк О. І. Невідповідність юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. С. 53.*

Так, економічні теорії в першу чергу мали на меті утвердити об'єктивні функції невідприємницьких організацій, пізніше була обґрунтована їх роль у забезпеченні публічними товарами та послугами, а також роль у ситуації з асиметричною інформацією на ринку; третя хвиля ідей вже стосувалася інтеграційних моделей¹.

Відповідно до робіт *Henry Hansmann* дослідження неприбуткових організацій розпочалися з ранніх 1970-х років, оскільки до цього були лише дослідження філантропічної поведінки у 1950-х роках. Ці теорії обґрунтовують підстави створення та функціонування цих організацій в економічних системах, зокрема чи є вони противагою владним та підприємницьким організаціям. Як результат вчений поділяє організації (*firms*) відповідно до джерела надходження та порядку контролю. Тому, як взаємні (*mutual*), так і підприємницькі (*entrepreneurial*) організації можуть бути дотаційними (*donative*) та комерційними (*commercial*)².

Теорія публічних благ (*the Public Goods Theory*, *Burton Weisbrod*, 1974, 1977) передбачає, що 1) є можливість створювати блага для багатьох осіб за ту ж ціну, що і впроваджувати для однієї особи, адже задоволення потреб однієї особи не перешкоджає задоволенню потреб інших у той же час; 2) виробництво блага для однієї особи не перешкоджає споживанню цього ж блага іншими особами. *Теорія провалу контракту* (*the Contract Failure Theory*, *Richard Nelson and Michael Krashinsky*, 1973, 1977) передбачає, що важко знайти якісний сервіс, що пропонується на ринку, тому (наприклад *Kenneth Arrow*, 1963) окремі організації є неприбутковими, оскільки вони відповідальні за велику групу осіб (наприклад, лікарні). Таким чином, необхідно зменшувати вартість заробітної плати управління

¹ *The Economics of Nonprofit Enterprises*. Edward Elgar Publishing Limited, 2004. С. xiv-xxv

² *Hansmann H. Economic Theories of Nonprofit Organization. The Economics of Nonprofit Enterprises*. За ред.: *Steinberg R.* Edward Elgar Publishing Limited, 2004. С. 4.

організації з метою збільшення витрат на якість послуг. Так, відсутня необхідність повернення внесків до статутного капіталу організації або виплати дивідендів учасникам, з огляду на що виникає потреба лише у обґрунтованій компенсації витрат на послуги управління. Неприбуткові організації внаслідок цього мають власні особливості щодо контрактів в межах організації: 1) компенсація управлінню; 2) компенсація витрат на виробництво благ; 3) визначення мінімальної рівня оплати (*David Easley and Maureen O'Hara, 1983*). З огляду на це, неприбуткові організації мають більшу перевагу щодо балансу ціни та якості благ, що вони виробляють (*Burton Weisbrod and Mark Schlesinger, 1986*). *Теорії субсидіювання* (*Subsidy Theories, Eugene Fama and Michael Jensen, 1983*) стосується несприємницьких організацій та етапі їх виникнення, тобто має публічно-правові аспекти щодо надання їм субсидій у системах, які розвиваються. *Теорія споживчого контролю* (*the Consumer Control Theory, Avner Ben-Ner, 1986*), присвячена порівнянню організацій, що не розподіляють прибуток та споживчих кооперативів, які контролюються споживачами благ, які вони виробляють¹.

Таким чином, аналіз названих підходів до економічного розуміння несприємницьких організацій дозволяє пізнати їх характерні риси, які: 1) відрізняють їх від публічних органів (утворень) та підприємницьких організацій; 2) визначають сутність відносин в межах організації, значення управління та зовнішнього впливу (наявність пільг та переваг) на їх діяльність; 3) визначають роль організацій у суспільстві і, як результат, особливості статусу у правовідносинах.

Тенденції розвитку відносин у несприємницьких організація на сьогодні зводяться в першу чергу до змін в їх управлінні, що окреслюється такими принципами є:

¹ *Hansmann H. Economic Theories of Nonprofit Organization. Ibid. С. 5.*

1) реорганізація публічного сектору для надання послуг у різні сфери; 2) акцентування на конкретних формах і далі на конкретні форми управління; 3) наголос на стиль управління притаманному третьому сектору та удосконалення бюджетної політики; 4) акцент на дисципліні та економічності використання ресурсів; 5) більший акцент на керівництво; 6) більший акцент використання явних та формальних стандартів оцінювання виконавців; 7) більший акцент на зовнішньому та внутрішньому контролі¹.

Разом з тим, дослідженню підлягають більш ширше коло відносин, яке можна окреслити через розуміння поняття організаційно-правової форми непідприємницьких юридичних осіб та установ. Розуміння організаційно-правової форми як сукупності цивільних відносин надає можливість окрім відносин управління юридичною особою виокремити: відносини між засновниками / учасниками / членами та юридичною особою; відносини, що виникають відповідно про прав та інтересів, що стали підґрунтям до створення юридичної особи тощо.

Таким чином, гносеологія правової природи відносин у непідприємницьких товариствах та установах розуміється через пізнання цих організацій як соціальних утворень, що виникають з огляду на природні потреби людини до об'єднання або філантропії, в межах встановленого законодавством права на свободу асоціації та розпорядження власністю, а також зважаючи на природноправову природу відносин, які виникають в процесі існування такої організації.

¹ Comparative Corporate Governance of Non-Profit Organizations. За ред.: Нопт К. J., Hoppel T. von Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

3. Методологія та структура дослідження відносин у невідповідних товариствах та установах

Основною метою будь-якого наукового дослідження є встановлення істинного знання на основі таких критеріїв як об'єктивність, доказовість, обґрунтованість і достовірність. Її досягнення неможливе без належного методологічного підґрунтя – відповідної стратегії дослідження, що у свою чергу надає можливість обрання вірного тактичного плану вирішення конкретної проблеми¹.

Процес наукового дослідження передбачає пошук проблем, встановлення їх передумов, висвітлення фактичних обставин, аналіз підходів та аргументування запропонованих варіантів їх вирішення, що мають ґрунтуватися на відповідній теоретичній основі із застосуванням належного інструментарію. При цьому, основою дослідження є визначення його об'єкта, стану його проблемності, логічно вивірене дослідження проблематики, обґрунтованість та доведеність результатів дослідження, а також можливість їх застосування на практиці².

На сьогодні методологія розглядається дослідниками переважно через сукупність відповідних методів наукового пізнання. Однак, такий підхід, як справедливо зауважує М. В. Костицький, є спрощенням цього поняття та зведення його фактично до методики; натомість методологія є певним світоглядом, що ґрунтується на науковій теорії чи концепції, крізь призму якого пізнається буття світу, природні та суспільні явища³.

У літературі звертається увага, що як у радянській, так і пострадянській юридичній науці методологічне багатство

¹ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. *Філософія*. Підручник. Харків: Право, 2015. С. 293.

² Керимов Д. А. *Методологія права: Предмет, функції, проблеми філософії права*. 6-е вид. Москва: Изд-во СГУ, 2011. С. 97.

³ Костицький В. М. *Нормативізм як методологія юриспруденції. Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. Вип. 11. № 1. С. 18.

використовується лише в окремих випадках та лише обмеженими (нерідко випадково обраними) пізнавальними засобами¹. Така ситуація складається у зв'язку із відповідним світоглядом автора у дослідженні об'єктів, явищ та процесів, тобто на підставі професійної компетентності дослідника. Як результат, ключовим елементом наукових досліджень правових явищ є методологічна парадигма, яка ґрунтується на відповідному праворозумінні.

На сьогодні найбільш типовими концепціями праворозуміння є легізм, юснатуралізм та юридичний лібертаризм². Останній заслуговує окремої уваги, оскільки його привабливість у цивілістичних дослідженнях спричинена тим, що ця течія визначає право як необхідну форму свободи, і в такій якості пояснює його як специфічний, а не універсальний регулятор³. До недоліків цієї концепції, особливо з точки зору справедливості, відносять її розходження з моральною ідеєю фундаментальної рівності людських індивідів як членів єдиної спільноти, з імперативом гуманності та іншими аксіомами моралі; крім того соціально-економічний лібертаризм виглядає як відображення егоїзму власника⁴.

Крім того, методологія в онтологічному вимірі є системою філософських засад пізнавальної діяльності та відповідних загальнонаукових, міжгалузевих та галузевих наукових

¹ Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. 6-е вид. Москва: Изд-во СГУ, 2011. С. 63.

² Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. За ред.: Цвик М. В., Петришин А. В. Харьков: Право, 2011. С. 40.

³ Дашковська О. Р. Права людини в контексті лібертарно-юридичної концепції праворозуміння: загальна характеристика. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 5. № 1. С. 17.

⁴ Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. Вип. 24. № 1. С. 109–110.

принципів, методів, категорій і теоретичних положень, що забезпечують отримання та систематизацію нових знань про об'єктивну реальність; а також у гносеологічному вимірі, як вчення про суттєві властивості й закономірності виникнення, функціонування та розвитку множини методологічних систем¹. Методологічна система права, у свою чергу, має на сьогодні враховувати такі особливості як: подолання межі між правом як наукою та практичною сферою; сучасності правових теорій та практикою; спрямованість методології на правозастосування з одночасним її розумінням як концепції правопізнання².

Таким чином, методологію приватноправових досліджень не слід обмежувати виключно методами наукового пізнання, адже останні є лише науковим інструментарієм, що може бути застосований виключно в системі світоглядних теоретичних координат досліджуваного явища та сприйняття його дослідниками.

Однією з перших держав в Європі де почала активно застосовуватися методологія правових досліджень стали *Нідерланди*. Далі тенденція розповсюдилася на іншу частину європейського права, формуючи так звану європейську методологію. Дискусійною доки залишається наукова природа правової доктрини, починаючи з суперечки між формалістами та натуралістами, а також полярності у дотринальності та міждисциплінарності, що впроваджено із юридичної науки США. Проте, названі проблеми у більшій частині стосуються взаємозв'язку науки-освіти-практики,

¹ Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. Вип. 11. № 1. С. 42–43.

² Лихолат І. П. Актуальні проблеми методології приватного права. *Методологія приватного права. Зб. наук. праць (за матеріалами наук.-теорет. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.)*. За ред.: Крупчан О. Д. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 35–36.

тому для дослідницьких цілей європейському праву характерним є саме доктриналізм та натуралізм¹.

Формальними координатами цивільно-правового дослідження є відповідна формула спеціальності 12.00.03, яка охоплює юридичні науки, які досліджують цивільне, сімейне, міжнародне приватне право, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, процесуальні форми захисту цивільних прав². Крім того наказом Міністерства освіти і науки України № 1477 від 28.12.2018³ затверджено Примірний перелік та опис предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», яким фактично дублюється паспорт спеціальності 12.00.03 в частині досліджень цивільного права.

Таким чином, виникає запитання щодо наявності цивілістичних ознак відносин у невідприємницьких товариствах та установах.

О. Р. Шишка визначає наступні ознаки відносин, які є цивільними: 1) які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України); 2) які є особистими немайновими та майновими (ч. 1 ст. 1 ЦК України); 3) відносини, учасниками яких є особи (фізичні та юридичні) та/або суб'єкти публічного права (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права) – ст. 2 ЦК України; 4) цивільними є лише ті

¹ VanGestel R., Micklitz H.-W. Revitalizing Doctrinal Legal Research in Europe: What About Methodology? *SSRN Electronic Journal*. За ред.: Neergaard U., Nielsen R., Roseberry L. DJØF Publishing Copenhagen, 2012. С. 27–35.

² Постанова президії ВАК України від 08.10.2008 № 45-06/7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v45_6330-08 (дата звернення: 25.05.2019).

³ Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 № 1477. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c4/0b6/620/5c40b66204474003966041.pdf> (дата звернення: 25.02.2019).

відносини, які виникли з підстав, встановлених ст. 11 ЦК України; 5) цивільними є лише ті відносини, які виникають з приводу матеріальних та нематеріальних благ, визначених ст. 177 ЦК України¹.

Розуміння цивільного права у Європі ґрунтується на кодифікації Юстиніана (*Corpus Juris Civilis*), що до XIX ст. було основою для регулювання приватних відносин, а далі зазнало змін відповідно до «романтичного пошуку» французької кодифікації, що пронизана унікальним національним духом, а також німецької доктрини, що заснована на універсальному природному праві, відображеному у позитивному праві, що має соціальне спрямування².

Тому, європейське цивільне право розглядається дослідниками в межах реалізації ідеї єдиного ринку, що ґрунтується на *acquis EC* та *ius commune* (зокрема *acquis commun* та *European common law*). Перше розглядається переважно як європейське позитивне право у частині директив, що регулюють фундаментальні свободи та характеризується фрагментарним характером та складності у загальному застосування. У свою чергу друга частина є Європейським правом, що ґрунтується на римському приватному праві як містку між континентальною та англійською правовою традицією³.

Таким чином, приватне право у Європі досліджується відповідно до римської традиції приватного права з метою забезпечення фундаментальних свобод. Окрім прав людини, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ECHR), до таких свобод відносять: вільний рух товарів та осіб; вільний рух

¹ Шишка О. Р. Відносини, що регулюються цивільним законодавством України. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 15. С. 87.

² *Merryman J. H., Clark D. S., Haley J. O. Comparative Law: Historical Development of the Civil Law Tradition in Europe, Latin America and East Asia. LexisNexis, 2010. С. 6.*

³ *Jansen N. European Private Law. The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I. За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 638–639.*

працівників; свобода створення юридичних осіб; вільний рух послуг, а також вільний рух капіталу та платежів¹.

Більш того, на сьогодні сформувалася відповідним чином філософія цивільного права як сфера рефлексивної і продуктивної активності цивілістичного мислення, змістом і спрямованістю якого є осмислення основоположних питань приватного права, а саме, на підставі інституційної моделі існування цивільного права: person – res – actiones². Таким чином, «координатами» цивілістичного дослідження є суб'єкти, об'єкти та зміст відносин відповідно до предмету та принципів цивільного права.

Дослідження будь-яких правових явищ тісно пов'язано з нормативно-правовим регулюванням, а також реальними суспільними відносинами, що виникають між суб'єктами. При цьому правова матерія, що досліджується не завжди може відповідати тому нормативно-правовому регулюванню, що є джерелом права. Так, ще О. О. Красавчиков наголошував, що галузь права складається з юридичних норм, а наука права за своєю сутністю містить дещо інше: ідеї, теорії та вчення, вірність яким не залежить від державного примусу³.

Нині маємо можливість у наукових дослідженнях не лише відійти від нормативізму, а й широко застосовувати (розкривати, тлумачити, усвідомлювати) принципи тієї чи іншої галузі права. Зокрема, загальні засади цивільного законодавства розглядаються як тотожні поняття дещо ширшої категорії – принципи

¹ Remien O. Fundamental Freedoms (General Principles). *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 762.

² Ткаченко О. В. Філософія цивільного права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права.* За ред.: Максимов С. І. Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 995.

³ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права. Избранные труды: В 2 т. Т. 1. Москва: Статут, 2005. С. 205.

приватного права – тобто те, що визначає зміст норм галузі права, її мета, роль і призначення у системі права¹.

Під принципами цивільного права пропонується розуміти конкретизовані правосвідомістю засадничі положення цивільного права, які відображають об'єктивні закономірності розвитку та потреби суспільства, що існують у декількох площинах у вигляді: 1) правових ідей; 2) нормативно закріплених принципів цивільного права та відповідно до яких здійснюється правове регулювання цивільних відносин².

Загальними принципами цивільного права, відповідно до положень ст. 3 ЦК України (що обумовлено глибинним змістом природного права³), є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Названі норми-принципи не слід розглядати вузько, зокрема, виключно як основи цивільного законодавства – орієнтир на можливість змін до Кодексу (особливо в контексті абз. 3 ч. 2 ст. 4 ЦК України). На наше переконання принципи дозволяють досліджувати та розуміти цивільне право як відповідну сутність, а окремі його норми як явище, що прослідковується у відповідних

¹ Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І., та ін. Цивільне право. Підручник: у 2-х т. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. Л. Харків: Право, 2012. С. 24.

² Басай О. В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. С. 5.

³ Борисова В. І. Базові принципи цивільного права України. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків 25 трав. 2018 р.* МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2018. С. 12.

розбіжностях між цими категоріями¹. Так, принципи втілюють загальні закономірності розвитку приватного права; надають усі основні, суттєві, головні характеристики окремих явищ; складають внутрішню та необхідну властивість; є стійкими, спокійними та відносно постійними для усіх явищ у приватному праві та втілюються в них.

Можуть виникнути певні сумніви щодо необхідності законодавчої регламентації принципів цивільного права, адже розуміння цивільних відносин, їх значення та місце у правовій системі не викликає на сьогодні жодного сумніву. Проте, таке розуміння існує у сучасних умовах суспільних відносин. Натомість принциповий перехід від радянського цивільного права до українського, на наш погляд є цілком виправданим.

Так, основу радянського цивільного права складав принцип соціалізму, особливість якого полягала у існуванні соціалістичної власності та товариському співробітництві вільних робітників, що надавало можливість працювати відповідно до можливостей та отримувати від суспільства рівну оплату за рівну працю – економічна та юридична рівність людей, забезпечена поєднанням прав і обов'язків. Крім того, виділялися принципи реальності та гарантованості цивільних прав; плановості; особистої ініціативи; соціалістичної законності². Примітним є те, що названі О. С. Іоффе принципи наводяться поруч із «капіталістичними» як протилежність необмеженій приватній власності, свободі договору, формальній рівності і, як результат, підсумовуються сумнозвісною цитатою про невизнання нічого «приватного».

Головним джерелом принципів права є політика, економіка, мораль, ідеологія та соціальне життя. Нормативно-правове закріплення принципів надає їм

¹ Керимов Д. А. Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. 6-е вид. Москва: Изд-во СГУ, 2011. С. 115.

² Иоффе О. С. Избранные труды: В 4 т. Т. II. Советское гражданское право. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. С. 38–45.

об'єктивний характер, виводить за межі доктринального чи ідеологічного розуміння. Їх матеріалізація визначена проблемою формування громадянського суспільства (civil society) та правової держави, що на переконання теоретиків передбачає їх текстуальне закріплення, їх перехід від абстрактного до реального¹.

Новим етапом розвитку цивільного права України є імплементація права ЄС. У приватноправовій сфері особливу увагу привертають Draft Common Frame of References (DCFR), принципи яких дещо різняться від засад ЦК України. Є. О. Харитонов та О. І. Харитонова звертають увагу, що спільними можна назвати лише принципи автономності і принцип правового захисту². Разом з тим, загалом же принципи DCFR зводяться до чотирьох: свобода (freedom), безпека (security), справедливість (justice) та ефективність (efficiency). Вважаємо, що такий підхід все ж потребує детальнішого дослідження у майбутньому, що спричинено не лише вивченням європейського приватного права, а й розуміння принципів, що мають не лише правовий зміст. Прикладом може слугувати принцип свободи, що втілює європейську засаду вільного руху товарів, осіб, послуг і капіталів («чотири свободи» ЄС), що у тому числі охоплює свободу заснування юридичних осіб.

Отже, наступне формування цивільного права має ґрунтуватися не лише основі верховенства права (фундаментального принципу правової системи), а й відображати нові тенденції. Слід зосередитися на сутності цивільного законодавства та права, зокрема

¹ Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. За ред.: Цвик М. В., Петришин А. В. Харьков: Право, 2011. С. 808.

² Харитонов Є. О., Харитонова О. І. DCFR та деякі проблеми адаптації права України до права ЄС. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць*. За ред.: Білоусов Ю. В. Хмельницький: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 44.

місця суто цивільних, а також приватних (у широкому сенсі) відносин. Орієнтиром має слугувати у тому числі відданість принципам вільної ринкової економіки. Вважаємо, що окремі цивілістичні принципи попри їх закріплення у ЦК України все ж мають загальноцивілізаційний характер (справедливість, добросовісність та розумність; неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимість позбавлення права власності; судовий захист цивільного права та інтересу). Інші ж потребують певного наукового переосмислення та нормативного підкріплення належними правовими нормами, особливо враховуючи напрацювання європейського приватного права.

Зміст відносин у непідприємницьких товариствах у загальних рисах характеризується як права та обов'язки, що виникають в учасників/членів щодо управління товариством, задоволення їх особистих немайнових чи майнових прав та інтересів; а відносин в установах – як права та обов'язки щодо управління установою та реалізації її мети, визначеної засновником. Зважаючи на розуміння непідприємницького товариства та установи (ст. 83, 85 ЦК України), відносини у непідприємницьких товариствах та установах є цивільними, оскільки засновані на юридичній рівності їх засновників (членів/учасників), мають ознаки особистих немайнових та майнових, суб'єктом цих відносин можуть бути фізичні та юридичні особи, виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, з приводу матеріальних та нематеріальних благ, що є об'єктами цивільних прав.

Таким чином, важливим методологічним підґрунтям дослідження правової реальності щодо відносин у непідприємницьких товариствах та установах є вибір аспектів способу розуміння цих правових відносин. Так, виділяють правовий позитивізм (зовнішня сторона правової реальності, правові норми, що забезпечені державним примусом), правовий об'єктивізм (соціальна обумовленість права), правовий суб'єктивізм (ідеально-моральна сторона права або класична концепція природного права), правова

інтерсуб'єктивність (некласична концепція природного права, зокрема змістова сторона права, що проявляється у процесі взаємодії суб'єктів, їх комунікації та інтерпретації позиції іншого суб'єкта)¹.

На сьогодні у Європі дослідження права компаній загалом ґрунтуються на таких принципах як: 1) різноманітність традицій права компаній; 2) панєвропеїзація права, зокрема *зважаючи* на розширення ринку; 3) пов'язаність досліджень з економічною теорією². Крім того, *Klaus J. Hopt* переконаний, що непідприємницькі товариства та установи мають такі перспективи розвитку: новий сценарій державного управління, сценарій соціального капіталу, сценарій соціальної відповідальності і сценарій невдач³.

Разом з тим, проблемою є з'ясування особливостей цих відносин, адже загальні риси не завжди надають можливість віднести їх виключно до майнових чи немайнових. Крім того, предмет цивільного права є значно ширшим, ніж визначено колом відносин, що регулюються цивільним законодавством. Тому, логіка дослідження має ґрунтуватися в першу чергу на цивільних відносинах, які виникають в межах юридичної особи в системі родового поняття відносин участі та видових понять членства (для непідприємницьких товариств) та відносин управління (щодо установ), а також їх спільності та відмінності із корпоративними відносинами⁴.

Сприйняття непідприємницьких організацій виключно як суб'єктів правових відносин не дозволяє вирішити проблем, що виникають у разі використання цього інституту як інструмента участі в окремих відносинах (наприклад, фінансування будівництва, інвестування бізнесу, управління

¹ Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. За ред.: Цвик М. В., Петришин А. В. Харьков: Право, 2011. С. 42.

² Stefan G. European Company Law. Organization, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

³ Comparative Corporate Governance of Non-Profit Organizations. За ред.: Hopt K. J., Hippel T. von Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

⁴ Кочин В. В. Предмет, структура та методологія дослідження відносин у непідприємницьких товариствах. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування): матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 168–171.

майном, волонтерство тощо). Внаслідок цього, погляд на юридичну особу слід переводити з площини суб'єкта у площину змісту цивільних відносин¹. Отже, якщо відносини в підприємницьких товариствах досліджуються в межах корпоративного права, то відносини у непідприємницьких товариствах і установах залишаються малодослідженими.

Отже, проблематику досліджень відносин у непідприємницьких товариствах та установах складають:

1) визначення системи відносин, що складає субінститут непідприємницьких юридичних осіб, структурні елементи якої відображають відносини в окремих видах непідприємницьких товариств та установ (проблема форми та сутності відносин);

2) еволюція відносин у непідприємницьких товариствах та установах, що дозволяє визначити таксономію непідприємницьких юридичних осіб та визначити перспективи їх розвитку (проблема належного правового регулювання відносин);

3) міжгалузевий характер окремих відносин, а також застосування інших соціальних регуляторів (проблема механізму правового регулювання);

4) особливості здійснення та захисту цивільних прав та виконання обов'язків учасниками відносин у непідприємницьких товариствах та установах (проблема правореалізації та правозастосування);

5) удосконалення правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах (проблема поєднання теорії та практики).

Цивільно-правових погляд на непідприємницькі товариства та установи спричиняє в першу чергу застосування теоретико-методологічних положень вчення про юридичну особу. Законодавча конструкція, передбачена ст. 80 ЦК України, реалізовує теорію організації, запропоновану О. А. Пушкіним, відповідно до якої будь-яка юридична особа має форму

¹ Кочин В. В. Об'єкти та методологічні засади дослідження інституту юридичних осіб. Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 64-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.). Харків: Право, 2016. С. 112–115.

організації, що передбачає: 1) відповідним чином сформовану структуру, що може об'єднувати осіб та/або капітали з метою вступу до цивільного обороту; 2) структура такого утворення має внутрішню організацію, що дозволяє волю засновників трансформувати у волю юридичної особи як єдиного цілого¹.

При цьому, юридична особа є реальним суб'єктом, що бере участь у цивільних відносинах. Тому дослідженню підлягають такі дискусійні погляди, на яких акцентує В. І. Борисова, як відносини між юридичною особою та її органами, межі реалізації інтересів засновників (учасників/членів), складність відносин залежності юридичних осіб (зокрема, економічної чи фінансової), універсальність форм юридичних осіб, а також особливості їх функцій².

У зв'язку з такими теоретичними підходами неможливо розглянути юридичні особи без напрацювань теорії організацій. Вона охоплює напрацювання соціології, психології, економіки, управління і, як результат, розглядає організацію як об'єкт дослідження, що має впорядковану внутрішню структуру комплексу взаємопов'язаних елементів, що характеризується цілеспрямованим функціонуванням та розвитком³.

Іншим не менш вагомим аспектом теоретичних шляхів вирішення описаних проблем є розуміння несприятливих товариств та установ як елементів громадянського суспільства. Внаслідок цього, підґрунтям для дослідження мають бути загальні основи (принципи) його функціонування, до яких Н. С. Кузнєцова відносить: економічну свободу, поліформію власності, ринковий характер розвитку економіки; безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина; легітимність і демократичний характер влади; рівність усіх перед законом і правосуддям, надійну юридичну захищеність

¹ Борисова В. И. Теоретико-методологические положения учения о юридических лицах. *Методология исследования проблем цивилистики. Сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина.* За ред.: Жорнокуй Ю. М., Слипенко С. А. Харьков: Право, 2017. С. 75–76.

² Борисова В. И. Теоретико-методологические положения учения о юридических лицах. *Ibid.* С. 81–89.

³ Мильнер Б. З. Теория организаций. Москва: ИНФРА-М, 1998. С. 4.

особистості; правову державу, побудовану на принципі розподілу влади та взаємодії її окремих гілок; політичний і ідеологічний плюралізм, наявність легальної опозиції; свободу слова, думки, незалежність засобів масової інформації, невтручання держави у приватне життя громадян, їхні взаємні права, обов'язки та відповідальність; класовий мир, партнерство і національну згоду; ефективну соціальну політику, яка забезпечує належний рівень життя людей¹.

Зважаючи на це, А. Г. Пишна обґрунтовує, що громадські об'єднання як добровільні ініціативні форми самоорганізації громадян та юридичних осіб приватного права становлять основу сучасного громадянського суспільства, оскільки забезпечують ефективну та комплексну взаємодію вільних та автономних учасників суспільних відносин, а також реалізацію і захист прав, свобод та інтересів таких учасників². У цьому аспекті можливо додати лише те, що ЦК України розглядають як Конституцію громадянського суспільства, оскільки відносини в межах приватного права становлять основу його функціонування. Тому, основу відносин у невідприємницьких товариствах та установах мають покладатися норми громадянського суспільства, які досить часто не мають правової природи. Як приклад, можна навести визнання (легітимації) особами релігійних чи політичних настанов, що матиме неабиякий вплив і відповідне розуміння у суспільстві.

Подібне уявлення про регулювання суспільних відносин може бути лише в межах концепції верховенства права, яка Конституційним Судом України відповідно до частини першої статті 8 Конституції України розуміється як *«панування права в суспільстві та вимагає від держави його втілення у*

¹ Кузнецова Н. С. Розвиток громадянського суспільства та сучасне приватне право України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 52.

² Пишна А. Г. Цивільно-правові аспекти діяльності громадських об'єднань в умовах формування громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С. 4.

правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України¹.

Основою досліджуваних відносин є право на свободу об'єднання (ст. 314 ЦК України), яке підлягає розширеному розумінню, виходячи за межі виключно об'єднань у політичні партії та громадські організації. Основою наукового розвитку цього права мають слугувати юснатуралістичні принципи, які спричинені соціорегулятивними закономірностями та природно-правовими концепціями².

Так, доречно звернутися до поглядів *Otto von Gierke*, який стверджував, що ключ до виду соціальної організації, у якій особа отримує етичне задоволення, надає шлях до необмеженого вирішення примітивних людських потреб після об'єднання та свободи³.

Іншим аспектом вироблення теорії відносин у непідприємницьких товариствах та установах є економічні

¹ Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2004 № 15-рп/2000. Справа за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України). *Урядовий кур'єр*. URL: <https://goo.su/2zFW> (дата звернення: 12.11.2019).

² Рабінович С. П. Юснатуралізм у приватному праві (західноєвропейська традиція): монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. С. 54.

³ *Lewis J. D. The Genossenschaft-Theory of Otto von Gierke. A study in Political Thought. Madison 1935. С. 60.*

фактори, що розглядалися у цій роботі в аспекті гносеологічної природи досліджуваних відносин. Дійсно, економічні процеси впливають правові відносини, зокрема щодо регулювання їх форми та змісту. Так, *Heico Kerkmeester* звертає увагу, що право та економіка тісно пов'язані з економічним аналізом права та неоінституційною економікою, зокрема, як довів *Ronald Coase*¹, хоча закон і економіка демонструють, наскільки економіка є важливою для вивчення закону, у той же час неоінституційна економіка зосереджується на важливості інституцій – таких як фірма, ринок, і звичайно закон – це важливо для розуміння економічної системи. Тому він прогнозує, що коли юристи ознайомляться з основними концепціями економіки, їх чудове розуміння об'єкта дослідження дозволить їм перевершити економістів, що працюють у тій же галузі².

Таким чином, зміст економічних відносин має набути відповідної юридичної форми, зокрема, окреслившись у відповідний правовий інститут. Основним же завданням є надання їм відповідного юридичного змісту на основі вже сформованих моделей. Першоосновою непідприємницьких юридичних осіб є реалізація права осіб на свободу об'єднання (для товариств) та виокремлення майнової основи – розпорядження власністю (для установ). Тому їх участь у економічних відносинах навряд чи змінить їх правову природу, зокрема зміст організаційних та майнових відносин.

З огляду на це, слушною є позиція, що при дослідженнях у сфері права необхідно розрізняти базові концепти (право, справедливість, приватне право, суб'єкт права, власність, договір тощо) і «правові концепти» (закон, правовий інститут, правова норма,

¹ Англо-американський економіст, Лауреат Нобелівської премії з економіки 1991 року. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Рональд_Коуз (Дата звернення: 08.03.2018).

² *Kerkmeester H. Methodology: General. Encyclopedia of Law & Economics.* URL: <http://reference.findlaw.com/lawandeconomics/0400-methodology-general.pdf> (дата звернення: 24.01.2018).

судовий захист, позов, представництво тощо)¹. Також звертаємо увагу, що на відміну від єдиної основи методології радянської науки – метод діалектичного матеріалізму – цивілісти можуть звертатися до світоглядів матеріалізму, ідеалізму та інтуїтивізму².

На жаль, у вітчизняній науці ще спостерігаються елементи формалізованості досліджень в частині відповідності науковим програмам, планам, темам, на підставі чого окремі науковці звертаються до програмних документів Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів, що не завжди відповідає методологічній основі дослідження. Так, зважаючи на Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016 – 2020 роки затверджену Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016 може скластися уявлення, що тематика досліджень інститутів громадянського суспільства втратилась своєю актуальністю.

Р. Б. Шишка визначає такі основні проблеми обрання методів наукового пізнання за спеціальністю 12.00.03: 1) зловживання обраними методами, частина яких не може в принципі забезпечити вирішення обраного завдання; 2) ігнорування новітніх методів дослідження; 3) відсутність зв'язку між методами та завданнями; 4) підміна завдань досліджень методами³.

Д. А. Керімов запропонував такі висновки щодо значення методології права: 1) не є самостійною наукою, а є засобом досягнення об'єктів науки та синтезованим наслідком наукового пізнання; 2) є не лише системою методів чи відповідною світоглядною позицією, а й стрижнем дослідження; 3) має інтегративні властивості; 4) структурно складається з відповідних рівнів

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт: постановка питання. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 76.

² Довгерт А. С., Мережко О. Методологія міжнародного приватного права. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 42–43.

³ Шишка Р. Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування)*. Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.). Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 41.

(діалектико-світоглядний, загальнонауковий окремо-науковий)¹. Підтримуючи названу позицію, маємо на меті звернутися до системи методів наукового пізнання.

Загальні (філософські) підходи складають найбільш загальні принципи і методи наукового пізнання, що виконують регулятивну функцію не тільки відносно власне наукового пізнання, а й стосовно самої філософії. Ознаками загального методу – діалектики – є адекватність відображенням матеріальної дійсності; відображає розвиток усіх галузей природи, суспільного життя та мислення². Однак, поруч із цим методом у юридичній літературі пропонується застосовувати й метафізику. Так, І. А. Безклубий звертає увагу на необхідність сприйняття метафізики з огляду на зовнішні фактори, що впливають на юридичну науку³.

Отже, вплив на відносини у невідприємницьких товариствах та установах можна розглядати як на основі внутрішнього саморуху (наприклад, трансформація відносин спільної власності у об'єднання співвласників як юридичної особи), так і внаслідок зовнішнього впливу (наприклад, надання кооперативам як ознак підприємницького, так і невідприємницького товариства, відповідно до державної політики).

Також, підлягає застосуванню матеріалістичний підхід в частині встановлення взаємозв'язку правового регулювання цивільно-правового статусу невідприємницьких товариств і установ з існуючими економічними, соціальними та іншими

¹ Керимов Д. А. *Методологія права: Предмет, функції, проблеми філософії права*. 6-е вид. Москва: Изд-во СГУ, 2011. С. 85–86.

² Данильян О. Г., Дзьобань О. П. *Філософія. Підручник*. Харків: Право, 2015. С. 294–295.

³ Безклубий І. А. *Метафізичний вимір приватного права. Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування). Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 57.

суспільними чинниками (йдеться про спеціальні правові статуси: фінансова установа, саморегульована організація тощо).

Застосування діалектичної методології дозволить визначити такі її категорії як явище та сутність, форма та зміст, структура та елементи, системність та комплексність. Okремо слід звернути увагу на форму відносин, адже організаційно-правова форма є наріжним каменем інституту юридичної особи. Зокрема, форма є способом існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз, тому таке явище як «договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України» не має передбачати створення юридичної особи¹.

Okремо слід звернутися до окремих філософсько-правових учень, які надають можливість побудувати аспекти уявлення про об'єкт наукового дослідження. Так, йдеться про використання логічного позитивізму, аналітичної філософії, юридичної герменевтики та екзистенціалізму.

Логічний позитивізм визначає за мету аналізу мовних форм знання та слугує для розрізнення змістовних і осмислених висновків з одного боку і нісенітних – з іншого². Таким чином, аналіз правових норм та

¹ У свою чергу, Ю. М. Юркевич, обираючи методологію досліджень зауважує: «Дослідження договірних форм об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України спрямоване на з'ясування місця договору в регулюванні об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України, дослідження договору як підстави створення об'єднань фізичних та юридичних осіб, здійснення характеристики договорів про спільну діяльність як форм об'єднань осіб у цивільному праві, вивчення договірних форм об'єднань фізичних осіб з підприємницькою метою та договірних форм об'єднань юридичних осіб, а також на аналіз підстав та порядку припинення договірних форм об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України», що на нашу думку є методологічною помилкою, адже зміст відносин може бути схожий, але зовнішнє вираження – різне. [Див.: *Юркевич Ю. М. Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України*. Дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.03. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017.]. При цьому автор аналізує як договори про спільну діяльність, так і засновницькі договори, які у свою чергу породжують різні організаційні форми відносин.

² *Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія. Підручник*. Харків: Право, 2015. С. 141.

результатів теоретичних досліджень має здійснюватися відповідно до досягнень цивілістичної науки, зокрема на підставі її принципів та концептів.

Під аналітичною філософією розуміють вчення про можливість загального і морально-ціннісного-нейтрального розуміння смислу права такий, яким він є сам по собі, шляхом з'ясування значення і правил вживання чітко окресленого списку юридичних понять, які розглядаються такими, що складають ядро правової системи¹. Таким чином, використання того чи іншого поняття має здійснюватися з розумінням його впливу та значення в межах усієї правової системи. На перший погляд такою проблемою є участь непідприємницьких товариств та установ не лише у цивільних, а й господарських, податкових, адміністративних відносинах, що відповідно впливає на зміст прав та обов'язків учасників відносин в межах таких організацій.

Герменевтичний підхід є осмисленим розумінням як способу буття людини у праві (онтологічний вимір) та способу осягнення правової реальності (методологічний вимір), як результат щодо останньої позиції виділяють застосування обмежень, пов'язаних із загально-обов'язковістю права, а право мислиться як досвід розуміння, інтерсуб'єктивне конструювання правових смислів².

Зважаючи на певну частину нормативної неврегульованості відносин у непідприємницьких товариствах та установах застосуванню підлягає також екзистенціональні підходи, відповідно до яких право первісно існує не у вигляді норм закону, а як правильне

¹ Ткаченко О. В. Аналітична юриспруденція. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. , Т. 2: Філософія права. За ред.: Максимов С. І. Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 33.

² Сатохіна Н. І. Герменевтична філософія права. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. , Т. 2: Філософія права. За ред.: Максимов С. І. Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 130–135.

рішення у конкретній ситуації¹. Вважаємо, що такий погляд дозволить належним чином виокремити правові та неправові норми, які впорядковують внутрішньо-організаційні відносини.

Потребують використання загальнонаукові методи. Окремо зупинимося на емпіричному дослідженні відносин у непередприємницьких товариствах, що передбачає обрання об'єктів дослідження, які не врегульовані нормативно-правовими актами, їх опис та аналіз, що дозволить дійти обґрунтованих висновків. Так, зміст відносин участі у досліджуваних юридичних особах законодавчо не регламентовано, тому джерелами пізнання слугуватимуть так звані корпоративні акти.

Застосуванням індукції можливе при дослідженні організаційно-правової форми установи, адже інших її видів, на відміну від видів товариств, не передбачено. У свою чергу, дедукція дозволить на основі загального розуміння відносин у товаристві здійснити висновки щодо окремих його видів, правовий статус яких не деталізовано.

Як результат, за допомогою абстрагування та моделювання є можливість поширити спільні ознаки предметів на всі предмети множини (наприклад, непоіменовані саморегульовані організації) та змоделювати відповідне належне правове регулювання.

Крім того, доцільним використанням синергетичного підходу, що дозволяє аналізувати інститут як цілісну систему, спрогнозувати її розвиток як системи та можливість самоорганізації у межах, встановлених законодавством. Названий підхід у якості методології дозволяє використовувати міждисциплінарність у пізнанні правових явищ завдяки комунікації різних галузей знань (становлення синергетики); складній архітектоніці, що включає у тому числі широкий світоглядний та культурологічний контекст; використання подібності

¹ *Стовба О. В. Екзистенціальна філософія. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права.* За ред.: Максимов С. І. Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 253.

«предметних сфер» - ізоморфізму, а не аналогії¹. Так, за відсутності правового регулювання учасники/члени непідприємницьких товариств здатні самостійно створювати, відтворювати або вдосконалювати організацію юридичної особи. Наприклад, лікарняні каси організують відносини участі як у формі громадської організації, так і у формі благодійного фонду; або створення благодійного фонду навчального закладу без використання моделі освітнього ендавменту.

Власноправові методи дослідження, такі як формально-юридичний (юридико-технічний, догматичний) та порівняльні методи ефективні на стадіях дослідження механізму правового регулювання, норм законодавства, юридичної практики про непідприємницькі товариства та установи. Зокрема, на основі узагальнень та виявлення ознак доцільно формулювати нові або удосконалювати існуючі поняття інституту юридичної особи, порівняльний метод знаходить своє широке застосування внаслідок компаративістського характеру дослідження в межах правових систем України та *acquis* ЄС.

Застосування компаративного методу досліджень у праві є досить вагомим за умови реалізації наступних положень: 1) *визначення предмета порівняння*, особливо зважаючи на європейські правові системи та становлення права ЄС (*acquis* ЄС). Так, Французький цивільний кодекс є прототипом кодифікації латинських держав, а BGB – приклад кодексів центральної Європи. При цьому, фундаментальною візницею є правова думка та правова техніка держав; 2) *визначення джерел іноземного права*, тобто проблема джерел принципів права, Зокрема європейські держави мають значний вплив римського права, натомість Угорщина та Скандинавські країни зазнали від нього лише додаткового впливу та термінології. Таким чином,

¹ Дамірлі М. А., Кривцова І. С. Синергетична методологія дослідження права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права*. За ред.: С. І. Максимов Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 772–773.

йдеться про а) кодекси; б) інші форми статутного права та регулювання; в) звичаєве право; г) погляди вчених-юристів; 3) *визначення матеріалів для порівняння*¹.

Методика порівняльного права має відповідати таким ознакам як: 1) функціональність (*Konrad Zweigert, Hein Kötz*), що передбачає вибір права для порівняння, мету такого порівняння та створення системи порівняльного права; 2) концентрування не безпосередньо на нормах, а їх впливі на відносини, правову доктрину та покращення права (*Ralf Michaels*); 3) можливість пересаджування (трансплантація) правових норм (*Alan Watson*), відповідно до подібності правових систем, можливості запозичення норм, мовної прийнятності, а також історичного спільного².

Отже, дослідження законодавства 28 держав – членів ЄС можна поділити на такі умовні групи: 1) держави центральної Європи (ФРН, Австрія, Чехія); 2) держави загального права (Великобританія, Ірландія); 3) західно-європейські держави (Франція, Іспанія, Португалія); 4) південно-європейські держави (Італія, Греція, Словенія, Хорватія, Болгарія, Мальта, Кіпр); 5) Скандинавські держави (Швеція, Фінляндія, Данія); 6) східноєвропейські держави (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія); 7) держави Балтії (Латвія, Литва, Естонія); 8) держави Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди, Люксембург).

Таке групування цілком відповідає компаративному підходу у правознавстві, оскільки дозволяє виділити такі поняття як «правова сім'я», «правова група», «правове коло» та ін. і як результат встановити метарівні (глобальні

¹ *Gutteridge H. C. The Processes of Comparison. Classics in Comparative Law. Volume I: Methodology.* За ред.: *Ginsburg T., Monateri P. G., Parisi F.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: An Elgar Research Collection, 2014. С. 83–92.

² *Merryman J. H., Clark D. S., Haley J. O. Comparative Law: Historical Development of the Civil Law Tradition in Europe, Latin America and East Asia.* LexisNexis, 2010. С. 72–75.

процеси, об'єднання, регіони), макрорівні (держави, міждержавні об'єднання), мезорівні (галузі права та законодавства) та мікрорівні (конкретні соціальні ситуації)¹.

Разом з тим, правовою основою для досліджень європейського права компаній має бути визначення компетенції інституції ЄС щодо регулювання відповідних відносин (зокрема, ст. 50(2)(g) TGEU), застосування принципів субсидіарності та пропорційності, а також вибір належних інструментів регулювання з метою вироблення як європейських типів юридичних осіб, так і дослідження національних особливостей з метою належного застосування в межах міжнародного приватного права та міжнародного приватного процесі (відповідно до реалізації принципу свободи створення та теорії національності юридичної особи)².

Відносини участі у невідприємницьких товариствах та установах розглядаються через застосування природно-правових засадах праворозуміння; сприйняття права на засадах уявлення про справедливість міри свободи і рівності, що відображує потреби суспільного розвитку; впровадження засад саморегулювання відносин за допомогою соціальних норм³ Тому механізм правового регулювання цих відносин має надавати широкі можливості для здійснення та захисту прав та інтересів як членів/учасників, так і дестинаторів (третіх осіб) у випадках, передбачених законом. Вирішенню підлягаю наступні теоретико-правові проблеми: проблема форми та сутності відносин; проблема належного правового

¹ Тихомирів О. Д. Компаративний підхід у правознавстві. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. , Т. 2: Філософія права*. За ред.: Максимов С. І. Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 350.

² Stefan G. European Company Law. Organization, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

³ Кочин В. В. Саморегулювання як предмет цивілістичних досліджень. *Юридична Україна*. 2014. № 7. С. 34–38.

регулювання відносин; проблема механізму правового регулювання; проблема правореалізації та правозастосування; проблема поєднання теорії та практики.

З огляду на це, робота охоплюватиме наступну проблематику: регулювання *acquis* ЄС відносин у підприємницьких товариствах та установах та можливості його запровадження в Україні; підприємницькі товариства та установи як організаційно-правові форми цивільних відносин в Україні та ЄС; особливості реалізації суб'єктивних цивільних прав та обов'язків учасниками відносин у підприємницьких товариствах та установах відповідно до *acquis* ЄС та законодавства України; перспективи удосконалення цивільно-правового регулювання відносин у підприємницьких товариствах та установах в Україні.

Методи наукового пізнання є зовнішнім проявом світоглядних теоретичних меж досліджуваного явища, відповідно до особистісного сприйняття вченим предмету та принципів відповідної галузі права. Цивілістичне дослідження має ґрунтуватися відповідно до розуміння верховенства права, загально цивілізаційних підходів та тенденцій економічного та соціального розвитку реальних відносин. Зважаючи на євроінтеграційні стратегії України потребує врахування прагнення до побудови правового регулювання відповідно до орієнтирів ринкової економіки та свобод ЄС.

Розділ II. РЕГУЛЮВАННЯ ACQUIS ЄС ВІДНОСИН У НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВАХ ТА УСТАНОВАХ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

1. Загальна проблематика регулювання *acquis* ЄС відносин у підприємницьких товариствах та установах

D. Kennedy виділив три етапи глобалізації права та правничої думки: 1) 1850–1914 – класична правнича думка; 2) 1900–1968 – глобалізація соціальних прав; 3) 1945–2000 – політичний аналіз, неоформалізм та правосуддя. Таким чином, філософія пройшла шлях від класичної, правового позитивізму, соціальної справедливості до недискримінації, нормативних реконструкційних проєктів. У свою чергу соціо-правові погляди перетворилися на ідеї національної держави, окремих інститутів і врешті – ідей громадянського суспільства¹.

Acquis communautaire (*acquis*) («добробок спільноти») у загальному розумінні є спільною основою прав та обов'язків, що пов'язує держави-члени Європейського Союзу². Тобто це правова система ЄС, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Принципи *acquis* складають систематизовану компіляцію модельних правил та принципів, що впливають із існуючого приватного права ЄС, що сформовані у проєкті групи європейських дослідників, що відображено на сьогодні у DCFR³.

¹ *Kennedy D.* Three Globalizations of Law and Legal thought: 1850–2000. *Classics in Comparative Law. Volume I: Methodology.* За ред.: *Ginsburg T., Monaberi P. G., Parisi F.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: An Elgar Research Collection, 2014. С. 214.

² Community *acquis*: Multilingual Thesaurus of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/language-technologies/jrc-acquis> (дата звернення: 13.08.2018).

³ *Grigoleit H. C., Tomasic L.* *Acquis Principles. The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 10.

Таке широке розуміння правової системи ЄС є досить прогресивним, адже такі акти є реально існуючими документами, що складають джерельну основу для правозастосування. В Україні до елементів правової системи включають: власне право (у розумінні його як сукупності створених та охоронюваних державою норм), законодавство, правові інституції, судову та іншу юридичну практику, механізм правового регулювання, правореалізаційний процес, право у суб'єктивному значенні, систему правовідносин, законність та правопорядок, правову ідеологію, суб'єктів права, системні зв'язки та інші правові явища¹.

Таким чином, відходження від нормативізму у праворозумінні, сприйняття права як інтерсуб'єктивного явища (тобто як об'єктивного правила поведінки, так і акта інтерпретації²) на наше переконання дозволяє вести мову про належне забезпечення реалізації принципу верховенства права. З огляду на це, між поняттями *законодавство ЄС*, *право ЄС* та *acquis ЄС* можливо поставити знак рівності, однак, зважаючи на юридичну коректність, останнє є найбільш коректним.

Чинне *acquis ЄС* охоплює *первинне законодавство* (писане право): 1) Лісабонські договори (the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community), 13.12.2007, що є Договором про функціонування Європейського Союзу (TFEU); 2) Ніццький договір (Amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts), 01.02.2003, що доповнює Договір про Європейський

¹ Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. За ред.: Цвик М. В., Петришин А. В. Харьков: Право, 2011.

² Селіванов А. О., Стрижак А. А. Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя. Київ: Логос, 2010. С. 18.

Союз (TEU); 3) Амстердамський договір (Amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts), 02.10.1997; 4) Маастрицький договір (Treaty on European Union), 07.02.1992; 5) Єдиний європейський акт, 01.07.1987; 6) Римські договори, 25.03.1957; та *вторинне законодавство*: директива; регламент; рішення; рекомендація або висновок; джерело права у формі міжнародної угоди; загальний принцип права Європейського співтовариства; рішення Європейського суду (так зване «неписане право»); спільна стратегія; спільні дії; спільна позиція; рішення; загальне положення або принцип¹. Останнє є так званім «м'яким правом», яке за *F. Snyder* є нормами виконання, які принципово не мають правової сили, однак тим не менше мають практичний вплив².

Перед аналізом договірної регулювання слід звернутися до засад існування непідприємницьких товариств та установ у Європі. Так, основою регулювання відносин участі у непідприємницьких товариствах та установах у Європі є положення ЕЧПР, зокрема право на свободу зібрань та об'єднання передбачено ст. 11, відповідно до якої кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Крім того, здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

¹ *Vranken M.* Western Legal Traditions. A Comparison of Civil Law and Common Law. The Federation Press, 2015. С. 132–136.

² *Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., та ін.* European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University's Faculty of Law. Intersentia, 2006. С. 24.

ЕСНР є основою так званої «страсбурзької системи», яка об'єднала в собі загальне право та цивільне право у «договір договорів». Тлумачення ж конвенції має більше відношення до традицій континентального права, зокрема щодо соціальної спрямованості, формування загальних принципів для їх реалізації у майбутньому. Таким чином її норми забезпечують стабільність та розвиток та є прикладом втілення концепцій прецедентного права, тобто прослідковується подвійна природа рішень на основі принципів *stare decisis* (принцип обов'язковості прецеденту) та *ratio decidendi* (принцип обґрунтованості причин прийняття рішень на основі правової норми)¹.

Зважаючи на зміст цієї статті йдеться про два різних права: 1) право на об'єднання (*association*), у тому числі у щодо профспілок (*trade unions*); та 2) право на свободу мирних зібрань (*peaceful assembly*). Поняття об'єднання в статті 11 ЕСНР є автономним. Належність організації до асоціації не визначається законами держав-членів з метою широкого розуміння цієї статті. Тому для Європейського суду розглядаючи спори визначає чи відповідає певний тип організації асоціації².

Свобода асоціації ґрунтується на таких принципах: 1) право організаціям та громадянам засновувати асоціацію на добровільних засадах, зокрема організацію з визначеною метою, без розподілення прибутку та надання членам право голосу; 2) добровільність організації включає у себе право організації створювати власні правила вступу членів та право членів вийти із організації. Однак, законом можуть передбачатися гарантії таких прав. Також підкреслюється, що

¹ *Picker C., Urscheler L. H., Solevik D. Comparative Law and International Organisations. Cooperation, Competition and Connections. Schulthess, 2014. С. 49–66.*

² *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Cambridge University Press, 2017. С. 13.*

регулювання асоціацій як юридичних осіб потребує відповідного формалізованого акта, запобігаючи регулювання на рівні міністерства чи іншого непарламентського способу¹.

У деяких випадках правова структура та статутні цілі асоціації є вирішальними щодо реалізації окремих прав, передбачених ЕСЧР. Деякі права застосовуються без винятку. Наприклад, непідприємницькі організації без сумніву можуть посилатися на право на справедливий судовий розгляд, свободу слова та зборів та право на захист своєї кореспонденції. Право на власність явно надано юридичним особам за ст. 1 Першого протоколу ЕСЧР. Широка практика показує, що заяви можуть бути успішно подані різними організаціями, такими як профспілки, церкви, фонди, приватні асоціації та компанії. Ні комерційна діяльність, ні статус товариства з обмеженою відповідальністю не можуть позбавити юридичну особу свободи вираження поглядів. Ведення комерційної діяльності взагалі не має відношення до права на основні права та свободи².

Аналіз судової практики Європейського суду з прав людини надає можливість визначити такі критерії забезпечення права на свободу асоціації: 1) передбачення законодавством, як реалізація об'єктивного розуміння демократичної правової держави із загальнозрозумілими та публічно доступними нормами щодо обмежень у створенні організації; 2) обмеженість підстав для заборони створення, тобто лише щодо обставин, передбачених ЕСЧР;

¹ Ploeg T. J. van der Associations. *Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27-29 November 1996.* Council of Europe Publishing, C. 11-12.

² Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, *Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation.* Cambridge University Press, 2017. C. 15.

3) необхідність у демократичному суспільстві; 3) відсутність дискримінації¹.

У літературі звертається увага, що ЕСНР передбачає лише свободу асоціації, тобто громадяни повинні мати можливість утворювати юридичну особу, щоб діяти колективно в галузі взаємного інтересу. При цьому, відсутня норма щодо можливості створення установ. Так, свобода створювати, надавати кошти та приєднуватися до установи розуміється у контексті свободи користуватися майном, що гарантується ст. 1 Першого протоколу та включає право визначати місце призначення власності без належного державного втручання. Європейський суд з прав людини встановив, що обмеження свободи надавати гроші певній меті є обмеженням свободи вираження поглядів (*Bowman v. The United Kingdom*). Таким чином, установа розглядається як рушійна сила, що дозволяє громадянам та їх організаціям користуватися свободою вираження поглядів та, можливо, іншими основними правами, а закони держав-членів також мають передбачати право на створення нечленських типів добровільних організацій (установ)².

Відмінність у розумінні установи від асоціації полягає у тому, що засновники установи окрім декларування своєї мети на створення організації повинні також передбачити наступні особливості: 1) виділити цільове майно (*endowment*); 2) визначити мету; 3) передбачити у статуті порядок управління; 4) призначити першу адміністрацію. За звичай йдеться про нечленську правову природу установ, внаслідок чого піднімається питання щодо фінансування такої організації, яка не матиме членських внесків чи інших

¹ *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Ibid. C. 17–22.*

² *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Ibid. C. 23–28.*

видів платежів. Саме тому виникає потреба виділення певного майна, особливо коли йдеться про постійно діючу установу. Однак, за відсутності засновницького управління установою може застосовуватися процедура примусового відчуження майна установи на користь публічних утворень (наприклад, територіальної громади) для реалізації мети діяльності такої установи, що є реалізацією доктрини *сy-pres*¹, яка виникла у Великобританії².

Зважаючи на конструкцію ст. 11 ЕСРЛ та предмет наукового дослідження, звернемося до практики ЄСПЛ щодо права на свободу асоціації (у тому числі право на створення профспілок), а також особливості здійснення цих прав.

По-перше, ЄСПЛ виділяє різні цілі створення асоціацій, зокрема, охорону культурної чи духовної спадщини, переслідування різних соціально-економічних цілей, проголошення чи викладання релігії, пошук етнічної ідентичності або утвердження свідомості меншини, також мають важливе значення для належного функціонування демократії (*Gorzelik and Others v. Poland*³ [GC], § 92; *Association Rhino and Others v. Switzerland*⁴, § 61).

По-друге, стаття 11 має особливо тісний взаємозв'язок зі статтями 9 та 10 ЕСРЛ, тобто захист особистих думок, передбачений цими статтями, у формі свободи думки, совісті та релігії та свободи вираження поглядів також є однією з цілей свободи об'єднань, гарантованої статтею 11 (*Young, James and Webster v. the*

¹ Передача власності до найближчої мети. Див.: *Doolan B. Principles of Irish Law*. 6-е вид. Gill & Macmillan Ltd, 2003. С. 239.

² *Hondius F. Foundations. Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996.* Council of Europe Publishing, С. 26–27.

³ *CASE OF GORZELIK AND OTHERS v. POLAND* (Application no. 44158/98), 17 February 2004. URL: <https://goo.su/2aSa> (дата звернення: 13.08.2018).

⁴ *CASE OF ASSOCIATION RHINO AND OTHERS v. SWITZERLAND* [Extracts] (Application no. 48848/07), 11 October 2011. URL: <https://goo.su/2aSB> (дата звернення: 13.08.2018).

United Kingdom¹, § 57, *Vörður Ólafsson v. Iceland*², § 46). Такий захист може бути ефективно забезпечений лише гарантуванням як позитивного, так і негативного права на свободу асоціацій (*Sørensen and Rasmussen v. Denmark* [GC]³, § 54).

По-третє, серед асоціацій можна виділити ті, що мають публічний характер. Так, слід звертати увагу чи класифікується законодавством асоціація як «публічна» або «параадміністративна», що призводить до виведення її із сфери дії статті 11, що може призвести до результатів, несумісних із ціллю та метою ЕСЧР, яка полягає у захисті прав, які не є теоретичними чи ілюзорними, а практичними та ефективними (*Chassagnou and Others v. France* [GC]⁴, § 100). ЄСПЛ визначає елементи, відповідно до яких асоціацію слід вважати приватною чи публічною: чи вона була заснована окремими особами чи законодавчим органом; чи залишався він інтегрованим в структурах держави; чи було вкладено в нього адміністративні, нормотворчі та дисциплінарні повноваження; і чи переслідувала вона мету, яка відповідає загальним інтересам (*Mytilinaios*

¹ CASE OF YOUNG, JAMES AND WEBSTER v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 7601/76; 7806/77), 13 August 1981. URL: <https://goo.su/2aSE> (дата звернення: 13.08.2018).

² CASE OF VÖRÐUR ÓLAFSSON v. ICELAND (Application no. 20161/06), 27 April 2010. URL: <https://goo.su/2asf> (дата звернення: 13.08.2018).

³ CASE OF SØRENSEN AND RASMUSSEN v. DENMARK (Applications nos. 52562/99 and 52620/99), 11 January 2006. URL: <https://goo.su/2AsF> (дата звернення: 13.08.2018).

⁴ CASE OF CHASSAGNOU AND OTHERS v. FRANCE (Applications nos. 25088/94, 28331/95 and 28443/95), 29 April 1999. URL: <https://goo.su/2aSi> (дата звернення: 13.08.2018).

and *Kostakis v. Greece*¹, § 35; *Herrmann v. Germany*², § 76; *Slavic University in Bulgaria and Others v. Bulgaria*³).

По-четверте, ЄСПЛ визнає як важливий аспект реалізації права, передбаченого ст. 11 ЕЧПР, автономію асоціацій, внутрішнє управління та членство. Так, асоціації мають право складати власні правила та управляти своїми справами (*Cheall v. the United Kingdom*⁴). Разом з тим, це не заважає державам встановлювати правила та вимоги щодо корпоративного управління та менеджменту та переконуватись у їх дотриманні; держави правомірно вводять певні мінімальні вимоги щодо ролі та структури керівних органів асоціації, роль органів влади не полягає у забезпеченні дотримання кожної окремої формальності, викладеної у власному статуті асоціації (*Tebieti Mühafize Cemiyyeti and Israfilov v. Azerbaijan*⁵, §§ 72,78).

Декілька слів слід зауважити щодо значення рішень Європейського суду справедливості (також Суд Європейського Союзу – Court of Justice of the European Union (CJEU або ECJ), адже ця інституція перевіряє законність актів інститутів ЄС, забезпечує виконання зобов'язань державами-членами, а також інтерпретує право ЄС. Таким чином ECJ є єдиним беззаперечним авторитетним судом, що може тлумачити та

¹ AFFAIRE MYTILINAIOS ET KOSTAKIS c. GRÈCE (Requête no 29389/11), 3 décembre 2015. URL: <https://goo.su/2aSk> (дата звернення: 13.08.2018).

² CASE OF HERRMANN v. GERMANY (Application no. 9300/07), 26 June 2012. URL: <https://goo.su/2Ask> (дата звернення: 13.08.2018).

³ SLAVIC UNIVERSITY IN BULGARIA and OTHERS v. BULGARIA (Application no. 60781/00), 18 November 2004. URL: <https://goo.su/2asl> (дата звернення: 13.08.2018).

⁴ CHEALL v. the UNITED KINGDOM (Application no. 10550/83), 13/05/1985. URL: <https://goo.su/2aST> (дата звернення: 13.08.2018).

⁵ CASE OF TEBIETI MÜHAFIZE CEMİYYETİ AND ISRAFILOV v. AZERBAIJAN (Application no. 37083/03). URL: <https://goo.su/23ka> (дата звернення: 13.08.2018).

застосовувати право ЄС адже по суті правовий порядок Союзу є правовим порядком *sui generis*¹.

На думку *Christian Joerges* та *Christoph Schmid* саме на рішеннях ЕСЖ ґрунтується «приватизація» європейського приватного права як потужної зміни у регулюванні та виробленні нової парадигми так званої «Європейської економічної конституції». До таких рішень автори відносять справи *Centros* (с-212/97), *Überseering* (с-208/00), *Inspire Art* (с-167/01) та *Carlesio* (с-210/06)². До справ, які стосуються безпосередньо громадянського суспільства, слід віднести *Metro* (встановлення права на судовий захист, у тому числі асоціаціям, які не володіють правосуб'єктністю), *Fediol* (щодо захисту прав федерацій), *AIUFFASS and AKT*, *Kwekerij Gebroeders van Kooy BV and CIRFS* (щодо виокремлення так званих «заінтересованих осіб»)³.

Справа *Centros* встановила такі основні моменти в питаннях взаємодії європейського та національного права компаній, на які наголошує *Christiaan Timmermans*, зокрема, утвердження принципу свободи створення юридичної особи, часткове визнання національних норм щодо іноземних компаній, а також визнання доктрини реального місцезнаходження юридичної особи та поваги до місцевого права із застереженням щодо сумісності з ЄС Treaty. Все це підтвердило високий рівень невизначеності гармонізації права⁴. У наступній практиці ЕСЖ розкривають принципи

¹ *Lavrinos N.* The ECJ's relationship with other international courts and tribunals. *Europe. The New Legal Realism. Essays in Honour of Hjalte Rasmussen.* За ред.: *Koch H., Hagel-Sørensen K., Haltern U., Weiler J. H. H.* DJØF Publishing Copenhagen, 2010. С. 408.

² *Joerges C., Schmid C.* Towards Proceduralization of Private Law in the European Multi-Level System. *Towards a European Civil Code.* 4-е вид. За ред.: *Hartkamp A. S., Hesselink M. W., Hondius E., Mak C., Perron E.* Du Wolters Kluwer. Law & Business, 2011. С. 298.

³ *Civil Society and Legitimate European Governance.* За ред.: *Smismans S.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2006. С. 97–100.

⁴ *Timmermans C.* Harmonization in the Future of Company Law in Europe. *Capital Markets and Company Law.* За ред.: *Hopt K. J., Wymeersch E.* Oxford University Press, 2003. С. 635–637.

свободи заснування та свободи руху капіталів та платежів, однак викликом досі залишається участь найманих працівників у процесі вироблення рішень юридичної особи та ролі органів управління загалом¹.

Досить важливим актом у досліджуваній сфері є Європейська конвенція про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій (European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations) (EST No. 124)², яка відповідно до ст. 1 може застосовуватися щодо асоціацій, установ і інших приватних інституцій, які відповідають таким умовам: а) мають неприбуткову мету міжнародної громадської користі; б) створені відповідно до норм внутрішнього права Стороною – учасницею Конвенції; в) здійснюють свою діяльність, що надає ефект не менше ніж у двох державах; г) мають свій головний офіс на території однієї Сторони і центральний орган управління і контролю на території цієї ж Сторони або іншої Сторони.

Короткий аналіз цих критеріїв надав можливість стверджувати наступне:

1) неприбутковий характер діяльності визначається відповідно до законодавства держави, наприклад у *ФРН*, *Франції* та *Бельгії* це стосується асоціацій, які не мають комерційної природи, а прибуток можуть отримувати від додаткової діяльності. Окремі держави можуть закладати у поняття неприбутковості конкретну діяльність, зокрема благодійництво у *Великобританії*, ідеалістичні цілі у *Швеції*, забезпечення економічних, соціальних, культурних та наукових цілей членів організації у *Литві*;

2) діяльність у двох державах передбачає діяльність у різних державах, зокрема засування у державі – члені

¹ Fleckner A. M. Company Law. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 285.

² European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations. URL: <https://rm.coe.int/168007a67c> (дата звернення: 13.08.2018).

Ради Європи, а здійснення певної діяльності як у державі – члені Ради Європи, так і в іншій;

3) статутні орган мають міститися у державі – члені Ради Європи. За звичай йдеться про розміщення основного виконавчого органу, що надає можливість реалізовувати правосуб'єктність відповідно до законодавства держави місцезнаходження¹.

Окремо слід наголосити на дискусійних аспектах, пов'язаних із прийняттям цієї Конвенції. Так, зауважується що мета Конвенції є реалізація положень ст. 11 ECHR, внаслідок чого до створення міжнародних неурядових організацій мають застосовуватися принципи створення асоціацій відповідно до права держави, де вона засновується; щодо установ так само мають застосовуватися передбачені принципи в розумінні *mutatis mutandis* (внесені необхідні зміни), зважаючи на їх особливу правову природу; правосуб'єктність організації має стосуватися не лише щодо державного визнання, а й щодо необхідної діяльності самої організації в частині передбаченій законодавством (звітність, податкові режими тощо) в тому числі щодо етичної діяльності організації².

Далі слід проаналізувати *acquis* ЄС, що становлять договірну частину щодо створення Союзу. Так, перш за все слід звернутися до принципу свободи створення (заснування) юридичної особи (що з'явилися вперше у Єдиному європейському акті, 1987). Ідеться про визначення поняття «компанія» та «фірма», до яких відносять організації створені відповідно до цивільного чи комерційного законодавства, включаючи кооперативні об'єднання чи інші юридичні особи

¹ *Wiederkehr M.-O.* European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations) (EST No. 124). *Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996.* Council of Europe Publishing, C. 112–113.

² *Wiederkehr M.-O.* European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations) (EST No. 124). *Ibid.* C. 117–118.

приватного чи публічного права, за винятком тих, що є неприбутковими (ст. 54 TFEU). Крім того, норми договірної частини передбачали засади кооперації із благодійними організаціями (23 декларація Маастрицького договору, 1992), недоторканість релігійних та неконфесійних чи філософських організацій, а також взаємодія із спортивними асоціаціями (ст. 11, 29 Амстердамського договору, 1997).

Таким чином, договірне регулювання безпосередньо не визначає статусу непідприємницьких товариств чи установ, або відносин у цих товариствах та установах. Йдеться про загальні принципи свободи створення (асоціації), а також опосередковане регулювання відносин щодо непідприємницьких сфер функціонування ЄС (охорона здоров'я, спорт, релігійна діяльність тощо).

Визначення понять та сутності непідприємницьких організацій прийшло до Європи з США в результаті досліджень категорії «неприбуткова (nonprofit) організація», адже названі суб'єкти не розглядалися повноцінно як учасники ринку. У ТЕС використовується словосполучення «nonprofit making» (ст. 48(2) для розмежування юридичних осіб у формі компаній та фірм, які передбачені ст. 43 ТЕС, що знову таки не досить зрозумілим є значення такого визначення: для розмежування неприбуткової діяльності чи неприбуткової сутності юридичних осіб. Відповідно до доповіді Fontaine «Доповідь щодо неприбуткових асоціацій у Європейському Співтоваристві» (1988) вони визначаються як організації в межах постійної структури, яка дозволена законодавством, що координують свої зусилля відповідно до досягнення загальної мети без будь-якого наміру отримання прибутку членами асоціації. Таким чином, їх ознаки можна звести до наступних: 1) мають постійну структуру; 2) розподіляють альтруїстичні цілі; 3) мають членів, які не розподіляють прибуток між собою¹.

¹ *Cicoria C. Nonprofit Organizations Facing Competition. The Application of United States, European and German Competition Law to Not-for-Profit Entities.*

Врешті названі організації поруч з установами формують «третій сектор» або громадянське суспільство. Тому регулювання може здійснюватися опосередковано через встановлення відповідних норм щодо окремих видів діяльності. Так, до такої діяльності відносять культуру та рекреацію, освіту та дослідництво, здоров'я, соціальні послуги, охорона навколишнього середовища, розвиток житлового будівництва, захисту права, філантропія, професійна діяльність. На противагу цьому окрема діяльність може не мати ознак «третього сектору», наприклад релігійна конгрегація, політичні партії, кооперативи тощо¹.

Крім того, Лісабонський договір зосереджується на досягненні свого первісного завдання – сприяти єдиному європейському ринку. Основний акцент передбачає чотири основні ринкові свободи: вільне переміщення товарів, осіб та заснування організацій, вільний рух послуг та капіталу, які спрямовані на те, щоб товари, особи, організації, послуги та капітал могли вільно пересуватися по всьому ЄС без дискримінації, включаючи дискримінацію між громадянами ЄС, зокрема, за національністю. Інша частина стосується зусиль Європейської комісії для створення нових можливостей для організацій громадянського суспільства для участі у соціальному та економічному житті на всьому єдиному ринку, шляхом регулювання надання статуту конкретних європейських правових форм для, зокрема європейського кооперативного товариства (SCE), та перспективних: Європейська асоціація (EA) та європейська установа (FE)².

Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2006. С. 129–130.

¹ *Neuhoff K. Economic activities. Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996.* Council of Europe Publishing, С. 48–49.

² *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation.* Cambridge University Press, 2017. С. 35–37.

Концепція приватного права ЄС ґрунтується на дослідженнях німецького вченого *Peter-Christian Müller-Graff* (1987), який визначив, що «норми приватного права базуються на праві Співтовариства, які побудовані з ідентичним змістом (хоча не обов'язково з повноцінними причинами дії) для усього Співтовариства». Таким чином, *Jürgen Basedow* робить висновки, що приватне право ЄС має: 1) виходити з права Союзу, тобто імплементоване на національному рівні (директиви) або безпосередньо застосовані (регламенти); 2) мати ідентичний зміст, зокрема мають бути діє чітко сформульовані варіанти, які можуть обирати держави-члени; а зміст правового ефекту іноді використовується як мета при вирішенні спорів у Європейському суді. Як результат приватне право ЄС слід розрізнати як національне (суб-національне) приватне право та неформальне приватне право міжнародних конвенцій та недержавного права, що мають відповідний правовий вплив, а також інтереси всього Союзу, відображеного у спеціальних рішеннях¹.

Acquis ЄС про компанії (далі – право компаній) або європейське право компаній (*European Company Law*) сформувалось з метою ширшого і функціонального переходу до гармонізації права не лише з метою уніфікації права держав – членів ЄС, що регулює відносини щодо створення та діяльності організацій (в тому числі відносини ринку капіталів), а й, спираючись на економічній теорії, виробити принципи регулювання уникнути прогалів права та законодавства. Метою запровадження права компаній стало розширення перспектив економічного розвитку, технічного прогресу, патентного регулювання та гудвілу, а також вирішення

¹ *Basedow J. EU Private Law. The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 537–538.

потенційних конфліктів інтересів та окреслення функцій права компаній щодо афілійованих груп¹.

Право компаній регулює: 1) відносини організації щодо, зокрема: а) створення організації; б) існування організації (управління, представництво, розподіл економічних результатів та відповідальності перед третіми особами); в) значних змін в організації (реструктуризація), а саме повноваження на такі зміни та захист прав третіх осіб; г) ліквідації та припинення організації; 2) відносини щодо капіталу, тобто відносини між інвесторами та менеджерами; 3) відносини щодо захисту третіх осіб, включаючи кредиторів та працівників організації².

Виходячи з такого розуміння права компаній, першу її частину першого рівня складають чотирнадцять директив, які були прийняті: перші сім³ (за винятком П'ятої),

¹ *Immenga U. Company Systems and Affiliation. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations.* За ред.: Conar A., Vagt D. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. С. 7–2–7–4.

² *Grundmann S. European Company Law. Organizations, Finance and Capital Markets.* 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

³ Перша директива 68/151/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств від 9 березня 1968 року. Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_453 (дата звернення: 13.08.2018); Друга директива 77/91/ЄЕС Ради від 13 грудня 1976 року. Про узгодження гарантій, яких вимагають держави-члени від товариств у розумінні частини другої статті 58 Договору, з метою захисту інтересів учасників та третіх осіб, з огляду на створення акціонерних товариств, збереження та зміни капіталу, з метою забезпечення рівності застосування таких гарантій. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32620> (дата звернення: 13.08.2018); Третя директива 78/855/ЄЕС Ради від 9 жовтня 1978 року. Про злиття акціонерних товариств, що базується на статті 54 (3) (g) Договору. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32623> (дата звернення: 13.08.2018); Четверта директива 78/660/ЄЕС Ради від 25 липня 1978 року. Що базується на статті 54 (3) (g) Договору, про річну звітність окремих видів компаній. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32625> (дата звернення: 13.08.2018); Шоста директива 82/891/ЄЕС Ради від 17 грудня 1982 року. Що базується на статті 54 (3) (g) Договору, про поділ акціонерних товариств. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32627> (дата звернення: 13.08.2018); Сьома директива 83/349/ЄЕС Ради від 13 червня 1983 року. Про консолідовану звітність, що ґрунтується на пункті (g) частини 3 статті 54 Договору. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32728> (дата звернення: 13.08.2018).

Одинадцята¹ та Дванадцята² директиви та переглянута Тринадцята директива³. Другу частину права компаній складають відносини щодо ринкового капіталу та корпоративного управління. Третя частина присвячена оподаткуванню та неплатоспроможності. Четверта – конфліктам у компаній (у тому числі з міжнародним елементом) та фундаментальним свободам.

У доповнення до цих актів знайшли своє регулювання європейське товариство економічних інтересів (EEIG), європейська компанія (ЕС) та європейський кооператив (SCE). Четверта, Сьома та Восьма директиви сформувавши найбільш важливу частину цього права. Другу частину права компаній складають відносини щодо ринкового капіталу та корпоративного управління. Третя частина присвячена оподаткуванню та неплатоспроможності. Четверта – конфліктам у компаній (у тому числі з міжнародним елементом) та фундаментальним свободам.

Загалом же право компаній складається з двох рівнів: право компаній, що сформовано на рівні ЄС та право компаній відповідно до національного законодавства. Отже, право ЄС сформовано з головної частини (Treaty Law), де на перше місце виходить форма фундаментальної свободи, а саме свободи створення (ст. 49, 54): форма та структурні зміни; свобода руху капіталу (ст. 63). Разом з тим є проблема перешкоджанню національним законодавством застосування цих двох принципів, тому вони мають потенційно дерегуляторний ефект для національного законодавства. Вторинне право ЄС (Legislation) складається з директив, що забезпечують гармонізацію національного права (без наміру

¹ Одинадцята директива 89/666/ЄЕС Ради від 21 грудня 1989 року. Про вимоги щодо розкриття інформації філіями окремих видів компаній, відкритими у державі-члені, на які поширюється дія права іншої держави. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32615> (дата звернення: 13.08.2018).

² Дванадцята директива 89/667/ЄЕС Ради від 21 грудня 1989 року. Про товариства з обмеженою відповідальністю з єдиним учасником. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32617> (дата звернення: 13.08.2018).

³ Директива 2004/25/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року. Про пропозиції поглинання. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32694> (дата звернення: 13.08.2018).

повноцінної його уніфікації). Крім того, виділяється також загальні принципи невеликої важливості (General Principles of the Little Importance), які не спрямовані (на відміну від європейського контрактного права) на загальну уніфікацію¹.

Всі ці директиви стосуються підприємницьких юридичних осіб, адже у відповідних визначеннях йдеться про компанії, відповідальність яких обмежується акціями чи частками. Проте їх значення для непідприємницьких товариств та установ має у частині загального розуміння розвитку права компаній та регулювання правосуб'єктності юридичних осіб в цілому. Так, певні орієнтири може надати Сьому директива щодо звітності компаній або Одинадцята – щодо розкриття інформації.

Директиви загалом мають позитивний вплив на правові відносини в межах держав – членів ЄС, хоча головна роль досі належить практиці ЄСJ. Загалом же розширення ЄС та складність прийняття рішень змусили європейського нормотворця відмовитися від повномасштабної гармонізації корпоративного права, натомість на основі принципів субсидіарності зосередження відбулося на транскордонну діяльність компаній².

Звертаємо увагу на те, що свобода асоціацій може стосуватися не лише об'єднання фізичних осіб, а й юридичних осіб. З огляду на це, необхідно провести розмежування між непідприємницькими та підприємницькими об'єднаннями юридичних осіб у ЄС, відповідно до проекту Дев'ятої директиви права компаній. Названий акт не знайшов доки належної підтримки, оскільки сутність груп компаній різниться у державах – членах ЄС. Зокрема, може йтися лише про захист прав учасників, рівність участі або компетенцію такої групи.

¹ Grundmann S. European Company Law. Organizations, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

² Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право. 2-е вид. Москва: Волтерс Клавер, 2008. С. 214–216.

Внаслідок цього доки переважає позиція, що існуючої форми європейського товариства (SE) є достатньо¹.

Проблема рівнів права компаній пов'язана із централізацією та децентралізацією правового регулювання. Тим самим піднімається питання про компетенцію регулювання на рівні ЄС, та інтерпретації національного законодавства. Наступному рівню регулювання – національне законодавство – притаманним є процес уніфікації правових норм з метою створення єдиної практики застосування в умовах спільного ринку².

Модернізація та реформування права компаній у ЄС відбувається подібно до дискусії про європейське приватне право. Приведення до «єдиного знаменника» цієї галузі є проблематичним зважаючи на різні вектори розвитку національних правових систем, спричинених власною правовою доктриною юридичних осіб. Так, доктрина *ultra vires* досі притаманна праву *Великобританії*, законодавство про звітність піддається критиці та розвитку у *ФРН* та *Франції*, також присутній загальний супротив у ряді держав³.

Останнім елементом аналізу *acquis* ЄС щодо непідприємницьких товариств та установ є регулювання правових статусів наднаціональних організацій, що мають непідприємницьку природу, зокрема вже існуючі європейські об'єднання економічних інтересів (European Economic Interest Grouping – EEIG) та європейські кооперативні товариства (European Cooperative Society – SCE), а також пропонувані європейська установа

¹ *Dine J., Koutsias M., Blecher M.* Company Law in the New Europe. The EU Acquis, Comparative Methodology and Model Law. Cheltenham, UK: Edward Elgar,; *Grundmann S.* European Company Law. Organizations, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

² *Grundmann S.* European Company Law. Organizations, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

³ *Grundmann S.* European Company Law. Organizations, Finance and Capital Markets. Ibid.

(European Foundation – FE) та європейська асоціація (European Association – EA).

Правила та спосіб створення європейського об'єднання економічних інтересів (EEIG) передбачені Регламентом Ради (ЄС) № 2137/85 від 25 липня 1985 р.. Ним визначено, що EEIG має за мету сприяння або розвиток економічної діяльності його учасників та поліпшення або підвищення результатів такої діяльності без мети отримання прибутку. Така організаційно-правова форма введена у Франції у 1967 р. та мала там відносний успіх¹. Звертаємо увагу, що Держави-члени мають визначити, чи має об'єднання статус юридичної особи.

Правовою підставою створення EEIG є договір про створення об'єднання. Відповідно до ст. 5 Регламенту № 2137/85 мінімальними умовами такого договору є: а) найменування об'єднання з вказівкою на його вид – EEIG; б) офіційну адресу об'єднання; в) мету діяльності об'єднання; г) ім'я (найменування), комерційне найменування, організаційно-правову форму, постійну адресу або зареєстроване місцезнаходження, номер та місце знаходження кожного учасника об'єднання; ґ) строк, на який об'єднання створюється, окрім випадків, коли він є необмеженим.

Відповідно до мети створення EEIG та змісту договору про створення об'єднання, робимо висновок, що названа форма регулювання відносин має ознаки зобов'язань, що виникають із спільної діяльності, та ознаки засновницького договору².

EEIG може використовуватися як підприємницьке, так і як непідприємницьке об'єднання, адже бере свій початок з французького права як *d'intérêt économique* – вид синдикату

¹ Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право. 2-е вид. Москва: Волтерс Клавер, 2008. С. 217.

² Кочин В. В. Договір про створення ЄОЕІ як форма регулювання економічної діяльності. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.)*. Харків: Право, 2017.

або спільного підприємства, проте ознаки юридичної особи з обмеженою відповідальністю відсутні. З огляду на це його застосування у підприємництві видається дослідникам досить обмеженим, на відміну від європейського товариства (SE), хоча і передувало його виникненню¹. Реалізація першої ідеї щодо формування єдиного способу організації управління юридичною особою зіткнулася із проблемою корпоративного управління відповідно до національних норм, що залишилося не вирішеним².

Врегулювання статусу SCE (з лат. «Societas Cooperativa Europaea») здійснено Council Regulation (EC) No 1435/2003 відбулося за відповідною директивою, що регламентувала статус SE, та пізніше була доповнена Директивою про участь працівників в управлінні організації. Причиною введення цієї наднаціональної юридичної особи стало бажання задовільнити інтереси кооперативного руху, яке налічувало за попередніми підрахунками в Європі 300 тис кооперативів, які охоплювали зайнятістю 2,3 млн осіб. Як результат, підприємства, які задовольняли не лише локальні потреби, змогли вийти на європейський рівень³.

SCE загалом не стала загальноєвропейською організацією у чистому сенсі, адже на практиці існує 27 різних форм цих юридичних осіб у національних правопорядках, тому можливо у літературі зустріти так звані «французьке SCE», «німецьке SCE», «італійське SCE» тощо⁴.

¹ Dorresteijn A., Kuiper I., Morse G. European Corporate Law. Stockholm: Fritzes, 1995.; Grundmann S. European Company Law. Organizations, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012.

² Kulms R. European Economic Interest Grouping (EEIG). *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 592.

³ Дубовицкая Е. А. Европейское корпоративное право. 2-е вид. Москва: Волтерс Клавер, 2008. С. 252–253.

⁴ Hippel T. von European Cooperative (Societas Cooperativa Europaea). *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 577.

Проект статуту ЕА був підготовлено у 1991 році на основі відповідних публічних слухань. Підставами для запровадження ЕА мало стало розуміння неприбуткових організацій як специфічного правового інструменту. У 2006 році Європейський економічний та соціальний комітет (European Economic and Social Committee) підкреслив, що право на свободу асоціації як фундаментальне право, передбачене ЕСНР, не знайшло окремого врегулювання. Останні публічні слухання відбулися 28.04.2011, де було представлено черговий проект статуту АЕ. Це проект не вимагає інкорпорації норм у національні правопорядки¹.

Зважаючи на текст проекту Статуту², розроблення правового регулювання починається із резолюції Європейського парламенту 13.03.1987 про неприбуткові асоціації. ЕА визначається як постійне утворення фізичних та / або юридичних осіб, чії члени впроваджують свої знання або діяльність з метою загального інтересу або сприяння торговим або професійним інтересам своїх членів; а прибутки від економічної діяльності спрямовується виключно на мету організації (ст. 1).

Звернемося до окремих положень проекту, зважаючи на особливості дослідження:

1) правосуб'єктність передбачає можливість укладення договорів та інших правових актів (правочинів); можливість набувати рухоме та нерухоме майно; отримувати благодійні внески, спадщину та публічні внески; наймати персонал; бути стороною у процесі (ст. 2);

¹ Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Cambridge University Press, 2017. С. 62–63.

² Amended proposal for a COUNCIL REGULATION (EEC) on the Statute for a European association. URL: <https://goo.su/2aTf> (дата звернення: 13.08.2018).

2) членами асоціації можуть бути лише юридичні особи, які передбачені додатком (відповідне законодавство держав – членів ЄС) (ст. 3);

3) органами управління є загальні збори (ст. 11) з відповідними повноваженнями (ст. 13) та порядком прийняття рішень шляхом простої та спеціальної більшості (статті 18–19), а також виконавчий комітет (ст. 22);

4) умови для членства (ст. 26) та відносини представництва (ст. 29).

Окремо була висунута пропозиція щодо врегулювання статуту європейського взаємного товариства (European mutual society – ME)¹ – групи осіб, відносини щодо яких будуються на власних принципах, які відрізняються від їх бізнесової діяльності та має такі ознаки: гарантує своїм членам взамін на передплату повне врегулювання договірних зобов'язань, укладених у процесі діяльності, дозволеної його статутами; не повинен виплачувати винагороди своїм керівникам чи адміністраторам або передавати їм частку операційного надлишку (однак менеджерам та адміністраторам можуть бути відшкодовані витрати, понесені при виконанні своїх обов'язків). Особливістю заснування ME та відміну EA є кількість засновників щодо фізичних осіб (більше 500), а також необхідність створення

Розроблення нового інструменту – європейська установа (далі – FE) на рівні з іншими наднаціональними організаціями тривало досить довго, особливо зважаючи на створення підґрунтя для EEIG чи SCE. В результаті роботи конференції, організованої Інститутом Макса Планка з міжнародного приватного та порівняльного правознавства та Кільським інститутом економічного та податкового права (Гамбург, травень 2000 р.), а також після ряду наукових публікацій був створений проект регулювання FE. Ідея була

¹ Amended proposal for a COUNCIL REGULATION (EEC) on the Statute for a European mutual society. URL: <https://goo.su/2aTf> (дата звернення: 13.08.2018).

висвітлена *Klaus J. Hopt* Європейській комісії у вересні 2001 р. у вигляді доповіді робочої групи¹.

Головними ідеями статусу ФЕ є реалізація публічно корисних завдань, а сама організація має відповідати таким чотирьом критеріям: 1) є окремою організацією з власним правовим статусом; 2) має цільове майно та/або джерело надходження коштів; 3) не має членства; 4) має здійснювати суспільно корисну діяльність².

Окрему увагу слід приділити критерію відсутності членства. Так, названа ознака притаманна усім установам (або подібним до них організаціям), створеним відповідно до законодавства держав – членів ЄС. Проте, нормами окремих держав передбачено в певній мірі права засновників, директора чи інших осіб, які умовно можна назвати «квазі-членством». Тому пропозиції передбачали лише фідучіарних членів, однак врешті було вирішено використовувати традиційну конструкцію установи як не членської організації.

Зокрема, концепція установи як *universitas bonorum* притаманна *Болгарії, Бельгії, Чехії* (з 1997 р.), *Естонії, Франції, Греції, Нідерландам, ФРН, Словенії та Швеції*. Окремі відмінності були у *Латвії*, зважаючи на перехід від радянського до європейського праворозуміння. Однак, в окремих країнах, зокрема *Нідерландах, Швеції, Данії та Болгарії*, мають «квазі-членство». Крім того, Італія має два типи установ: установи з учасниками та банківські установи, однак органи управління, що формуються з членів, мають обмежені повноваження або певні додаткові права. Інша ситуація у *Великобританії*, де передбачені інститути трастів³.

Отже, Європейською комісією відпрацьовані пропозиції щодо регулювання європейської установи (2012/0022 (АРР)), на зразок регулювання європейського кооперативного

¹ The European Foundation. A New Legal Approach. За ред.: *Hopt K. J., Walz W. R., Hippel T. von, Then V.* Verlag Bertelsmann Stiftung, 2006. С. 46–47.

² The European Foundation. A New Legal Approach. Ibid. С. 60.

³ The European Foundation. A New Legal Approach. Ibid. С. 69–71.

товариства та європейського товариства економічних інтересів. Зокрема, пропонується, що FE відноситиметься до юридичних осіб, що мають публічно корисні цілі діяльності. Така суспільно корисна мета зосереджується у тих галузях, які мають важливе значення для європейських громадян і європейської економіки, такі як мистецтво, культура, охорона навколишнього середовища, громадянські права, захист прав споживачів тощо (ст. 5). Зважаючи на особливості національного законодавства країн-членів пропонується також визначити мінімальний статутний капітал у розмірі мінімум 25 000 євро (ст. 7), що складатиме відповідно межі відповідальності такої установ. Крім того, такі установи повинні мати повну правоздатність, що дозволяє здійснювати необмежену суспільно корисну діяльність та до 10 відсотків обороту від непов'язаної із такою діяльністю, що обліковуватиметься на окремих рахунках (статті 9–11).

Інші положення, що стосуються правового статусу FE, мають багато спільних рис із установами, які мають витоки із німецького цивільного права. Так, це стосується способів створення (у тому числі шляхом заповіту), формування цільового майна, порядку управління, що не пов'язано з членством тощо.

Економічний сектор за участю FE має активи між 350 млрд. Євро та 1 трлн. Євро із витратами щороку між 83–150 млрд. Євро. При цьому модель публічно корисних FE прийнято в усіх державах – членах ЄС, хоча разом з тим зустрічається 27 відмінностей у регулюванні їх статусу¹.

На сьогодні відповідно до п. 15 EU Strategic Framework and EU Action Plan² продовжується розвиток забезпечення

¹ *Hippel T. von European Foundation. The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 602.

² EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy, 25 June 2012. URL: <https://goo.su/2ATg> (дата звернення: 13.08.2018).

права на свободу асоціації, зокрема, у трудових відносинах як один із чотирьох універсальних стандартів трудового права (наприклад, Directive 2000/78/EC¹). Крім того розвиток відносин у невідприємницьких товариствах та установах відбувається опосередковано через взаємодію інституцій ЄС із громадянським суспільством в межах розвитку сільськогосподарської кооперації, захисту прав споживачів (ECC-net, European consumer centers network), розвитку культури та освіти (Pan European Federation, Cosme, Horizon 2020), діяльність профспілок, охорону здоров'я, захист особистих немайнових прав, волонтерство тощо.

2.2. Фундаментальні принципи правового регулювання відносин у невідприємницьких товариствах та установах в ЄС

Окрім *acquis* ЄС, що становить так звану «тверду» частину, європейське право складається з так званого «м'якого» права (*soft law*), що характеризується рекомендаційним характером положень. В межах відносин у невідприємницьких товариствах та установах до цієї частини *acquis* ЄС відноситься Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи про правовий статус неурядових організацій у Європі (*Recommendation CM/Rec(2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe* – далі *CM/Rec(2007)14*)².

Зважаючи на рекомендаційний характер цього документа, окремих спеціальних досліджень щодо його впливу та законодавство і практику в Україні здійснено

¹ Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: <https://goo.su/2atI> (дата звернення: 13.08.2018).

² Recommendation CM/Rec (2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. URL: <https://www.osce.org/odihr/33742> (дата звернення: 13.08.2018).

не було. Слід згадати про аналіз підходів різних європейських країн до практичної реалізації деяких положень СМ/Rec (2007), здійсненого М. Лилик¹, а також неофіційний переклад з англійської Р. Тополевського, що розміщено на офіційному сайті Верховної Ради України², який є досить вільною інтерпретацією офіційного тексту.

Досліджувані рекомендації є досить корисними для вітчизняної теорії та практики, адже акумулюють у собі узагальнені підходи до правового статусу неурядових організацій. Основна ж проблема залишається сталою протягом багатьох років – відсутність єдиного розуміння між представниками «третього сектору» та нормотворчими органами. Так, А. Ткачук наголошував на цих проблемах в частині протиставлення (а) поганого законодавства, відсутності реальних пілг та сприяння розвитку відповідно (б) декларованості розвинутого громадянського суспільства та наявних пілг, що призводить до зменшення наповнення Державного бюджету України³.

СМ/Rec(2007)14 була прийнята 30 вересня 2008 р. відповідно до положень статті 15.b Статуту Ради Європи. Зважаючи, що неурядові організації вносять значний внесок у розвиток та здійснення демократії та прав людини, в культурне життя та соціальне благополуччя демократичних суспільств, було рекомендовано урядам держав-членів керуватися своїми законодавством,

¹ *Lyluk M. Analysis of implementation of Recommendation CM/Rec (2007) 14 of the Committee of Ministers to Member States on the legal status of non-governmental organizations in Europe in some individual member states. Економічний вісник НТУУ «КПІ». URL: <https://economy.kpi.ua/uk/node/754> (дата звернення: 13.08.2018).*

² *Тополевський Р. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. URL: shorturl.at/asQ13 (дата звернення: 13.08.2018).*

³ *Ткачук А. Законодавство для підприємницьких організацій в Україні: стан та перспективи (тези). Матеріали Всеукраїнської конференції з питань законодавства для підприємницьких організацій (9 листоп. 2004 р., м. Київ, готель «Київ», Кришталевий зал). Київ: Інститут громадянського суспільства: ТОВ «ІКЦ АЕСТА», 2005. С. 9.*

політикою та практикою мінімальних стандартів, викладених в цій рекомендації.

Основою для СМ/Rec(2007)14 є право на свободу об'єднання (асоціації), відповідно до ст. 11 ЕСЧР, ст. 5 Європейської соціальної хартії (ETS No. 163)¹, статті 3, 7, 8 Рамкової конвенції про захист національних меншин (ETS No. 157)² та ст. 3 Конвенції про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні (ETS No. 144)³, а також згідно з цілями та принципами статутів ООН та Ради Європи, а також беручи до уваги Декларацію та План дій, прийнятого на Третньому саміті глав держав та урядів Ради Європи (Варшава, 16–17 травня 2005 р.). Таким чином, СМ/Rec(2007)14 дозволяє вирішити проблему, на яку вказує В. І. Король, – окреслення рамок модернізації та недоторканість принципів, традицій, цінностей, які формують у ментальному, цивілізаційному та інших вимірах внутрішній та зовнішній світ людини⁴.

Структурно СМ/Rec(2007)14 складаються з восьми розділів, які в цілому поділяються на п'ятнадцять частин, що умовно поділяються на: основні принципи, цілі, створення та членство (створення, статuti, членство), правосуб'єктність (загальні положення, набуття правосуб'єктності, філії та зміни до статутів, припинення правосуб'єктності, іноземні неурядові організації), управління, фандрейзинг, власність та публічна підтримка (фандрейзинг, власність, публічна

¹ European Social Charter (revised), 3.V.1996 (ETS No. 163). URL: shorturl.at/qBY18 (дата звернення: 13.08.2018).

² Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No.157). URL: shorturl.at/chAN2 (дата звернення: 13.08.2018).

³ Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level (ETS No.144). URL: shorturl.at/cjlmK (дата звернення: 13.08.2018).

⁴ Король В. І. Концептуально-правові проблеми імплементації Україною проєвропейської модернізаційної парадигми. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць*. За ред.: Білоусов Ю. В. Хмельницький: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 17–18.

підтримка) звітність (прозорість, нагляд, відповідальність), участь у прийнятті рішень. Відповідно до мети дослідження зупинимося на положеннях, що стосуються неурядової організації як юридичної особи, а також регулювання внутрішніх відносинах в ній.

По-перше, CM/Rec(2007)14 мають за мету спрямувати рекомендації для неурядових організацій, які є добровільними самоврядними органами або організаціями, заснованими для здійснення принципово неприбуткових цілей їхніх засновників або членів та не включають політичні партії. Зокрема, йдеться про органи чи організації, створені як окремими особами (фізичними чи юридичними), так і групами таких осіб, які можуть мати як членську, так і нечленську основу, а також бути як неформальними органами, так і організаціями, що мають правосуб'єктність.

Таким чином, йдеться про можливість створення неформального об'єднання, або юридичної особи, заснованих на членстві або без такого за виключенням політичних партій, що відповідає європейському розумінню організацій громадянського суспільства. Як результат, такі організації повинні користуватися правом на свободу вираження поглядів та всіма іншими загальноновизнаними та регіональними гарантованими правами та свободами, які застосовуються до них.

Крім того, такі організації можуть мати національний, так і міжнародний статус та сферу діяльності. У зв'язку з цим слід згадати Конвенцію про правовий статус міжнародних неурядових організацій¹, яку Україна не ратифікувала.

По-друге, звернемося до ознак неурядових організацій як юридичних осіб, що мають забезпечити не лише їх діяльність у громадянському суспільстві, а й в

¹ European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations. URL: <https://tm.coe.int/168007a67c> (дата звернення: 13.08.2018).

інших правових відносинах, вони зокрема (п. 6–12 СМ/Рес(2007)14):

а) не повинні підпорядковуватися органам державної влади;
б) як юридичні особи, повинні мати ті самі можливості, що й інші юридичні особи, і повинні підпадати під дію адміністративних, цивільних і кримінально-правових обов'язків та санкцій, що загалом застосовуються до юридичних осіб;

в) правова та фіскальна система повинна сприяти їх створенню та безперервній роботі;

г) не повинні розподіляти будь-які прибутки, які можуть виникнути внаслідок своєї діяльності, їхнім членам або засновникам, але можуть використовувати їх для досягнення своїх цілей;

г) дії чи бездіяльність державних органів, що їх стосуються, повинні підлягати адміністративному перегляду та бути відкритими для заперечень у незалежному та неупередженому суді з повною юрисдикцією.

По-третє, розглянемо цілі, відповідно до яких створюється неурядова організація. Зокрема, повинні мати можливість вільно реалізовувати свої цілі, за умови, що цілі та використовувані засоби відповідають вимогам демократичного суспільства. Зокрема, йдеться про право вільно проводити наукові дослідження, освіту та адвокацію (правозахисну діяльність) з питань публічних дебатів незалежно від того, чи відповідає така позиція державній політиці або потребує змін до законодавства.

Зважаючи на те, що з цього переліку виключені політичні партії, то неурядові організації повинні мати право вільно підтримувати певного кандидата або партію на виборах або референдумі, за умови, що вони прозорі у визначенні їх мотивації. Будь-яка така підтримка повинна також підпадати під дію законодавства про фінансування виборів та політичних партій. Крім того, окремо йдеться про можливість вільно реалізовувати свої цілі через членство в асоціаціях,

федераціях та конфедераціях неурядових організацій, як національних, так і міжнародних (п. 13 СМ/Rec(2007)14).

Неурядові організації повинні мати право вільно займатися будь-якою законною економічною, підприємницькою (бізнесом) або комерційною діяльністю, щоб підтримувати їх неприбуткову діяльність без будь-яких спеціальних дозволів, за винятком діяльності, що підлягає ліцензійним чи нормативним вимогам, що загалом застосовуються до відповідної діяльності (п. 14 СМ/Rec(2007)14).

Далі детальніше зосередимося на положеннях про формування та членство. Так, йдеться про реалізацію права на свободу асоціації або виділення майна, зокрема будь-яка особа, будь то юридична або фізична, національна або ненаціональна або група таких осіб, повинна мати право створювати неурядову організацій, а у випадку нечленської організації – повинна мати можливість заснування шляхом дарування (відступлення) майна або шляхом заповіту (п. 16 СМ/Rec(2007)14).

Щодо асоціацій, то слід відмітити реалізацію загального принципу мінімальної кількості (двоє або більше осіб), а також спеціальних вимог щодо більшої кількості, за умови набуття правосуб'єктністю однак, якщо ця кількість не встановлена на рівні, який перешкоджає створенню (п. 17 СМ/Rec(2007)14).

Правосуб'єктні організації за установчий документ мають як правило статут або документ про реєстрацію, або, де це застосовується, будь-який інший документ, який визначає умови, на яких вони здійснюють свою діяльність. Статути, як правило, містять наступні положення: а) назва; б) цілі; в) повноваження; г) найвищий керівний орган; ґ) частота зустрічей цього органу; д) порядок проведення таких засідань; е) спосіб, яким цей орган повинен затверджувати фінансові та інші звіти; є) порядок зміни статутів та розпуск

організації або об'єднання їх з іншою неурядовою організацією (п. 19 СМ/Rec(2007)14).

Найвищим керівним органом членської організації, мають бути загальні збори членів¹, і його згоду потрібно вимагати для будь-якої зміни статутів. Для інших неурядових організацій найвищий орган управління повинен бути таким, як це передбачено в статутах (п. 20 СМ/Rec(2007)14).

Щодо членства, то реалізується принцип свободи вступу до організації, тому жодна особа не повинна вимагати законом або іншим чином примушувати приєднатися до НУО, крім органу чи організації, створеної законом для регулювання професійної діяльності в тих державах, які розглядають таку організацію як неурядову організацію. При цьому, можливість будь-якої фізичної чи юридичної особи, національної або ненаціональної організації, приєднатися до неурядової організації, створеної на засадах членства, не повинна бути неналежним чином обмежена законом, і за умови заборони на не виправдану дискримінацію повинна визначатися в першу чергу статутами відповідних неурядових організацій (п. 22–25 СМ/Rec(2007)14).

Члени організацій повинні бути захищені від виключення всупереч їх статутам, а особи, які належать до таких організацій, не повинні підлягати жодній санкції на підставах їх членства, однак це не поширюється на вимоги щодо несумісництва з певною посадою чи роботою. Крім того, членські організації вільні у можливості залучення до своєї діяльності інших осіб, що не є членами.

Зупинимось на положеннях про неурядові організації, які є юридичними особами (п. 28–41 СМ/Rec(2007)14). Так, реалізуючи принцип рівності учасників цивільних відносин акцентуємо увагу на наступному:

1) правосуб'єктність організації має відмежовуватися від членів та засновників, а також службовців, керівників та

¹ Хоча у текст дослівно йдеться про членство як орган (membership), тобто у розумінні об'єднання членів.

співробітників, які не несуть відповідальність за борги, обов'язки та зобов'язання (за винятком можливості притягнення до відповідальності перед неурядовими організаціями, третіми та іншими особами за професійне неправомірні дії або нехтування обов'язками);

2) організація створена шляхом злиття є правонаступником прав та обов'язків засновників;

3) правила, що регулюють набуття правосуб'єктності, повинні, якщо це не є автоматичним наслідком створення організації, об'єктивно оформлятися і не підлягати здійсненню вільної дискреційності відповідним органом влади;

4) правила щодо набуття правосуб'єктності повинні бути широко опубліковані, а його процедура, повинна бути легким для розуміння та виконання;

5) особи можуть бути усунені від створення правосуб'єктної організації після засудження за правопорушення, яке продемонструвало, що вони непридатні для його формування. Таке усунення має бути пропорційним за обсягом та тривалістю;

6) не повинні вимагати періодичного поновлення статусу юридичної особи;

7) не повинні потребувати будь-якого дозволу на створення філій;

8) повинні мати право вільно вимагати та отримувати фінансування – грошові та негрошові пожертвування – не тільки від державних органів у своїй власній державі, а також від інституційних та індивідуальних донорів, інших держав або багатосторонніх організацій, що підпадають під дію законів, загальноприйнятих для митного режиму, обміну валют та відмивання грошей, а також кошти на фінансування виборів та політичних партій;

9) повинні мати доступ до банківських послуг;

10) повинні мати можливість подати позов про відшкодування шкоди, заподіяної їх власності;

11) можуть використовувати власність для оплати своїх працівників, а також можуть відшкодувати всім співробітникам та волонтерам, які діють від їхнього імені, за понесені витрати на покриття витрат.

Окремо розглянемо положення про створення та припинення неурядових організацій (п. 31–41 СМ/Rec(2007)14):

1) заяви щодо членських організацій, повинні включати лише подання своїх статутів, їх адрес та прізвища їхніх засновників, директорів, посадових осіб та законних представників, а щодо нечленських організацій, також може існувати вимога доказів того, що фінансові засоби для досягнення своїх цілей є доступними;

2) правосуб'єктність членської організації набувається на підставі відповідного рішення про створення юридичної особи, прийнятому на загальних зборах, на які запрошені всі члени;

3) можуть передбачатися збори за заяву про отримання правосуб'єктності, але їх не слід встановлювати на рівні, який перешкоджає поданню заяви;

4) відмова лише у тому випадку, якщо не було подано всі чітко визначені документи, що вимагались, використовувалася назва, яка явно вводить в оману або не є достатньо відмінною від тієї, що існує фізичною або юридичною особою у відповідній державі або є мета у статутах, що явно суперечить вимогам демократичного суспільства; будь-яка оцінка прийнятності цілей неурядових організацій, які прагнуть отримати правосуб'єктність, повинна бути добре обізнаною та поважати поняття політичного плюралізму та неупереджено;

5) рішення про кваліфікацію фінансових або інших пільг, що надаються організації, повинні прийматися незалежно від органу, що повноважний у питаннях правосуб'єктності та, бажано, іншим органом;

6) припинення правосуб'єктної організації можливе лише на підставі добровільного рішення своїх членів або у випадку нечленської організації – її керівним органом, або у разі банкрутства, тривалої бездіяльності або серйозного порушення;

7) правосуб'єктні організації, можуть призначити правонаступника для отримання власності у разі їх припинення, але тільки після виконання зобов'язань та

дотримані прав донорів на погашення. У випадку, якщо не було призначеного правонаступника або відповідна організація нещодавно скористалася державним фінансуванням чи іншою формою підтримки, може бути потрібно, щоб майно було передано іншою організацією або юридичною особою, яка найбільше відповідає її цілям або бути застосована до них державою. Крім того, держава може бути правонаступником, коли цілі чи засоби, які використовуються організацією для досягнення цих цілей, визнані неприйнятними.

Особи, відповідальні за управління членської організації, повинні обиратись або призначатись вищими керівними органами або органом, якому він делегував це завдання. Управління нечленськими організаціями повинно бути призначено відповідно до їх статутів. Організація має забезпечити, щоб органи управління та прийняття рішень відповідали їх статутам, але вони, в іншому випадку, могли вільно визначати заходи для досягнення своїх цілей, зокрема, організації не потребують жодних дозволів від державної влади, щоб змінити їх внутрішню структуру або правила (п. 46–49 СМ/Rec(2007)14).

Ploeg, Tymen J. Van der Veen, Wino J.M. Van Versteeghp, Cornelia R.M. стверджують, що призначення обмеженої кількості директорів сторонами, що не є членами, має бути дозволено, за умови, що директори, призначені членами, мають більшість. Це забезпечує надійну систему стримувань та противаг між членами та правлінням¹. Відносно установ, СМ/Rec(2007)14 не містить принципів чи правил, а посилається лише на статuti. На практиці важливу роль відіграє наглядовий орган у країні, де установа має статутне місце².

Призначення, обрання чи заміна посадових осіб і, відповідно до пунктів 22 та 23 СМ/Rec(2007)14, включення

¹ *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Cambridge University Press, 2017. C. 122.*

² *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M. Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Ibid. C. 123.*

або виключення членів організації має бути питанням відповідних організацій. Проте, особи можуть бути відстороненими від посади посадової особи організації після засудження за злочин, що свідчить, що вони непридатні для виконання таких обов'язків, а усунення має бути пропорційним за обсягом та тривалістю.

Загалом можна констатувати, що СМ/Rec(2007)14 є цілком можливим до застосування в Україні. Практика держав – членів ЄС свідчить про різноманіття підходів до особливостей правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах, однак основний елемент – наявність органів управління на кшталт ради директорів – є сталим для усіх правопорядків. Крім того цей документ є орієнтиром і для перспективних видів європейських організацій – EF, EA та ME.

3. Механізм правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах в Україні як об'єкт адаптації до *acquis* ЄС

Механізм правового регулювання на сьогодні постає як об'єкт наукових досліджень не лише для вчених-теоретиків права, а й науковців, які опікуються проблемами галузевої юридичної науки. Такий інтерес спричинений можливістю формування комплексного уявлення про право та розуміння його всебічного впливу на реальні суспільні відносини. Нині складно визначити «чисті» галузі права, більш того, навіть його поділ на приватне та публічне поступово розмивається, залишаючи лише сутнісні ознаки приватних чи публічних начал. У певній мірі це стосується й інституту юридичної особи, що на різних етапах свого історичного розвитку піддавалося як приватноправовому, так і

публічно правовому регулюванню, залишаючись, головним чином, цивільно-правовим інститутом¹.

Юридична особа як правова категорія є сформованим та сприйнятим законодавством явищем. Запропоноване у статті 80 ЦК України законодавцем визначення, на наш погляд, все ж не ставить крапку у розумінні однієї з найскладніших проблем у теоретичній юриспруденції – сутності юридичної особи, адже наведені у ЦК України ознаки створюють лише основу для нормативно-правового регулювання цивільного статусу юридичних осіб.

Зважаючи на розкриття у ЦК України категорії юридична особа через поняття «організація» звернемося до теорії «організації», запропонованої О. О. Красавчиковим. На думку вченого, юридичною особою є правове вираження визначених суспільних відносин людей, об'єднаних єдиною метою. Він зробив висновок, що юридична особа є організацією та юридичною особистістю (личністю)².

Виділення окремої особи (юридичної особистості) спричинено практичною необхідністю, яка виражається у наступних функціях цього інституту: 1) оформлення колективних інтересів; 2) об'єднання капіталу; 3) зменшення підприємницького ризику; 4) управління капіталом³. Врешті-решт, для розмежування окремих інтересів та цілей учасників правових відносин відсутність інституту юридичної особи призведе до хаотичності цивільного обороту. При цьому виникає запитання: чи достатньо законодавчих ознак для визнання державою організації як юридичної особи? Свого часу Є. М. Трубецький стверджував, що достатніми умовами

¹ Кочин В. В. Публічний порядок у механізмі регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Збірник наукових праць. Випуск 5*. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017.

² Гражданское право. Учебник. Часть I. За ред.: Сергеев А. П., Толстой Ю. К. 2-е вид. Москва: «ПРОСПЕКТ», 1997. С. 171–172.

³ Гражданское право. Учебник. Часть I. Ibid. С. 111–112.

існування юридичної особи є: 1) наявність цілі; 2) існування субстрату (матеріального чи особистого); 3) юридичне визнання організації державою¹.

По-перше, мета юридичної особи у чинному ЦК України є підставою для розмежування підприємницьких та непідприємницьких юридичних осіб (ст. 84–85). Однак, такий поділ не створює категоричного імперативного наслідку – безпосередньої можливості здійснення підприємницької чи непідприємницької діяльності, зважаючи на норми ст. 86 ЦК України. Тому, доречно вести мову не про здійснення окремої діяльності, а про можливість розподілу прибутку між учасниками (засновниками) такої юридичної особи, тобто майнові відносини щодо отримання прибутку.

По-друге, ЦК України практично відтворює погляди Є. М. Трубецького на субстрат юридичної особи, адже ч. 1 ст. 81 передбачено, що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна.

По-третє, державне визнання організації як юридичної особи, на наш погляд, не полягає виключно у її державній реєстрації, яка на сьогодні розглядається лише як надання установчим документам легітимності².

Нормативно-правове регулювання статусу юридичної особи передбачає окрім визначення законодавством організаційно-правових форм юридичних осіб, й інші імперативи та обов'язки, що відповідно формують публічний порядок у механізмі регулювання інституту юридичної особи. На відміну від підприємницьких юридичних осіб, де публічно-правові елементи як вимоги до статутного капіталу чи особливості ліцензування є досить дослідженими, особливості таких елементів у механізмі правового

¹ Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права. Санкт-Петербург: Издательство «Лань», 1999. С. 175–177.

² Черевко П. П. Створення юридичних осіб приватного права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. С. 9–10.

регулювання цивільних відносин у невідприємницьких товариствах та установах недостатньо розкриті.

Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»¹ встановлено, що державною реєстрацією є офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юридичної особи; засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організацій або її об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців (п. 4 ст. 1). Разом з тим, ч. 2 ст. 9 цього Закону передбачає перелік відомостей про юридичну особу, які містяться в Єдиному державному реєстрі, що у системному взаємозв'язку мають корелюватися із документами, які подаються заявником для державної реєстрації (ст. 17 Закону). Таким чином, публічний аспект створення юридичної особи здійснюється у формі визнання у разі відповідності документів законодавству, однак у разі відмови (ст. 28 Закону) наслідки щодо оцінки неправомірності юридичного факту створення юридичної особи – відсутні.

Для забезпечення функціонування економічної системи виникає потреба у належному правовому впливі на економічні відносини шляхом їх закріплення, стимулювання та охорони. Це дозволяє закріпити відносини відповідно до поточних та перспективних умов розвитку економіки, сприяти їх розвитку шляхом забезпечення економічної свободи, розвитку власності, захист бізнесу від надмірного державного впливу, а

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32.

також охороняти економічні відносини через систему заборон, обмежень та юридичної відповідальності¹.

У міжгалузевій літературі приділяється увага розмежуванню економічного та соціального регулювання відносин. Зокрема, в межах економічного регулювання виділяють структурне регулювання здійснене регулювання (*John A. Kay, John S. Vickers*). Структурне регулювання спрямовується на структуру ринку (порядок входження та виходу, вимоги до кваліфікації тощо), натомість здійснене регулювання спрямовує вплив на поведінку виробників та споживачі на ринку. Економічне регулювання застосовується переважно до природних монополій та значних структур на ринку. Соціальне ж регулювання стосується регулювання у сфері навколишнього природного середовища, захисту прав споживачів чи трудових прав з метою створення рівних можливостей².

Відповідно до сутності регулювання економічні теорії поділяються на теорії публічного інтересу та теорії приватного інтересу у регулюванні. В загальних рисах теорії публічного інтересу у регулюванні зводяться до ринкової неспроможності та необхідності державного впливу на економічні процеси, за що і піддаються критиці з огляду на прагнення до досягнення ідеальної цілі (*Kenneth J. Arrow, Francis M. Bator, Robin Boadway, Neil Bruce*). Мета такого регулювання зводиться переважно до сфери соціального регулювання в умовах недосконалої конкуренції, відсутності ринків чи небажаних соціальних перспектив³. Крім того, розглядаються також інституційні теорії регулювання в частині незалежності та підзвітності виробництва⁴.

У зв'язку з цим механізм правового регулювання розглядається із розумінням необхідності регулювання різних

¹ Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 276–277.

² Regulation and economics. За ред.: *Van der Bergh R. J., Paccas A. M.* 2-е вид. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2012. С. 27.

³ Regulation and economics. Ibid. С. 29–33.

⁴ Regulation and economics. Ibid. С. 67–69.

складових (приватних та публічних), що мають належний взаємозв'язок та належні межі правового регулювання.

Теорії приватного інтересу регулювання передбачають, що відповідно до часу регулювання слугуватиме інтересам виробництва – теорія захоплення (capture). В межах цих досліджень виділилися чиказька школа регулювання (*George Stigler, Richard A. Posner, Roger G. Noll*, що передбачає що норма як регулятор потребується виробництвом, сформована та застосовується переважно для його вигоди), що була розширена зважаючи на політичні мотиви регулювання та їх зв'язок з виробництвом (*Sam Peltzman*) або через групи тиску (*Gary S. Becker*)¹.

Структура механізму правового регулювання характеризується відповідною послідовністю елементів, внаслідок якого формується норма права, яка у подальшому застосовується учасниками правових відносин щодо об'єкту (суспільних відносин) правового регулювання. Послідовність взаємодії елементів дозволяє визначити стадії правового регулювання, які визначаються в юридичній науці по-різному.

Перш за все, основою для виділення стадій та елементів правового регулювання відносин слугує робота С. С. Алексєєва, в якій він пропонує процес правового регулювання поділяти на з три основні стадії: 1) регламентування суспільних відносин, що потребують правового опосередкування; 2) дія юридичних норм, в результаті яких виникають або змінюються правові відносини (суб'єктивні юридичні права та обов'язки конкретних осіб); 3) реалізація суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. При цьому, цим стадіям відповідають три основні елементи або частини його механізму: 1) юридичні

¹ Regulation and economics. Ibid. С. 51–60.

норми; 2) правовідносини; 3) акти реалізації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків¹.

О. А. Беляневич, розкриваючи взаємопов'язаність механізму правового регулювання господарських відносин та визначення господарського обороту, відображує такі стадії: 1) виникнення прав та обов'язків (правовідносин), основними елементами якого виступають юридичні факти та/або юридичні склади; 2) реалізація норм права, а також суб'єктивних прав та обов'язків, основним елементом якої є правовідношення; 3) застосування (факультативно) заходів державного примусу судовими та адміністративними органами у випадку порушення суб'єктивних прав та законних інтересів суб'єктів господарювання².

Р. Б. Шишка називає наступні стадії регулювання: 1) доправовідносна чи оціночна; 2) праворегуляторна; 3) правотворча; 5) правонабувна; б) правоздійснення; 7) правозахисна; 8) постправовідносна³.

Серед останніх досліджень М. Д. Пленюк обґрунтовує доцільність існування наступної послідовності елементів механізму правового регулювання: а) нормативна основа: норми права та/або інші соціальні регулятори (звичаї ділового обороту, моральні засади суспільства, судова практика, правова доктрина тощо); б) передумови правовідносин; в) юридичні факти (склади); г) зобов'язальні правовідносини; д) здійснення суб'єктивних цивільних прав

¹ Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит., 1966. С. 34.

² Беляневич О. А. Аксіологічні засади господарського обороту та його стабільності: постановова проблеми. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблема забезпечення. Збірник наукових праць*. За ред.: Беляневич О. А. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 9.

³ Шишка Р. Б. Стадії регулювання господарських правовідносин. *Юридична наука і практика: виклики часу. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Т. III (12 березня 2015 р.)*. Київ: Національний авіаційний університет, 2015. С. 166–168.

та виконання сторонами юридичних обов'язків; е) за умови порушення (невизнання, оспорювання) зобов'язальних правовідносин або окремих його елементів як факультативний елемент – захист суб'єктивних цивільних прав та юридичних інтересів суб'єктів зобов'язання¹.

На наш погляд, в загальних рисах механізм правового регулювання відносин зводимо до такої послідовності стадій: 1) правова регламентація; 2) правореалізація; 3) правозастосування. Відповідно, основою кожної із цих стадій є *норма права*², а ключовими елементами кожної із стадій є *правові відносини*, *правомірне* чи *неправомірне діяння* (правочин/делікт) та *правовий акт*.

Така структура елементів дозволяє втілювати норму права у життя, оцінювати її ефективність та визначити її вплив на інші суспільні відносини, які не охоплюються метою правового регулювання окремого закону. Таким чином формується єдина система правового регулювання, що має на меті належну синергію приватноправових та публічно-правових елементів. За нагоди можливо назвати міркування К. Д. Кавеліна (1864 р.): «в кожному організованому людиною товаристві (*обществе*), і наймізернішому і найважливішому, у якомусь шаховому клубі, так і у державі є власні публічні і власні приватні

¹ Пленюк М. Д. Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади): автореф. дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. С. 4–5.

² Звертаємо увагу, що серед теоретиків права з'явився погляд, що первинним елементом системи права є не норма права, а правовий суб'єкт; ані норма, ані правовідносини, ані акт застосування, реалізації права і т.п. елементи не можуть бути внутрішньо керованою ланкою системи права, нею стає тільки суб'єкт права. Див: Горбенко Л. А. Суб'єкт права як категорія правознавства: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. С. 7.

елементи. Хоча, розуміння щодо публічного і приватного, у цьому сенсі, є відносними»¹.

Першою стадією механізму правового регулювання є **правова регламентація**, результатом до якої відбувається закріплення правової норми, що передбачає відповідну модель поведінки суб'єкта правових відносин. Отже ключовими елементами цієї стадії є *правові відносини*, регламентовані *нормою права*. У цьому аспекті доречно виділити серед норм права акт законодавства, відповідно до якого визначені принципи правового регулювання, співвідношення з іншими регуляторами (договір, звичай, можливість застосування аналогії), а також роль судової практики. Як результат, відповідно до нормативно передбаченої моделі відносин, а також зважаючи на фактичні відносини, що можуть скластися, правова норма регламентує правові відносини між суб'єктами, визначаючи їх зміст, щодо відповідного об'єкта відносин².

Зважаючи на особливості змісту досліджуваних відносин, доречним є можливість виокремити їх в одну групу – непідприємницькі відносини, на противагу підприємницьким відносинам. Так, ринкова економіка передбачає функціонування економічної системи на принципах вільного підприємництва, у якій роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок. У свою чергу, основою непідприємницьких відносин є свобода асоціації та філантропія, що доречно окреслювати в межах громадянського суспільства.

Названі межі формують засади (ідею) наступного правового регулювання (оціночна стадія, про яку наголошує Р. Б. Шишка), які закріплюються у конститутивних

¹ Кавелин К. Д. Что есть гражданское право и гдѣ его предѣлы? Одинъ из современныхъ юридическихъ вопросовъ. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наук, 1864. С. 18.

² Кошин В. В. Правова регламентація як стадія механізму приватноправового регулювання підприємницьких відносин. *Юридична Україна*. 2015. № 4-5.

джерелах права або у правовій доктрині. Зокрема, автори проекту ЦК окреслили наступне його значення – «його норми створюють стабільну основу правового регулювання майнових і особистих немайнових відносин у всіх ділянках громадянського суспільства»¹.

Для забезпечення підприємництва виникає потреба у належному правовому впливі на економічні відносини шляхом їх закріплення, стимулювання та охорони, що дозволяє закріпити відносини відповідно до поточних та перспективних умов розвитку економіки, сприяти їх розвитку шляхом забезпечення економічної свободи, розвитку власності, захист бізнесу від надмірного державного впливу, а також охороняти економічні відносини через систему заборон, обмежень та юридичної відповідальності².

Правове рулювання розпочинається дещо раніше, ніж, власне, дія цього механізму. Зокрема, на цьому етапі різні суб'єкти правоутворення формулюють, санкціонують та закріплюють у притаманних правовій системі юридичних джерелах норми права. Сам же «запуск» механізму відбувається у момент набрання цими правилами чинності, а також у процесі їх тлумачення³.

Розмежовуючи підприємницькі та непідприємницькі відносини слід окреслити їх поняття. Так, підтримуючи погляд В. М. Махінчука, підприємницькі відносини доцільно визначати як суспільні відносини, які виникають між суб'єктами підприємництва в ході укладення та виконання ними договорів про передання майна у власність,

¹ Головатий С. П., Довгерт А. С., Підпригора О. А., та ін. Передмова до проекту Цивільного кодексу України. *Українське право*. 1999. № 1. С. 9.

² Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 276–277.

³ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 220–221.

виконання робіт чи надання послуг та інших договорів, метою яких є отримання цими суб'єктами прибутку¹.

Визначення підприємництва, на наш погляд, має бути тісно пов'язаним з розумінням «підприємництва» як економічної та правової категорії. Так, підприємництво є особливою формою економічної активності, що передбачає орієнтацію на досягнення комерційного успіху; інноваційний характер підприємницької діяльності; самостійний характер господарювання, укладення регулярних, а не одноразових угод (бізнес-операцій); перспективність, спрямування на подальший розвиток, розширення масштабів і сфери розповсюдження; залучення у господарську діяльність різних учасників підприємницької активності; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті рішень та здійсненні бізнесу; наявність фактору ризику; майнова відповідальність підприємця за результати господарювання².

Непідприємницька діяльність не має на меті отримання комерційного успіху, при цьому інші ознаки підприємницької діяльності у тій чи іншій мірі можуть справедливо застосовуватися. Так, самостійний характер притаманний кожній приватній ініціативі, так само як і безперервність чи прагнення до розширення.

Модель підприємництва відображена у ст. 42 ГК України як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Така побудова поняття викликає необхідність досить слушного зауваження щодо необхідності господарсько-правового чи цивільно-правового регулювання відносин, які виникають у

¹ *Махінчук В. М.* Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2014. С. 10.

² *Виноградська А. М.* Основи підприємництва. Навчальний посібник. 2-е вид. Київ: Кондор, 2007. С. 11-12.

процесі підприємництва. Тим самим, детальніше розглянемо суб'єктну та об'єктну складові підприємницьких відносин.

Суб'єкт підприємницької діяльності в процесі господарювання вступає у відносини з іншими суб'єктами підприємницької діяльності, споживачами, суб'єктами владних повноважень. Відносини, які безпосередньо стосуються підприємницької діяльності, зокрема, де йдеться про реалізацію товарів чи послуг іншим підприємцям або споживачам (юридично рівними учасниками відносин), а також відносини, які виникають внаслідок реалізації суб'єктами владних повноважень політики у сфері господарювання (відносини влади і підпорядкування щодо регулювання економіки).

При здійсненні підприємницької діяльності виникають відносини, які безпосередньо не пов'язані зі здійсненням підприємницької діяльності. Йдеться про споживчі відносини, участь в яких здійснюється з метою задоволення особистих потреб. Їх особливістю є подвійна правова природа, оскільки з однієї сторони договору реалізуються підприємницькі інтереси, з іншої – споживчі. Внаслідок цього виникає умовна «нерівність» сторін договору, яка компенсується особливим захистом прав споживачів в межах відповідної державної політики (Закон України «Про захист прав споживачів»¹).

ГК України деталізує господарські відносини, шляхом їх поділу на господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські (ч. 4 ст. 3). Однак, на наш погляд, всі ці відносини мають різні передумови їх виникнення, різний механізм та різні наслідки, які вони породжують. Вважаємо, що слід говорити про приватноправову та адміністративно-правову природу відносин, що безпосередньо виникають зі здійснення підприємницької діяльності. Таким чином,

¹ Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-ХІІ. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30.

реалізуються дві мети регулювання: забезпечення свободи підприємництва, а також забезпечення вільного ринку та запобігання монополізації економіки¹.

Непідприємницькі відносини є проявом не лише у свободі об'єднання, а й результатом «недосконалості» підприємницької або державної діяльності (відповідно до їх сутності). При цьому загальні принципи господарювання (ст. 6 ГК України) та загальні засади цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України) є справедливими основами для досліджуваних відносин. Більш того, реалізація окремих непідприємницьких проектів забезпечують дієвість цих принципів.

Далі звернемося до об'єкту підприємницьких відносин, тобто на матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої права і юридичні обов'язки. Вважаємо, що при визначенні об'єкта підприємницьких відносин слід виходити з підприємницької мети, тобто можливості суб'єкта після реалізації прав та обов'язків відносно цього об'єкта отримати прибуток та наступним розподілом між його учасниками.

Об'єктом непідприємницьких відносин є особисті немайнові та майнові права, щодо спільної реалізації яких особи об'єднуються або виділяють майно. На відміну від підприємницьких організацій об'єкти є визначальними для вибору засновниками виду відповідного виду організації.

Непідприємницькі товариства та установи на основі реалізації особами права на свободу об'єднання та правомочності власника щодо визначення юридичної долі майна відповідно. Існує думка, що сучасною тенденцією реалізації права на свободу об'єднання є надмірна його політизація, що може призвести до

¹ Крупчан О. Д. Приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2013. № 12. С. 8.

негативних наслідків¹. Дійсно, єдиним обмеженням права на свободу об'єднання у національному законодавстві є механізм захисту публічних інтересів шляхом заборони реалізації прав та інтересів осіб, які мають на меті ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави тощо (ч. 1 ст. 37 Конституції України). Такі обмеження створені для: 1) забезпечення інтересів національної безпеки чи публічного порядку; 2) запобігання безпорядків чи злочинів; 3) охорони здоров'я чи моралі; 4) захисту прав та свобод інших осіб².

Міжнародне право в галузі прав людини покладає на державу основну відповідальність за дотримання, захист і здійснення прав. В контексті фундаменталізму це зобов'язання може представлятися не скільки деформованим, оскільки деякі порушення прав людини що виходять від недержавних суб'єктів. Але зобов'язання держав захищати права на свободу мирних зібрань та асоціації і сприяти їх здійсненню включає обов'язок не допускати порушення цих прав приватними особами. Для виконання своїх обов'язків в цьому відношенні державам слід, зокрема, прийняти ефективне національне законодавство, чітко встановлює права і обов'язки для всіх, створити незалежні і дієві правозастосовні та судові механізми, а також забезпечити ефективні засоби правового захисту в разі порушення прав³.

¹ Севастьяненко О. В. Правове регулювання порядку створення та діяльності громадських організацій. *Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання. Збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 20 листопада 2008 р.)*. За ред.: Крупчан О. Д., Луць В. В., Галянтич М. К. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 246.

² Айрши Л. Схема анализа правомерности наложения ограничений на свободу объединения. *Хрестоматия по некоммерческому праву*. Алматы: ТТО «Издательство ЛЕМ», 2007. С. 391.

³ Доклад Специального докладчика по вопросу о праве на свободу мирных собраний и праве на свободу ассоциации. 10 Августа 2016. URL: <https://goo.su/1aWO> (дата звернення: 01.02.2018) С. 7.

Об'єктом відносин за участю непідприємницьких товариств та установ є, по-перше, ті права та інтереси, на основі яких створюється ці юридичні особи; по-друге, ті права та інтереси, які виникають у засновників, учасників (членів) у зв'язку з участю у таких юридичних особах. Так, у непідприємницьких товариствах, що переслідують приватно корисні інтереси, об'єктом є особисті немайнові та майнові інтереси відповідно до виду товариства. У свою чергу, суспільно корисні непідприємницькі товариства за об'єкт мають інтереси невизначеного кола осіб. Окремо звернемо увагу, що для кооперативів об'єктом відносин буде власне співпраця для досягнення певного блага (будівництво об'єкта нерухомості, споживча чи обслуговуюча кооперація тощо); у свою чергу об'єктом відносин в установі є суспільні блага або інтереси дестинаторів за для чого створюється така організація.

Характерною ознакою підприємницьких відносин є особливий суб'єктний склад. У юридичній літературі при розгляді цієї проблематики звертається увага переважно на суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців). Беззаперечно, така позиція є слушною та обґрунтованою, однак при цьому слід уникати зміщення акцентів, які не сприяють функціонуванню механізму регулювання підприємницьких відносин. Участь у підприємницьких відносинах здійснюється на основі цивільної правосуб'єктності, тому слід уникати правового регулювання організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права нормами господарського законодавства¹. Дійсно, цивільним законодавством

¹ *Махінчук В. М.* Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2014. С. 175.

сформована теоретично вивірена система організаційно-правових форм юридичних осіб, які є суб'єктами підприємницької діяльності, однак не кожна юридична особа може бути учасником будь-яких підприємницьких відносин. Так, без відповідних статусних ознак юридична особа не може бути страховиком (ч. 1 ст. 984 ЦК України), кредитором (ч. 1 ст. 1054 ЦК України) або фактором (ч. 3 ст. 1079 ЦК України).

Щодо суб'єктного складу не підприємницьких відносин, то у загальних рисах існують особливості щодо так званого функціонального призначення (наприклад, релігійні організації¹), що загалом свідчить про значну спеціалізованість суб'єктного складу у правовому регулюванні.

Суб'єктами відносин у не підприємницьких товариствах у засновники, учасники (члени), які об'єднуються з метою реалізації приватних інтересів учасників (членів) (асоціація, об'єднання співвласників, фонд), суспільних інтересів (громадська організація, саморегулювальна організація, громадське формування) або кооперації. У свою чергу, встановити суб'єкта відносин в межах установи досить важко, оскільки відповідно до законодавчої моделі засновник установи не бере участь в її управлінні (ст. 101 ЦК України), більш того засновник взагалі може передбачити створення установи заповітом (ч. 3 ст. 88 ЦК України), внаслідок чого засновником має бути виконавець заповіту (ст. 1286 ЦК України). Разом з тим, на відміну від країн ЄС в Україні відсутній публічний елемент щодо нагляду за виконанням заповіту на створення приватної установи (наприклад, щодо розміру майна, строку існування установи тощо як це регламентовано BGB).

¹ Борисова В. І. Релігійна організація – функціональний вид не підприємницьких організацій. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування). Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016.

Звертаємо увагу, що створення юридичної особи призводить до того, що правові відносини оформлюються у відповідну правосуб'єктну організацію, тобто формуються відповідно відносини внутрішні та зовнішні, взаємодія яких дозволяє реалізувати права та інтереси засновників, учасників (членів). Ці відносини досліджуються у співвідношенні з правосуб'єктністю юридичної особи, оскільки саме ця ознака юридичної особи надає можливість вести мову про правомірність зовнішнього здійснення прав та обов'язків учасників (членів) юридичної особи. Цивільне законодавство України закріплює принцип універсальної правосуб'єктності (універсальної правоздатності, якщо точніше), що, на нашу думку, є безумовним надбанням вітчизняної наукової думки.

Сучасний розвиток суспільства не надає можливості виокремити суто цивільні та суто підприємницькі відносини, що призводить до так званої «комерціалізації» цивільного права, а межа між цими галузями права стала умовною¹. Але, незважаючи на це, з усього кола прав та обов'язків все ж можна виокремити господарську (підприємницьку) правосуб'єктність, що визначатиметься через господарську компетенцію². Слід вести мову, мабуть, не про спеціальну цивільну правоздатність (чи цивільну правосуб'єктність), а про спеціальну господарську правоздатність (чи господарську (підприємницьку) правосуб'єктність) юридичних осіб. Для внутрішніх відносин публічний порядок характеризується у змісті відносин участі (членства) у непідприємницьких товариствах.

Окремо слід наголосити, що підставою для надання суб'єкту окремих статусних ознак є необхідність публічного регулювання окремих сфер економіки, що відповідає засадам правоздатності юридичної особи (ч. 3 ст. 91 ЦК

¹ Борисова В. І., Баранова А. М., Бегова Т. І., та ін. Цивільне право. Підручник: у 2-х т. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. А. Харків: Право, 2012. С. 9.

² Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 13.

України) чи права фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 50 ЦК України).

Найвагомішим є фундаментальний принцип підприємницького права – свобода підприємницької діяльності, задекларований у ст. 42 Конституції України, ст. 43 ГК України та п. 4 ч. 1 ст. 3 ЦК України. Його розкриття здійснене у ст. 44 ГК України через можливості: вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійного формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільного найму підприємцем працівників; комерційного розрахунку та власного комерційного ризику; вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом; самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Встановивши суб'єктів та об'єктів відносин у непідприємницьких товариствах та установах, переходимо до загального аналізу змісту цих відносин, що може характеризуватися із соціальної та юридичної позицій. Юридичною формою соціального змісту є правовий зв'язок, а отже цивільні відносини між приватними особами; юридичний зміст – це права та обов'язки його суб'єктів (учасників)¹. Таким чином, учасники відносин у непідприємницьких товариствах та установах за своїм змістом мають відносини, що виникають у зв'язку із їх участю у непідприємницькому товаристві та установі.

¹ Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Цивільні правовідносини. Навчальний посібник. Київ: Істина, 2008. С. 92.

Є. О. Харитонов та О. І. Харитонova пропонують у загальному вигляді розглядати взаємодію корпоративних та організаційних відносин, зокрема, щодо виникнення та припинення щодо створення та припинення юридичної особи, а також організаційні правовідносини, що забезпечують здійснення правосуб'єктності юридичної особи¹. Однак, при цьому виникає проблема суб'єктного складу відносин з управління, адже на переконання В. І. Борисовою між органом та юридичною особою правові відносини не виникають².

Дійсно, безпосередньо орган управління не є учасником цивільних відносин, хоча на підставі ч. 1 ст. 92 ЦК України може скластися протилежне уявлення, адже юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх *через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону* (курсив – В. К.). У цьому випадку є потреба у додаткових досліджень, особливо, зважаючи на конструкцію установи, внутрішні відносини якої фактично обмежуються метою створення. Законодавство не передбачає регулювання відносин *засновник – установа*, оскільки перший не бере участі в її управлінні, тому звернемося до відносин у непідприємницьких товариствах.

Обмеження щодо участі (членства) осіб у непідприємницькому товаристві розмежовується на ті, що передбачені: 1) законом (публічно-правові); 2) статутом (приватноправові). *По-перше*, йдеться про вимоги до кількісного складу засновників непідприємницького товариства. *По-друге*, існують імперативні заборони щодо участі у непідприємницьких товариствах.

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини. Навчальний посібник. Ibid: С. 189–202.

² Борисова В. И. Теоретико-методологические положения учения о юридических лицах. *Методология исследования проблем цивилистики. Сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина.* За ред.: Жорнокуй Ю. М., Слипченко С. А. Харьков: Право, 2017. С. 82.

Таким чином, мета, предмет, методи та принципи правового регулювання є елементами, які необхідні для формування норми права як регулятора суспільних відносин. Нині, право вже не розглядається виключно як сукупність норм, які встановлюються та санкціонуються державою (отожнення права і закону), що дозволяє широко застосовувати в цивільному праві й інші джерела: договір, звичай, аналогію.

Названі регулятори формують об'єктивні правові відносини шляхом закріплення безпосередньої моделі відносин, а також встановлюють межі свободи та обмеження у частині реалізації цієї моделі суб'єктами права. Крім того, норма права відповідним чином формує правовий режим об'єкта відносин, встановлюючи особливості виникнення, здійснення та припинення прав відносно нього, а також особливості правового статусу учасника відносин, закріплюючи його правосуб'єктність, особливості набуття окремих статусних ознак, у тому числі закріплення юридичних фактів, які породжують ці відносини. В результаті взаємодії цих елементів здійснюється відповідне правове регламентування суспільних відносин.

При цьому, окремо слід виділити суб'єкта правоутворення, який формує, санкціонує та закріплює у відповідному джерелі норму права. Особливістю функціонування економічної системи є встановлення оптимального регулятора відносин, яким для ринкової економіки є ринок. В економічній теорії висловлена думка, що за умов системних змін, коли ринок перебуває на стадії свого формування, на державу покладається забезпечення дієвості ринкової координації, тобто вона має розглядатися не як компенсатор недоліків ринку, а як його партнер для координації економічної діяльності суб'єктів¹.

Статтею 92 Конституції України передбачені наступні суспільні відносини, які регламентуються виключно законами України: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих

¹ Пилипенко Г. М. Інституціональні фактори співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності: дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01. ДВНЗ «Національний гірничий університет», Дніпропетровськ, 2012. С. 26.

прав і свобод; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, виключно законом як джерелом правового регулювання формуються такі елементи правового регулювання як принципи, гарантії, режим об'єктів та правовий статус суб'єктів відносин, с внаслідок чого формується відповідний господарський порядок, який полягає у легітимізованій можливості впливу держави на упорядкування (організацію) форм і фактів економічного процесу через обмеження у визначених випадках договірної свободи, контроль за більшістю монополій, захист конкуренції, споживачів тощо¹.

Детальніше засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів передбачено ст. 12 ГК України, до яких відносяться державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій. Вважаємо, що нормальне функціонування ринкової системи економіки є проблемою не так правового регламентування, як правозастосування. Слід погодитися з В. С. Щербіною, який наголошує, що застосування названих засобів державного регулювання має спрямовуватися на розв'язання таких задач як забезпечення оптимального державного втручання в організацію і здійснення господарської діяльності, та забезпечення оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів².

¹ *Беляневич О. А.* Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Монографія. Юрінком Інтер, 2006. С. 360–361.

² *Щербіна В. С.* Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник кийського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2012. № 94. С. 14.

Саме тому, має відбуватися вплив держави на підприємницькі відносини через здійснення державою економічної політики на основі економічної стратегії та тактики (ст. 9 ГК України) та формування моделі економічних відносин на приватноправових засадах з можливістю залучення суб'єктів саморегулювання.

Європейському праворозумінню притаманно поєднання цивільного та комерційного інтересу як предмету приватного права. Розмежування ж приватного та публічного права у Європі так само не позбавлено належного сприйняття, однак на національному рівні концепції можуть різнитися. Загалом же цивільні та комерційні справи (civil and commercial matters) різними джерелами *acquis* ЄС на основі ст. 45(4), 51(1)62 TFEU, 39(4), 45(1), 55 ЕС: Брюсельська конвенція 1968, Брюссель I (Reg 44/2001), Директива про правову допомогу (ст. 1(2)1 Dir 2003/8), Регулювання виконавчого провадження (ст. 2(1)1 Reg 805/2004) та інші¹.

Відносини в юридичній особі нерідко зводяться до поняття організаційно-правової форми. Зокрема, К. О. Кочергіна визначає організаційно-правову форму як систему врегульованих у законодавстві трьох видів відносин, а саме ті, що виникають у середині підсистеми «засновників/учасників»; що виникають у середині підсистеми «юридична особа»; що виникають між названими підсистемами². І. В. Борисов продовжуючи ці погляди доводить, що основні потреби (інтереси) засновників/учасників відбиваються в структурі «базових» організаційно-правових форм юридичних осіб, які

¹ Dutta A. Civil and Commercial Matters. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 194–195.

² Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2005. С. 12.

визначені у ЦК України та окремих спеціальних законодавчих актах. На прикладі фінансової установи дослідник розкриває мінімальну та достатню структуру її організаційно-правової форми, що відбиває організаційно-економічні потреби її засновників/учасників – триаду «власність-управління-контроль», та складається з таких елементів: 1) порядок створення, реорганізації та ліквідації юридичної особи; 2) правовий статус її засновників та учасників; 3) система органів фінансової установи; 4) правовий режим майна; 5) розподіл відповідальності між засновниками та фінансовою установою¹.

Регулювання правових відносин розглядається через вплив джерел права на фактичні відносини, проводячи їх через призму моделі, закріпленої у відповідному акті регламентації. Нині ведеться мова про регулювання відносин правом, зважаючи на принцип верховенства права, тобто окрім акту законодавства приватні відносини піддаються регулюванню договором, звичаєм, а також піддається впливу судової практики (зважаючи на відсутність у вітчизняній доктрині судового претендента). Більш того, регулювання як процес має розглядатися дещо ширше.

Так, після Другої світової війни держави стали на різні шляхи регулювання економіки, виходячи із попередніх помилок та історичних традицій. Так, скандинавські країни, маючи тривалі демократичні традиції, тенденції політики соціальної рівності, високоякісних трудової сили підприємництва, зосередилися на високому рівні оподаткування, відсутності визначення видів підприємництва, забезпеченні працевлаштуванню та соціальної справедливості. Німеччина офіційно закріпила доктрину «соціально ринкової економіки», що досить часто цитується, однак до кінця не розуміється вченими. У

¹ Борисов І. В. Організаційно-правові форми фінансових установ як учасників ринку фінансових послуг: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.04. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 5–6.

загальних рисах це виглядає як використання найкращого між залишенням вільного ринку, приватного сектору та економічній свободі для виробництва якомога більшого «торта» для його розподілу в мінімально необхідній кількості у відповідних соціальних секторах. Натомість Франція залишила планування у державному секторі економіки та маючи великий ресурсний капітал для приватного сектору¹.

Нині відмічається, що у будь-якому регулюванні, де присутній фундаменталізм (вкрай консервативні суспільні течії²) може розпалювати нетерпимість, що веде до порушення прав на свободу асоціації, і висвітлює питання відповідальності держави і недержавних суб'єктів за запобігання актів насильства і усунення їх наслідків³. Таким чином, шлях до крайньої консервативності непритаманний сучасному суспільству, а отже мають використовуватися гнучкі регулятори.

Зважаючи на такі підходи, регулятори та сфери регулювання є різними, відповідно до напрямків економічної політики держави. Нині Україна стала на шлях дерегулювання, що передбачає зменшення контролю держави над здійсненням *господарювання* шляхом створення відповідного ринку. Держава при цьому, може регулювати загальні засади існування ринку (фондового, банківського, страхового тощо) через формування вимог до статусних ознак їх суб'єктів та технічного регулювання об'єктів відносин. При цьому, має відбуватися поступове наділення повноваженнями

¹ *Graham A., Seldon A. Government and Economies in the Postwar World: Economic Policies and Comparative Performance, 1945-85. London and New York: Routledge, 1991. С. 298-300.*

² Для зручності використовуються чотири загальні категорії: ринковий фундаменталізм; політичний фундаменталізм; релігійний фундаменталізм; културний і націоналістичний фундаменталізм

³ Доклад Спеціального докладчика по вопросу о праве на свободу мирных собраний и праве на свободу ассоциации. 10 Августа 2016. URL: <https://goo.su/1aWO> (дата звернення: 01.02.2018) С. 9.

регулятора саморегульованих організацій. Проте, це не завжди повинно передбачати скорочення основних засобів регулюючого впливу (натомість передбачає регуляторну «гільйотину» через скорочення власне актів регулювання), що не повинно перешкоджати законній господарській діяльності.

Вплив публічних регуляторів на приватні відносини спричинений у тому числі й дуалізмом приватного права. У ФРН така взаємодія Є. Курзінски-Сінгер розглядається виходячи з наступних принципів: 1) через обмежувальні рамки правової держави (Rechtsstaat), яким повинні підкорятися будь-які її дії; 2) принцип пропорційності (Verhältnismäßigkeitsgrundsatz) означає, що держава повинна переслідувати в своїх діях легітимну мету відповідно до правових цінностей; 3) принцип законності (Gesetzmäßigkeitsprinzip) означає, по-перше, неприпустимість порушення законів виконавчою владою, і, по-друге, можливість здійснення дій, які зачіпають права громадян, тільки на підставі формального закону, який надає виконавчій владі право на відповідні дії (Gesetzesvorbehalt). Цивільне право за своєю природою, навпаки, має на увазі принципове відсутність обмежень, а отже діє принцип автономії волі (Privatautonomie). Обмеження цієї свободи повинні в свою чергу відповідати вказаним вище принципам правової держави, зокрема, принципу пропорційності¹.

Отже, правова регламентація окремих відносин здійснюється відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України (наприклад, права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; правовий режим власності; правові засади і гарантії підприємництва; правила конкуренції та норми антимонопольного

¹ Курзінски-Сінгер Е. Принципы немецкого вещного права и разграничение вещных и обязательственных прав. Сборник статей о праве Германии. 2015. № 1. С. 77.

регулювання; засади зовнішньоекономічної діяльності). Таким чином, виключно законом як джерелом правового регулювання формуються такі елементи правового регулювання як принципи, гарантії, режим об'єктів та правовий статус суб'єктів відносин, є внаслідок чого формується відповідний господарський порядок, який полягає у легітимізованій можливості впливу держави на упорядкування (організацію) форм і фактів економічного процесу через обмеження у визначених випадках договірної свободи, контроль за більшістю монополій, захист конкуренції, споживачів тощо¹.

Однак, серед досліджуваних відносин є окремий виняток неправомірного публічного впливу на відносини у непідприємницьких товариствах та установах. Відповідно до положень п.п. 133.4.1. ПК України неприбутковим підприємством, установою та організацією є підприємство, установа та організація (далі - неприбуткова організація), що одночасно відповідає вимогам, встановленим податковим законодавством. Як результат, на практиці регламентація цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах здійснюється не на основі приватноправових, а на основі податкових норм, хоча сутність непідприємницьких товариств та установ відповідає неприбутковій меті. Вочевидь, названа норма недоцільно імплементована із законодавства держави, правопорядок якого не розмежовує непідприємницькі та підприємницькі юридичні особи (наприклад, США), тому статус неприбутковості має бути винятком для підприємницьких організацій.

Наступна стадія правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах є **права реалізація**. Вона передбачає наявність таких елементів як *правочин*, що породжує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків, а також *делікт*, що

¹ *Беляневич О. А.* Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Монографія. Юрінком Інтер, 2006. С. 360–361.

спричиняє виникнення відносин із відповідальності. Звернемо особливу увагу на здійснення прав та виконання обов'язків, які характеризуються залежно від об'єкту, з приводу якого вони виникають на: 1) майнові; 2) немайнові; 3) організаційні.

Учасники (члени) товариств, в основі яких лежить особисті немайнові інтереси, мають лише організаційні права у ньому, оскільки підставою для об'єднання осіб є особисті немайнові інтереси (творчі, професійні, оздоровчі тощо), а єдиними майновими відносинами можуть бути лише питання членських внесків як юридичний факт-стан¹.

Майнові права найбільшим чином проявляється у товариствах, що реалізують майнові права учасників. На жаль, нині у Законі України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» відсутні норми щодо членства у об'єднання співвласників, хоча непригаманні інституту спільної власності права залишилися, зокрема: 1) брати участь в управлінні об'єднанням у порядку, визначеному цим Законом і статутом об'єднання; 2) обирати та бути обраним до складу статутних органів об'єднання; 3) знайомитися з протоколами загальних зборів, робити з них виписки; 4) одержувати в установленому порядку інформацію про діяльність об'єднання; 5) вимагати від статутних органів захисту своїх прав та дотримання співвласниками правил добросусідства; 6) одержувати в установленому статутом порядку інформацію про діяльність асоціації (ст. 14).

Іншим прикладом є стаття 7 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», якою визначено, що учасник недержавного пенсійного фонду має право або набуде право на одержання пенсійних виплат з такого фонду. Крім того, накопичені пенсійні кошти в сумі

¹ Соловйов А. Н. Право собственности профессиональных союзов Украины: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харків 2002. С. 8.

розміру пенсійних внесків, що сплачені на користь учасника фонду та отримані на його користь прибутки (збитки), є власністю такого учасника.

Немайнові права, зокрема, отримання інформації про діяльність товариства; право бути повідомленим про місце і час загальних зборів тощо – притаманні учасникам (членам) непідприємницьких товариств незалежно від їх виду, відповідно до аналізу чинного законодавства.

Особливістю участі у суспільно корисних товариствах є те, що їх учасники набувають додаткових прав, а також делегованих владних повноважень, що виходять за межі цивільно-правового регулювання та повноваження, можуть поширюватися на діяльність визначеного кола осіб або на забезпечення існування певного правопорядку.

Так, товарна біржа на підставі ст. 3 Закону України «Про товарну біржу» має наступні спеціальні права: встановлювати відповідно до законодавства власні правила біржової торгівлі та біржового арбітражу, які є обов'язковими для всіх учасників торгів; розробляти з урахуванням державних стандартів власні стандарти і типові контракти; зупиняти на деякий час біржову торгівлю, якщо ціни біржових угод протягом дня відхиляються більше ніж на визначений біржовим комітетом (радою біржі) розмір; засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах.

Наступний приклад є наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 88 від 27.02.2002 «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля», де визначені окремі *контрольні, наглядові* і навіть *правоохоронні* права громадських інспекторів – членів громадських формувань з охорони природи (п. 5 Положення): брати участь у проведенні перевірок; проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок; складати протоколи про адміністративні правопорушення; перевіряти документи на право

використання об'єктів тваринного світу, брати участь у підготовці для передачі до судових органів матеріалів про відшкодування збитків.

Діяльність окремих товариств пов'язана із здійсненням ними суспільно корисної мети, внаслідок чого існує залежність від тих прав та свобод, на підставі яких була створена така юридична особа. Наприклад, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено, що релігійні організації мають право на проведення релігійних обрядів і церемоній (ст. 21), придбання, володіння і використання літератури і предметів релігійного призначення (ст. 22), добродійну і культурно-освітню діяльність (ст. 23), міжнародні зв'язки та контакти релігійних організацій і віруючих. Хоча законом перелічені права і закріплюються за юридичними особами, однак вважаємо, що вони не можуть самостійно здійснюватися безпосередньо непідприємницьким товариством як організацією, адже свобода совісті як мета створення цієї юридичної особи є особистим немайновим правом, що забезпечує соціальне буття фізичної особи, зокрема у відповідності до ст. 300 ЦК України, тому саме учасники (члени) таких товариств набувають спеціальних прав.

Ведучи мову про непідприємницькі кооперативи, слід зважати на те, що головною роллю кооперативів є економічний, соціальний та культурний розвиток, а також прогрес людини в країнах, що розвиваються (Рекомендації Міжнародної організації праці № 127 від 21.06.1966 щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються). Тобто, кооперативам надаються фінансові та податкові пільги (як важелі публічного впливу), а не безальтернативно відносити їх до непідприємницьких товариств.

Основними правами члена кооперативу відповідно до ст. 12 та ст. 19-1 Закону України «Про кооперацію» є: участь у господарській діяльності кооперативу, в управлінні

кооперативом, право голосу на загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління; користування послугами кооперативу; одержання кооперативних виплат та виплат на паї; одержання паю у разі виходу з кооперативу в порядку і в строки, визначені його статутом; право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі органів управління та посадових осіб; право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити; володіння, користування, а за згодою кооперативу – і розпорядження майном кооперативу, якщо він не викупив це майно.

Здійснення прав учасниками непідприємницьких товариств неможливе без виконання ними своїх обов'язків, які у своїй сукупності складають стабільні відносини участі (членства) у товаристві. Їх закріплення передбачається, головним чином, у статутних документах юридичної особи. Проте, окремими нормативно-правовим актами визначені законні обов'язки, наприклад: ст. 15 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку», ст. 12 Закону України «Про кооперацію», ст. 12 Закону України «Про кредитні спілки», ст. 10 Закону України «Про товарну біржу», які можна поділити на: 1) майнові; 2) немайнові; 3) організаційні, оскільки вони співвідносяться зі здійсненням прав.

Так, до *організаційних обов'язків* можна віднести: додержання статуту товариства; виконання рішень органів управління товариством. Виконання *майнових обов'язків* пов'язане зі здійсненням майнових прав, що, головним чином, можна відслідкувати у приватно корисних товариствах, які створені на основі об'єднання майнових інтересів.

Статутні документи інших непідприємницьких товариств висувають серед обов'язків у першу чергу сплату членських внесків, що безпосередньо не передбачено законом. Тому така вимога є виключно

внутрішньо-організаційною (корпоративною, членською) і має бути обмеженою принципами добровільності, розумності та доцільності. Сплата членських внесків забезпечує участь непідприємницького товариства у цивільних відносинах (наприклад, виплата коштів за оренду приміщення), а також виконання обов'язків товариства в інших відносинах (наприклад, виплата заробітної плати).

Законодавством до кінця не врегульовано правова природа членства у непідприємницькому товаристві, однак, за таких обставин має виконуватися принцип добровільності членства, що слід розуміти як публічно-правовий обов'язок органів влади не втручатися у створення непідприємницьких юридичних осіб приватного права. Тому, несплата членських внесків має слугувати припиненню відносин у організації.

До *немайнових обов'язків* учасників непідприємницького товариства слід віднести: збереження конфіденційної інформації про діяльність юридичної особи. Виконання цього обов'язку частіше може виникати у разі об'єднання професійних учасників, суб'єктів підприємницької діяльності або кооперативних організацій.

Ю. С. Гамбаров зауважував, що відношення між право- та дієздатністю є відношенням між власне правом та його здійсненням (активним станом), а отже ці властивості учасника відносин мають відповідати один одному, адже за недостатності обсягу дієздатності останньої її необхідно компенсувати дієздатністю іншої особи¹. Тому, обсяг дієздатності учасника цивільних відносин має бути універсальним, а виділення окремих видів право- чи дієздатності має будуватися на принципі повної участі у цивільних відносинах.

¹ Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1. Часть общая. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. С. 458–459.

Дієздатність особи має відповідне співвідношення з юридичними фактами, оскільки з ними пов'язується динаміка цивільних відносин – їх виникнення, зміна чи припинення. О. О. Красавчиков дійшов висновку, що правосуб'єктність у русі цивільних правовідносин є загальною передумовою¹, тому юридичний факт є наступною фазою реалізації правосуб'єктності – підставою участі у правових відносинах. Такі підстави пов'язуються з правомірними або неправомірними діями особи. Правомірні дії особи, тобто такі, що відповідають приписам законодавства, у цивільному законодавстві визначаються як правочин (ст. 202 ЦК України). Вважаємо, що саме з введенням у цивільне законодавство цієї категорії забезпечується практична реалізація наукової розробки поняття «правочиноздатність».

В. Д. Фролов визначає правочиноздатність юридичної особи як її здатність бути стороною правочину, у тому числі, здатність самою здійснювати правочини². На нашу думку, назване визначення потребує певного розширення, оскільки термін «правочин» охоплює усі правомірні дії особи (на відміну від терміну «утода», використаного у ЦК УРСР)³. Тому, під цивільною правочиноздатністю слід розуміти будь-які правомірні дії особи, спрямовані на набуття, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків.

Правочиноздатність юридичної особи не є безмежною в силу внутрішніх та зовнішніх чинників. Так, ст. 203 ЦК визначає загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину: дотримання

¹ Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва: Госюриздат, 1958. С. 46.

² Фролов В. Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. С. 12.

³ Дзера О. В., Луць В. В., Кузнецова Н. С. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. Т. 1. За ред.: Дзера О. В. 3-є вид. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 339.

засад публічного порядку, обсягу цивільної дієздатності, відповідності волевиявлення волі, належності форми, реальності наслідків. Зважаючи на універсальність правоздатності юридичної особи положення про необхідний обсяг цивільної дієздатності за загальним правилом за наявності державної реєстрації не повинно піддаватися сумніву. Це не означає, що юридична особа може вчиняти будь-який правочин, адже існують внутрішні та зовнішні межі правочиноздатності юридичних осіб.

До внутрішньої необхідно віднести мету (інтерес) юридичної особи, яка формується в її установчих документах. На наш погляд, мету юридичної особи не варто поєднувати з обсягом її правоздатності, оскільки вона є тим абстрактним інтересом, який ставлять перед собою її засновники (учасники). Тим самим, мета юридичної особи відповідає категорії «воля фізичної особи», тобто мотивації засновників брати участь у цивільних відносинах.

Процес формування волі та волевиявлення у фізичної особи має біологічну природу. Юридична особа як соціальна організація («організм») має особливий механізм волеформування, який можна поділити на такі види, залежно від порядку прийняття рішень: 1) стратегія простої більшості; 2) стратегія сумування рангів¹. У будь-якому випадку, вирішальним є порядок діяльності органів управління, які, як слушно звертає увагу В. І. Борисова, є правовою конструкцією, яка дозволяє не лише висловити волю, а й представляти і відстоювати інтереси юридичної особи².

¹ Лаврінченко І. А. Проблема волеформування юридичної особи. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 берез. 2012 р.* Харків: Право, 2012. С. 377–378.

² Борисова В. І. Питання управління юридичними особами і їх вирішення за чинним законодавством України. *Право України*. 2009. № 5. С. 113.

Воля юридичної особи на вчинення правочину є домінуючим волевиявленням членів органу управління юридичної особи на вчинення правочину, яке сформоване і виражене відповідно до закону та установчих документів і відповідає інтересам юридичної особи¹. Таким чином, невідповідність договору меті (інтересу) юридичної особи має лежати перш за все у площині корпоративного конфлікту, як підстава визнання недійсності договору відповідно до положень ч. 3–4 ст. 92 ЦК.

Зовнішніми межами правочиноздатності юридичної особи виступають норми законодавства, які регулюють а) свободу договору як окремого правочину; б) свободу господарської діяльності як сукупності дій, спрямованих на участь у економічному обороті. Таким чином, створюються відповідні межі як в цивільному праві шляхом встановлення договірних рамкового устрою², так і в межах господарського права для на підтримання суспільного господарського порядку³. Тому, ст. 91 ЦК доречно розмежовується загальна (універсальна) правоздатність юридичної особи та господарська компетенція (господарська правоздатність).

Крім того, відносно правочинів юридичних осіб виникають додаткові умови їх дійсності, на які наголошує Ж. С. Юрченко, а саме: законодавча можливість вчинення правочину; наявність повноважень в органу юридичної особи повноважень на вчинення

¹ Длугош О. І. Недійсність правочинів з дефектами волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. С. 3.

² Гетьман А. П., Борисова В. І., Євсєєв О. П. Договір як універсальна правова конструкція: монографія. За ред.: Гетьман А. П., Борисова В. І. Харків: Право, 2012. С. 18.

³ Гетьман А. П., Борисова В. І., Євсєєв О. П. Договір як універсальна правова конструкція: монографія. Ibid. С. 256.

правочину; дотримання умов схвалення правочину як додатковий механізм волевиявлення особи тощо¹.

З огляду на приватноправовий характер досліджуваних відносин, цієї стадії може бути достатньо для сталого функціонування механізму правового регулювання. Зокрема, правочин надає можливість здійснити належним чином суб'єктивні права та виконати цивільні обов'язки, що забезпечуватиме стабільність існування змісту правових відносин. Внаслідок вчинення порушень умов правочину або вчинення делікту особа може самостійно звернутися до порушника щодо захисту своїх прав та інтересів, а порушник, відповідно, самостійно вчинити дії з метою виконання правомірної вимоги цієї особи.

У випадку необхідності звернення до іншого суб'єкта з метою захисту свого суб'єктивного права чи інтересу наступає **третья стадія** механізму правового регулювання – **правове застосування**, головним елементом якої є відповідний *правовий акт*, що має на меті забезпечити здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків, здійснити юрисдикційний захист прав та інтересів особи або здійснити правосуддя.

Ця стадія правового регулювання виникає внаслідок здійснення прав та виконання обов'язків, що мають бути забезпечені відповідним *правовим актом*. Напевне, ця стадія найбільше «пронизана» публічними елементами, оскільки йдеться про юрисдикційний захист прав та інтересів учасників відносин, що має державно-примусовий характер. При цьому, правозастосування виникає на підставі правочину (з метою захисту порушених прав), так і на підставі делікту. Більш того, О. О. Отраднава обґрунтовує правову позицію, що деліктне право взагалі є складним правовим інститутом, що характеризується окремим механізмом правового

¹ Юрченко Ж. С. Условия действительности сделок юридических лиц. *Аспирантский вестник Поволжья*. 2008. № 1–2. С. 135.

регулювання¹. О. О. Кот обґрунтовує висновок, що захист суб'єктивних цивільних прав є важливою стадією цивільно-правового регулювання, яка пов'язана нерозривними системними зв'язками з іншими стадіями².

Основою захисту прав та інтересів суб'єктів громадянського суспільства може слугувати справа *Metro v. Commission (Case 22/79)* у Європейському суді справедливості, відповідно до рішення якої на підставі ст. 85 та 86 EEC Treaty фізична або юридична особа має можливість звернутися із заявою відповідно до ст. 3(2)(b) Regulation No 17 з метою захисту своїх законних інтересів якщо вони не були задоволені в повному обсязі³.

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання; та право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Дискусійним є проблематика способів захисту цивільних прав та інтересів учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах, адже спеціальне законодавство практично не передбачає такої можливості. Таким чином, така практика демонструє можливість будь-якої групи реалізовувати право на захист своїх законних прав та інтересів⁴.

¹ *Отраднава О. О.* Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. С. 4.

² *Кот О. О.* Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. С. 4.

³ *Civil Society and Legitimate European Governance.* За ред.: *Smismans S.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2006. С. 102.

⁴ *Кочин В. В.* Судовий захист прав та інтересів учасників відносин непідприємницьких товариств та установ. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 14 лют. 2018 р.).* Харків: Право, 2018.

Зокрема, Закон України «Про кооперацію» передбачає право на звернення до суду щодо оскарження виключення з членів кооперативу (ч. 2 ст. 13) та щодо кооперативних виплат (ст. 26); Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» – право на оскарження рішень загальних зборів (ч. 8 ст. 10) та судовий розгляд спорів щодо здійснення прав співвласників (ч. 5 ст. 14). Інші законодавчі акти, що регулюють правовий статус непідприємницьких товариств та установ фактично не містять положень щодо способів захисту досліджуваних прав та інтересів. Окремо лише звернемо увагу на положення ч. 3 ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» визначає договірний характер господарських відносин колективних членів споживчого товариства, а також загальні положення про можливість судового оскарження рішень загальних зборів учасником товариства (ч. 5 ст. 98 ЦК України).

Досить перспективним виглядає положення абз. 12 ч. 2 ст. 16 ЦК України щодо судової можливості захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлені договором або законом чи судом у визначених законом випадках. Таким чином, це дозволить виключити випадки неможливості судового захисту, що ілюструється постановою Верховного Суду України (судова палата у цивільних справах) від 19.10.2016, якою встановлено, що відносини щодо оскарження дій чи бездіяльності зборів уповноважених гаражно-будівельного кооперативу, компетенція суду, згідно вимог ст. 16 ЦК України, не поширюється, оскільки дані питання стосуються внутрішньо статутної діяльності цієї організації.

Тому, перспективним вбачається розширення кола корпоративних спорів, адже відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України предметною юрисдикцією господарських судів є справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, *в тому числі* (курсив – В. К.) у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням,

діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів. Таким чином, йдеться про застосування фікції – відсилання однією правовою нормою до правових наслідків, що містяться і інших, хоча доки такої практики нема.

Так, ілюстративним є постанова Верховного Суду (колегія суддів Касаційного господарського суду), від 23.01.2018, якою встановлено, що співвласники багатоквартирного будинку не є носіями корпоративних прав, тому позовні вимоги щодо визнання недійним рішень установчих зборів об'єднання не підлягає судовому розгляду за нормами господарського судочинства. Таким чином, неможливість судового захисту є порушенням гарантії регулювання самого суб'єктивного права.

Таким чином, неврегульованість окремого права на захист створює обмежене розуміння реалізації суб'єктивного цивільного права, що виникає в межах непідприємницького товариства та установи як соціальної організації. Запровадження непоіменованих способів судового захисту та розширення предметної юрисдикції господарських судів щодо квазікорпоративних спорів надає можливість забезпечити реалізацію механізму правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах в частині їх судового захисту. Разом з тим, потребує дослідження виокремлення неюридичних спорів (внутрішньо статутні відносини) з огляду на регулювання ч. 2 ст. 124 Конституції України.

Інша можливість правозастосування лежить у площині здійснення прав та обов'язків в межах саморегульованих організацій, тобто через механізми досудового врегулювання спорів. Наприклад, ст. 17 Закону України «Про товарну біржу» передбачено, що правила біржової торгівлі розробляються відповідно до чинного законодавства і є основним документом, що регламентує порядок здійснення біржових операцій, ведення біржової торгівлі та розв'язання спорів з цих питань.

Тому, механізм правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах розглядатиметься відповідно до запропонованої їй структури стадій (правова регламентація, правова реалізація та правове застосування) та елементів (правові відносини, правочин /

делікт, правовий акт). Таким чином, об'єктом адаптації до *acquis* ЄС у доволі загальних рисах є правові відносини, в межах яких розглядається статичні складові (суб'єкт, об'єкт та зміст) та динамічні складові (правочин – правомірні дії та їх наслідки, а також делікт – неправомірні дії та їх наслідки, зокрема у формі відповідальності), що забезпечуються публічним аспектом (зовнішнім вираженням якого є відповідний правовий акт).

4. Елементи адаптації законодавства України, що регулює відносини у невідприємницьких товариствах та установах, до *acquis* ЄС

Понад два десятиліття триває активний процес формування європейського приватного права, визначними віхами якого можна вважати, зокрема, розробку Принципів європейського договірного права (PECL) і Принципів, дефініцій та модельних правил європейського приватного права (Проект спільної системи підходів – DCFR). Утім вітчизняній науці приватного права ще належить визначити найбільш дієві форми впливу зазначених документів на перспективи вдосконалення правового регулювання приватних відносин в Україні¹.

Примітно, що навіть відображена у DCFR система принципів (серед яких до основоположних зараховано свободу, безпеку, справедливість і ефективність) істотно відрізняється від системи принципів (засад цивільного законодавства), закріплених у ЦК України. Тому до актуальних завдань вітчизняної цивілістики слід віднести визначення особливостей кореляції двох згаданих

¹ Кочин В. В. Приватноправове підґрунтя євроінтеграції України: законодавчий та науковий аспекти. *Забезпечення міжнародної приватноправової інтеграційної стратегії України. Збірник наукових праць*. За ред.: Король В. І., Кочин В. В. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017.

систем, а також співвідношення кожної із них з принципом верховенства права. Безперечно, зазначені принципи мають впливати і на визначення правового статусу різних категорій суб'єктів приватного права (включно із закріпленням певних організаційно-правових форм юридичних осіб), і на зміст різного роду особистих немайнових і майнових правовідносин, і на правовий режим окремих об'єктів суб'єктивних приватних прав.

Може виникнути невпевненість щодо необхідності законодавчої регламентації принципів цивільного права, адже розуміння цивільних відносин, їх значення та місце у правовій системі не викликає на сьогодні жодного сумніву. Більш того, цивільні кодекси європейських держав (наприклад, ФРН, Франція, Нідерланди) не містять подібної до ст. 3 ЦК України норми щодо переліку загальних засад.

Вважаємо, що доречність вітчизняного підходу спричинена не лише особливостями законодавчої техніки, приклади якої містяться у ст. 6 ГК України, ст. 5 ЗК України, ст. 4 ПК України тощо, а свідченням принципового переходу від радянського цивільного права до українського, що є цілком виправданим. Так, основу радянського цивільного права складав принцип соціалізму, крім того, виділялися принципи реальності та гарантованості цивільних прав; плановості; особистої ініціативи; соціалістичної законності, які наводилися поруч із «капіталістичними» як протилежність необмеженій приватній власності, свободі договору, формальній рівності¹.

Сутність цивільного права на сьогодні вже не є предметом гострої дискусії, хіба що за винятком окремих його складових або ж співвідношенням із приватним правом як певної надгалузі. К. Д. Кавелін більше 150 років тому замислювався щодо буквального розуміння поняття цивільного права як сукупності усіх юридичних відносин за участю громадянина, яке змінилося з римського періоду до

¹ *Иоффе О. С. Избранные труды: В 4 т. Т. II. Советское гражданское право. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. С. 38–43.*

виділення у так звану «приватну» частину, яка у майбутньому має бути позбавлена політичної складової¹. В сучасних умовах концепція приватного права покликана забезпечити нормальне функціонування і розвитком системи відносин, яка є самостійною, незалежною від держави в умовах визнання наднормативного характеру цивільних прав як прав, які постають із самого життя².

Законодавче закріплення принципів цивільного права (законодавства) має також обґрунтуватися у зв'язку із конституційним регламентуванням фундаментальних прав та свобод людини, зважаючи на ч. 1 ст. 4 ЦК України. Так, окрім загальних засад Основного Закону, що стосуються цивільних відносин (зокрема, ст. 3, 8, 13, 15, 19), передбачено ряд норм, які формують або розкривають переважну більшість засад приватного права, передбачених ст. 3 ЦК України), а саме: рівність (статті 21, 24, 26), справедливість (ст. 23), свобода та недоторканість людини (статті 29, 30), захист (статті 40, 55, 56, 59), недоторканість власності, у тому числі інтелектуальної (статті 41, 54), свобода підприємницької діяльності (ст. 42). Крім того Конституцією України закріплені такі приватноправові принципи як свобода об'єднання (статті 36, 37, 39), право на житло (ст. 47), а також засади шлюбно-сімейних відносин (ст. 51). Таким чином, лише принцип свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України) не міститься в Основному Законі України, однак досить широко розкривається у статтях 6, 627 ЦК України, адже є наріжним каменем усього сучасного цивільного устрою³.

¹ Кавелин К. Д. Что есть гражданское право и гдѣ его предѣлы? Одинъ изъ современныхъ юридическихъ вопросовъ. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наук, 1864. С. 107–108, 152.

² Майданик Р. А. Цивільне право як сфера приватного права України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 64.

³ Борисова В. І., Баранова А. М., Бегова Т. І., та ін. Цивільне право. Підручник: у 2-х т. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. А. Харків: Право, 2012. С. 27.

Зважаючи на це, першим кроком до гармонізації законодавства України до *acquis* ЄС є розуміння співвідношення принципів у правовому регулюванні. Відповідно до проблематики дослідження йдеться про розвиток свободи об'єднання (щодо непідприємницьких товариств), інституту власності (щодо приватних установ), корпоративного управління та реалізації інтересів засновників.

DCFR є вираженням тенденцій уніфікації європейського приватного права, зокрема, формування його принципів, а саме: свобода (*freedom*), безпека (*security*), справедливість (*justice*) та ефективність (*efficiency*) – пронизують увесь зміст проекту, маючи на меті забезпечити добробут, передбачені законодавством цілі та повноцінний потенціал осіб. При цьому звертається увага, що окремі аспекти цих принципів можуть конкурувати між собою, адже вони ніколи не можуть застосовуватися у чистому та жорсткому вигляді¹. Крім того, Група з підготовки Європейського цивільного кодексу (*Study Group on a European Civil Code*) щодо кожного з названих принципів здійснила детальний аналіз, який можна у підсумку викласти наступним чином:

- *свобода* розглядається через: свободу договору, обмежень стосовно третіх осіб, заподіяння шкоди контрактом третім особам та суспільству, втручання у договірні відносини у разі вад (дефектів) відносин, обмеження свободи вибору договірної сторони, обмеження свободи утримувати інформацію на переддоговірній стадії, інформації щодо умов договору, виправлення нерівності торгів, мінімальне втручання; щодо недоговірних зобов'язань, зокрема, щодо акценту на зобов'язаннях, а не на свободі, а свобода має дотримуватися настільки, наскільки відповідає цілям політики; а також щодо відносин

¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition. За ред.: *von Bar C., Clive E., Schulte-Nölke H.* Munich: Sellier. european law publishers GmbH, 2009. С. 60–61.

власності, як-от, обмежена мета автономії сторони, визнання та посилення свободи в деяких аспектах¹;

- *безпека* у загальних рисах забезпечує нормальні умови для життя та здійснення діяльності, що включає договірну (контрактну) безпеку, недоговірну безпеку, а також щодо власності²;

- *принцип справедливості* може конфліктувати з іншими принципами, оскільки його часто важко окреслити належним чином, однак в цілому зводиться до наступної формули: особа має обов'язок діяти відповідно до добросовісної та добросовісної діяльності у виконанні зобов'язання, здійсненні права на виконання, в здійсненні або захисті засобів невиконання, або в здійсненні права на розірвання зобов'язання чи договірних відносин³;

- *ефективність* розглядається з позиції договірних сторін, а також щодо широкого розуміння з метою публічних потреб, тому цей принцип розкривається через досить мінімальну формалізованість⁴.

Напрацювання цих принципів здійснене впродовж досить тривалого часу роботи європейських вчених. Питання необхідності гармонізації у сфері приватного права піднялося ще у 1964 році і ранні напрацювання побачили світ на початку 1990-х. Така академічна співпраця у «Комісії Ландо» та згаданої раніше Групи навіть без офіційних статусів чи форм політичного визнання згуртувало науковців у єдиному маніфесті європеїзації

¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition. Ibid. C. 61-71.

² Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition. Ibid. C. 71-84.

³ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition. Ibid. C. 84-86.

⁴ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition. Ibid. C. 94.

правових досліджень¹. Загалом же створення «Європейського цивільного кодексу» на переконання вчених необхідне в порядку створення так званої європейської політичної спільноти², тобто як результат відмінний від націоналізації кодексів, що ґрунтуватиметься на універсальному природному праві, спільних принципах, правилах та кейсах римського права³.

Підводячи загальний підсумок вважаємо за доцільне звернути увагу, що принципи права характеризуються у юридичній літературі як найбільш загальні вимоги, що ставляться до суспільних відносин та їх учасників, а також як вихідні керівні засади, відправні уставлення, що виражають сутність права і випливають з ідей справедливості та свободи, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси чинної правової системи⁴.

Природа інтеграції розглядається в європейському правопорядку у трьох аспектах: 1) (ліберальний) інтерговернанталізм (міждержавність) щодо передання окремих повноважень міжнародним інституціям (наприклад, Європейському суду справедливості); 2) неофункціоналізм, який полягає у інтеграції у функціонально спеціальній та технічній сферах, що поступово поширюється на решту сфер; 3) федералізм

¹ Zimmermann R. Comparative Law and the Europeanization of Private Law. *The Oxford Handbook of Comparative Law*. За ред.: Reinmann M., Zimmermann R. Oxford University Press, 2006. С. 543, 546.

² Ploeg T. J. Van der Constitutive Rhetoric: the Case of the «European Civil Code». *Tradition, Codification and Unification. Comparative-Historical Essays on Development in Civil Law*. За ред.: Milo J. M., Lokin J. H. A., Smith J. M. Intersentia, 2014. С. 54.

³ Lokin J. H. A. Two paradoxes on Codification. *Tradition, Codification and Unification. Comparative-Historical Essays on Development in Civil Law*. За ред.: Milo J. M., Lokin J. H. A., Smith J. M. Intersentia, 2014. С. 16.

⁴ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 197.

або наднаціональна федерація, як результат – існування системи правового порядку ЄС¹.

На найближчі роки Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони² (далі – Угода про асоціацію), перетворюється чи не на головний інструмент реформування правової системи України, оскільки саме цей правовий акт визначає основні параметри адаптації вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу. При цьому слід виходити з того, що значна частина *acquis communautaire* складається з актів законодавства ЄС, регулятивний вплив яких напряду поширюється й на сферу приватних відносин. Зазначене зумовлює необхідність розробки методологічного інструментарію, спроможного забезпечити адаптацію відповідного комплексу правових норм у спосіб, адекватний їх призначенню й вимогам верховенства права.

Основою європейської інтеграції є 1) ст. 2 TFEU щодо розвитку економічної діяльності; ст. 3 TFEU щодо свобод ЄС; 3) правила внутрішнього ринку (зокрема, це близько 1400 Директив з 2400). Загалом же *acquis* ЄС можна розглядати за загальною структурою приватного права³.

Таким чином, весь механізм правового регулювання приватних відносин має відповідати засадам правової визначеності й гарантувати захист прав людини, зокрема, права на ефективний засіб юридичного захисту та права на

¹ Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., *ma in.* European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University's Faculty of Law. Intersentia, 2006. С. 3–10.

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75.

³ Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., *ma in.* European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University's Faculty of Law. Intersentia, 2006. С. 57–59.

справедливий суд. Оскільки ж інтегральною моделлю згаданого механізму є правовідносини, то науці приватного права належить виробити узгоджені з окресленими вище принципами підходи до визначення правового статусу суб'єктів приватного права, їх прав і обов'язків у особистих немайнових і майнових відносинах приватноправового характеру, правових режимів різних об'єктів цивільних прав тощо.

Разом з тим звернемо увагу на те, що в Україні законодавство зазнає змін у відповідності до «зближення», «адаптації», «наближення», «апроксимації», «гармонізації» до права (законодавства) ЄС. Звертаємо увагу, що стереотипна модель «тотальної гармонізації» розуміється як переміщення різних національних законів у єдине правило (норму) ЄС¹.

Такий підхід до системних перетворень є не лише методологічною проблемою, а й практичним втіленням форми та способу законодавчого впорядкування суспільних відносин². Крім того, на сьогодні стає очевидним необхідність не лише технічного «підлаштування» під законодавство ЄС, а саме адаптація у відповідності до *acquis communautaire* ЄС. Так, слід погодитися з позиціями Є. О. Харитонова та О. І. Харитонової про необхідність відповідної «правової акультурації» та належної «правової (юридичної) трансплантації» (без природничо-технічного забарвлення)³.

¹ Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., *ma in*. European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University's Faculty of Law. Ibid. С. 12.

² Механізми забезпечення майнових прав та інтересів в Україні та Європейському Союзі в контексті концепції сталого розвитку. За ред.: Крулчан О. Д. Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2009. С. 22–27.

³ Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Проблеми обрання методологічних імперативів компаративістських досліджень у галузі приватного права. *Стратегія модернізації приватного права в сучасних умовах: збірник наукових праць*. За ред.: Король В. І., Білоусов Ю. В. Київ - Хмельницький: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПРН України. Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 15.

Трансформація права з об'єктивної та суб'єктивної сторін у юридичній літературі описується за допомогою теорії самоорганізації складних дисипативних систем. Так, І. В. Музика вказує на одночасність цього процесу у таких напрямках: «1) адаптація до нестабільного існування соціальних систем та випадкових факторів за допомогою створення багатоманітності нових форм, які якісно відрізняються від старих; 2) прогресивний розвиток старих форм, які ускладнюються, виникаючи з більш примітивних форм; 3) регресивні зміни (примітивізація) розвинених форм»¹.

Так, Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС (затверджена Законом України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV) має на меті *адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу* для досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав, які мають намір вступити до нього. Разом з тим *acquis communautaire* (*acquis*) цією самою Програмою розуміється як *правова система Європейського Союзу*, яка включає акти законодавства ЄС (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Як результат, напрямами адаптації дещо різняться: від загально-правових європейських принципів, до конкретних нормативно-правових актів.

Принагідно доречно звернути увагу, що навіть в нинішніх умовах законодавство України вже наближалось до права ЄС (*acquis* ЄС), відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо наближення законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС)» від 24 лютого 2016 р. № 160, а лише постановою Кабінету Міністрів України від 31

¹ Музика І. В. До питання про історичні типи права. *Правова держава*. 2008. Вип. 19. С. 31.

травня 2017 р. № 512 було визначено процедуру здійснення перекладу на українську мову *актів Європейського Союзу acquis communautaire*, пов'язаних з імплементацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, виконанням інших міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Таким чином, достеменно важко встановити нормативіський підхід в окресленій проблематиці.

Щодо цього слід звернутися до позиції І. А. Янчук, котра наголошує, що визначення юридичних понять, напрямів, законодавчих норм, правових теорій відбувається із залученням лексики загального вжитку, яка застосовується у складі словосполучення, що супроводжується різними підходами та актуалізації саме тієї семантики, якої потребує юридична галузь і яка втілюється в юридичній діяльності щодо опрацювання, створення і тлумачення документів, джерел і матеріалів інтеграційного спрямування¹.

25 жовтня 2017 р. Кабінет Міністрів України затвердив План заходів з виконання Угоди про асоціацію Україна — ЄС². Зокрема, Уряд вперше визначив євроінтеграцію невід'ємною частиною стратегічного планування та формування політики кожного міністерства. План заходів визначає понад 2000 конкретних завдань щодо виконання положень Угоди та додатків до неї та понад 5000 заходів з їх реалізації. Водночас 37 тимчасових актів попередньої звітності та моніторингу втрачають чинність.

¹ Янчук І. А. Прагматичне спрямування засобів мовного вжитку юридичної галузі на вирішення завдань реалізації євроінтеграційної стратегії України. *Приватне право і підприємництво*. 2020. № 20. С. 42.

² Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. URL: <https://goo.su/3BRF> (дата звернення: 01.10.2020).

Серед цього великого переліку слід виокремити ті акти права ЄС, які стосуються несприємницьких юридичних осіб: Директива 2014/49/ЄС (щодо гарантування вкладів); Директива 2003/41/ЄС (щодо діяльності установ трудового пенсійного забезпечення); статті 107 – 109 Договору про функціонування Європейського Союзу (ТФЕУ), Регламент Ради (ЄС) 2015/1589 (щодо допомоги суб'єктам господарювання); Директива 2009/22/ЄС (щодо механізмів судового захисту колективних інтересів споживачів); Директива 2001/18/ЄС; Регламент (ЄС) N 1946/2003 (щодо встановлення процедури консультацій з громадськістю).

А. І. Дмитрієв та Ю. А. Дмитрієва розглядають процес реалізації (імплементції) норм міжнародного права через наявність таких необхідних елементів, як: 1) незалежність сфери суспільних відносин (міжнародна або внутрішньодержавна); 2) відповідність принципам міжнародного права, а також загальним принципам права; 3) обов'язковість узгодження національного законодавства і практики із зобов'язаннями по міжнародному праву¹. Проте для України як для пострадянської держави політична система характеризується надмірним політичним впливом на процеси, поширення практико-прикладного (корпоративного) характеру нормопроектів, централізацією нормопроектної діяльності самим правотворчим органом, інтеграційністю нормопроектів, її координаційно-програмним характером та концептуальністю².

Зважаючи на досліджувану проблематику, констатуємо, що у розділі V Угоди про асоціацію відзначається «важливість комплексного застосування ефективних правил та методики у сферах законодавства

¹ Дмитрієв А. І., Дмитрієва Ю. А. Теоретико-методологічні засади правового забезпечення інтеграційних стратегій України. *Правове забезпечення інтересів фізичних та юридичних осіб в умовах реалізації інтеграційної політики України. Збірник наукових праць*. За ред.: Король В. І. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 17.

² Дмитрієв А. І., Дмитрієва Ю. А. Теоретико-методологічні засади правового забезпечення інтеграційних стратегій України. *Ibid.* С. 22–23.

щодо заснування та діяльності компаній, корпоративного управління, а також щодо бухгалтерського обліку та аудиту, з метою створення повноцінно функціонуючої ринкової економіки та задля стимулювання торгівлі». Тож слід виходити з того, що від рівня захищеності корпоративних прав напряду залежать перспективи національної економіки, тоді як адаптація вітчизняного законодавства про господарські товариства до відповідних норм законодавства ЄС в означених сферах сприятиме створенню в Україні дійсно привабливого інвестиційного клімату. В аналогічному ракурсі варто розглядати і виконання норм Угоди про асоціацію, що стосуються заснування підприємницької діяльності, електронної торгівлі, здійснення державних закупівель, досягнення належного та ефективного рівня охорони та захисту прав інтелектуальної власності тощо.

Разом з тим, перспективними напрямками розвитку приватного права та законодавства в частині ролі саморегульвних організацій (ст. 131 Угоди про асоціацію), а також інститутів громадянського суспільства (ст. 299 Угоди про асоціацію), що доки не відображено у плані імплементації.

Загалом зазначене зумовлює необхідність вироблення наукової методології, здатної слугувати теоретичним підґрунтям для проведення комплексної адаптації притаманного правовій системі України юридичного інструментарію, покликаного гарантувати вільну реалізацію та ефективний захист приватних прав, до норм законодавства ЄС та ключових підходів, утілених у модельних актах європейського приватного права. Така методологія має ґрунтуватися передовсім на нормах Угоди про асоціацію, порівняльно-правових дослідженнях у сфері правового регулювання приватних відносин, подальшому вивченні практики Європейського суду з прав людини та інших міжнародних юрисдикційних органів, модельних актів європейського приватного права (DCFR, PECL, PETL тощо) і норм так званого м'якого права.

Зазначене ставить перед правовою наукою завдання щодо теоретичного забезпечення юридичної складової

євроінтеграційних процесів з метою сприяння впровадженню ефективних механізмів охорони і захисту суб'єктивних приватних прав та інтересів. Виконання такого фундаментального наукового дослідження може здійснюватися відповідно до таких етапів:

1. Виявлення системи принципів приватного права та встановлення форм їх належної реалізації у різних видах приватноправових відносин.

2. Визначення приватноправових складових законодавства ЄС, до якого має бути адаптоване законодавство України, й методологічних засад адаптації відповідних норм вітчизняного права.

3. Висвітлення основних тенденцій формування європейського приватного права й визначення напрямів його впливу на перспективи вдосконалення правового регулювання приватних відносин в Україні.

4. Теоретичне моделювання ефективних механізмів реалізації й захисту приватних прав та інтересів, що гарантуються додержанням принципу верховенства права і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Підбиваючи попередні підсумки акцентуємо увагу, що законодавчий процес адаптації законодавства пройшов шлях від механічної адаптації законодавства (права) ЄС до поступового впровадження *acquis* ЄС. Внаслідок цього маємо два напрями: 1) реалізація Угоди про асоціацію з ЄС та 2) продовження загально правової адаптації *acquis* ЄС. Поряд з цим наукові дослідження спрямовуватимуться у напрямку дослідження приватноправових європейських інститутів, а також права держав-членів, які мають досвід відповідних змін.

Jan M. Smits стверджує, що «ідеальне майбутнє європейського приватного права не складається з одного інструменту, а повинно мати розгалужену структуру»¹.

¹ *Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., et al.* European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University's Faculty of Law. Intersentia, 2006. С. 89.

Особливості правового статусу, економічної діяльності та місця у правовій системі України непідприємницьких товариств та установ спричиняють складну (досить часто несистемну) кількість актів, прийнятих парламентом, урядом, а також іншими центральними органами виконавчої влади, що доречно розглядати відповідно до предмета кодифікації: а) цивільні відносини; б) господарські відносини; в) податкові відносини.

Особливості розвитку непідприємницького сектору є: 1) неможливість передбачення майбутніх тенденцій з уніфікації; 2) продовження обмежених пропозицій у секторі; 3) продовження популяризації непідприємницьких організацій на економічному просторі¹.

Названі вище різні предмети правового регулювання кодифікованих актів, а також інші спеціальні закони об'єктивно розкривають перелічені тенденції. Так, зміни у господарському законодавстві має домінуюче значення у регулюванні підприємницьких відносин, а до податкового – у встановленні повноважень органів виконавчої влади та невідповідність із загальними нормами про управління юридичними особами чи здійснення ними економічної діяльності.

Нині виділяють такі моделі управління непідприємницькими організаціями: 1) урядовий нагляд; 2) медіа нагляд (в тому числі за допомогою рейтинговий організацій); 3) нагляд радою або донорів подібно до «представницького органу»². Такий вектор розвитку дозволяє виділити особливості управління у різних видах непідприємницьких організацій, зокрема, щодо урядового нагляду – до політичних партій; щодо медіа нагляду – щодо громадських об'єднань; щодо наглядових

¹ The Study of the Nonprofit Enterprise. Theories and Approaches. За ред.: *Anheier H. K., Ben-Ner A.* New York: Kluwer Academic / Plerum Publishers, 2003.

² *Fisman R., Hubbard R. G.* The Role of Nonprofit Endowments. *The Governance of Non-for-Profit Organizations.* За ред.: *Glaeser E. L.* Chicago and London: The University of Chicago Press, 2003. С. 221–223.

рад – непідприємницьких товариств та установ, що мають на меті реалізацію майнових інтересів.

Загалом же головною тенденцією є застосування корпоративних способів прийняття рішень та відходу від так званих «демократичних принципів управління». Це підтверджується позицією *Paul Dekker*, котрий характеризує непідприємницьке товариство (civil society) як певне розуміння «громадянськості» (civility) у відносинах між особами та групами або як існування певної автономності у соціальних, економічних та політичних сферах¹.

До особливостей також слід віднести тенденції формування впливу у юридичних особах на прийняття рішень. Так, *John Kenneth Galbraith* виокремлює економічну владу (ґрунтується на власності та контролі над зростанням економічних інтересів інших) та неекономічну чи соціальну владу, що має такі види як: 1) діяльність компанії може впливати на відповідну екосистему; 2) політичні рішення та участь в процесі нормотворення; 3) вплив через особливості суспільних зв'язків на суспільство та культуру².

Ці особливі види, маючи публічно-правову природу, не можуть бути проігноровані приватним правом, зважаючи на те, що порядок формування волі та волевиявлення таких товариств та установ все ж має за підґрунтя приватний інтерес, що має корелюватися з суспільним (місцевим, регіональним чи державним) інтересом.

Звертаючись безпосередньо до елементів адаптації законодавства, що регулює досліджувані відносини, неможливо оминати головні риси цивільного (приватного) права, зокрема, охоплює усі відносини за участю приватної, юридично рівної особи, яка є основиною його категорією, зважаючи на спрямування інститутів

¹ *Dekker P. Civil Society and Non-Profit Sector in the Netherlands. Freedom of Association in China and Europe: Comparative Perspectives in Law and Practice. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2005. С. 253.*

² *Grantham R. The Legitimacy of the Company as a Source of (Private) Power. Private Law and Power. За ред.: Barker K., Degeling S., Fairweather K., Grantham R. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publisher, 2017. С. 240–246.*

приватного права, ядром яких є Цивільний кодекс України, що за своєю суттю є приватним, однак разом з тим при регулюванні застосовуються у тому числі публічно-правові засоби, залишаючи перевагу за договірним регулюванням відносин¹.

Таким чином, основним елементом адаптації є положення ЦК України, що встановлюють особливості відносин у невідприємницьких товариствах та установах. Досить парадоксальним є той факт, що хоч кодекс і розглядається як «пасіонарний», зокрема як кодекс громадянського суспільства², однак розвиток цієї важливої сфери суспільних відносин ускладнюється досить обмеженим правовим регулюванням.

Зважаючи на розгалуженість та відсутність єдиного приватноправового підходу до правового регулювання відносин у «третьому» секторі, вважаємо за доцільне зосередитися на застосуванні такої теоретичної моделі як механізм правового регулювання, стадіями якого є правова регламентація, правова реалізація та правозастосування. Це дозволить оцінити можливість імплементації відповідного положення *acquis* ЄС та спрогнозувати його дієвість.

Крім того, впровадження відповідної моделі правових відносин має здійснюватися з огляду на вже існуюче правове регулювання змісту відносин подібних за формою відносин. Вважаємо, що саме такий підхід надає можливість встановити їх майбутнє місце у системі права та законодавства. З урахуванням певної науково-практичної невизначеності перспективних відносин та вибору «аналогії» слід *в першу чергу* належним чином описати та впорядкувати ці суспільні відносини у площині форма-зміст. *По-друге*, віднесення їх до відповідного інституту цивільного законодавства має здійснюватися з огляду на упорядкування відносин вже існуючих відносин. *Насамкінець*, слід виважено підійти до відповідальності за порушення прав та інтересів учасників відносин, а також публічних інтересів.

¹ Харитонов Є. О. Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права. Одеса: Фенікс, 2017. С. 84.

² Харитонов Є. О. Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права. Ibid. С. 212.

Розділ III.

НЕПІДПРИЄМНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА ТА УСТАНОВИ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА ЄС

1. Екзистенціальні засади непідприємницьких товариств та установ у цивільному праві

Сутність непідприємницьких товариств та установ в першу чергу залежить від їх ознак, які можна визначити як загальні, одиничні та особливі відповідно до всіх досліджуваних організацій. Пізнання непідприємницьких товариств та установ має здійснюватися відповідно до їх сутності, тобто внутрішньої сторони об'єктивної дійсності, що характеризуватиме відповідно природу цих юридичних осіб, а також зовнішнє вираження – явище організацій, що надає можливість встановити сутність об'єкта в процесі та предметі, що з'являється

Правове регулювання суспільних відносин є способом впорядкування реальної взаємодії між особами щодо об'єктів матеріального світу або дій чи бездіяльності цих осіб. Відображення об'єктивного світу з точки зору філософії здійснюється за допомогою таких категорій філософії як форма та зміст¹. Таким чином *зміст* як сукупність елементів, сторін, властивостей зв'язків, тенденцій, що складають даний предмет, процес, явище відображується у відповідному джерелі права. У зв'язку з цим регулюванню підлягає *форма* – спосіб організації предметів і процесів, які становлять зміст – яку нормотворець обирає не лише для внутрішнього правопорядку, а й для можливості залучення іноземних елементів.

Економічні дослідження неприбуткових організацій так званої першої «хвилі» зводилися до встановлення об'єктивних функцій, а далі вже щодо ролі у запровадженні

¹ Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія. Підручник. Харків: Право, 2015. С. 243.

на ринку суспільних благ чи ролі при дослідженні несиметричності інформації на ринку, а також формування інтеграційних моделей існування цих організацій¹.

Окрім вже згаданих *Piero Verrucoli* причин виділення непідприємницьких товариств та установ серед юридичних осіб, слід назвати також такі їх особливості як конвергенція цілей (на відміну від інвестування у підприємницьких), диверсифікація цілей (можливість реалізації різних цілей однією організацією), інша функціональна основа щодо суспільного значення (перебирання повноважень, на відміну від теорії соціальної відповідальності у підприємницьких), можливість об'єднання за певним інтересом (self-interest organisations). При цьому, автор звертає увагу, що їх економіко-правова природа не завжди впливатиме на можливість участі у підприємництві².

У свою чергу, економіко-правова природа корпорації як підприємницької юридичної особи має інші теоретичні основи для існування. Так, *Lynn Stout* виділяє теорію особи (entity theory), теорію сукупності (aggregate theory), теорію власності (property («principal/agent») theory), теорію контрактних зв'язків (nexus of contracts theory), теорію виробничих зв'язків (team production theory) та теорію політичної системи «франшизного управління» (political theories – corporation as “franchise governments”)³.

Названі економіко-правові теорії можуть бути застосовані частково і до непідприємницьких товариств та установ, адже відповідно до чинного законодавства вони *можуть створюватися як юридичні особи* (теорія юридичної особи

¹ The Economics of Nonprofit Enterprises. За ред.: *Steinberg R.* Edward Elgar Publishing Limited, 2004. С. xiv–xxv.

² *Verrucoli P.* Non-Profit Organizations (a comparative approach). Milano: Dott. A. Ginfré Editore, 1985. С. 4–13.

³ *Stout L.* The Economic Nature of the Corporation. *The Oxford Handbook of Law and Economics. Volume 2: Private and Commercial Law.* За ред.: *Parisi F.* Oxford University Press, 2017. С. 338–357.

знайшла своє становлення у США у 1930 р., тому поступово використовується переважно у сутнісному аспекті), *шляхом об'єднання осіб* (теорія сукупності надає можливість стверджувати, що таке об'єднання набуває прав, які притаманні виключно фізичним особам, що встановлено у справах Верховного Суду США *Hobby Lobby* та *Burwell v Hobby Lobby Stores Inc.*), *виділення відповідного майна* (теорія власності, відповідно до якої слід розмежовувати власність юридичної особи та засновників), *формуючи внутрішні норми поведінки* (відповідно до теорії контрактів, особи домовляються щодо відносин в межах організації) *та реалізуючи свої права та обов'язки з метою досягнення мети організації* (теорія виробничих зв'язків передбачає розподілення прав та обов'язків між учасниками відносин в межах організації) *та від власного імені набуваючи прав та обов'язків, у тому числі з метою реалізації суспільних завдань* (теорія політичної системи «франшизного управління» передбачає, що держава може надавати можливість створювати юридичні особи з метою реалізації суспільних завдань, а наділення організації правосуб'єктністю гарантує участь організації у правовідносинах).

Однак, на відміну від корпорацій як підприємницьких юридичних осіб непідприємницькі товариства та установи охоплюються не всіма теоріями корпоративних цілей, зокрема можлива реалізація державного інтересу (*state interests theory*), загального благополуччя (*customer welfare theory*), добробуту зацікавлених осіб (*stakeholder welfare theory*), теорії командного виробництва (*team production theory*), чи довгострокового командного виробництва (*long-term production theory*) але неможливе застосування теорії максимізації прибутку через діяльність управління (*managerialism theory*), акціонерної вартості (*shareholder value theory*)¹.

¹ *Stout L. The Economic Nature of the Corporation. Ibid. С. 338–357, 349–354.*

Таким чином, сутність економіко-правових поглядів на непідприємницькі товариства та установи можливі через призму корпорацій виключно виключаючи положення про корпорацію як фірму в економічному сенсі цього поняття. При цьому власне *фірму* економісти ще у 1930-х роках почали визначати саме через розуміння її як системи відповідних відносин між особами щодо ресурсів, власних дій з метою отримання вигоди¹.

Прибуткові та неприбуткові корпорації характерні для американської правової доктрини, яка має опосередкований вплив на європейське праворозуміння. Спільною рисою неприбуткової корпорації до непідприємницьких товариств є ознака відсутності розподілу прибутку між учасниками. Відповідно до Модельного акту про неприбуткові корпорації такою організацією є корпорація, що не розподіляє прибуток між членами, дирекцією чи співробітниками за виключенням обґрунтованої компенсації за надані послуги та розподілу внаслідок добровільного припинення чи ліквідації².

Окремими дослідниками розглядаються непідприємницькі товариства в Європі через розуміння поняття «корпорація». Так, *Klaus Neuhoff* окремо звертається до корпорації як виду непідприємницької юридичної особи у ФРН, акцентуючи увагу на відсутності законодавчого регулювання цієї форми та використання виключно на практиці корпоративних утворень, які мають членів, правосуб'єктність та створюються на підставі закону (йдеться про інституції публічного права, відповідно до § 89 BGB) або спільної ініціативи для реалізації публічних інтересів. Такими корпораціями на думку автора є головна

¹ Coase R. H. The Nature of the Firm. *Classics in Corporate Law and Economics. Volume I*. За ред.: Macey J. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: An Elgar Reference Collection, 2008. С. 4, 10.

² Fletcher Cyclopedia of the Law of Corporations. William Meade Fletcher. Volume 1. За ред.: Jones C. A. Thomson Reuters, 2015. С. 511–514.

церковна організація землі (від національної структури і до місцевих парафій), невеликі релігійні групи (наприклад юдейські громади), університети та коледжі, торгово-промислові палати, пенсійні фонди, товариства взаємного страхування тощо¹

Cristiana Cicoria визначає наступні ознаки досліджуваних організацій: 1) організовані у формальній або інституційній формі існування; 2) не розподіляють прибуток між членами та управлінням; 3) є незалежними від уряду чи інших публічних органів, що передбачає самостійність управління відповідно до власних правил та процедур; 4) управління здійснюється у незаінтересованій манері (“disinterested” manner), тобто їх діяльність не спрямовується на максимізацію прибутку з метою отримання особистої вигоди; 5) мають певний рівень суспільної участі, зокрема, хоча б частина їх діяльності спрямовується на внесок до так званих публічних товарів з економічної точки зору. Проте, навіть за такого розуміння авторка стверджує, що ці організації досі залишаються у Європі «містичними особами»².

Основою громадянського суспільства є організації, які створюються внаслідок реалізації права на свободу об'єднання, яке в українському законодавстві (ст. 314 ЦК України) слід розмежовувати: 1) право на об'єднання (association), у тому числі у щодо профспілок (trade unions); та 2) право на свободу мирних зібрань (peaceful assembly).

Неможливість отримання прибутку засновниками установи так само передбачено як ознака непідприємницької юридичної особи, оскільки по-перше засновники не беруть участі в управлінні, по-друге, вони

¹ *Neuhoff K. Economic activities. Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996.* Council of Europe Publishing, С. 63.

² *Cicoria C. Nonprofit Organizations Facing Competition. The Application of United States, European and German Competition Law to Not-for-Profit Entities.* Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2006. С. 131.

мають іншу правову основу створення, так само як і непідприємницькі товариства – формування організацій громадянського суспільства у широкому його сенсі.

Дослідження громадянського суспільства, що проводяться John Hopkins University, здійснено у межах таких критеріїв як організаційність, самоврядність, нерозподілення прибутку та добровільність; а також відповідно до сфер їх діяльності, що мають ознаки неприбутковості, зокрема, культура, освіта та дослідження, охорона здоров'я, соціальні послуги, філантропія тощо¹.

В Україні однією з ключових проблем правового регулювання є співвідношення правосуб'єктності юридичних осіб з господарською діяльністю (зокрема, в частині її дерегулювання). Нині виникають дискусії щодо окремих видів господарювання та їх віднесення до підприємництва чи некомерційної діяльності (наприклад, адвокатська діяльність), взаємозв'язку форм господарювання та форм юридичних осіб тощо².

Будь-яка юридична особа, відповідно до ГК України, є господарюючим суб'єктом. Проте, у цьому ж Кодексі вживається поняття «негосподарюючий суб'єкт» (статті 3, 175, 179, 256), до яких відносяться окремі юридичні особи. Цей законодавчий підхід породжує наукову дискусію щодо господарюючих та негосподарюючих суб'єктів, яка, на нашу думку, вирішується досить вдало В. М. Пашковим, який характеризує негосподарюючі суб'єкти через визначення їх як суб'єктів публічного права, зокрема, юридичних осіб, що фінансуються з бюджету, основною ознакою якої є публічна функція,

¹ Salamon L. M., Sokolowski S. W., Anheier H. K. "Social Origins of Civil Society: An Overview." Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no. 38. Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 2000. С. 2.

² Кочин В. В. Види юридичних осіб та їх співвідношення з видами господарської діяльності. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Збірник наукових праць. Випуск 4.* За ред.: Беянович О. А. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2016. С. 84–103.

діяльність якої при виконанні своєї основної діяльності, у тому числі шляхом надання державних послуг, спрямована на створення та підтримку необхідних матеріально-технічних умов її функціонування, що здійснюється за або без участі суб'єктів господарювання і є його господарчим забезпеченням¹.

Незважаючи на такий виважений науковий підхід, судова практика визнає негосподарюючих суб'єктів, аналізуючи їх господарську діяльність. Так, відповідно до постанови Вищого господарського суду України 28 квітня 2009 р. № 13/178 суд встановив, що Відповідно до абзацу 2 ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійна спілка (профспілка) – добровільна неприбуткова громадська організація (підкреслення – суду), таким чином, спірні відносини склалися між профспілкою (позивачем), як негосподарюючого суб'єкта, та суб'єктом господарювання (відповідача). Вважаємо, що така позиція є помилковою, оскільки у такому випадку господарська діяльність визначається, виходячи з виду юридичної особи, далі ототожнюється з підприємницькою, проте остання є лише видом господарювання.

Підставою для такого висновку є ч. 2 ст. 3 ГК України, відповідно до якої господарська діяльність, що здійснюється: а) для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом; б) без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність). Висновок, до якого дійшов суд у наведеній ілюстрації, спричинений не лише ототожненням господарювання з підприємництвом, а й підходом до статутної діяльності юридичної особи як спеціальної, навіть виняткової. Дійсно, господарсько-правова доктрина (визначаючи господарську компетенцію

¹ Пашков В. М. Діяльність суб'єктів господарювання як об'єкт правового регулювання: проблема кваліфікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 133.

суб'єкта господарювання), а також цивілістична доктрина (визначаючи цивільну правосуб'єктність юридичних осіб) переважно визначають права та обов'язки юридичних осіб як виключні щодо діяльності, спрямованої на отримання та розподіл прибутку. Однак, сучасний економічний розвиток вказує на можливість здійснення одночасно як підприємницької, так і непідприємницької діяльності у вигляді основної та додаткової відповідно. Тим самим, господарсько-правове регулювання має здійснюватися не щодо всієї діяльності, а окремих її складових.

Непідприємницькі товариства переважно створюються для досягнення *виключної мети* (курсив – В. К.), проте, на наш погляд, йдеться про формування відповідної сфери правового регулювання. Так, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є формою здійснення права власності співвласниками багатоквартирного будинку, фондова біржа – інституційно оформлений ринок, релігійна організація – форма впорядкування відносин, направлених на реалізацію свободи світогляду. Щодо підприємницьких товариств можна виділити банки, фінансові установи, страхові організації, будівельні компанії, тобто юридичні особи, які мають спеціальний правовий статус, визначений сферою відносин, в яких вони беруть участь, а також об'єктом правового впливу держави. Більш того, окремі юридичні особи маючи такий спеціальний статус можуть бути як підприємницькими, так і непідприємницькими. Йдеться про школи, вищі навчальні заклади, заклади культури та мистецтв, заповідні установи тощо, які організаційно-правова форма юридичної особи може різнитися із основною та додатковою метою діяльності.

Carl Hemström розглядаючи непідприємницький характер діяльності юридичних осіб, звертає увагу, що на разі не існує у законодавстві досліджуваних держав чіткого критерію розмежування прибуткових та неприбуткових організацій. Зокрема:

1) у ФРН, де передбачені непідприємницькі товариства (*nicht wirtschaftliche Vereine*), Федеральним Верховним Судом висловлена позиція, що підприємницька діяльність

може здійснюватися, якщо вона передбачалася, не є тимчасовою, що передбачає за ціль економічні переваги для товариства або членів, що більш того має у загальному публічний інтерес ніж інтерес членства. Внаслідок цього виникли відповідні теорії щодо підприємницького характеру такої діяльності, зокрема *Schmidt* виділяє такі 3 види таких організацій: 1) які пропонують продаж своєї продукції на ринок поза товариством у визначений період; 2) які продають свою продукцію лише своїм членам; 3) кооперативи, які відповідають розумінню ідеального товариства (*Idealvereine*);

2) у *Франції* та *Бельгії* досліджувані організації мають неприбуткову мету, а у разі отримання прибутку він не розподіляється між членами. Крім того, у Франції з 1984 року спортивні організації наділені правом створювати компанії (*société anonyme* або *société d'économie mixte*) для розмежування підприємництва від основної діяльності. Відповідно же до Закону Бельгії від 1921 року товариства не повинні належати до промислових чи комерційних операцій або бути такими, що провадять діяльність, спрямовану на матеріальні переваги членів. При цьому, на практиці «або» використовується у значенні «та», хоча власне комерційна діяльність (*activité accessoire*) дозволена;

3) у *Нідерландах* може здійснюватися підприємницька діяльність без розподілу між членами товариства;

4) в *Угорщині* товариства не повинні створюватися безпосередньо для підприємництва, діяльність у раз підприємництва спрямовується на реалізацію суспільних інтересів, прибуток не розподіляється, а партійні організації не можуть використовувати підприємництво як фінансову підтримку;

5) у *Великобританії* товариства повинні мати спільну мету, відмежовану від прибутку, а товариства, що мають більше 20 членів інкорпорується та підпадають під дію законодавства про компанії¹.

¹ *Hemström C. Associations. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations. Part 2.* За ред.: *Conard A., Vagts D.* Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. С. 8–24–8–37.

Таким чином, сутність невідприємницьких товариств полягає у отриманні економічних переваг для товариства або членів, що може спрямовуватися на загальний інтерес спільноти, без мети розподілу отриманого прибутку та можливістю отримання економічних переваг від держави шляхом створення переваг у державному регулюванні їх діяльності. В цьому аспекті інтерес розглядається відповідно до наукової позиції І. В. Венедиктової як спонування його носія до дій, що формує правовідносини, як передумова виникнення прав та обов'язків та як орієнтир для законодавця у разі оцінки сукупності приватних інтересів¹.

Отже, підлягають реформуванню норми законодавства для узгодження співвідношення видів юридичних осіб та видів господарювання. По-перше, слід виходити з таких теоретичних позицій щодо: 1) розуміння цивільної правосуб'єктності юридичних осіб як якісної властивості юридичної особи, яка дозволяє їй бути учасником цивільних правовідносин, тобто мати абстрактну можливість мати цивільні права та обов'язки (цивільна правоздатність), а також своїми діями реалізовувати свої права та обов'язки шляхом вчинення правомірних дій (правочиноздатність), а також можливості самостійно відповідати за своїми зобов'язаннями (деліктоздатність). Цивільна правосуб'єктність лежить у площині цивільного права, тому реалізується на засадах цивільного законодавства; 2) господарської правосуб'єктності юридичної особи, що дозволяє їй бути суб'єктом господарювання, тобто здійснювати діяльність для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою отримання прибутку або без мети отримання прибутку для наступного його розподілу між учасниками юридичної особи. Окрім приватноправових засад господарської правосуб'єктності (мета, яка ставиться засновниками; свобода підприємництва тощо) існують публічно-правові, які проявляються у регулюючому впливі держави на діяльність суб'єктів господарювання (державне замовлення, державне завдання; ліцензування тощо).

¹ Венедиктова І. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве: монография. Харьков: Точка, 2012. С. 448.

Суб'єктом правових відносин може бути людина та організація, які складають основу для формування категорії учасника правових відносин, що мають певний інтерес. Юридичним вираженням участі названих суб'єктів є такі поняття як «фізична особа» та «юридична особа», остання є юридично визнаним правосуб'єктним утворенням, що має універсальну цивільну правосуб'єктність, оскільки створюється для реалізації цивільних інтересів. Для здійснення окремих прав та обов'язків юридична особа потребує отримання відповідного статусу, зокрема, для здійснення відповідного виду господарської діяльності (банк, навчальний заклад, ломбард, громадська спілка тощо).

Для участі у цивільних відносинах непідприємницьким товариствам та установам мають належати усі загальні ознаки юридичної особи приватного права: 1) організаційна єдність; 2) публічність виникнення і припинення; 3) загальна (універсальна) правоздатність; 4) самостійна відповідальність; 5) вступ у цивільному обороті від свого імені.

Поділ юридичних осіб, які мають членів (учасників) та які таких не мають відомо з часів римського права, де розмежовувалися *universitates personum* (сучасне розуміння асоціації та корпорації) та *universitates bonorum* (сучасне розуміння установи)¹. Нині існування непідприємницьких товариств та установ у світі не обмежується лише цими двома характеристиками у понятійному апараті. Так, країни звичаєвого права застосовують поняття «благодійні» (*chatities*), регулюючи відносини за участю цих організацій в межах благодійного права (*charity law*). Крім того, непідприємницькі товариства та установи можуть бути організаціями приватного або публічного права. Проте, сутність залишається єдиною незалежно від державного правопорядку – можливість

¹ Verrucoli P. Non-Profit Organizations (a comparative approach). Milano: Dott. A. Ginfré Editore, 1985. С. 16.

створення об'єднання осіб або виділення відповідного майна для реалізації негосподарських цілей, внаслідок чого йдеться про поділ всіх негосподарських юридичних осіб на асоціації та установи¹.

Вибір тієї чи іншої форми існування відносин спричинений також формуванням внутрішньою структурою самої організації. Так, *Richard Steinberg* пов'язує таку структуру з такими факторами як: 1) вибір шляхів фінансування (продаж та рекламування чи пожертви та збір коштів) внаслідок чого визначається приватна або публічна мета діяльності; 2) вибір між фандрайзингом чи контактною основою, що важко оцінити через недосконалість теорії «контрактного краху» (*contract failure theory*); 3) обрання сплат та зборів, зокрема щодо членства подібно до франшизних відносин або «мережі переваг» (*net benefit*); 4) доступ до капіталу як форми грантових установ; 5) особливості трудової участі членів, а також можливості реалізації особистих немайнових інтересів; 6) реалізація майнових прав засновників щодо створення установи або внаслідок використання форм фандрайзингу; 7) поєднання як особистих немайнових прав щодо асоціації, а також майнових щодо установи².

Відповідно до визначення *товариства*, запропонованого *Thomas von Hippel*, воно є правовою формою, що складається з членів, та має за звичай правосуб'єктність та типово переслідує за мету загальне благо. Такі товариства мають різноманітну правову природу та можуть відрізнятися структурою, розміром, призначенням тощо, однак тенденцією розвитку залишається можливість брати участь у правових

¹ *Hemström C. Associations. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations. Part 2.* За ред.: *Conard A., Vagts D.* Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. С. 8–5.

² *Steinberg R. Nonprofit Organizations and the Market. The Economics of Nonprofit Enterprises.* За ред.: *Steinberg R.* Edward Elgar Publishing Limited, 2004. С. 22–26.

відносинах відповідно до своєї мети, внаслідок чого відбувається поділ на підприємницькі та непідприємницькі для надання окремого правового режиму відносин в межах підприємницького (комерційного) права¹.

Отже, у загальному розумінні товариство є об'єднанням осіб, відповідно непідприємницьке товариство має відповідати ознакам названим вище. Виникає запитання щодо можливості виділення в межах відносин між учасниками (членами), учасниками та товариством відносин, які будуть відрізнятися від таких же відносин у підприємницькому товаристві.

Розмежування товариств на підприємницькі та непідприємницькі є однією із фундаментальних характеристик інституту юридичної особи і у в українському праві, однак є міркування, що поняття *товариство* все ж притаманне більше для непідприємницьких юридичних осіб. Так, І. В. Спасибо-Фатєєва відзначає, що в ідеалі найоптимальнішим було б повернутися до відсутності у товариств статусу юридичної особи, а замість «товариств» використовувати термін *корпорація*². Вважаємо, що такий підхід ближчий до англо-американського права, де юридична особа фактично ототожнюється з корпорацією, однак класичне її розуміння сприймається лише щодо підприємництва (бізнесу)³. Однак, таке розуміння є слушним для правильного наукового сприйняття юридичних осіб, про що наголошувалося при розгляді юридичних осіб так званого корпоративного типу.

¹ *Hippel T. von Association. The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, С. 78.

² *Спасибо-Фатеева І. В. Деякі розсуди про юридичні особи та їхні організаційно-правові форми. Право України.* 2007. № 2. С. 121.

³ *Fletcher Cyclopedia of the Law of Corporations.* William Meade Fletcher. Volume 1. За ред.: Jones C. A. Thomson Reuters, 2015. С. 13.

Окремо звернемо увагу на кооператив (крім виробничого) як непідприємницьке товариство в силу законодавчої вказівки (ст. 86 ЦК України). За переконанням *Carl Hemström* кооператив самостійно не може вважатися непідприємницьким товариством в розумінні реалізації права на асоціацію¹ Дійсно, віднесення кооперативів до підприємницьких чи непідприємницьких організацій є дещо штучним, оскільки має на меті регулювання не приватних відносин, а відносин оподаткування та державної підтримки, що детальніше розглядатиметься у відповідному розділі цієї праці.

У ФРН поняття *товариство* (Verein) було визначено Верховним Судом як передбачувано міцна асоціація з великою кількістю осіб для досягнення спільної цілі через базовану на структурі, відповідно до статуту, та засадах організації, що має власне найменування та членство, що може коливатися. Типовими ознаками такої асоціації є те, що вона має наступну структуру: 1) рада директорів як керівний орган; 2) єдині дії з повагою до третіх осіб; 3) єдина відповідальність; 4) коливання членства; 5) принцип прийняття рішення більшістю. Крім того, хоч § 56 BGB передбачає як мінімум 7 членів, але на практиці об'єднуватися можуть від 2-х осіб².

У Франції відповідно до Закону 1901 р. асоціацією є сформована відповідно до домовленості двох або більше осіб об'єднання для постійної мети їх знань та діяльності для цілей, відмінних від отримання грошового прибутку. Як результат, асоціація має відповідати загальним принципам *договірного* та *зобов'язального* права, членами є більше 2-х осіб, а у разі об'єднання асоціацій йдеться

¹ *Hemström C. Associations. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations. Part 2.* За ред.: Conard A., Vagts D. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. С. 8–9.

² *Hemström C. Associations. Ibid.* С. 8–10.

про поняття спілки, що не має іншого юридичного значення. За звичай члени асоціації здійснюють певний вид економічного вкладу (*cotisation* – членський внесок) або особиста участь для досягнення домовленої мети. Більш того, до 1978 року розмежування прибуткових та неприбуткових асоціацій не здійснювалося¹.

Договірний характер відносин у асоціації має місце також у *Бельгії* та *Нідерландах*, в останній же державі така домовленість взагалі може бути усною. Проте, для отримання правосуб'єктності є необхідність публічного визнання, зокрема відповідно до нотаріальної процедури посвідчення статуту, що має містити передбачені законом положення, а також реєстрації у комерційному реєстрі (ст. 2:30 ЦК Нідерландів). Поділ асоціацій на зареєстровані (визнані), тобто такі, що мають правосуб'єктність, та незареєстровані (невизнані), тобто такі, що не мають правосуб'єктності, характерні і для ЦК Італії 1942 року. Так, визнані (*associazioni riconosciute*) мають корпоративну структуру та для реєстрації мають відповідати таким ознакам: 1) неприбутковість; 2) провадження неекономічних переваг для членів; 3) та мати певний вплив на значний публічний сегмент. Разом з тим, сучасний погляд на ці асоціації передбачає корпоративну структуру контрактної форм, аналогічно до законодавства про спільну діяльність (партнерство)².

Договірна основа створення асоціацій також притаманна північно-європейським державам – членам ЄС. Зокрема відповідно до законодавства *Швеції* така асоціація (*ideell förening*) є об'єднанням фізичних та/або юридичних осіб, що ґрунтується на домовленості між членами щодо їх співпраці для досягнення економічного інтересу спільно, відповідно до правил щодо змінного членства, чіткої мети та з приватним або комерційним

¹ Hemström C. Associations. Ibid. С. 8–15.

² Hemström C. Associations. Ibid. С. 8–16.

найменуванням асоціації, створенням ради директорів, що має представляти асоціацію з третіми особами. Як результат йдеться вже про форму співпраці¹.

Таким чином, перехід від договірної до організаційної форми існування відносин у непідприємницьких товариствах притаманно сучасному законодавству європейських держав. Так, відповідно до § 61–63 ЦК Угорщини, які були змінені у 1993 році, товариством (egyesület) є добровільно заснованою, самоврядною організацією, яка створена для мети, передбаченої статутом, має реєстроване членство та організовує діяльність своїх членів відповідно до цієї мети. Крім того законодавством передбачені неприбуткові компанії (társaság – § 57–60 ЦК Угорщини), на яких поширюється законодавство про компанії. Новелою законодавства є Закон № CLVI, 1997, відповідно до якого такі організації зазнають адміністративного контролю. Однак, у державах «старої» Європи, наприклад *Великобританія*, застосовуючи існуюче законодавство, асоціації йдуть по шляху аналогій з правом компаній².

Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участь в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна (ч. 3 ст. 83 ЦК України).

Поняття *установа* розглядається *Thomas von Hippel* як правова форма, яка за звичай має місце у країнах цивільного права, що має правосуб'єктність, не має формального членства та слугує спеціальній меті, визначеній засновником, що виділяє цільовий капітал (ендаумент – endowment). Для країн загального права така правова

¹ Hemström C. Associations. Ibid. С. 8–23.

² Hemström C. Associations. Ibid. С. 8–16.

форма відповідає трасту або благодійній компанії¹. *Frits W. Hondius* та *Tymen J. Van der Ploeg* досліджуючи установи, встановили, що проблемами їх виникнення були: 1) застосування приватної власності у публічних інтересах (так зване правило «мертвої руки»), що модифікувалося відповідно до Magna Charta 1215, якою передбачалося право обмеженого дарування землі благодійним організаціям; 2) благодійна власність як предмет світської юрисдикції; 3) розуміння установи як інституції та як капітальний фонд. Як результат, тенденціями практики створення установ притаманно католицькій частині Європи (Франція, Бельгія, Італія), при цьому у формі окремої юридичної особи або трасту або довірче товариство (Treuhand) – північно-європейським державам. Разом з тим, наукові дослідження установ здійснюються не так давно, зважаючи на розуміння їх значення лише останнім часом².

Визнання установ як юридичних осіб здійснено переважною більшістю країн цивільного права, а також державами північної Європи, зокрема, *Угорщина* – alapítványi, *Данія* – fond, *Румунія* – fundația, *Італія* – fundazione, *Португалія* – fundação, *Іспанія* – fundación, *Польща* – fundacja, *Фінляндія* – säätiö, *Естонія* – sihtasutus, *Нідерланди* – stichting, *Фінляндія*, *Швеція* – stiftelse, *Австрія*, *ФРН* – Stiftung, *Словенія* – ustanova, *Хорватія* – zaklada. Разом з тим, зв'язок між поняттями *установа* та *власність* притаманний *Австрії*, *ФРН*, *Греції*, *Польщі* та *Швеції*, де основою є виділення фонду, ендавменту, капіталу чи власності; реалізація публічного інтересу передбачена у *Бельгії*, а спеціальні цілі – в *Австрії* (загальна користь), *Іспанії* (загальний інтерес)³.

¹ *Hippel T. von Foundation. The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, С. 724.

² *Hondius F. W., Ploeg T. J. Van der Foundations. International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations.* За ред.: *Conard A., Vagts D.* Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. С. 9-5-9-11.

³ *Hondius F. W., Ploeg T. J. Van der Foundations. Ibid.* С. 9-30-9-31.

Певне застереження слід висловити щодо трастів, окремі з яких мають ознаки непідприємницьких юридичних осіб. Так, відповідно до позиції *George Gretton*¹ траст є «гравітаційним пулом» (gravitational pull) між зобов'язальним правом, правом власності та правом, що регулює статус осіб². Різновекторний підхід надає методологічно підійти до проблеми вибору належної законодавчої моделі трасту (фонду) в Україні відповідно до: 1) суспільного відношення (часто негативного) до трасту (фонду), тобто реальності цих відносин в державі; 2) обсягу суб'єктивних прав учасників цих відносин; 3) форми відображення та фіксування інтересів учасників відносин; 4) способів захисту суб'єктивних прав та законних очікувань; 5) особливостей застосування міжнародних елементів.

Lusina Ho, аналізуючи сутність трастів, виділяє їх більш спеціальні ознаки: 1) щодо відносин між довіреною особою та довірчими активами, то довірена особа має повноваження управляти майном та відчужувати активи, вільні від прав бенефіціара; 2) щодо відносин з третіми особами та довірчими активами та власністю, то представництво час від часу має «імунітет» від вимог спадкоємців довіреної особи, подружжя та особистих кредиторів; 3) щодо прав бенефіціара на активи та третіх осіб, то він має право отримати довірчі активи у встановлені строки та висувати вимоги проти третіх осіб, які отримали довірчу власність за несанкціонованого розпорядження довіреної особи; 4) щодо відносин між довіреною особою та бенефіціаром, то існує механізм перевірки та балансу забезпечення використання довіреною

¹ Шотландський вчений-юрист, уповноважений (2006–2011) Шотландської правової комісії (Commissioner of the Scottish Law Commission)

² *Gretton G. Up there in the Begriffshimmel? The Worlds of the Trust.* За ред.: *Smith L.* Cambridge University Press, 2013. С. 525.

особою повноважень відповідно до найкращих інтересів бенефіціара, а не у його власні вигод¹.

Такий чином, впровадження відповідної моделі трасту (фонду) має здійснюватися з огляду на вже існуюче правове регулювання змісту відносин з управління та представництва, а також особливостей умов управління та реалізації інтересів учасників відносин (форма відносин). Вважаємо, що саме такий підхід надає можливість встановити особливе місце довірчих відносин у системі права та законодавства.

Впровадження інституту трасту до континентальної правової системи відбулося у державах – членах ЄС у різний спосіб. Так, в *Нідерландах* запроваджена модель дружньої юрисдикції (в контексті Гаазької трастової конвенції) «trust-friendly jurisdiction», зокрема, траст розглядається як власність (відокремлений фонд), який становить відносини визнані нотаріусом або іншою офіційною інституцією². Законодавством *Австрії* (з 1993 р.) траст розглядається як приватна установа (Privatstiftung); натомість *Люксембург* застосовує його як засіб договірного регулювання (contrat fiduciaire) у банківських та інвестиційних відносинах; так само як і законодавством *Франції* за 18 років впровадження сформовано ряд договірних конструкцій на основі fiduciae або ж новий Цивільний кодекс *Румунії* (01.01.2011) передбачає договірну конструкцію – fiducia; натомість новий Цивільний кодекс *Чехії* (01.01.2014) або Кодекс міжнародного приватного права *Бельгії* запроваджують окремі положення про трасти³.

¹ Ho L. Trusts: the essentials. *The Worlds of the Trust*. За ред.: Smith L. Cambridge University Press, 2013. С. 3.

² Wibier R. Can a modern legal system do without the trust? *The Worlds of the Trust*. За ред.: Smith L. Cambridge University Press, 2013. С. 84–85.

³ Braun A. The framing of the European law of trusts. *The Worlds of the Trust*. За ред.: Smith L. Cambridge University Press, 2013. С. 279–281.

Загалом же *Alexandra Braun* робить висновок, що положення про траст, висвітлені у DCFR, стануть майбутніми *acquis* ЄС, зокрема, новим «девайсом», що ґрунтується на загальному праві та англійській моделі та не має контрактної природи, але задуманий як односторонній інструмент; крім того авторка додає, що пропонуються проекти відповідних директив щодо *protected funds* та «ring-fenced» *funds*¹, хоча необхідність уніфікованого європейського закону нині відсутня².

Оцінюючи можливості запровадження законодавчих моделей щодо регулювання довірчих відносин, зокрема з метою реалізації сімейних, спадкових чи інвестиційних прав, то можна стверджувати, що нормативно-правова основа для цього має місце на існування. Так, головним чином іде про імплементацію трастів (фондів), що мають на меті реалізацію приватно корисних інтересів, а саме в межах наступних їх видів (за таксономією *Michael Lubetsky*³):

1) комерційні трасти як інструменти колективного інвестування або бізнес-трасти – закони України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» або «Про інститути спільного інвестування»;

2) благодійні фонди для визначеного кола осіб – йдеться про сімейні фонди (трасти) або освітні та наукові ендаменти, які на практиці створюються відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»;

3) фонди для визначеної мети – йдеться про спадкові фонди (трасти), відповідно до ч. 3 ст. 87 ЦК України, тобто приватні установи, які створюються відповідно до заповіту.

Як результат, досліджувані відносини можуть набувати в Україні як договірних, так і форм юридичних

¹ *Braun A.* The framing of the European law of trusts. Ibid. С. 286–290.

² *Braun A.* The framing of the European law of trusts. Ibid. С. 299.

³ *Michael L.* Categorically different: unintended consequences of trust taxonomy. *The Worlds of the Trust*. За ред.: *Smith L.* Cambridge University Press, 2013. С. 340.

осіб, в основі яких існує довірча власність. Намагання осіб впорядкувати ці відносини реалізується через укладення непоіменованих договорів або «загальних» видів юридичних осіб, наприклад, громадських об'єднань чи благодійних організацій.

З урахуванням певної науково-практичної невизначеності довірчих відносин та вибору «аналогії» слід *в першу чергу* належним чином описати та впорядкувати ці суспільні відносини у площині форма-зміст. *По-друге*, віднесення їх до відповідного інституту цивільного законодавства має здійснюватися з огляду на упорядкування відносин власності, зокрема в частині стимулювання виконання обов'язків довіреної особи. *Насамкінець*, слід виважено підійти до відповідальності за порушення прав та інтересів власника, а також публічних інтересів (з огляду на можливість використання трастів та трастоподібних конструкцій з метою приховування неправомірних дій).

На противагу широкому спектру наукових досліджень статусу товариств, установами опікується відносно невелике коло сучасних вчених¹. Така ситуація довкола установ спричинена, на наш погляд, неймовірно невеликою кількістю установ, створених відповідно до норм ЦК України, а також певним їх ототожненням із публічними установами, які створюються як юридичні особи публічного права.

Правове регулювання цивільно-правового статусу установи в Україні було здійснено Цивільним кодексом УСРР 1922 року, зокрема, ст. 15 передбачала, що приватні установи з правами юридичної особи, а саме: лікарні, музеї, наукові заклади, публічні бібліотеки і т. д., можуть засновуватися лише з дозволу відповідних органів влади. Наступні радянські кодифікації цивільного законодавства правового регулювання приватних установ не передбачали. Зауважимо лише на

¹ Kochyn V. Private foundation as legal entity: national doctrine and European legislative experience. *Приватне право і підприємництво*. 2017. № 17. С. 26–30.

можливість створення установ колгоспів, міжколгоспних, кооперативних та громадських організацій.

Такий незначний період регулювання статусу установ пояснюється двома факторами: 1) трансформація наукової доктрини щодо приватних установ; 2) одержавлення економічного сектору в якому можуть діяти установи. Звернемо увагу на перший з них, оскільки наукові досягнення дореволюційних вчених мали беззаперечний вплив на формування підґрунтя сучасної цивілістичної доктрини щодо приватних установ.

Вчення про юридичні особи у XIX ст. представлена перш за все роботами А. А. Євєцького¹ та Л. Л. Гервагена². Названими роботами стверджується, що поняття «установа» увійшло до доктрини приватного права із німецького поняття *Stiftung*, що має ознаки відокремлених майнових прав, які добровільно передаються першочерговим їх суб'єктом на служіння благочинній цілі³. Однак, таке розуміння не завжди оцінювалося як юридична особа у класичному її розумінні. Так, йдеться про можливість надання особистості майну, що має цільовий характер, а також лежачій спадщині (*hereditas jacens*). Внаслідок цього сформувалася теорія цільового майна. Відповідно до досліджень Л. Л. Гервагена ця теорія належить *Alois von Brinz*, однак її каменем спотикання був суб'єкт власності на цільове майно, який визнавався їм як ціль⁴, як результат, заперечуючи теорію фікції, породжується нова фікція. Пізніше В. Б. Єльяшевич дійшов висновку, що юридичними

¹ *Евєцкий А. А. О юридических лицах. 1876.*

² *Герваген Л. Л. Развитие учения о юридическом лице. Санкт-Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1888.*

³ *Евєцкий А. А. О юридических лицах. 1876. С. 21.*

⁴ *Герваген Л. Л. Развитие учения о юридическом лице. Санкт-Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1888. С. 56.*

особами є також майнові комплекси, які у відповідній системі прав наділені юридичною особистістю¹.

Вітчизняні наукові дослідження установ у зарубіжних країнах обмежуються роботою І. В. Литвина², в якій предметом є правова регламентація благодійної діяльності, а вже форми стали похідним результатом.

Поняття установа, окрім закріпленого у ЦК України, використовується також в інших законодавчих актах, які регулюють спеціальний статус організацій як юридичних осіб, так і без цього статусу, наприклад: банківська установа, фінансова установа, наукова установа, установа виконання покарань, тощо. О. І. Зозуляк окреслює таку законодавчу позицію як «умовна назва (позначення) окремих юридичних установ»³, при цьому, що мається на увазі автор жодним чином не пояснює. Вважаємо, що йдеться не про умовну назву (позначення), а про помилкове та застаріле використання правової термінології, що потребує зміни відповідно до сучасного розуміння правових явищ та їх співвідношення на рівні загально-правового та галузевого узагальнення. Прикладом такої зміни можна назвати розуміння адвокатури України, яке трансформувалося від «добровільного професійного громадського об'єднання» (Закон України «Про адвокатуру», 1992 року) до «недержавного самоврядного інституту» (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», 2013 року), в результаті чого розмежовується поняття «адвокатура» як правове явище, та юридичні особи, які діють у сій сфері. Тобто названі вище

¹ Ельяшевич В. Б. Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота. В. 2 т. Т. 1. Москва: Статут, 2007. С. 17.

² Литвин І. В. Правове регулювання благодійної діяльності в Європі: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015.

³ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 313.

організації не повинні розглядатися як установи у розумінні певної організаційно-правової форми, а як відповідні інститути у широкому розумінні.

Перехід до такого розуміння правових явищ не вимагатиме створення фінансових, банківських чи інших інститутів в організаційно-правовій формі установи. Цивілістична модель установи крім того стосується юридичних осіб приватного права (ч. 3 ст. 81 ЦК України), однак відносно юридичних осіб публічного права можуть застосовуватися положення ЦК України, якщо інше не встановлено законом (ст. 82 ЦК України). Йдеться про публічні установи щодо яких можуть використовуватися конструкції цивільного права виключно щодо їх меж участі у цивільних відносинах¹.

Нині у юридичній літературі піднімається питання щодо доцільності поділу юридичних осіб на товариства та установи та достатності такого поділу. Зокрема, О. І. Зозуляк переконана, що установа відноситься до групи непідприємницьких юридичних осіб унітарного типу, які мають наступні ознаки:

1) ознаки, що пов'язані з участю у таких юридичних особах: а) відсутність членства; б) заборона на управління засновником; в) організаційний характер правовідносин, що виникають при діяльності юридичної особи; г) одержаний в результаті діяльності прибуток не розподіляється між засновниками;

2) ознаки, що пов'язані з правовим режимом майна: а) особливий порядок формування майна; б) цільове призначення майна; в) створення юридичної особи вимагає обов'язкового об'єднання майна, а якщо він один, то виділення майна із його власності;

¹ Кочин В. В. Особливості участі публічних установ у цивільних відносинах. Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: зб. наук. пр. За ред.: Крулчан О. Д., Первомайський О. О. Редакція журналу «Право України», 2013. С. 60–84.

3) ознаки, що пов'язані із діяльністю: а) задоволення суспільних потреб та інтересів фізичних осіб, що не є їх членами; б) коло осіб, які користуються послугами непідприємницької юридичної особи не визначено кількісно за загальним правилом; в) спрямованість діяльності, визначені волею засновника;

4) ознаки, що пов'язані із цивільно-правовою відповідальністю за власними зобов'язаннями, зокрема субсидіарна відповідальність засновника у разі недостатності майна засновника¹.

Ці ознаки слід сприймати досить критично, особливо щодо бажання дослідниці штучно виокремити види таких унітарних юридичних осіб. Зокрема, виникають наступні питання:

- яка різниця між організаційним характером управління в унітарній юридичній особі та корпоративній юридичній особі, зважаючи на те, що у загальному визначенні юридична особа є організацією?

- заборона розподілу прибутку є загальною ознакою непідприємницької юридичної особи, тому на якій підставі вона відноситься до ознак, що пов'язані з участю у таких юридичних особах?

- чому порядок формування майна юридичної особи є особливою ознакою цих юридичних осіб, якщо вона також дозволяє виділити й інші види юридичних осіб (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, державні підприємства тощо)?

- ознаки, що пов'язані із діяльністю характеризують таких юридичних осіб як суспільно корисних, однак чому у такому разі ознака суспільної користі ігнорується у дослідженні всіх непідприємницьких юридичних осіб?

Проблемою такого підходу, на нашу думку, є неправильні методологічні підходи та обрання хибних

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 242.

методів дослідження непідприємницьких юридичних осіб. Вважаємо, що авторка намагається штучно виділити види непідприємницьких юридичних осіб унітарного типу, зважаючи на законодавче регулювання їх статусу як юридичних осіб приватного, так і публічного права, що зроблено на різних наукових позиціях, що часом суперечать приватноправовим принципам побудови юридичних осіб.

Так, О. І. Зозуляк визначає такі організаційно-правові форми непідприємницьких юридичних осіб унітарного типу: установа, заклад, фонд. Звернемо увагу на визначення цих організаційно-правових форм та наведемо власні міркування щодо доречності такого поділу.

Отже, під установою авторка розуміє юридичну особу публічного права, яка створюється одним або кількома засновниками, які не беруть участь в управлінні нею, для досягнення мети, що визначена засновниками в різних сферах державного управління та несуть субсидіарну відповідальність за її зобов'язанням¹. Критикуючи регулювання статусу установи ЦК України, авторка звертається до аргументу неврахування законодавцем мети діяльності та інших специфічних рис кожного різновиду установ², однак який сенс має бути у деталізації мети діяльності юридичної особи при формуванні визначення товариства чи установи?

Більш того, інші доводи в обґрунтування своєї позиції дослідниця черпає із літературних джерел 70-х–80-х років ХХ століття (тобто за 20-30 років до прийняття чинного ЦК України) у часи, коли вести мову про приватні установи взагалі не було можливо. Далі аргументи на користь такої позиції підкріплюються викривленими доводами цивілістів, які навпаки зводяться до того, що участь публічних утворень у

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Ibid. С. 327.

² Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Ibid. С. 316.

цивільних відносинах може здійснюватися шляхом використання організаційно-правової форми установи, однак це не означає, що всі установи є органами публічної влади.

Під закладом авторкою розуміється юридична особа (як публічного, так і приватного права), що створюється одним або кількома засновниками, які не беруть участь в управлінні ним, зобов'язані фінансувати діяльність закладу шляхом об'єднання майна для досягнення мети, що визначена засновниками в освітньо-науковій, історико-культурній та медичній сферах¹. Виходячи з названого визначення, досить складно встановити юридичне значення окремих ознак, зокрема, який характер зобов'язання фінансувати діяльність закладу (договірний, статутний, законодавчий), а також яке цивільно-правове значення має деталізована мета діяльності закладу?

На нашу думку, використання терміну «заклад» здійснено з метою надання юридичній особі відповідного правового статусу (навчальний заклад, заклад охорони здоров'я, заклад ресторанного господарства) та не має ознак організаційно-правової форми. Наприклад, комунальні наукові установи утворюються у формі комунальних підприємств (абзац 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про наукові і науково-технічну діяльність») та у разі здійснення навчання здобувачів вищої освіти на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти є закладом освіти (пп. 1 п. 2 ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187). Отже, дійсно є термінологічна проблема, а не проблема існування нових видів організаційно-правових форм. Доречно також навести погляд, що заклад і установа не є тотожними поняттями, оскільки установа – є однією із організаційно-

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Ibid. С. 351.

правових форм непідприємницьких організацій, а заклад – умовне позначення¹.

Фонд, у свою чергу, побудований на відсутності засад членства юридична особа, яка діє з метою накопичення (акумуляції) коштів на благодійні, освітні, екологічні, медичні та інші суспільно корисні цілі². Однак, зважаючи на мету, чим фонд відрізняється від установи, визначеної у ЦК України і яке цивільно-правове значення має виокремлення фонду? На жаль, авторка додаткової аргументації з цього приводу не надає. Крім того, не аналізується вже запропонований погляд Д. С. Лещенка, що поняття «фонд» та «установа» є тотожними³.

Таким чином, цивільно-правовий статус приватної установи відповідає європейській доктрині та *acquis* ЄС, зокрема щодо відсутності членства, цільового характеру майна та відповідної мети діяльності. Цієї організаційно-правової форми цілком достатньо для здійснення економічної діяльності, а виділення окремих видів, зокрема, фондів та закладів, не відповідає ані вітчизняній, ані європейській правовій доктрині. Таке розуміння юридичних осіб щодо їх функціонального призначення надає можливість виділити їх галузевий статус, а не окремий вид організаційно-правової форми, що потребує відповідних змін як у законодавстві, так і праворозумінні.

Підводячи певний підсумок, слід звернути увагу на наступне. Сутність непідприємницьких товариств у європейському та українському праворозуміннях є досить

¹ Спасибо-Фатеева І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2013. С. 319.

² Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 368.

³ Лещенко Д. С. Непідприємницькі юридичні особи: особливості організаційно-правових форм. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 37. № 1. С. 141.

спільними – об'єднання осіб з метою реалізації певного економічного інтересу без розподілу прибутку між учасниками. Установа, натомість, не передбачає управління організацією засновниками. Форма таких відносин може різнитися, внаслідок чого можна констатувати, що прослідковується історичний розвиток переходу від договірної форми відносин до форми юридичної особи.

Науково-практичною проблемою на сьогодні залишається узгодження кодифікованих актів щодо узгодження цивільних, господарських, податкових та інших відносин, виходячи із предмету правового регулювання та сутності непідприємницьких товариств та установ як приватноправового інституту. Йдеться не лише про узгодженість термінології, а й єдність підходу. Так, непідприємницьке товариство та установа здійснює некомерційну діяльність та є неприбутковим а ргіогі. Деталізація правового регулювання можлива лише щодо секторального регулювання відносин в межах яких діють непідприємницькі товариства та установи.

Доктриною цивільного права сформовані різні класифікації юридичних осіб залежно від особливостей їх правового становища. Так, В. І. Борисова виділяє наступні: залежно від порядку створення; від способу створення; від виду установчих документів; за метою діяльності; залежно від прав, які засновники (учасники, члени) можуть мати відносно юридичної особи або її майна; за правовим режимом майна; залежно від складу засновників; за кількісним складом засновників; залежно від наявності економічної залежності; за організаційними ознаками; за особливостями правового положення¹.

¹ Борисова В. І. Юридичні особи як суб'єкти цивільних відносин. *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України*. За ред.: Кузнецова Н. С., Довгерт А. С., Луць В. В., Майданик Р. А. Харків: Право, 2013. С. 234–238.

Німецьким цивільним уложенням поділ юридичних осіб здійснено дещо простіше. Так, параграфами 21–22 визначено поділ юридичних осіб на *nicht wirtschaftlicher Verein* та *Wirtschaftlicher Verein*, які слід дослівно перекласти як економічні та неекономічні асоціації, а юридично як непідприємницькі та підприємницькі товариства. Примітним є те, що далі по тексту юридичне значення такого поділу не виділяється, а регулювання здійснюється щодо товариств (асоціацій). Наступне правове регулювання окремих юридичних осіб здійснене окремими нормативно-правовими актами.

Інший поділ юридичних осіб здійснено без безпосередньої вказівки на класифікаційний критерій. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 113 ЦК України господарські товариства можуть бути створені у **формі** повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства. У свою чергу, відповідно до ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» поділяє акціонерні товариства на **типи**: публічні та приватні. Виникає запитання щодо юридичного значення цієї класифікації. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 108 ЦК України зміна організаційно-правової форми юридичної особи є перетворенням. Отже, буквальне розуміння норм ЦК України передбачає можливість перетворення лише як зміну товариства на установу, проте це навряд чи можна таким, що відповідає належному праворозумінню. Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерне товариство може бути створене у тому числі шляхом перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у акціонерне товариство.

Жеков Д. В. дослідивши припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України, визначає, що перетворення підприємства в іншу організаційно-правову

форму відрізняється від реорганізації за двома ознаками: 1) суб'єктний склад залишається незмінним; 2) відсутнє правонаступництво. При перетворенні не відбувається зміни однієї юридичної особи іншою, а видозмінюється лише організаційно-правова форма підприємства¹. Таким чином, дослідник за відсутності належного цивільно-правового регулювання використовує категорії господарського законодавства.

Звертаючись до господарсько-правового регулювання, відмічаємо, що при визначенні підприємництва та некомерційного господарювання використовується поняття *форма*. Так, відповідно до ч. 1 ст. 45 ГК України підприємництво в Україні здійснюється в будь-яких *організаційних формах*, передбачених законом, на вибір підприємця. У свою чергу, ч. 1 ст. 53 ГК України передбачає, що некомерційна господарська діяльність може здійснюватися суб'єктами господарювання на основі права власності або права оперативного управління в *організаційних формах*, які визначаються власником або відповідним органом управління чи органом місцевого самоврядування з урахуванням вимог, передбачених цим Кодексом та іншими законами.

При цьому, майже аксіоматично сприймається положення, що підприємницька господарська діяльність здійснюється у формі підприємницьких товариств та підприємств, а некомерційна – непідприємницьких товариств. Натомість, ст. 62 ГК України визначає підприємство як організаційну форму господарювання, тому підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності (єдиним законодавчо визначеним видом є комунальне некомерційне

¹ Жеков Д. В. Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. С. 12.

підприємство). У свою чергу, останні дослідження підтверджують позицію, що підприємство не сприймаються як форма некомерційної діяльності.

Як приклад, наведемо положення, що дістало подальший розвиток у дослідженні Л. В. Машковської щодо класифікації некомерційних суб'єктів господарювання, виходячи з їх правового статусу та мети створення, шляхом поділу на: 1) ті, які безпосередньо здійснюють благодійну діяльність (благодійні організацій, релігійні організації, об'єднання громадян); 2) які створені та діють як посередники (біржі); 3) які діють у сфері фінансових послуг (кредитні спілки, недержавні пенсійні спілки); 4) які надають правові консалтингові послуги та судову допомогу (торгово-промислові палати); 5) яким притаманні ознаки неприбутковості та є такими у випадках, передбачених виключно законом (кооперативи, кредитні спілки, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та інші)¹. Таким чином, слушним є запитання щодо основного елемента у визначенні виду господарської діяльності – власне діяльність, чи організаційно-правова чи вид юридичної особи.

Так, І. М. Кучеренко визначала такі організаційно-правові форми непідприємницьких юридичних осіб приватного права: 1) громадські та релігійні об'єднання; 2) непідприємницькі об'єднання юридичних та фізичних осіб; 3) об'єднання співвласників; 4) установи та заклади; 5) організації орендарів та товариства покупців; а також непідприємницькі кооперативні товариства².

¹ Машковська Л. В. Правовий статус некомерційних суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.04. Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2012. С. 5.

² Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 222–290, 159–176.

І. В. Спасибо-Фатєєва підкреслює, що єдиної класифікації юридичних осіб на установи та товариства не досить, а тому необхідно покласти й інші юридично значимі критерії, особливо щодо непідприємницьких товариств¹. Вважаємо, що їх поділ за ознакою інтересу є досить слушним, оскільки визначає додаткову підставу створення юридичної особи приватного права, що, у свою чергу, може вплинути на її ознаки, а отже, дозволить виділити види цих осіб в організаційно-правовій формі непідприємницького товариства. Однак, для цього спершу слід визначити, що собою представляє інтерес.

Інститут юридичної особи є системою відносин, існування яких забезпечує можливість реалізації різноманітних цивільних прав та інтересів; формою, що надає можливість відмежувати права та обов'язки засновників (учасників/членів) або набути відповідних благ. Вибір тієї чи іншої організаційно-правової форми або виду юридичної особи надає змогу найоптимальніше досягти поставлених цілей. Таким чином, дослідження системи цього інституту, визначення його складових має не лише методологічне значення в частині пізнання інституту, а й практичне значення – удосконалення правового регулювання статусу юридичної особи².

Перш за все звертаємо увагу на те, що будь-яка система містить відповідні елементи, які мають сенс для всієї системи та відповідні зв'язки між собою. Таким чином, всі частини структурно охоплюються в одне ціле та пов'язані структурно-логічною послідовністю³. Отже, виникає слушне запитання щодо ознак елемента системи

¹ Спасибо-Фатєєва І. В. Современная проблематика некоммерческих организаций. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 берез. 2012 р.* За ред.: Борисова В. І. Харків: Право, 2012. С. 27.

² Кочин В. В. Цивільно-правова таксономія юридичних осіб приватного права. *Приватне право і підприємництво.* 2018. № 18.

³ Керимов Д. А. *Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права.* 6-е вид. Москва: Изд-во СГУ, 2011. С. 187–188.

інституту юридичних осіб, тобто визначення таксону (від лат. taxere – оцінювати¹) першого рівня, що матиме найбільш спеціальні ознаки.

Таксономія елементів системи права є вагомим науковим та практичним завданням, оскільки надає можливість виділити юридично значущі складові, охопити їх єдиною ознакою та встановити системність їх взаємодії. До того ж, поділ та групування явищ може бути не лише корисним, а й створювати додаткові класифікаційні критерії та сукупності, що ускладнюватимуть розуміння правової дійсності.

Пошуки оптимальної класифікації юридичних осіб спричинено тим, що ЦК та ГК України закріпили різні підходи до системи юридичних осіб (суб'єктів господарювання), а спеціальне законодавче регулювання часом додає лише нові елементи, нехтуючи існуючими принципами побудови навіть цих двох систем. Додатковим аргументом на користь необхідності систематизації є правозастосовна практика, яка часом створює химерні «організаційно-правові форми» юридичних осіб (наприклад, комунальна наукова установа, що створюється як комунальне підприємство – ст. 7 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»), враховуючи часткову відкритість системи.

Проблематика систематизації та класифікації юридичних осіб полягає у тому, що: 1) відсутній єдиний законодавчий підхід до груп юридичних осіб; 2) безсистемні зміни законодавчого регулювання організацій, яким надається цивільно-правовий статус юридичних осіб.

ЦК України використовується наступний поділ юридичних осіб: 1) види юридичних осіб (ст. 81); 2) організаційно-правова форма юридичних осіб (ст. 83); 3) підприємницькі та непідприємницькі товариства (ст. 84–85); 4) форми господарських товариств (ст. 113); 5) окремі види установ (абз. 2 ч. 3 ст. 83). І. М. Кучеренко, критикуючи законодавчий підхід до систематизації

¹ Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. Москва: Изд-во Эксмо, 2007. С. 758.

юридичних осіб приватного права, пропонувала визначати системоутворюючу організаційно-правову форму та види організаційно-правових форм¹.

Загалом, наукова систематизація та класифікація юридичних осіб приватного права розглядається в Україні відповідно до різних критеріїв². Не зважаючи на їх детальну характеристику, звернемо увагу на такі аспекти:

1) найпоширенішими способами класифікації є: а) спосіб створення; б) мета діяльності; в) правовий режим майна юридичних осіб; г) кількісний склад засновників; ґ) організаційні ознаки; д) економічна залежність осіб;

2) існують специфічні підстави класифікації, наприклад, за ієрархією правового регулювання та економічним критерієм³;

3) приділення окремої уваги видам або формам юридичних осіб, які розглядаються або як підстава класифікації⁴, або як окреме правове явище⁵.

¹ *Кучеренко І. М.* Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 20, 23.

² *Харитонов Є. О., Дрішлюк А. І.* Цивільне право України. Підручник. У 3-х книгах. Книга перша. За ред.: *Харитонов Є. О., Дрішлюк А. І.* Одеса: Юридична література, 2005. С. 227–231; Цивільне право України: Академічний курс. За ред.: *Шевченко Я. М.* 2-е вид. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 239–246; *Борисова В. І., Баранова Л. І., Бегова Т. І.* Цивільне право України: підручник: у 2 т. Т. 1. За ред.: *Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. І.* Харків: Право, 2012. С. 144–150; *Бошицький Ю. Л., Шишка Р. Б., Шишка О. Р., та ін.* Цивільне право України. Підручник. Загальна частина. За ред.: *Бошицький Ю. Л., Шишка Р. Б.* Київ: Ліра-К, 2014. С. 236–242.

³ *Бошицький Ю. Л., Шишка Р. Б., Шишка О. Р., та ін.* Цивільне право України. Підручник. Загальна частина. За ред.: *Бошицький Ю. Л., Шишка Р. Б.* Київ: Ліра-К, 2014. С. 238, 242.

⁴ *Харитонов Є. О., Дрішлюк А. І.* Цивільне право України. Підручник. У 3-х книгах. Книга перша. За ред.: *Харитонов Є. О., Дрішлюк А. І.* Одеса: Юридична література, 2005. С. 229; Цивільне право України: Академічний курс. За ред.: *Шевченко Я. М.* 2-е вид. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. С. 240–243.

⁵ *Борисова В. І., Баранова Л. І., Бегова Т. І.* Цивільне право України: підручник: у 2 т. Т. 1. За ред.: *Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. І.* Харків: Право, 2012. С. 171–189; *Бошицький Ю. Л., Шишка Р. Б., Шишка О. Р., та ін.* Цивільне право України. Підручник. Загальна частина. За ред.: *Бошицький Ю. Л., Шишка Р. Б.* Київ: Ліра-К, 2014. С. 242–250.

Важливим аспектом інституту юридичної особи є поняття «організаційно-правова форма», яке розглядається як:

1) визначена нормами права сукупність пов'язаних між собою елементів (ознак), яка дає підставу у зовнішньому прояві вирізнити один вид юридичної особи від іншого¹;

2) система врегульованих у законодавстві трьох видів відносин, а саме тих, що виникають у середині підсистеми «засновників/учасників»; що виникають у середині підсистеми «юридична особа»; що виникають між названими підсистемами²;

3) сукупність формоутворюючих особливостей: створення та припинення; правовий режим майна, система органів управління; здійснення прав учасниками (членами), обсяг відповідальності учасників (членів) за зобов'язаннями юридичної особи, мета діяльності тощо³.

Відповідно до ч. 2 ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» організаційно-правова форма юридичної особи визначається відповідно до класифікації організаційно-правових форм господарювання, затвердженій центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері технічного регулювання. Так, відповідно до Класифікатора організаційно-правових форм господарювання (ДК 002:2004) від 28.05.2004 № 97 організаційно-правова форма господарювання – форма здійснювання господарської (зокрема підприємницької) діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає

¹ Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 16–29.

² Кочергіна К. О. Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2005. С. 12.

³ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 6.

характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності по зобов'язаннях підприємства (організації), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування діяльності тощо¹. Таким чином, законом ототожнюється форма організації та форма діяльності, що методологічно є неправильним.

Поняття «організаційно-правова форма юридичної особи» відоме законодавству та науковій доктрині пострадянських держав. Вважаємо, що з точки зору таксономії це поняття у сучасному розумінні відповідає поняттю «вид юридичної особи», адже видом є підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками і виходить до складу загального розділу – роду². Для загального розуміння інституту юридичної особи приватного права таксон «вид» доцільно використовувати лише для окреслення двопорядкових систем (наприклад, вид – рід), зокрема, при співвідношенні поняття «організаційно-правова форма» як базового виду та виокремлення родових груп.

Види юридичних осіб, що закріплюватимуться у законодавстві, передбачатимуть правове регулювання відносин, що є елементами юридичної особи як системи – ознаками будь-якої юридичної особи: 1) спосіб створення (організаційні відносини між засновниками, юридичною особою та органами публічної влади – порядок виникнення); 2) спосіб організації управління (організаційні відносини між учасниками/членами та юридичною особою, її органами – організаційна єдність); 3) спосіб набуття майна (майнові відносини між засновниками/учасниками/членами та юридичною особою – майнова відокремленість); 4) межі відповідальності засновників / учасників / членів /

¹ Класифікація організаційно-правових форм господарювання. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/op_dk002_2016.htm (дата звернення: 17.08.2019).

² Великий тлумачний словник сучасної української мови. За ред.: Бусел В. Т. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», С. 132.

юридичної особи (відносини відповідальності – самостійна відповідальність); 5) межі участі у цивільних відносинах юридичної особи та її учасників/членів (відносини представництва та набуття прав учасниками/членами, бенефіціарами/дестинаторами юридичної особи – самостійність участі у цивільному обороті).

Нині в основі поділу юридичних осіб прослідковується два основних критерії, застосування яких надає можливість виділити 1) підприємницькі та непідприємницькі юридичні особи; 2) корпоративні та унітарні юридичні особи. При цьому законодавством названі таксони не визначаються, тому характеризувати їх можливо лише на теоретичному рівні. Звернемося спершу до поділу на корпоративні та унітарні юридичні особи.

Термін «корпорація» має свої корені в лат. *corpus* – тіло та *corporate* – об'єднувати у тіло, тобто формою організації шляхом об'єднання певних елементів. Його використання в межах інституту юридичної особи передбачає створення організації шляхом об'єднання осіб або майна. Так, об'єднання публічних утворень, перш за все муніципій, а пізніше церков розглядалися як корпорації¹, що у середньовіччі було використано папою Інокентієм IV при висуненні теорії «штучної особистості» (*persona ficta*)².

А. В. Зеліско, визначивши поняття «корпоративна юридична особа», виокремлює вузьке та широке розуміння корпорації та робить висновок, що ознака корпоративності є іманентно притаманною характеристикою будь-яких підприємницьких юридичних осіб приватного права³. Однак дослідниця не встановлює критичність цієї позиції щодо

¹ Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов. Москва: Изд-во Эксмо, 2007. С. 274–275.

² Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 5–6.

³ Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Монографія. Івано-Франківськ 2016. С. 373–374.

можливості охоплення поняттям «корпорація» всіх юридичних осіб, заснованих на участі (членстві), тобто усіх видів товариств.

О. І. Зозуляк, натомість, стверджує, що в межах непідприємницьких юридичних осіб є дві підгрупи: непідприємницькі юридичні особи корпоративного типу та непідприємницькі юридичні особи унітарного типу¹. При цьому під непідприємницькою юридичною особою корпоративного типу авторка розуміє юридичну особу, що має корпоративний устрій, членство в якій не є підставою виникнення цивільно-правового зобов'язання та не супроводжується виникненням в учасника такої юридичної особи корпоративних прав, що зумовлює відсутність додаткової майнової відповідальності засновників (учасників) такої юридичної особи за зобов'язаннями останньої².

Корпоративний тип юридичних осіб ґрунтується на російському цивілістичному вченні, побудованому на доктрині середини минулого століття через поділ юридичних осіб на корпорації та установи³, яке втілюється у відповідну модифікацію в межах Концепції розвитку законодавства про юридичні особи РФ 2009 року (п. 2.11). Висновок авторки виглядає революційно, адже на його основі виникає новий таксон юридичних осіб замість непідприємницького товариства. Проте запропонований підхід має такі методологічні прогалини:

1) відсутність юридичного значення поділу за умови існування товариств та установ, а цінність проявляється

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 5.

² Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Ibid. С. 27.

³ Корпорации и учреждения: сборник статей. За ред.: Рожкова М. А. Москва: Статут, 2007. С. 3–4.

лише у можливості відмежування юридичних осіб корпоративного типу від тих, які до них не належать¹;

2) безпідставність виділення корпоративного устрою, зважаючи на те, що учасники не мають корпоративних прав, він передбачає лише членські відносини, а також певний споріднений підхід до управління, що включає в себе відповідний порядок формування органів управління, процедуру прийняття ними рішень тощо², внаслідок чого здійснюється виключно заміна поняття «членства» на «корпоративність»;

3) порівняння відсутності корпоративних прав з відсутністю додаткової майнової відповідальності, хоча проблематика додаткової відповідальності притаманна саме суб'єктам корпоративних відносин, зокрема, у товариствах з додатковою відповідальністю, повних та командитних товариствах або під час підняття «корпоративної вуалі». Згаданий підхід погляд відслідковується у названій Концепції РФ щодо зобов'язального характеру корпоративних відносин.

Нині в Україні доктринально сформовано поняття «корпоративні відносини». Наприклад, В. А. Васильєва розглядає юридичні особи корпоративного типу як договірно-статутні організації, учасники яких визначають порядок управління корпорацією – юридичною особою, створеною з метою отримання прибутку³, тобто поняття «юридична особа корпоративного типу» повністю відповідає поняттю «корпорація», – йдеться лише про підприємницькі товариства.

Корпорація є поняттям, що у вітчизняній цивілістиці тотожний таксону «підприємницьке товариство». При цьому, потребує додаткового дослідження можливість здійснення підприємництва не у корпоративний спосіб. У

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 104.

² Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Ibid. С. 233.

³ Васильєва В. А. Проблеми розвитку корпоративного права. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 137.

державо-членах ЄС воно застосовується до товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств, оскільки підприємництво може організовуватися на основі договору, а не створення юридичної особи. Відносини участі у юридичній особі поділяються на корпоративні (для корпорації – підприємницьких товариств) та членство (для непідприємницьких товариств). Узагальнюючий корпоративний тип юридичної особи є синтетичним таксоном, оскільки дублює поняття товариства як інкорпорованого об'єднання¹.

Ключовий поділ юридичних осіб приватного права здійснюється за ознакою організаційно-правової форми, що ґрунтується на можливості засновників (учасників) брати участь (ч. 2, 3 ст. 83 ЦК України), зокрема, управляти юридичною особою (ст. 97–101 ЦК України). Такий підхід продиктований різним підґрунтям створення юридичної особи: а) об'єднання (інкорпорація) інтересів; б) виділення майна для досягнення певної непідприємницької мети. При цьому виділення нового таксону, на наше переконання, призведе до оманливого розуміння правової природи участі у товаристві.

Ознака корпоративності можлива як методологічний прийом, який полягає у розумінні юридичної особи як об'єднання (товариства), зокрема, як зауважує В. І. Борисова, з метою оформлення, здійснення та захисту колективних інтересів засновників (учасників) юридичної особи². За допомогою цього прийому є змога поширювати окремі ознаки корпоративних відносин на

¹ Кочин В. В. Корпоративний тип юридичних осіб: новітня парадигма чи синтетичний таксон цивілістики. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики. Збірник наукових праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ)*. За ред.: Луць В. В. Івано-Франківськ: НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017.

² Борисова В. И. Теоретико-методологические положения учения о юридических лицах. *Методология исследования проблем цивилистики. Сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина*. За ред.: Жорнокуй Ю. М., Слипченко С. А. Харьков: Право, 2017. С. 90.

відносини членства (участі) у непідприємницьких товариствах, зважаючи на вищий ступінь наукової розробки корпоративного права.

Розуміння будь-якої юридичної особи як корпорації притаманно правовим системам, які не зазнали істотних змін під впливом права компаній (company law), наприклад, неприбуткові корпорації (Not-For-Profit Corporation) у США. Корпорація в ЄС на сьогодні розглядається виключно в межах підприємництва та має такі ознаки: правосуб'єктність, обмеженість відповідальності, оборотоздатність часток, делегованість управління та інвестиційний характер власності¹. Як результат, названим ознакам відповідають закриті корпорації (Франція – SARL, ФРН – GmbH, Італія – Srl) та відкриті корпорації з оборотоздатними частками на ринку. Таким чином, корпоративне право є складовою права компаній.

Відносини участі є основою для таксону вищого рівня, зокрема, юридичних осіб, які розрізняються на основі їх субстрату: 1) для непідприємницького товариства – реалізація права на свободу асоціації (правова природа цих відносин виокремлена у категорію членства); 2) для підприємницьких – спосіб розподілу ризику (відповідальності) та порядок здійснення управління (корпоративність); 3) для установ – право на виділення майна для реалізації непідприємницької мети (організаційні відносини управління майном).

Відносно правового регулювання цивільно-правового статусу установ позитивним є прийняття Україною німецької концепції та відходження від концепції установи (учреждения), що існує в РФ (ч. 1 ст. 123.31 ЦК РФ), де вона розглядається через призму теорії фікції, а також через конструкцію юридичної особи не власника, що породжує дискусію, з одного боку, щодо заперечення

¹ Armour J., Hansmann H., Kraakman R. The Essential Elements of Corporate Law: What is Corporate Law? *The Harvard John M. Olin Discussion Paper Series*. 2009. Вип. 7. № 643. С. 6.

німецької концепції установи¹, з іншого – щодо необхідності її закріплення².

У ФРН BGB визначає установу (Stiftung) як одну з інституцій юридичних осіб, поряд з асоціацією, що вимагає виділення відповідного майна (Stiftungsgeschäft) та визнання установи компетентним органом публічної влади землі, де знаходиться установа (ч. 1 § 80). Передача (виділення) такого майна має відповідати ознакам, визначеним § 81 BGB, а також якщо гарантована довготривала і стійка мета установи не ставить під загрозу суспільне благо. У випадку встановлення строку існування установи, за який передане майно має бути спожите, обсяг такого майна має бути обґрунтованим протягом цього строку або забезпечувати не менше 10 років його існування.

Поняття установа, окрім закріпленого у ЦК України, використовується також в інших законодавчих актах, які регулюють спеціальний статус організацій як юридичних осіб, так і без цього статусу, наприклад: банківська установа, фінансова установа, наукова установа, установа виконання покарань тощо, яка окреслюється як «умовна назва (позначення) окремих юридичних установ»³. Вважаємо, що йдеться не про умовну назву (позначення), а про помилкове та застаріле використання правової термінології, що потребує зміни відповідно до сучасного розуміння правових явищ та їх співвідношення на рівні загально-правового та галузевого узагальнення. Тобто названі вище організації не повинні розглядатися як

¹ Болдырев В. А. Конструкция юридического лица несобственника: опыт цивилистического исследования. Москва: Статут, 2012. С. 357.

² Юридические лица в гражданском праве: юридические лица в российском гражданском праве (некоммерческие и коммерческие организации). За ред.: Литвинкин В. Н., Гутников О. В. Москва: Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации, 2013. С. 847–848.

³ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. С. 313.

установи у розумінні певної організаційно-правової форми, а як відповідні інститути у широкому розумінні.

В останніх наукових дослідженнях трапляється думка, що серед непідприємницьких юридичних осіб слід виділяти так звані організації унітарного типу: 1) установа (юридична особа публічного права, яка створюється одним або кількома засновниками, які не беруть участі в управлінні нею, для досягнення мети, визначеної засновниками в різних сферах державного управління, та несуть субсидіарну відповідальність за її зобов'язанням¹); 2) заклад (юридична особа (як публічного, так і приватного права), що створюється одним або кількома засновниками, які не беруть участі в управлінні закладом, зобов'язані фінансувати його діяльність шляхом об'єднання майна для досягнення мети, визначеної засновниками в освітньо-науковій, історико-культурній та медичній сферах²); 3) фонд (побудований на відсутності засад членства юридична особа, яка діє з метою накопичення (акумуляції) коштів на благодійні, освітні, екологічні, медичні та інші суспільно корисні цілі³).

Однак такі думки слід сприймати з певними застереженнями: 1) яке приватноправове значення міститься у деталізації мети діяльності крім передбаченого ЦК України? 2) яка цивільно-правова різниця цих трьох видів «унітарних юридичних осіб»? Вважаємо, що це суто термінологічна проблема, а не проблема існування нових видів організаційно-правових форм. Доречно також згадати, що заклад і установа не є тотожними поняттями, оскільки установа – це одна із

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Ibid. С. 327.

² Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Ibid. С. 351.

³ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Ibid. С. 368.

організаційно-правових форм невідприємницьких організацій, а заклад – умовне позначення¹.

Цивільно-правовий статус приватної установи в Україні відповідає європейській доктрині та *acquis* ЄС, зокрема, щодо відсутності членства, цільового характеру майна та відповідної мети діяльності. Цієї організаційно-правової форми цілком достатньо для здійснення економічної діяльності, а виокремлення окремих видів, зокрема фондів та закладів, не відповідає ані вітчизняній, ані європейській правовій доктрині. Таке розуміння юридичних осіб щодо їх функціонального призначення надає можливість виокремити їх галузевий статус, а не окремий вид організаційно-правової форми, що потребує відповідних змін як у законодавстві, так і праворозумінні.

Аналізуючи європейське розуміння системи невідприємницьких товариств та установ, слід звернутися до Повідомлення про сприяння ролі добровільних організацій та установ у Європі COM(97) 241 final², яке стосується одного сектору соціальної економіки в ЄС – добровільних організацій та фондів. В основу визначення добровільних організацій вкладаються такі види товариств як кооперативи (*co-operatives*), товариств взаємодопомоги (*mutual societies*) та добровільних організацій (*voluntary organisations*) (п. 2), які мають наступні ознаки: мають формальне інституційне закріплення; не розподіляють прибуток, тобто вони мають інші цілі, крім отримання прибутку для свого керівництва або членів; незалежні, зокрема, від уряду та інших державних органів влади, тобто вільно управляти собою без втручання згідно зі своїми правилами та процедурами; ними слід керувати так, як

¹ Спасибо-Фатеева І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2013. С. 319.

² Communication on promoting the role of voluntary organisations and foundations in Europe COM(97) 241 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1997:0241:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 17.08.2019).

це іноді називають «безкорисливим» способом; повинні бути певною мірою активними на публічній арені, і їх діяльність повинна бути спрямована, принаймні частково, на внесок у суспільне благо (п. 2.3.).

У свою чергу установи також здійснюють широкий спектр діяльності, які з юридичної точки зору утворюють більш однорідну групу, ніж добровільні організації, єдиним важливим розрізненням є ті, що мають вигідну, по суті, приватну, та ті, що мають переважно суспільну користь. Саме установи мають певне суспільне призначення (навіть залишаючись приватними утвореннями). Для цих цілей установи є утвореннями, які мають власне джерело коштів, які вони витрачають відповідно до власного судження на проекти чи діяльність, що становить суспільну користь. Вони повністю незалежні від уряду чи інших державних органів, і ними керують незалежні правління або піклувальники (п. 3, 3.1).

Поділ юридичних осіб приватного права лише на товариства та установи, підприємницькі та непідприємницькі, визначення їх окремих видів та форм у законодавстві без застосування відповідних таксонів не створює окремих перешкод у правозастосуванні. Виділимо лише проблематику розуміння організаційно-правової форми відповідно до ст. 83, 108 ЦК України та згаданих вище ч. 2 ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Формування системи та таксонів цієї системи є здебільшого науковою розробкою з метою забезпечення єдності інституту юридичної особи.

Досліджуючи підприємницькі юридичні особи, А. В. Зеліско дійшла висновку, що вони поділяються на типи (правовий критерій, який є базовим для утворення окремих організаційно-правових форм): 1) товариство: 1. 1) акціонерне товариство; 1. 2) товариство з обмеженою відповідальністю; 1. 3) товариство з додатковою відповідальністю; 1. 4) повне товариство; 1. 5) командитне товариство; 2) кооператив – виробничий кооператив; 3) юридичні особи, які за характером внутрішніх відносин між ними та їх учасниками або членами є підприємницькими (мають право розподіляти прибуток між

учасниками або членами): 3. 1) фермерське господарство; 3. 2) науковий парк; 3. 3) унітарне приватне підприємство¹.

Така класифікація дещо розширює встановлену ЦК України систему підприємницьких товариств, проте виникає запитання щодо доречності виокремлення третього типу цих організацій, які хоч і мають специфіку створення, правового режиму майна, управління, корпоративних прав учасників, припинення², однак навряд чи спричиняють наслідки, що впливають на систему, оскільки у такому випадку слід виділяти банки, ломбарди, страхові компанії тощо.

Щодо непідприємницьких юридичних осіб О. І. Зозуляк пропонує виділяти такі конструкції як: «група», «підгрупа», «організаційно-правова форма» та «вид»³. Під групою розуміють усі непідприємницькі юридичні особи; далі в групі виділяються дві підгрупи, що у свою чергу, поділяються на організаційно-правові форми, які також поділяються на відповідні види. Все це можна проілюструвати так: 1) непідприємницькі корпорації: 1. 1) громадські об'єднання: 1. 1. 1) громадські спілки; 1. 1. 2) громадські організації; 1. 2) споживчі товариства: 1. 2. 1) житлово-будівельні кооперативи; 1. 2. 2) споживчі кооперативи; 1. 2. 3) гаражні кооперативи; 1. 2. 4) дачні кооперативи; 1. 2. 5) обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи; 1. 2. 6) садові та інші товариства; 2) непідприємницькі унітарні юридичні особи: 2. 1) установа: 2. 1. 1) органи державної влади; 2. 2) фонди: 2.2.1) благодійні фонди; 2. 2. 2) екологічні фонди; 2. 2. 3) фонди соціального розвитку; 2. 3) заклади: 2. 3. 1) театри; 2. 3. 2) архіви;

¹ Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 5.

² Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Ibid. С. 6.

³ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 27.

2. 3. 3) бібліотеки; 2. 3. 4) музеї; 2. 3. 5) заклади освіти, науки; 2. 3. 6) медичні та інші заклади.

Така система створює більше запитань, ніж відповідей, адже незрозумілим є окреме введення споживчих товариств до системи непідприємницьких товариств, незважаючи на те, що споживче товариство є видом кооперативу, а не узагальненням групи кооперативів; відсутність таких юридичних осіб як об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, бірж, саморегульованих організацій, недержавних пенсійних фондів та ін.; часткове виділення так званих функціональних видів юридичних осіб; нехтування законодавчою конструкцією установи як юридичної особи приватного права; корпоративність юридичних осіб та відсутність корпоративних прав у їх учасників тощо.

Систематизація юридичних осіб приватного права передбачає зведення до єдиної системи закріплених у законодавстві організаційно-правових форм юридичних осіб у їх традиційному розумінні як сукупності елементів, що надають можливість відрізнити одну форму від іншої. Гіпотезою систематизації є ідея групування юридичних осіб у форми відповідно до єдності таких ознак як спосіб створення; спосіб організації управління; спосіб набуття майна; межі відповідальності засновників/членів/учасників та власне юридичної особи.

Наступний поділ має відповідати таким правилам: 1) здійснюватися лише за однією ознакою; 2) члени поділу мають взаємно виключати один одного; 3) поділ повинен бути співмірним; 4) поділ має бути безперервним та вичерпним¹. При цьому систематизація може містити як природну (наукову), так і штучну (синтетичну) класифікацію відповідно до цивільно-правової природи відносин.

Поділ юридичних осіб здійснюється за дихотомічною ознакою порядку їх створення на юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права.

¹ *Титов В. Д., Цалін С. Д., Невельська-Гордєєва О. П.* Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. За ред.: *Титов В. Д.* Харків: Право, 2005. С. 79–80.

Таким чином, таксоном цього поділу є тип, що характеризується підставою створення – установчий документ (юридичні особи приватного права) або розпорядчий акт (юридичні особи публічного права).

Наступною ознакою поділу юридичних осіб приватного права є субстрат створення, що надає можливість розрізняти такі підтипи організацій як товариства та установи. Товариства, у свою чергу, можуть бути поділені на роди – підприємницькі та непідприємницькі відповідно до мети їх діяльності та юридичної долі отриманих прибутків (доходів). Установа не має такого поділу та в силу природності мети створення є непідприємницькою.

Два наступні таксони мають штучний синтетичний характер групування (об'єднання), в основі яких виділяються групи підприємницьких товариств (господарські товариства), кооперативів (що займають проміжне становище відповідно до соціально-економічних ознак) та непідприємницьких товариств (тих, що створюються з метою реалізації публічних та приватних інтересів). Ці групи поділяються на підгрупи, зокрема, підприємницькі та непідприємницькі кооперативи; непідприємницькі товариства, що реалізують приватні особисті немайнові та майнові інтереси; непідприємницькі товариства, що мають владні повноваження та такі, що не мають владних повноважень щодо реалізації суспільних інтересів.

Наступним таксоном є форма юридичної особи приватного права, що містить ознаку організаційно-правової форми, що надає можливість виділити серед: 1) підприємницьких товариств: повне товариство; командитне товариство; товариство з додатковою відповідальністю; акціонерне товариство; виробничий кооператив; 2) непідприємницьких товариств: асоціації; об'єднання співвласників; фонд; благодійна організація; політична партія; громадське об'єднання; саморегульвна організація; громадські формування; 3) установи, що доки є унікальними для систематизації. В межах кожної форми можуть виділятися допоміжні форми, наприклад, приватне акціонерне товариство та публічне акціонерне товариство (для акціонерних товариств), громадська організація та громадська спілка (для громадських об'єднань) тощо. Таким чином, природні таксони (тип, підтип, рід, форма та допоміжна форма) необхідні для побудови цивільно-правової системи

юридичних осіб (як для впорядкування існуючих, так і з метою перспективи розвитку інституту юридичної особи), а синтетичні (група, підгрупа) – для додаткових цілей, наприклад, податкового, фінансового, адміністративного чи іншого регулювання відносин, які опосередковано впливають на їх цивільно-правовий статус, зокрема, на окремі елементи організаційно-правової форми.

Отже, обґрунтовуючи класифікаційний критерій, закладений у поділ, виділимо такі таксони юридичних осіб приватного права: 1) підтип – відповідно до субстрату (основи) створення юридичної особи приватного права; 2) рід – відповідно до мети створення та юридичної долі отриманого прибутку (доходу); 3) група – відповідно до економічних інтересів, що реалізуються юридичними особами; 4) підгрупа – відповідно до деталізації інтересів, які реалізуються, та наявності владних повноважень (можливості саморегулювання відносин в межах та поза межами організації); 5) форма – відповідно до організаційно-правової форми юридичних осіб приватного права, закріплених у законодавстві; 6) допоміжна форма – відповідно до специфіки відносин, які виникають відповідно до організаційно-правової форми. Таким чином, природні таксони надають змогу розмежувати цивільно-правові відносини щодо формування юридичної особи як організації (підтип), участі у підприємницьких та непідприємницьких відносинах (рід), способу управління організацією (форма, допоміжна форма) та розмежування корпоративних, членських та інших організаційних відносин. Синтетичні таксони виступають у ролі фікції з метою гармонізації приватних та публічних відносин за участі юридичних осіб.

2. Непідприємницькі товариства

Правове регулювання відносин у непідприємницьких товариствах ґрунтується на можливості реалізації права на свободу об'єднання та має забезпечувати здійснення та захист тих цивільних прав та *інтересів* задля яких учасники здійснили таке об'єднання. Законодавство України та держав

– членів ЄС визначають головним чином цивільно-правовий статус такої юридичної особи, проте формулювання визначення того чи іншого непідприємницького товариства надає можливість визначити сутність відносин, які існують в межах такої організації.

Так, ст. 85 ЦК України встановлює лише загальне розуміння непідприємницького товариства як товариства, що не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, а особливості правового статусу окремих видів непідприємницьких товариств встановлюються законом. Таким чином, правове регулювання відносин у непідприємницьких товариствах, що мають на меті реалізацію особистих немайнових прав та інтересів, досліджуватиметься відповідно до загального регулювання.

З огляду на те, що відносини формуються в межах юридичної особи як організації, першочергово йдеться про відносини управління непідприємницьким товариством. Відповідно до ст. 97 ЦК України управління товариством здійснюють його органи. Цією статтею також передбачений загальний порядок створення органів управління як у підприємницьких, так і непідприємницьких товариствах – загальні збори його учасників і виконавчий орган, якщо інше не встановлено законом.

Зокрема, відповідно до ст. 98 ЦК України встановлено наступне положення загальних зборів: 1) право приймати рішення з усіх питань діяльності товариства, у тому числі і з тих, що передані загальними зборами до компетенції виконавчого органу; 2) рішення приймаються простою більшістю від числа присутніх учасників, якщо інше не встановлено установчими документами або законом, а рішення про внесення змін до статуту товариства, відчуження майна товариства на суму, що становить п'ятдесят і більше відсотків майна товариства, та про ліквідацію товариства приймаються більшістю не менш як у 3/4 голосів, якщо інше не встановлено законом; 3) учасник товариства не має права

голосу при вирішенні загальними зборами товариства питань щодо вчинення з ним правочину та щодо спору між ним і товариством; 4) порядок скликання загальних зборів визначається в установчих документах товариства. Учасники товариства, що володіють не менш як 10 % голосів, можуть вимагати скликання загальних зборів у разі невиконання цієї вимоги, ці учасники мають право самі скликати загальні збори; 5) рішення загальних зборів може бути оскаржене учасником товариства до суду.

Іншим органом управління є виконавчий орган товариства, який створюється відповідно до ст. 99 ЦК України загальними зборами товариства, які також встановлюють його компетенцію і склад, що може складатися з однієї або кількох осіб. Виконавчий орган, що складається з кількох осіб, приймає рішення у порядку, встановленому абзацом першим частини другої статті 98 ЦК України. Звертаємо увагу, що повноваження члена виконавчого органу можуть бути в будь-який час припинені або він може бути тимчасово відсторонений від виконання своїх повноважень.

Виникає запитання щодо можливості створення непідприємницького товариства, що буде формою об'єднання особистих немайнових прав, правовий статус якого не передбачений спеціальним законодавством, оскільки відповідно до законодавства про державну реєстрацію юридичних осіб та громадських формувань така можливість теоретично передбачена, оскільки передбачені серед організаційно-правових форм господарювання *інші організаційно-правові форми та інші об'єднання юридичних осіб*.

Вважаємо, що спеціальним законодавством передбачені *непідприємницькі товариства, які є формою об'єднання особистих немайнових прав та інтересів*. В першу чергу слід вести мову про громадські організації, оскільки відповідно до ст. 36 Конституції України саме вони забезпечують здійснення і захист прав і свобод громадян та задоволення економічних, соціальних, культурних та інших

інтересів. Іншою формою є професійні спілки, які відповідно до цієї ж норми, а також на основі міжнародних стандартів, визнані окремими нормами, оскільки мають подвійну правову мету – об'єднання з метою захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів громадян, однак залишаються при цьому громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності.

Щодо особистих немайнових прав слід зробити застереження, що ці права не передаються до нового об'єднання. Можлива лише вказівка на їх здійснення у найменуванні чи у статуті (Наукове товариство імені Шевченка, Асоціація молодих донорів України) для позначення мети своєї діяльності «навколо» реалізації визначених особистих немайнових прав. Таким чином, цей підхід відповідає обґрунтованим С. О. Сліпченком, у якому йдеться про встановлення засновниками порядок спільної реалізації особистих немайнових прав, доступу до об'єкта, форми, способи та межі такого використання, у тому числі у відносинах з третіми особами¹.

Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Цим Законом окремо встановлене регулювання громадського об'єднання за організаційно-правовою формою як громадська організація (засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи) або громадська спілка (засновниками якого є юридичні особи

¹ Сліпченко С. О. Механізм правового регулювання особистих немайнових відносин з оборотоздатними об'єктами: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 32.

приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи).

При цьому «універсальність» правового регулювання громадських об'єднань дозволяє створити непідприємницьке товариство як для реалізації приватних інтересів, так і для суспільної користі. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 3 цього Закону, його дія не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення: 1) політичних партій; 2) релігійних організацій; 3) непідприємницьких товариств, що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування; 4) асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань; 5) саморегульованих організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування; 6) непідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів.

До найбільш раннього правового регулювання непідприємницьких товариств, що створюються з метою реалізації особистих немайнових відносин та існують до сьогодні, є дружні товариства (*friendly society*) у *Великій Британії*, органом управління яких є комісія, що складається від 4 до 10 членів на основі повної чи часткової зайнятості та мають на меті захистити фонди організації, стабільність, забезпечити досягнення цілей у відповідності до законодавства, управління системою регулювання діяльності, взаємодопомога та представництво товариства¹.

У зарубіжній юридичній літературі дружні товариства називають у тому числі «економічними асоціаціями», які запроваджують взаємодопомогу членами (для ілюстрації зрозумілим прикладом одним з перших називають товариство Робін Гуда або ж масонські ложі), та відрізняються від

¹ *Wilson A. Friendly Societies: A Guide to the New Law. Butterworths, London, Dublin, Edimburgh 1993. С. 3.*

«промислових асоціацій», до яких належать професійні спілки та капіталістичні об'єднання (capitalist combinations)¹, які у тому числі діють у Ірландії.

Аналізуючи держави – члени ЄС щодо цих непідприємницьких товариств звертаємо увагу на наступні види, що були виокремлені у додатку III COM(97) 241 final², відповідно до методологічних груп:

– *ФРН*: непідприємницьке товариство (Idealvereine, ст. 21 BGB); *Австрія*: непідприємницьке товариство (ideal Vereine, відповідно до Закону про асоціації від 1951 р.);

– *Фінляндія*: неприбуткові асоціації; *Швеція*: асоціація (ideell förening);

– *Іспанія*: асоціація, відповідно до Закону від 24.12.1964; *Франція*: асоціація, відповідно до Закону від 1901 р.; *Португалія*: асоціація відповідно до загальної схеми Цивільного кодексу;

– *Греція*: асоціації загального права (common law associations); *Італія*: формальні (визнані) асоціації, відповідно до Цивільного кодексу;

– *Бельгія*: непідприємницькі асоціації (Associations Sans But Lucratif), встановлені Законом від 27.06.1921, що не беруть участі у виробничих чи комерційних операціях, а також не передбачають отримання матеріальної вигоди для їх членів; *Люксембург*: непідприємницькі асоціації (Associations Sans But Lucratif), відповідно до Закону від 21.04.1928; *Нідерланди*: асоціація (Burgerlijk Wetboek), що може бути створена як кооператив або взаємне товариство.

ГК України у свою чергу закріплює поняття *об'єднання підприємств* (ст. 118) – господарська

¹ *Lloyd D.* The Law relating to Unincorporated Associations being The Yorke Prize Essae for the Year 1937. London: Sweet & Maxwell, limited, 1938. С. 52–92.

² Communication on promoting the role of voluntary organisations and foundations in Europe COM(97) 241 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1997:0241:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 17.08.2019).

організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань, що утворюються на добровільних засадах або за рішенням органів, які відповідно до цього Кодексу та інших законів мають право утворювати об'єднання підприємств.

Зважаючи на правову природу непідприємницьких товариств, серед видів організаційно-правових форм об'єднань підприємств, передбачених ст. 120 ГК України, слід виділити лише асоціацію – *договірне об'єднання*, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. У *статуті асоціації* повинно бути зазначено, що вона є господарською асоціацією. *Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації.*

Така непослідовність правового регулювання – договірне об'єднання, що має статут – Ю. М. Юркевичем вирішується через розуміння договірного об'єднання у широкому та вузькому значенні, тобто власне договірні відносини, а також домовленість на створення об'єднання із визначеним за згодою їх учасників обсягом правосуб'єктності¹.

Іншим видом непідприємницьких товариств, які реалізують приватні інтереси, є *професійна спілка (профспілка)*, яка відповідно до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» є

¹ Юркевич Ю. М. Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017. С. 4.

добровільною неприбутковою громадською організацією, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання).

Відносини в межах діяльності професійних спілок є складними та характеризуються різними організаційними зв'язками між *первинною організацією профспілки* (добровільне об'єднання членів профспілки, які, як правило, працюють на одному підприємстві, в установі, організації незалежно від форми власності і виду господарювання або у фізичної особи, яка використовує найману працю, або забезпечують себе роботою самостійно, або навчаються в одному навчальному закладі), *організаціями профспілки* (організаційні ланки профспілки, визначені статутом профспілки, що діють у межах повноважень, наданих статутом та цим Законом), *членами профспілки* (особи, які входять до складу профспілки, визнає її статут та сплачує членські внески), *профспілковими органами* (орган, створений згідно із статутом (положенням) профспілки, об'єднання профспілок, через який профспілка здійснює свої повноваження), *профспілковими представниками* (керівник профспілки, її організації, об'єднання профспілок, профспілкового органу, профорганізатор або інша особа, уповноважена на представництво статутом або відповідним рішенням профспілкового органу).

Щодо профспілок слід зробити зауваження, що їх особливістю є можливість реалізації приватних інтересів (на рівні первинної організації у відносинах між членами, а також у відносинах з організаціями профспілки), а також суспільних інтересів щодо формування політики у трудових відносинах, що *Gillian S. Morris* називає «публічно/приватним» правом¹. Цікавим фактом є те, що у тій же Великій Британії

¹ *Morris G. S. The Future of the Public/Private Labour Law Divide. The Future of Labour Law. Liber Amicorum Bob Hoppte QC.* За ред.: *Barnard C., Morris G. S.* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publisher, 2004. С. 175.

станом на 2010 рік членами профспілок були 15,1 % працюючих, а у публічному секторі – 56,6 %¹. Таким чином, окремі положення щодо профспілок розглядатимуться далі.

Наступною групою відносин у невідприємницьких товариствах є реалізація речових прав осіб – об'єднання співвласників. З огляду на новий підхід до правового регулювання механізму здійснення права власності у багатоквартирному будинку слід зосередитися на *об'єднанні співвласників багатоквартирного будинку* як юридичній особі, що створюється у організаційно-правовій формі невідприємницького товариства для здійснення (фактично – управління) багатоквартирним будинком. Більш того, що Закон України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» змінив концепцію щодо права власності на житло².

Перш за все йдеться про те, співвласником багатоквартирного будинку є власник квартири або нежитлового приміщення у багатоквартирному будинку. По-друге, змінена стаття 385 ЦК України, яка регулює статус виключно об'єднання співвласників багатоквартирного будинку. Таким чином, законодавчо усунута можливість створювати інші види об'єднань співвласників, наприклад, співвласників земельних ділянок, садові товариства, гаражні об'єднання тощо.

Об'єднанням співвласників багатоквартирного будинку юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного

¹ *Hipple B., Morris G. S. Trade Unions Rights at the Workplace in Britain. Bulletin of Comparative Labour Relations. 2011. № 77. С. 28.*

² *Кочин В. В. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як форма здійснення права власності на житло. Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація: монографія. За ред.: Крупчан О. Д., Луць В. В. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016.*

будинку для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання і використання спільного майна (ст. 1 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»).

Стаття 9 Закону передбачала, що членом об'єднання може бути фізична чи юридична особа, яка є власником квартири (квартир) або приміщення (приміщень) у багатоквартирному будинку. При цьому, виникали питання щодо права членства осіб, які є співвласниками квартир та приміщень, розташованих у житловому будинку. На сьогодні ця норма виключена із Закону, а правове регулювання здійснено відповідно до Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку». Тим самим виникає питання: чи мають члени об'єднання інші права, ніж власники, які не є членами. Вочевидь, практика складатиметься таким чином, що власники, що не є членами об'єднання матимуть гірше становище, ніж члени об'єднання.

Відповідно до Типового статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку¹ метою створення об'єднання є забезпечення і захист прав співвласників, дотримання ними своїх обов'язків, належне утримання та використання спільного майна будинку, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та цим Статутом.

Органами управління об'єднання є загальні збори співвласників (вищий орган управління), правління, ревізійна комісія об'єднання. Загальні збори скликаються і проводяться в порядку, передбаченому Законом України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» для установчих зборів, правлінням об'єднання або ініціативною групою з не

¹ Про затвердження Типового статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та Типового договору відносин власників житлових і нежитлових приміщень та управителя. Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 27.08.2003 № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-03#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

менш як трьох співвласників. Загальні збори скликаються не рідше одного разу на рік. Рішення загальних зборів, прийняте відповідно до статуту, є обов'язковим для всіх співвласників.

Звертаємо увагу на те, що створення багатоквартирного будинку реалізує головну мету – надання у власність житла, призначення будинку так само характеризується виключно проживанням. Тому, надання власникам нежитлових приміщень рівних прав, на наш погляд є недоцільним, оскільки порушується теорія цільового майна, а отже і статус членів об'єднання співвласників багатоквартирному будинку має різнитися від власників житла та власників нежитлових приміщень.

До прикладу, основною метою законодавства ФРН у цій сфері є договірне субсидювання розподілу власності (із застосуванням положень BGB щодо спільної власності) або виділення майна для спільного управління товариством співвласників квартир¹.

Щодо управління грошовими коштами у світовій практиці використовується конструкція фонду. Термін *фонд* походить від французького «fonds», що, у свою чергу, має латинський корень («fundus»), під яким розуміємо грошові кошти, ресурси, а також організацію, створену для надання матеріальної допомоги і фінансування суспільно корисних проєктів. Однак, в останньому варіанті (як організація) за кордоном використовується термін *foundation* (від англійського фундамент, установа, заклад).

О. В. Гутніков визначає фонд першочергово як особливу організаційно-правову форму юридичної особи, різновидом непідприємницької (некомерційної) організації, вказуючи на певні невідповідності законодавчого регулювання загальних

¹ The Condominium Property Law of the Federal Republic of Germany of 15 March 1951. За ред.: Loren S. L., Rothman F. B. Littleton, Colorado: Rothman & Co, 1994. С. 1–4.

та спеціальних положень про фонд¹. Однак, наведені автором ознаки не вказують на однозначність віднесення фонду до тієї чи іншої організаційно-правової форми, оскільки навіть і в цих ознаках наведені особливості, наприклад, щодо категоричності відсутності членства, проблеми корпоративності фондів, формування майна не лише за рахунок його об'єднання (виділення). Інші ж ознаки, такі як публічність його діяльності, звітність, можливість заснування публічними утвореннями, є публічно-правовими ознаками.

З огляду на це, вважаємо за доцільне не виділяти фонд як особливу організаційно-правову форму юридичних осіб приватного права, адже терміном *фонд* можна позначити як товариства, так і установи (фундації), що можуть бути як юридичними особами приватного права у формі товариства (недержаний пенсійний фонд), установи (благодійний фонд) чи публічної установи (Пенсійний фонд України).

У підприємницьких відносинах відсутні юридичні особи в організаційно-правовій формі фонду. О. П. Суц зауважує, що необхідно поділяти корпоративний фонд як юридичну особу та пайовий фонд як цілісний майновий комплекс. Дослідниця наголошує, що це розмежування забезпечить належне правове регулювання статусу учасників корпоративного інвестування².

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що фондом є юридична особа у організаційно-правовій формі товариства, що забезпечує реалізацію майнових прав та інтересів її членів (учасників) в управлінні нерухомістю, цінними паперами, немайними правами та іншим майном. Особи, які беруть участь у фонді мають на меті

¹ Гутников О. В. Правовое положение фондов как юридических лиц. *Корпорации и учреждения: Сборник статей*. За ред.: Рожкова М. А. Москва: Статут, 2007. С. 198–199.

² Суц О. П. Правове регулювання корпоративного інвестування: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. С. 14–15.

передачу правомочностей з управління матеріальними активами професійному учаснику ринку. У зв'язку з цим, на сьогодні нагальною проблемою є визначення особливостей правового статусу таких управителів для забезпечення адекватної реалізації відносин з управління об'єктами цивільних прав.

Функціонування «третього сектору» потребує залучення матеріальних активів, оскільки особиста участь осіб у невідприємницьких організаціях не завжди забезпечує досягнення поставлених цілей. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» передбачає можливість управління *благодійними ендавментами*, відповідно до якого проценти та дивіденди призначаються для 1) надання благодійної допомоги бенефіціарам, визначеним благодійниками або уповноваженими ними особами; 2) виконання благодійних програм; 3) спільної благодійної діяльності.

На жаль, названий Закон не визначає поняття та правовий режим благодійних ендавментів, а спеціальне законодавство не містить положень про цей особливий фінансовий актив. Таким чином, практична реалізація норм про управління благодійним ендавментом нині є сумнівною та потребує належного правового регулювання.

Ендавмент (англ. *endowment*, від *endow* – надавати гроші або іншу власність для постійного утримання або користі організації) – акт наділення (грошима або іншою власністю); гроші або власність, яку надають¹. Особливістю цього цільового майна є порядок його формування. Так, підставою виникнення відносин, пов'язаних з благодійним ендавментом, є договір управління майном, або ж об'єднання майна з метою створення юридичної особи (найбільш вдалою є організаційно-правова форма установи). Прикладом такого ендавмент-фонду є Нобелівський фонд (швед.

¹ New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. 1993. С. 312.

Nobelstiftelsen) – установа заснована 29 червня 1900 року для управління фінансами та адмініструванням Нобелівських премій¹.

Договірні відносини управління ендавментом характеризуються цільовим характером, обумовлений метою, для якої передається майно у довірчу власність, внаслідок чого довірчий власник набуває юридично повне право власності для досягнення конкретно встановлених цілей в інтересах визначених осіб².

Мета ендавмента, відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», може бути: 1) освіта; 2) охорона здоров'я; 3) екологія, охорона довкілля та захист тварин; 4) запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідація їх наслідків, допомога постраждалим внаслідок катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах; 5) опіка і піклування, законне представництво та правова допомога; 6) соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальні послуги і подолання бідності; 7) культура та мистецтво, охорона культурної спадщини; 8) наука і наукові дослідження; 9) спорт і фізична культура; 10) права людини і громадянина та основоположні свободи; 11) розвиток територіальних громад; 12) розвиток міжнародної співпраці України; 13) стимулювання економічного росту і розвитку економіки України та її окремих регіонів та підвищення конкурентоспроможності України; 14) сприяння здійсненню державних, регіональних, місцевих та міжнародних програм, спрямованих на поліпшення соціально-економічного становища в Україні; 15) сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану.

¹ The Nobel Foundation. URL: <https://www.nobelprize.org/the-nobel-prize-organisation/the-nobel-foundation/> (дата звернення: 03.12.2018).

² Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 275.

Внаслідок відсутності у досліджуваному Законі механізму управління благодійним ендавментом, можна стверджувати, що управителем може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності (ч. 1 ст. 1033 ЦК України). З огляду на таку норму цивільного законодавства, благодійна організація в силу свого непідприємницького статусу не може бути управителем майна, тобто учасником договірних відносин. Виникає запитання про доцільність існування такої благодійної організації, яка не може накопичувати та управляти благодійними коштами.

Для вирішення цієї проблеми можна звернутися за аналогією до іншої форми акумуляції та управління коштами – недержавний пенсійний фонд. Ю. В. Вітка розглядає договір про адміністрування недержавного пенсійного фонду, договір про управління активами недержавного пенсійного фонду, договір про обслуговування недержавного пенсійного фонду як договори, спрямовані на забезпечення правосуб'єктності цього непідприємницького товариства¹. Тим самим, відповідно до ст. 34 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» управління активами недержавних пенсійних фондів може здійснюватися: компанією з управління активами; банком щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду у разі, якщо він не виконує функції зберігача цього фонду; Національним банком України щодо активів створеного ним корпоративного пенсійного фонду; професійним адміністратором, який отримав ліцензію на провадження діяльності з управління активами.

Однак, недержавний пенсійний фонд має так звану «вічну» мету, а фінансовий ендавмент може передбачати у тому числі реалізацію конкретного проекту, що можна порівняти з правовим регулюванням фонду операції з нерухомості та фонду фінансування будівництва. Зокрема, Законом України «Про фінансово-кредитні

¹ Вітка Ю. В. Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: Монографія. Київ: ТОВ «ВПК «Експрес-Поліграф», 2010. С. 141.

механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» встановлює загальні принципи, правові та організаційні засади залучення коштів фізичних і юридичних осіб в управління з метою фінансування будівництва житла та особливості управління цими коштами, а також правові засади та особливості випуску, розміщення та обліку сертифікатів фондів операцій з нерухомістю.

Названим Законом під фондами розуміють:

а) фонд операцій з нерухомістю – кошти, отримані управителем ФОН в управління, а також нерухомість і інше майно, майнові права та доходи, набуті від управління цими коштами, в тому числі майнові права та права вимоги, набуті за договорами про участь у фонді фінансування будівництва;

б) фонд фінансування будівництва – кошти, передані управителю ФФБ в управління, які використані чи будуть використані управителем у майбутньому на умовах Правил фонду та договорів про участь у ФФБ.

Для України доречним є досвід держав – членів ЄС щодо існування приватноправового інституту ендавменту, який досліджував лише І. В. Литвин: у Франції створюються ендавмент-фонди як некомерційні юридичні особи приватного права; у Чеській Республіці ендавмент-фонд – на підставі засновницького договору або статуту; у ФРН – так звані «неправоздатні» фонди або фонди довірного управління (nicht rechtsfähige Stiftungen), які не мають статусу юридичної особи¹. Вітчизняні дослідження лише опосередковано стосуються ендавментів, до яких слід віднести як цивілістичні пошуки², так і переважно економічні¹.

¹ Литвин І. В. Правове регулювання благодійної діяльності в Європі: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. С. 61–64.

² Литвин І. В. Ендавмент як інструмент благодійної діяльності: практика правового регулювання у США та Росії. *Вісник Національної академії прокуратури України*. URL: <http://www.chasopysnapu.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2015/litvin.pdf> (дата звернення: 03.12.2018); Литвин І. В. Правове регулювання благодійної діяльності в Європі: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015.

Названі вище способи існування благодійного ендавменту дещо різняться відносно сталого фонду закладу вищої освіти. Згідно п. 2 ч. 3 ст. 70 Закону України «Про вищу освіту»² заклад вищої освіти має право засновувати сталий фонд (ендавмент) закладу вищої освіти та розпоряджатися доходами від його використання відповідно до умов функціонування сталого фонду. Проблема полягає у тому, що названа норма передбачає заснування сталого фонду, натомість у безпосередньому визначенні цього поняття йдеться лише про цільові кошти для інвестування або капіталізації. Отже, існуюче нормативно-правове регулювання не надає відповіді на форму реалізації відносин ендавмента – договірна чи інституційна.

До економічних переваг ендавменту закладу вищої освіти відносять: можливість залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку; «недоторканість» фонду та його інвестиційний характер; цільовий характер фонду; довгостроковість планування фінансової діяльності; мотиваційний характер для пошуку благодійників; підтримка власних проєктів (наукової школи) та молодого покоління³.

Такий економічний підхід до ендавменту не надає належного підґрунтя для правового аналізу цього явища. І. В. Литвин, досліджуючи його правові особливості, звертає увагу на те, що в міжнародній практиці він дозволяє: 1) забезпечити незалежність від разових пожертвувань шляхом створення довготривалого джерела фінансування; 2) забезпечити фінансування широкого спектру соціальних проєктів та благодійних програм; 3) підвищити ефективність

¹ Гернего Ю. О. Ендавмент фінансування освітньої складової інноваційної економіки в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8.; Дмитришин М. В. Ендавмент вищого навчального закладу. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 1. № 11.

² Про вищу освіту: закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

³ Дмитришин М. В. Ендавмент вищого навчального закладу. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 1. № 11. С. 70.

управління майновими активами внаслідок їх передачі спеціалізовані компанії з управління активами; 4) отримати податкові пільги; 5) здійснити стратегічне планування діяльності¹.

Підводячи певний підсумок, слід зауважити, що правовий режим ендавмента у нормативно-правовому регулюванні належним чином не визначено. Для усунення цього недоліку необхідно не лише визначити його поняття, а й порядок його створення, управління та припинення. Нині слід відмітити лише наступні аспекти:

1) ендавмент є *цільовим капіталом*, який використовується на реалізацію несприємницьких (переважно благодійних) цілей і може створюватися шляхом відокремлення коштів;

2) *управління* ендавментом має здійснюватися професійним учасником ринку фінансових послуг – *фінансовою установою*.

Закон України «Про вищу освіту» надає можливість виокремити загальні ознаки ендавменту: 1) є сталим фондом; 2) є формою інвестування або капіталізації; 3) мінімальний строк його використання становить 36 місяців; 4) використанню підлягають лише пасивні доходи; 5) мета здійснення відповідає статутній діяльності, в порядку визначеному благодійником або іншою уповноваженою особою. Розглянемо детальніше названі ознаки на предмет їх повноти щодо застосування до ендавменту.

1. Поняття *сталий фонд* у законодавстві не використовується, за виключенням згаданого Закону України «Про вищу освіту». З огляду на економічну сутність ендавменту та його ототожнення з поняттям сталий фонд, вважаємо, що під сталістю слід розуміти неможливість використання безпосередньої суми коштів

¹ Литвин І. В. Правове регулювання благодійної діяльності в Європі: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. С. 103.

або вартості майна. Як результат, ендавмент відрізняється від строкового банківського вкладу, оскільки умова договору банківського вкладу на вимогу про відмову від права на одержання вкладу на першу вимогу є нікчемною (абз. 2 ч. 2 ст. 1060 ЦК України).

Проте, названій нормі ЦК України суперечить положення абзацу 3 пункту 3.3 глави 3 Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003 № 516¹, відповідно до якого повернення вкладникові банківського строкового вкладу (депозиту) та нарахованих процентів за цим вкладом на його вимогу до спливу строку або до настання інших обставин, визначених договором, *можливе виключно у випадках, коли це передбачено умовами договору банківського строкового вкладу.*

З огляду на це, чинне законодавство потребує удосконалення питань унормування місця ендавменту у системі договірної права оскільки його економічна сутність теоретично може передбачати юридичного вираження у формі банківського вкладу у разі дотримання інших його характерних ознак, зокрема в частині особливостей оборотоздатності та здійснення права власності.

2. *Інвестування та капіталізація* передбачає необхідність збільшення розміру ендавменту шляхом його вкладення у економіку. Зокрема, ст. 1 Закону України «Про

¹ Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій. Постанова Правління Національного банку України від 03.12.2003 № 516. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

інвестиційну діяльність»¹ визначає інвестиції як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) та/або досягається соціальний та екологічний ефект. Під капіталізацією, у свою чергу, у юридичній літературі розуміють як використання частини додаткової вартості на розширення виробництва чи процес вкладання частини доходів у цінні папери й отримання на них прибутку в формі відсотка, а також як розвиток науки, отримання нової інформації, впровадження нових форм і методів організації виробництва².

Отже, названа ознака надає можливість дійти висновку, що ендавмент може використовуватися шляхом вкладення у господарську діяльність (головним чином у підприємницьку) для отримання відповідного прибутку. Внаслідок цього, до ендавменту можуть бути віднесені об'єкти, визначені Законом України «Про інвестиційну діяльність»: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів); рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності.

3. *Мінімальний строк використання ендавменту становить 36 місяців.* Названа ознака відносить

¹ Про інвестиційну діяльність: закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. За ред.: Мочерний С. В. Видавничий центр «Академія», 2000. С. 730.

ендавмент до капітальних інвестицій, відповідно до ч. 3 ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність». За звичай до капітальних (довготермінових) інвестицій відносять будівництво споруд, придбання необоротних активів¹, що надає змогу забезпечити інший рівень стабільності та гарантії отримання прибутку.

4. Відповідно до ПК України *пасивними доходами* є доходи, отримані у вигляді процентів, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань, а також роялті (п. 14.1.268 ст. 14).

5. Використання ендавменту *відповідає меті діяльності* закладу вищої освіти *в порядку, визначеному благодійником або іншою уповноваженою особою*. Названа ознака є дещо неоднозначною, оскільки у визначенні поняття ендавменту йдеться про окремий порядок використання ендавменту, натомість у спеціальній нормі – йдеться про умови функціонування сталого фонду. Вважаємо, що йдеться про дві різні можливості формування ендавменту: 1) заснування (створення) ендавменту закладом вищої освіти; 2) заснування (створення) ендавменту благодійною організацією, відповідно, заклад вищої освіти набуває статусу бенефіціара.

Ведучи мову про заснування ендавменту, ефективнішим на практиці є створення юридичної особи у формі благодійної організації. Зважаючи на положення ч. 1 ст. 12 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», заклади вищої освіти можуть бути засновниками благодійних організацій можуть у разі якщо є юридичними особами приватного права. Проте, можливий також варіант створення окремої благодійної організації, де заклад вищої освіти визначатиметься бенефіціаром.

Створення окремого фонду закладу вищої освіти у вигляді ендавменту на сьогодні спеціальним законодавством не передбачено. Особливістю статусу

¹ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. Ibid. С. 632.

закладу вищої освіти є різниця у його законодавчому визначенні та практичному втіленні у відповідній організаційно-правовій формі. Так, відповідно до Закону України «Про вищу освіту» заклад вищої освіти є окремим видом установи. Однак, таке формулювання не відповідає організаційно-правовій формі установи, визначеної ч. 3 ст. 83 ЦК України, адже згідно ч. 1 ст. 27 Закону України «Про вищу освіту» заклад вищої освіти як суб'єкт господарювання може діяти в одному із таких статусів: бюджетна установа; неприбутковий заклад вищої освіти; прибутковий заклад вищої освіти.

Ендавмент характерний для непідприємницької (неприбуткової чи некомерційної) діяльності, оскільки є відповідним виключенням із основної діяльності закладу вищої освіти. Для підприємницького товариства варіативність підприємницької діяльності (зокрема, інвестиційна з метою капіталізації прибутків) не викликає сумнівів, а скоріше є проблематикою питань оподаткування такого виду операцій щодо ендавменту.

Д. Й. Клапатий пропонує виокремлювати соціально-орієнтований пайовий фонд, одним із основних напрямків функціонування якого є досягнення соціального ефекту для задоволення суспільних потреб. Крім того, автор вважає, що функціонування пайового фонду охоплює дві групи правовідносин: а) з управління активами пайового фонду; б) правовідносини щодо реалізації інвестицій у пайовому фонді¹.

Бюджетні установи, відповідно до законодавства не мають можливості створювати ендавменти, оскільки їх кошти використовуються протягом бюджетного періоду –

¹ *Клапатий Д. Й.* Пайовий інвестиційний фонд як форма спільного інвестування в Україні (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. С. 4.

календарного року (ст. 3 БК України¹). Більш того, кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право; а також кошти, що отримують державні і комунальні вищі навчальні заклади, наукові установи та заклади культури як відсотки, нараховані на залишок коштів на поточних рахунках, відкритих у банках державного сектору для розміщення власних надходжень, отриманих як плата за послуги, що надаються ними згідно з основною діяльністю, благодійні внески та гранти можуть використовуватися лише на організацію основної діяльності бюджетних установ (абзац 21 ч. 4 ст. 13 БК України).

Окремо звернемо увагу, що ендавмент доки не може застосовуватися у науковій діяльності оскільки Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»² зорієнтований переважно на бюджетні наукові установи, що зокрема втілюється у відповідних положеннях про базове та конкурсне фінансування наукової діяльності (статті 48, 58).

Ознаки сталого фонду (ендавменту) закладу вищої освіти, на наше переконання, має бути удосконалений та поширений у тому числі й на наукові установи. Напрямом такого удосконалення можуть слугувати положення ст. 9 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» щодо призначення ендавментів: 1) надання благодійної допомоги бенефіціарам, визначеним благодійниками або уповноваженими ними особами; 2) виконання благодійних програм; 3) спільної благодійної діяльності. Це дозволить не лише належним чином урегулювати загальне та спеціальне поняття (благодійний ендавмент та ендавмент як сталий фонд), а й надати можливість передати ендавмент в управління, наприклад, компанії з управління активами.

¹ Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

На сам кінець слід звернутися до *недержавного пенсійного фонду*, який відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку.

Законом № 79-IX від 12.09.2019¹ внесено ряд змін до законодавства України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг, що стосувалося у тому числі діяльності недержавних пенсійних фондів, зокрема в частині перенесення регулюючого впливу на них до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Відповідно до мети законопроекту такий підхід спрямований на «створення дієвого механізму державного регулювання та нагляду... сприятимуть активізації розвитку ринків небанківських фінансових послуг»².

Окремі зміни стосувалися правового регулювання статусу адміністратора недержавних фінансових послуг. Так, Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» було доповнено ст. 18-1, якою визначено діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів – професійна діяльність учасника фондового ринку – адміністратора недержавного пенсійного фонду, що провадиться ним за винагороду від свого імені та на підставі відповідного договору з недержавним пенсійним фондом; діяльність з

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 44.

² Законопроект № 1069-2 від 06.09.2019. URL: <https://goo.su/2kPR> (дата звернення: 09.10.2020).

адміністрування недержавних пенсійних фондів регулюється спеціальним законодавством¹.

Звертаючись до спеціального законодавства – Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» (далі – Закон 1057) – констатуємо, що значна частина державного регулювання щодо адміністрування недержавного пенсійного фонду перебуває доки в межах правового невизначеності.

Так, суб'єктний склад відносин у цій сфері не обмежуються виключно недержавним пенсійним фондом, його засновниками / учасниками та вкладниками. «Внутрішні» відносини (в межах яких додатково діють рада пенсійного фонду, збори засновників) доповнюються «зовнішніми» (договірними) відносинами з адміністратором пенсійного фонду; особою, що здійснює управління активами; зберігачем пенсійного фонду. Більш того, законодавчі вимоги щодо цього кола договірних суб'єктів є досить «жорсткими», що створює складну систему «членсько-корпоративно-договірних» зв'язків, у якій учасник накопичувальної системи пенсійного страхування / учасник недержавного пенсійного забезпечення / учасник пенсійного фонду може просто «заблукати».

Відповідно до Закону 1057 адміністратором недержавного пенсійного фонду може бути: 1) професійний адміністратор; 2) одноосібний засновник корпоративного пенсійного фонду, який прийняв рішення про самостійне здійснення адміністрування такого фонду; 3) компанія з управління активами. При цьому такий потенційний адміністратор повинен отримати ліцензію на провадження діяльності в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку (ч. 1 ст. 21).

¹ Кочин В. В. Адміністрування недержавного пенсійного фонду: стан та перспективи удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ)*. За ред.: Луць В. В. Київ - Івано-Франківськ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020.

Маючи «намір провадити» названу вище діяльність (абз. 5 ч. 1 ст. 21 Закону 1057), особа виявляє «бажання здійснювати діяльність» (ч. 1 ст. 27 Закону 1057) та повинна відповідати таким вимогами¹ (оскільки на разі порядку ліцензування немає) (абз. 2–3 ч. 1 ст. 27 Закону 1057):

- мати сплачений грошовими коштами *статутний капітал у розмірі не менш як 2,5 мільйона гривень* на день подання документів до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку для отримання цієї ліцензії;

- мати *кадри відповідного кваліфікаційного рівня, належне технічне забезпечення та інформаційні системи* для ведення персоніфікованого обліку учасників фонду, які відповідають вимогам, установленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Відповідно до ч. 4 ст. 27 Закону 1057 особа, яка отримала ліцензію на провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів, *зобов'язана підтримувати розмір власного капіталу на рівні не меншому, ніж 2,5 мільйона гривень.*

Виникає запитання щодо доцільності формування додаткових договірних відносин з ліцензованою юридичною особою (у випадку з професійним адміністратором – АТ або ТОВ, відповідно до ст. 22 Закону 1057), адже згідно ч. 6 ст. 21 адміністратор зобов'язаний:

- вести персоніфікований облік учасників пенсійного фонду відповідно до цього Закону та інших нормативно-правових актів;

- укладати пенсійні контракти від імені пенсійного фонду;

¹ Ліцензія на провадження діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів видається юридичній особі - одноосібному засновнику корпоративного пенсійного фонду, яка прийняла рішення про самостійне здійснення адміністрування цього фонду, за умови, що така юридична особа має технічне забезпечення та інформаційні системи для ведення персоніфікованого обліку учасників фонду та кадри відповідного кваліфікаційного рівня, які відповідають вимогам, установленим Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (ч. 5 ст. 27).

- забезпечувати здійснення пенсійних виплат учасникам фонду у випадках, передбачених законом;
- надавати зберігачу розпорядження щодо перерахування грошових коштів для оплати витрат, що здійснюються за рахунок пенсійних активів відповідно до статті 48 цього Закону;
- *надавати пенсійному фонду агентські та рекламні послуги, пов'язані з його діяльністю;*
- надавати інформацію відповідно до умов договору та цього Закону, а також інших нормативно-правових актів;
- складати відповідно до вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів звітність у сфері недержавного пенсійного забезпечення, вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність пенсійного фонду відповідним органам виконавчої влади та раді пенсійного фонду;
- у письмовій формі інформувати учасників накопичувальної системи пенсійного страхування про умови і порядок отримання довічної пенсії за рахунок коштів, облікованих на їх індивідуальних пенсійних рахунках;
- виконувати інші обов'язки у випадках, передбачених законом.

Таким чином, *лише окреме зобов'язання* неприбуткове нормального функціонуванню будь-якої юридичної особи, зокрема йдеться про діяльність виконавчого органу організації. На підтвердження цієї тези звернемося до Директиви (ЄС) 2016/2341 від 14.12.2016¹, яку відповідно до постанови Уряду від 25.10.2017 № 1106 Україна має імплементувати до 31.12.2023.

Відповідно до загальних вимог управління інституцій професійного пенсійного забезпечення – ІППЗ (ст. 21 Директиви (ЄС) 2016/2341) вимагається:

¹ Directive (EU) 2016/2341 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2016 on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision (IORPs). URL: <https://goo.su/2KqB> (дата звернення: 09.10.2020).

- створення ефективної системи управління, яка забезпечує надійне та розважливе управління їх діяльністю, включаючи *адекватну та прозору організаційну структуру з чітким розподілом та відповідним розподілом відповідальності та ефективною системою забезпечення передачі інформації*;

- система управління повинна бути пропорційною розміру, характеру, масштабу та складності діяльності ІППЗ;

- письмова політика щодо управління ризиками, внутрішнього аудиту та, *за необхідності*, актуарних та *підрядних видів діяльності*. Ця письмова політика підлягає попередньому затвердженню *керівним* або наглядовим органом ІППЗ і переглядається щонайменше кожні три роки та адаптується з огляду на будь-які суттєві зміни у відповідній системі чи галузі;

- ефективна система внутрішнього контролю (адміністративні та бухгалтерські процедури, система внутрішнього контролю та відповідні механізми звітності на всіх рівнях);

- розумні заходи для забезпечення безперервності та регулярності у виконанні своєї діяльності, включаючи розробку планів дій на випадок надзвичайних ситуацій;

- ІППЗ повинна мати *принаймні двох осіб, які ефективно керують* ІППЗ. Держави-члени можуть дозволити лише одній особі ефективно керувати ІППЗ на основі обґрунтованої оцінки, проведеної компетентними органами.

Окремо слід наголосити, що «зовнішні» відносини (аутсорсинг), відповідно до ст. 31 Директиви (ЄС) 2016/2341 не повинні реалізовуватися таким чином, щоб це призвело до: а) погіршення якості системи управління відповідною ІППЗ; б) надмірно збільшує операційний ризик; с) погіршення здатності компетентних органів контролювати дотримання ІППЗ своїх зобов'язань; d) підрив постійного та задовільного обслуговування членів та бенефіціарів.

Таким чином, модель адміністрування недержавного пенсійного фонду іншою юридичною особою відповідно до

acquis ЄС щодо інституцій професійного пенсійного забезпечення є скоріше винятком, а ніж правилом. У наступному існує нагальна потреба як у розробці ліцензійних умов та вимог до учасників відносин з недержавного пенсійного забезпечення, а також виваженого підходу до імплементації європейських стандартів щодо корпоративного управління недержавними пенсійними фондами, фактично оптимізуючи модель членських та договірних відносин. Нині вже включено до порядку денного парламенту відповідний законопроект¹, однак існує великий сумнів у тому чи стане він новим етапом у реформуванні досліджуваних відносин.

У 2000-х роках у ряді європейських країн відбулося реформування правового регулювання пенсійного забезпечення, зокрема у частині приватизації цих відносин. Зважаючи на те, що існує потреба у адмініструванні великого обсягу коштів, початкове їх накопичення здійснювалося державними організаціями та поступово переходило у приватну площину². Так, в *Угорщині* створений обов'язковий приватний пенсійний фонд, що взаємодіє з державною податковою агенцією за допомогою соціальної схеми збереження пенсій. Натомість в *Польщі* роботодавець має договірні відносини з адміністрацією соціального збереження, що взаємодіє з адміністраторами пенсійних фондів та інвестиційних менеджерів. *Elaine Fultz* прогнозує, що до 2050 року у Польщі публічний пенсійний орган (*zaklad ubezpieczen spolecznych*) повністю стане приватним³.

¹ Законопроект 3058 від 11.02.2020. URL: <https://goo.su/2kqf> (дата звернення: 09.10.2020).

² *Viebrok H.* The 2001 Pension Reform Act in Germany and Income in Old Age. *Reforming Pensions in Europe. Evolution of Pension Financing and Sourced of Retirement Income.* За ред.: *Hughes G., Stewart J.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004. С. 34.

³ *Fultz E.* Pension Privatisation in Hungary and Poland: A Comparative Overview. *Reforming Pensions in Europe. Evolution of Pension Financing and Sourced of Retirement Income.* За ред.: *Hughes G., Stewart J.* Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004. С. 59–70.

Іншою формою пенсійного забезпечення є фонди вихідної допомоги працівників у Італії (Trattamento di Fine Rapporto – TFR), що побудовані за принципом «виплати як ти йдеш», запропоновану *Franco Modigliani*¹. Ці фонди контролюються головною асоціацією роботодавців (Confindustria), як результат TFR розглядаються як фінансові інструменти. *Felice Roberto Pizzuti* звертає увагу, що ці організації збільшуються у кількості, зокрема, так звані «відкриті пенсійні фонди», діяльність яких підлягає ліцензуванню².

Такий підхід дозволяє змінює систему накопичення пенсійних коштів шляхом інвестування, диверсифікації, а також відкритості форм накопичення³, що стало ключовим у реформуванні пенсійних систем у *країнах Балтії*⁴.

Отже, непідприємницькі товариства, які реалізують приватно корисні інтереси, по-перше, забезпечують особисті немайнові права учасників та є найпростішою формою організації суспільних відносин, яка потребує складної системи органів управління; по-друге, забезпечують реалізацію майнових прав: розподіл правомочностей щодо спільної сумісної власності або формування капіталу з метою отримання у майбутньому грошових виплат, що вимагає формування додаткових органів управління із компетентних спеціалістів або укладення договірних відносин із професійними учасниками ринку. Така майнова вигода не може розглядатися як ознака розподілу прибутку, зважаючи на ймовірність настання юридичного факту – підстави для виплати.

Названі інтереси у державах – членах ЄС характеризуються досить широко, наприклад, ідеальне /

¹ Нобелівський лауреат з економіки 1985 р.

² *Pizzuti F. R. Labour Cost, Social Security and Employee Severance Funds. Reforming Pensions in Europe. Evolution of Pension Financing and Sourced of Retirement Income.* За ред.: *Hughes G., Stewart J.* Chaltenham. UK, Northampton. MA. USA: Edward Elgar, 2004. С. 73–93.

³ *Pensions in the European Union: Adapting to Economic and Social Change.* За ред.: *Hughes G., Stewart J.* Boston / Dordrecht / London: Kluwer Academic Publishers, 2000. С. 46.

⁴ *Schiff J., Hobdari N., Schimmelpfenning A., ma in.* Occasional Paper. Pension Reform in the Baltics Issues and Prospects. 2000. С. 32.

економічне / взаємне товариство або взагалі без вказівки на напрямок економічної діяльності, що у правовому регулюванні розглядається як загальна норма для заснування асоціації відповідно до статті 11 ЕСНР або конституційних норм відповідного національного правопорядку.

Суспільний інтерес входить до *публічного інтересу*, під яким розуміється відображені у праві, збалансовані певним чином інтереси держави як організації публічної влади, а також інтереси суспільства (спільні інтереси його членів), значної її частини, в т. ч. територіальних громад, соціальних груп, особливо тих з них, які власними силами за допомогою правових засобів не спроможні захистити свої інтереси і тому потребують державної підтримки, за відсутності якої велика ймовірність виникнення кризових явищ у суспільстві, страйків та інших колективних форм протесту та самозахисту¹. Суспільний інтерес, у свою чергу, відділяється від публічного, оскільки не реалізується безпосередньо публічними утвореннями (державою, територіальною громадою, автономією), а здійснюється інститутами третього сектору.

А. Г. Пишна обґрунтовує висновок, що реалізація публічних інтересів у сфері функціонування громадських об'єднань забезпечується шляхом законодавчого встановлення порядку утворення та державної реєстрації (легалізації) громадських об'єднань, забезпечення переваг принципу відсутності майнового інтересу членів (учасників) громадянського об'єднання, встановлення обмежень щодо утворення і діяльності громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави тощо, а також встановлення вимоги про те, що підприємницька

¹ Вінник О. М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. Київ 2004. С. 48.

діяльність громадського об'єднання повинна відповідати меті (цілям) об'єднання та сприяти її досягненню¹.

З цим висновком можливо погодитися частково, адже обмеження щодо створення громадських об'єднань є тотожними щодо створення будь якої юридичної особи. Йдеться про «деформування» норми щодо свободи об'єднання будь якої організації, яка не є безмежною, а названі передумови у конституційно-правовому регулюванні знайшли своє відображення в Україні виключно щодо політичних партій та громадських організацій (ч. 1 ст. 37 Конституції України). Такі обмеження створені для: 1) забезпечення інтересів національної безпеки чи публічного порядку; 2) запобігання безпорядків чи злочинів; 3) охорони здоров'я чи моралі; 4) захисту прав та свобод інших осіб².

Щодо підприємницької діяльності громадських об'єднань, то відповідну позицію висловила Т. П. Руцинська, яка обґрунтувала поняття громадського підприємництва з метою досягнення економічних і соціальних результатів у тих чи інших сферах суспільного життя та одержання прибутку, який спрямовується на забезпечення здійснення громадським об'єднанням своєї основної діяльності та задоволення суспільних потреб – потреб громадянського суспільства³.

Окремо слід зауважити, що відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність»⁴ передбачені напрями добровільної, соціально спрямованої, неприбуткової діяльності, що здійснюється

¹ *Пишина А. Г.* Цивільно-правові аспекти діяльності громадських об'єднань в умовах формування громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. С. 5.

² *Айрши А.* Схема аналізу правомірності наложення обмежень на свободу об'єднання. *Хрестоматія по некомерческому праву*. Алматы: ТОО «Издательство ЛЕМ», 2007. С. 391.

³ *Руцинська Т. П.* Господарсько-правовий статус громадських організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.04. Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2017. С. 3.

⁴ Про волонтерську діяльність: закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#n36> (дата звернення: 17.08.2019).

волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (ч. 3 ст. 1), які слід розуміти як суспільно корисні, зважаючи на окрему державну політику (ст. 3) у наступних сферах:

- надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;

- здійснення догляду за хворими, особами з інвалідністю, самотніми, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;

- надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру, дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам кримінальних правопорушень, біженцям, внутрішньо переміщеним особам;

- надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;

- проведення заходів, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, місць поховання;

- сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;

- надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;

- надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого

періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях;

– сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи;

– надання волонтерської допомоги за іншими напрямками, не забороненими законодавством.

В межах соціологічних та політологічних досліджень до інститутів третього сектору, головним чином, відносять громадські об'єднання (у широкому їх значенні) або неурядові організації. Термін «громадське об'єднання», на наш погляд, утворений внаслідок використання поняття «громада» як група людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично змінними способами виробництва матеріальних і духовних благ¹, а не поняття «громадянин» як особа, що перебуває у правовому зв'язку з державою. Окремо слід звернути увагу на розуміння поняття «громадське об'єднання» у широкому та вузькому значеннях.

Правове регулювання статусу інших об'єднань здійснено наступними нормативно-правовими актами: 1) політичні партії – Закон України «Про політичні партії в Україні»; 2) релігійні організації – Закон УРСР «Про свободу совісті та релігійні організації»; 3) непідприємницькі товариства, що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування – правове регулювання нині обмежується вказівкою на статті 167–169 ЦК України (правові форми участі держави, Автономної Республіки Крим, та територіальних громад у цивільних відносинах). Також, не виключається можливість

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови. За ред.: Бусел В. Т. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», С. 262.

застосування окремих нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері освіти, охорони здоров'я тощо); саморегульвні організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування – закони України «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про кредитні спілки», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», «Про оцінку земель», «Про цінні папери та фондовий ринок» та інші.

Громадське об'єднання розглядається у широкому (науковому) та вузькому (нормативно-правовому) значеннях. У першому випадку йдеться про всі, які підвиди юридичних осіб, що охоплюються цією організаційно-правовою формою (громадське об'єднання, політична партія, благодійна організація, релігійна організація)¹; у другому – правовому регулювання, що поділяється на загальне та спеціальне. Так, у законодавчому закріпленні в Україні прослідковується відмова від цього підходу із прийняттям Закону України «Про громадські об'єднання», внаслідок чого Ю. І. Парута пропонує розширити сферу дії цього Закону щодо юридичних осіб².

До громадських об'єднань, що реалізують суспільно корисні інтереси, є так звані «парасолькові організації», що представляють «однорідні» невідприємницькі організації. Так, профспілки формують профспілковий рух, які в межах трудового законодавства є суб'єктами колективних трудових спорів (конфліктів) (абз. 4 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про порядок

¹ *Кучеренко І. М.* Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 240; *Ващук О. М.* Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 3.

² *Парута Ю. І.* Громадські об'єднання як учасники цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 3–4.

вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)»¹). Така особлива роль профспілок в Угорщині визначається рішенням Конституційного Суду № 24/1990, що серед інших суспільних організацій піддаються «позитивній дискримінації»².

На міжнародному рівні формуються міжнародні трудові стандарти МОП (International labour standarts) – фактично міжнародною «парасолькою», які на думку *Breen Creighton*, починаючи з Декларації МОП 1998 р. стають більш вибірковими у прийнятті нових норм³. Так, *Frances Raday* наголошує, що у європейських країнах ці процеси стоять на шляху приватизації та збалансування, особливо у так званих «державних благополуччя» (держави північної Європи, а також ФРН), де інтереси працівників узгоджуються виключно на рівні колективних переговорів⁴. Такий підхід надає у ФРН профспілкам можливість представництва на рівні рад працівників, що обираються; на рівні наглядових рад у великих компаніях; участь профспілок у колективних угодах⁵.

Окремо звертаємо увагу на зміни, внесені Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», що засуджує комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський)

¹ Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² *Kollonay-Lehoczky C.* Trade Union: Right at the Workplace in Hungary. *Bulletin of Comparative Labour Relations*. 2012. № 79. С. 76.

³ *Creighton B.* The Future of Labour Law: Is There a Role for International Labour Standarts? *The Future of Labour Law. Liber Amicorum Bob Hoppte QC*. За ред.: *Barnard C., Morris G. S.* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publisher, 2004. С. 273.

⁴ *Raday F.* The Decline of Union Power – Structural Inevitability or Policy Choice? *Labour Law in an Era of Globalization. Transformative practices and possibilities*. За ред.: *Conaghan J., Fischl L. M., Klare K.* Oxford University Press, 2005. С. 364–369.

⁵ *Däuber W.* Trade Union Rights at the Workplace in Germany. *Bulletin of Comparative Labour Relations*. 2012. № 79. С. 61.

тоталітарні режими в Україні, визначає правові основи заборони пропаганди їх символіки та встановлює порядок ліквідації символів комуністичного тоталітарного режиму.

У законодавстві можна виділити суспільнокорисні товариства, які спрямовують свою діяльність на об'єкти чи суспільні відносини, що охороняються законом, та визначаються як «громадські формування»: громадські природоохоронні формування (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»); громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону (Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»). Відповідно до роз'яснення Міністерства юстиції України від 24.01.2011 «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства»¹ законодавством України досить повно визначена лише адміністративна правосуб'єктність громадських організацій, що дає широкі можливості залучення громадських організацій до державного управління.

Термін «неурядові організації» в українському законодавстві фактично не використовується. У літературі стверджується, що термін «неурядова організація» в європейському розумінні ототожнюється з дефініцією «громадські організації» із чинного законодавства України, а також характерні риси неурядових організацій надають підстав стверджувати, що на сучасному етапі цей термін є значно ширшим, ніж передбачений національним законодавством².

Слід також звернути увагу на можливість співробітництва громадських об'єднань з урядовими організаціями. Стратегічні документи по співробітництву, відображають певний етап розвитку у відносинах між

¹ Роз'яснення Мініюсту України «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» від 24.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² Мішина Н. Громадські організації і неурядові організації. *Юридичний вісник*. 2010. № 4. С. 35.

урядом та організаціями громадянського суспільства. Вони висловлюють положення про роль громадянського суспільства державних органів (уряду, парламенту, ЄС тощо) і створюють основу для майбутньої конструктивної взаємодії з організаціями третього сектора. Вони мають два основні завдання: 1) заохочення участі громадськості у політичному житті; 2) створення механізмів для співпраці, яка полегшить тягар державних послуг. Визнання вкладу некомерційного сектора в розвиток суспільства супроводжується загальним намірам і більш конкретними кроками, які повинні бути зроблені урядом і громадськими організаціями для того, щоб перетворити принципи співробітництва в практичні механізми партнерства. Документи звичайно є результатом спільних зусиль і переговорів між двома сторонами. Вони можуть варіюватися від двосторонніх документів типу «угоди» (Великобританія), де-факто угоди прийняті в якості офіційної програми уряду (Хорватія) або парламентом (Естонія), до односторонніх заяв, що виражають зобов'язання тільки однієї сторони (Угорщина)¹.

У цьому аспекті слід звернутися до Європейської конвенції про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій², яка розширила б умови для міжнародного співтовариства, особливо в науковій, культурній, благодійній, меценатській, охоронній та освітній галузях. На разі вона не ратифікована Україною, а її переклад здійснений лише російською мовою на сайті парламенту України³.

Законом України «Про об'єднання громадян»

¹ Bullain N., Toftisova R. A Comparative Analysis of European Policies and Practices of NGO-Government Cooperation. *The International Journal of Not-for-Profit Law*. 2005. Вип. 7. № 4. С. 35–39.

² European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations. 24.04.1986. URL: <https://rm.coe.int/168007a67c> (дата звернення: 17.08.2019).

³ Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text (дата звернення: 17.08.2019).

передбачалося надання відповідній організації регіонального статусу. Так, ст. 9 зазначалося, що до всеукраїнських об'єднань громадян належать об'єднання, діяльність яких поширюється на територію всієї України і які мають місцеві осередки у більшості її областей; до місцевих об'єднань – які поширюються на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці або регіону. Міжнародна – якщо її діяльність поширюється на територію України і хоча б однієї іншої держави. Тим самим, громадські організації функціонують та уповноважують захищати право «ззовні»¹. Надання того чи іншого статусу є зв'язком з публічними утворенням відповідного рівня.

Відповідно до статті 24 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» для державної реєстрації підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання подається заява про державну реєстрацію підтвердження всеукраїнського статусу. Для відмови від всеукраїнського статусу подається заява про державну реєстрацію відмови від всеукраїнського статусу.

Закон України «Про громадські об'єднання» передбачає всеукраїнський статус громадського об'єднання та детально визначає порядок його отримання. Однак, жодного правового наслідку у разі його отримання відповідно до коментованого Закону не настає. Тому, слід звертати увагу на інші публічно-правові статуси, визначені спеціальним законодавством.

Закріплюючи норми Загальної декларації прав людини (зокрема, ст. 20 – право на свободу асоціацій) до держави висувається завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню задекларованих прав і свобод і забезпеченню, шляхом

¹ Мельничук О. Ф. Роль громадських організацій у здійсненні захисту права людини на освіту. *Адвокат*. 2011. № 9. С. 15.

національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Перш за все, йдеться про реалізацію принципу самоврядуності, шляхом додаткового акцентування на забороні незаконного втручання органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб у діяльність громадських об'єднань. Однак, ця засада передбачає зустрічний принцип – заборона втручання громадських об'єднань у діяльність публічних органів, їх посадових та службових осіб, крім випадків, передбачених законом.

Крім того, Законом декларується принцип партнерських відносин між громадськими об'єднаннями та публічними утвореннями шляхом: залучення їх до процесу формування і реалізації державної політики, вирішення питань місцевого значення (консультації, розроблення відповідних проєктів нормативно-правових актів, утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів)¹.

Цивільно-правовий аналіз інших суспільно корисних непідприємницьких товариств, що не мають владних повноважень, свідчить, що різниця полягає лише у специфіці їх участі у відповідних відносинах: виборчих (для партій), щодо благодійної діяльності (для благодійних організацій), щодо реалізації права на свободу совісті (для релігійних організацій). Внаслідок цього окреслимо загальне уявлення про ці непідприємницькі товариства.

Політичною партією (ст. 2 Закону України «Про політичні партії в Україні») є зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і

¹ Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Останні наукові дослідження свідчать про сприйняття політичної партії виключно як юридичної особи приватного права¹, при цьому акцентується увага на необхідності правового врегулювання питань так званої «партійної демократії», тобто внутрішньо-організаційних відносин².

Благодійна організація – юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», як основну мету її діяльності (п. 3 ч. 1 ст. 1).

Вважаємо, що правове регулювання благодійних організацій досконаліше та здійснюється Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», метою якого є правове регулювання відносин у суспільстві, спрямоване на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму і милосердя, забезпечує сприятливі умови для утворення і діяльності благодійних організацій.

Проте, чинні положення щодо видів благодійних організацій не співвідносяться з нормами ст. 83 ЦК України щодо організаційно-правових форм юридичних осіб. Зокрема, Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» передбачає можливість створення благодійних товариств, благодійних установ та благодійних фондів (ст. 13). При цьому нормативно-правовим актом не визначено їх як організаційно-

¹ Мандрика Л. М. Право власності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків 2005.; Капталан І. М. Політичні партії як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015.

² Капталан І. М. Політичні партії як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 18.

правові форми, а лише наголошується на порядок формування актів організації та управління. Таким чином, законодавець намагається реалізувати науковий висновок В. О. Чепурнова, що існують дві основні організаційно-правові форми благодійних організацій – товариства та установи¹.

Вважаємо, що виділення «благодійного фонду» здійснене лише з метою підкреслення особливості його діяльності – систематичне виділення коштів, а не виключно організація, яка не має членства, як стверджує О. Ю. Літвіна². Однак, яким чином ці положення будуть реалізовуватися на практиці, поки не відомо, оскільки вбачається, що засновники не наважатимуться створювати благодійні товариства, правове регулювання яких досить обмежене згаданим вище Законом.

Релігійна організація, яка відповідно до ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» утворюється з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діє відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирає, призначає і замінює персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

В. Ф. Піддубна визначає релігійні організації як функціональні види непідприємницьких юридичних осіб³, а саме: суспільнокорисних непідприємницьких товариств. На доповнення слід зауважити, що належність окремої релігійної організації до ієрархічної чи інституційної структури, хоч і суперечить свободі об'єднання, але, як стверджує В. Д. Фучеджі, не

¹ Чепурнов В. О. Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 4.

² Літвіна О. Ю. Правове положення благодійних організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2003. С. 3.

³ Піддубна В. Ф. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 10.

суперечить свободі совісті, а лише забезпечує збалансованість публічних та приватних інтересів з метою уникнення появи «нових месій»¹.

Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» передбачено, що релігійні організації мають право на проведення релігійних обрядів і церемоній (ст. 21), придбання, володіння і використання літератури і предметів релігійного призначення (ст. 22), добродійну і культурно-освітню діяльність (ст. 23), міжнародні зв'язки та контакти релігійних організацій і віруючих.

Rex Ahdar та *Ian Leigh* виокремлюють наступні мотиви ключових позицій принципи щодо регулювання діяльності релігійних організацій у ліберальній державі: 1) принцип свободи (вірування є особистим вибором особи); 2) христологічний наказ (питання людської природи бога); 3) заборона переслідування; 4) принцип помилковості (неоспорення божественної суверенності); 5) есхатологічна чи провіденціальна впевненість (погляди щодо кінця світу); 6) екуменічний або об'єднуючий принцип; 7) принцип необмеженої совісті; 8) принцип подвійного авторитету².

Таким чином, сутнісне розуміння релігійної спільноти, поруч з самоідентифікацією віруючих та сприйняття ними моралі та права. Саме тому йдеться про правові засади свободи вірування (у тому числі щодо членства), а також публічні обмеження щодо діяльності цих організацій. Саме тому приватноправове регулювання зводиться до визнання цих організацій як юридичних осіб із відповідними юридичними наслідками.

В європейських державах гостро стоїть проблема легалізації ісламських організацій, які мають стабільну систему внутрішньо-організаційних зв'язків (у тому числі не пов'язаних з правовими відносинами). Саме тому в окремих

¹ *Фучеджі В. Д.* Релігійні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. С. 5.

² *Ahdar R., Leigh I.* Religious Freedom in the Liberal State. Oxford University Press, 2005. С. 36–37.

державках місцеві осередки ісламських організацій не мають статусу юридичних осіб на відміну від християнських громад, наприклад у *Бельгії*¹. Законодавство *ФРН* передбачає статус для ісламських організацій як *корпорація відповідно до публічного права*, наслідком чого є отримання великої кількості привілеїв, зокрема щодо звільнення від сплати податків (тобто у розумінні ст. 140 Податкового кодексу та § 21 BGB) як «парасолькова організація»), а також вимоги щодо періоду їх діяльності². В *Італії* ісламські громади хоч і є асоціацією фактично, такою не визнається, отримуючи статут *визнана релігійною юридична особа* (*ente morale di culto*), відповідно до декрету Президента Республіки 1974 р.³.

Релігійні організації, зважаючи на внутрішні відносини, а також вплив на формування права, відіграють значну роль як на правопорядок, так і законодавче регулювання, що в цілому охоплюється науковцями розумінням канонічного права⁴. Відповідно до напряму цього дослідження, доречним є окреслення лише норм, які мають юридичне значення, тобто впливають на права та обов'язки учасників відносин в непідприємницьких товариствах та установах.

Іншою стороною діяльності непідприємницьких товариств є юридична можливість їх впливу на учасників (а часом і на невизначене коло осіб), зважаючи на наявні владні повноваження, що окреслюються межами саморегулювних організацій. Так, в окремих випадках можливість реалізації прав

¹ *Foblets M.-C., Overbeeke A. Islam in Belgium. The Search for a Legal Status of a New Religious Minority. Islam and the European Union.* За ред.: *Potz R., Peeters W. W. Lenven - Paris - Dudley, MA 2004.* С. 9.

² *Muchel S. Islam in Germany. Islam and the European Union.* За ред.: *Potz R., Peeters W. W. Lenven - Paris - Dudley, MA 2004.* С. 45–49.

³ *Peccoz R. A. B. Islam in the European Union: Italy. Islam and the European Union.* За ред.: *Potz R., Peeters W. W. Lenven - Paris - Dudley, MA 2004.* С. 183–184.

⁴ *Дмитриев А. И. Международное каноническое право: возникновение, развитие и основы теории: монография.* Одесса: Фенікс, 2015. С. 17.

у межах підприємницької діяльності пов'язана з участю (членством) в СРО. Таким чином, суб'єкти підприємництва перебувають у складних фактичних відносинах, зокрема з державою, щодо державного регулювання їх діяльності, а також з СРО щодо набуття прав та виконання обов'язків, пов'язаних з цим членством. Отже, в механізмі загального правового регулювання передбачено механізм здійснення та захисту прав та інтересів суб'єктів підприємництва як учасників СРО.

Так, О. М. Гончаренко з позиції науки господарського права сформулювала поняття саморегулювання господарської діяльності в Україні як самостійної організації (упорядкування) суб'єктами господарювання суспільного виробництва, виготовлення та реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, за допомогою відповідних форм та засобів (розроблених та встановлених правил) з метою задоволення економічних та соціальних потреб¹.

Саме таке розуміння спричиняє дуалізм СРО: як юридична особа приватного права, та як юридична особа публічного права щодо делегування ним публічно-владних повноважень, на що наголошує Н. Ю. Філатова². Вважаємо, що ця проблема має вирішуватися однозначно. Так, відповідно до їх правової природи СРО є юридичними особами приватного права, однак у відносинах з реалізації владних повноважень вони є публічними органами (public authority, legal entity under public law). Вочевидь, такий підхід не є до кінця збалансованим, а тому потребує детальнішого аналізу.

Участь суб'єкта підприємництва в СРО передбачає особливості відносин, які виникають між членом

¹ Гончаренко О. М. Теоретико-правові засади саморегулювання господарської діяльності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.04. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2020. С. 5.

² Філатова Н. Ю. Саморегулятивні організації як суб'єкти цивільного права: монографія. Харків: Право, 2016. С. 205.

(учасником) та СРО. Сучасна позиція щодо змісту (сенсу) правовідносин відповідає поглядам, запропонованим ще Ф. К. фон Савіньї, який виділяв, по-перше, *матерію*, тобто відносини самі по собі та, по-друге, *юридичне вираження* цієї матерії – чистий факт (матеріальний аспект) та формальний аспект (віднесення його до юридичної форми)¹.

Відносини між членами та СРО визначаються, на нашу думку, сутністю СРО як юридичної особи. Так, категорія «юридична особа», насамперед, притаманна приватному праву, оскільки реалізує особисті (приватні) інтереси засновників (учасників). В. І. Борисова зазначає, що юридична особа як учасник цивільних відносин «живе» за певними законами, постійно удосконалюючись зі зміною соціально-економічних формацій².

У період середньовіччя спільна прибуткова діяльність здійснюється торговими гільдіями, морськими, гірськими товариствами, тобто різного роду корпораціями з метою зменшення ризиків, а також можливістю застосування солідарної відповідальності. Дослідники корпоративного права стверджують, що характерною рисою вже ХХ ст. є тенденція до монополізації корпорацій та утворення економічних груп. Більш того, сьогодні вже йдеться про існування наднаціональних юридичних осіб – корпорацій (наприклад, європейські товариства, а також транснаціональні компанії)³.

Ринкова економіка зумовлює функціонування економічної системи на принципах вільного підприємництва, де роль основного регулятора економічних відносин відіграє ринок. Нині на підставі Указу Президента України від

¹ Савіньї Ф. К. фон Система современного римского права. За ред.: Кутателадзе О., Зубарь В. Москва: Статут, 2012. С. 457.

² Борисова В. І. Інститут юридичної особи у праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 31.

³ Спасибо-Фатеева І. В., Кібенко О. Р., Борисова В. І. Корпоративне управління: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2007. С. 11–14.

12.01.2015 № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»¹ здійснюються чергові кроки з дерегуляції та розвитку підприємництва, відповідно до яких передбачається створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці. Все це має на меті сформувати ринок, який буде передумовою функціонування ринкової економічної системи.

Для забезпечення цього процесу виникає потреба у належному правовому впливі на економічні відносини шляхом їх закріплення, стимулювання та охорони. Це дозволяє закріпити відносини відповідно до поточних та перспективних умов розвитку економіки, сприяти їх розвитку шляхом забезпечення економічної свободи, розвитку власності, захисту бізнесу від надмірного державного впливу, а також охороняти економічні відносини через систему заборон, обмежень та юридичної відповідальності².

Участь суб'єктів підприємницької діяльності в СРО передбачається двома шляхами: а) через заснування СРО як юридичної особи; б) вступ до СРО. У будь-якому випадку відносини участі (членства) в СРО передбачають формальне (юридичне) визнання правосуб'єктності СРО, головним чином, шляхом визнання та дотримання статуту СРО. Тому розглянемо юридичне значення статуту СРО як корпоративного акта.

Слід погодитися, що проблематика СРО виникає, коли йдеться про делегування державних повноважень у сфері господарської діяльності. Однак цивільно-правовий статус при цьому окреслюється досить в загальних рисах

¹ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 № 5/215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 276–277.

із використанням конструкції «неприбуткове об'єднання» (що підкреслює лише їх мету) або ж «в організаційно-правовій формі, передбаченій законом», за умови, що відповідного закону немає.

Через використання щодо СРО таких двох ознак, як непідприємницька діяльність та наявність делегованих владних повноважень, виникає потреба з'ясування виду цих юридичних осіб. Так, В. Є. Чиркін серед некомерційних громадських організацій як юридичних осіб публічного права виділяє саморегулівні (самоврядні) установи¹. Інші дослідники визначають їх як «квазіпублічні» (Н. В. Козлова), «квазідержавні» (Г. В. Басова) тощо². Поділяючи міркування щодо недосконалості поділу юридичних осіб залежно від порядку їх створення на юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права (ч. 2 ст. 81 ЦК України), зазначимо, що СРО мають приватноправову природу і є юридичними особами приватного права.

Загалом поділяємо думку, що саморегулівна організація є непідприємницьким товариством, що має делеговані владні повноваження у визначеній сфері професійної чи підприємницької діяльності. Необхідно детально охарактеризувати мету такої юридичної особи – регулювання економічної діяльності (фактично – відповідного ринку), учасниками якого є члени СРО. Таким чином, діяльність СРО формується внаслідок об'єднання інтересів їх учасників, які добровільно вступили до цієї організації, визнають її повноваження та правила (норми).

Вперше СРО (self-regulatory organizations) з'явилися у США з прийняттям Закону про фондові біржі (1934 р.). Нині у якості СРО у США визнаються: національні

¹ Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права. Москва: Норма, 2014. С. 304.

² Спасибо-Фатеева І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2013. С. 379–381.

фондові біржі, зареєстровані асоціації ринку цінних паперів, зареєстровані клірингові центри та Правління з регулювання ринку муніципальних цінних паперів. Однак слід нагадати, що термін СРО до інших правових систем було запозичено і організацію слід розуміти як таку, що спрямовує свою діяльність на інших учасників ринку, а не саморегулюється сама¹.

У юридичній літературі наводять також такі ознаки СРО: а) заснування на підставі добровільного об'єднання учасників певного виду підприємницької та/або професійної діяльності; б) виконання СРО специфічних функцій (наприклад, контрольні, квазісудові, компенсаційні); в) особливість системи органів СРО².

У цілому погоджуючись з такими ознаками, зазначимо, що перша ознака характерна для всіх непідприємницьких товариств. Хоча при цьому слід зробити застереження, що таке об'єднання здійснюється в межах існування певного ринку, тобто в межах відносин щодо впорядкування виробництва товарів чи послуг з метою надання їх споживачам належним чином. За таких умов, окрім безпосередньо СРО виділяють в окрему групу так звані організації на фінансових товарних ринках³, а саме: біржі, товарні біржі, фондові біржі, аграрні біржі, валютні біржі, торгово-промислові палати тощо.

СРО є юридичною особою приватного права, оскільки створюється відповідно до волі її учасників (засновників) на підставі установчих документів. Держава як регулятор

¹ Юридические лица в гражданском праве: юридические лица в российском гражданском праве (некоммерческие и коммерческие организации). За ред.: Литвинкин В. Н., Гутников О. В. Москва: Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации, 2013. С. 743, 746.

² Спасибо-Фатеева І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2013. С. 391–393.

³ Спасибо-Фатеева І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін. Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. Ibid. С. 396.

економічних відносин не може створювати СРО, оскільки нівелюється принцип самостійності, ініціативності саморегулювання, а також існує можливість здійснення впливу на таку юридичну особу.

СРО є непідприємницьким товариством, оскільки така юридична особа не має на меті одержання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками. Така особливість надає юридичній особі лише можливість організувати ринок, а не бути його активним учасником, що має на меті здійснення підприємницької діяльності. Не маючи матеріальної зацікавленості, СРО може належним чином організувати ринок, бути його надбудовою та викликати довіру її членів.

У зв'язку з цим суспільно корисні товариства мають наступні публічно-правові особливості: 1) спеціальна процедура надання статусу суспільно корисної організації податковими чи іншими спеціалізованими органами без подвійної реєстрації юридичної особи; 2) необхідність сертифікації чи реєстрації окремих видів суспільно корисної діяльності; 3) надання податкових пільг; 4) особлива процедура звітності¹.

С. Ю. Теліцин висловив думку, що правовий статус є сукупністю правових засобів, які закріплюють моделі можливої та належної поведінки, які допускаються діючим законодавством. Тим самим статус визначається як правові засоби, правоздатність – моделі правовідносин, секундарні права – моделі секундарних прав².

Однак така позиція щодо правового статусу є не зовсім виправданою. О. Ф. Скакун розглядає правовий статус особи як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, законних інтересів і обов'язків,

¹ Мур Д. *Общественно полезные организации: обзор. Избранные положения из мировой практики о порядке предоставления организациям статуса благотворительных, общественной пользы и освобожденных от налогообложения.* Киев: ИКЦ «Леста», 2007. С. 17–30.

² Теліцин С. Ю. *Гражданско-правовой статус предпринимателя.* Москва: Юрилитинформ, 2013. С. 16.

відповідно до яких особа як суб'єкт права (тобто суб'єкт, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві¹. Таким чином, правосуб'єктність особи є передстатусним елементом особи, натомість статусними елементами є суб'єктивні права, інтереси, обов'язки.

Прикладом цього є постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визнання Фондом державного майна статусу саморегульованої організації оцінювачів» від 13.12.2001 № 1668², якою встановлена процедура визнання Фондом державного майна статусу саморегульованої організації оцінювачів. Зокрема, всеукраїнська громадська організація фізичних осіб, які визнані оцінювачами, що претендує на визнання її статусу як саморегульованої організації оцінювачів, може набути такий статус у разі, коли:

- вона утворена і діє на засадах самоврядування, а її діяльність не передбачає отримання прибутку;

- статутними документами передбачено фіксоване індивідуальне членство;

- кількісний склад цієї організації налічує не менш як 250 оцінювачів;

- 90 відсотків загальної кількості її членів провадять професійну оціночну діяльність у будь-якій формі;

- встановлено відповідно до статутних документів процедуру внутрішньої сертифікації її членів.

Більш того, всеукраїнська громадська організація, що претендує на визнання її статусу як саморегульованої організації оцінювачів, подає до Фонду державного майна передбачені цією Постановою документи. Таким чином, держава в особі уповноважених органів надає

¹ Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 571.

² Про затвердження Порядку визнання Фондом державного майна статусу саморегульованої організації оцінювачів: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 № 1668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1668-2001-p#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

юридичній особі у відповідній організаційно-правовій формі належного статусу регулятора – статусу СРО.

Необхідно також звернути увагу, що творчі спілки, торгово-промислові палати, біржі та інші юридичні особи фактично є СРО та не потребують окремого визнання їх статусу як регулятора. Так, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» фондова біржа утворюється та діє в організаційно-правовій формі акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю та провадить свою діяльність відповідно до ЦК України, законів, що регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб з особливостями, визначеними цим Законом. При цьому прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками), що створює колізію між організаційно-правовою формою (підприємницьке товариство) та розподілом прибутку (як у непідприємницького товариства).

Аналіз статутів СРО фондового ринку наводить на думку, що це асоціації, окреслені у межах приватно корисних товариств. Відмінністю є лише створення в системі юридичної особи таких органів, як дисциплінарний комітет (ст. 8 Статуту Української асоціації інвестиційного бізнесу¹) або ж комітет фінансового контролю (ст. 8 Статуту Асоціації «Українські фондові торговці»²) для реалізації владних повноважень, тому за цією ознакою їх необхідно відносити до суспільно корисних непідприємницьких товариств.

Таким чином, вважаємо, що СРО слід поділяти відповідно до критерію їх іменування у законодавстві: 1) поіменовані – ті, які визначені законодавством як СРО, що в свою чергу: а) створюються для саморегулювання відносин; б) набувають статусу СРО; 2) непоіменовані – ті, які не визначені як СРО, але виконують функції з саморегулювання відносин. З огляду на такий поділ, звернемо увагу на непоіменовані СРО.

¹ СТАТУТ УАІБ (нова редакція). URL: <https://www.uaib.com.ua/about-uaib/internal-docs/statut/statut-uaib-nova-redakciya> (дата звернення: 11.03.2020).

² Статут Асоціації «Українські фондові торговці». URL: <http://www.aust.com.ua/NormDoc.aspx> (дата звернення: 17.08.2019).

Окрім визначених законодавцем товариств до СРО слід віднести *творчі спілки* як суб'єкти творчої діяльності, про які згадувалося при аналізі порядку надання публічно-правового статусу непідприємницькому товариству. Хоча прямої вказівки на цей статус немає, однак відповідно до принципів й основних напрямів їх діяльності та ст. 3 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» про це варто стверджувати.

Так, основними напрямками діяльності творчої спілки, що впливає на саморегулювання, є розвиток національної культури та мистецтва, розроблення і втілення в життя культурно-мистецьких заходів, організація творчих конкурсів, виставок, авторських вечорів, прем'єр, фестивалів тощо; тобто діяльність такої організації спрямовується на невизначене коло осіб, і які охоплюються категорією «творчий працівник».

Необхідно додати ще й такі саморегулівні організації, як торгово-промислові палати та біржі, діяльність яких здійснюється на підставі дозвільної природи створення та владних функцій.

Так, *торгово-промислова палата* визначається як недержавна неприбуткова самоврядна організація, яка об'єднує юридичних осіб, які створені і діють відповідно до законодавства України, та громадян України, зареєстрованих як підприємці, та їх об'єднання¹, а *товарна біржа* – організація, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і мають на меті надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій².

¹ Про торгово-промислові палати в Україні: закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 № 1956-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10.

Наукові пропозиції, які були висловлені ще на початку набуття Україною незалежності, знайшли своє відображення лише на законодавчому рівні¹, натомість практика залишилася незмінною – біржі в Україні утворюються у формі господарських товариств, що підтверджується їх статутами².

Слід підкреслити, що біржа є організаційно оформленим, постійно діючим ринком. Саме тому обґрунтованою є позиція І. В. Плахіної щодо неможливості існування таких видів організаційно-правових форм юридичних осіб, як товарна та аграрна біржа³, до якої необхідно додати, що названий поділ характеризує лише специфіку самого ринку, а не юридичної особи.

На законодавчому рівні *фондова біржа* (так само як і товарна) визначена організаційно-правовою формою товариства (крім повного, командитного товариства і товариства з додатковою відповідальністю) або дочірнього підприємства об'єднання торговців цінними паперами, що здійснює свою діяльність відповідно до ЦК України, законів, які регулюють питання утворення, діяльності та припинення юридичних осіб, з особливостями, визначеними цим Законом (абз. 1 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок»). Однак господарське товариство не може створюватися у контексті абз. 2 цієї ж норми, оскільки «прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками)».

Вважаємо, що у визначенні організаційно-правової форми біржі як ринку та юридичної особи має бути закладений принцип побудови непідприємницького товариства зі створенням визначеного законодавством

¹ Дудорова К. Б. Цивільно-правове регулювання діяльності товарних бірж в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 1995. С. 6, 11.

² Статут АТ «Українська Біржа». URL: <http://fs.uх.ua/files/7/949> (дата звернення: 17.08.2019).

³ Плахіна І. В. Цивільно-правовий статус бірж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2009. С. 3.

статутного фонду. Це дозволить уникнути непорозуміння та намагання пристосувати господарське товариство до виключної невідприємницької діяльності.

Вплив цих так званих «професійних органів самоврядування»¹ може бути або ж виключно корпоративний (етичні кодекси, внутрішні правила тощо), або ж на основі законодавчого забезпечення (відповідний нормативно-правовий акт).

Тому до саморегульованих організацій доцільно віднести як перспективний напрям розвитку невідприємницьких товариств *організація адвокатського самоврядування, кваліфікаційну комісію нотаріату*, хоча остання відповідно до Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату², не є юридичною особою.

Новий Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» докорінно змінив засади адвокатського самоврядування, які ґрунтуються на принципах виборності, гласності, обов'язковості для виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката (ст. 43), а отже, відповідають принципам саморегулювання.

Система адвокатури сформована за участю Національної асоціації адвокатів України – юридичної особи, недержавної некомерційної професійної організації, що об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування (ст. 44).

Так, у законодавстві можна виділити наступні суспільно корисні товариства, які охоплюються цією ознакою, та визначаються як «*громадські формування*»: громадські

¹ Коліушко І. Б., Український Д. Я. Вільні професії: поняття та специфіка. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2004. № 20. С. 25.

² Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 923. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-p#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

природоохоронні формування (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹); громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону (Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»²).

Так, відповідно до Закону України Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» «громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому цим Законом порядку *громадські об'єднання* для участі в охороні громадського порядку і державного кордону, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам, Державній прикордонній службі України та органам виконавчої влади, а також посадовим особам у запобіганні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, захисті життя та здоров'я громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха та інших надзвичайних обставин» (ч. 1 ст. 1).

Такий же цивільно-правовий статус передбачений і для громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища, які відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» мають права, які загалом відповідають правосуб'єктності громадських об'єднань, зважаючи лише на певну спрямованість (наприклад, утворювати *громадські фонди охорони природи*; за погодженням з місцевими радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських організацій виконувати роботи по охороні та відтворенню природних ресурсів, збереженню та поліпшенню стану навколишнього природного середовища; брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. Вип. 40. № 40.

державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів).

Слободенюк І. В. виділяє наступні функції громадських формувань з охорони правопорядку: а) правозахисну; б) соціально-виховну (забезпечення розвитку соціальної активності громадян, формування активної громадської позиції); в) соціально-правову (підвищення рівня правосвідомості, поширення принципів правових відносин у суспільстві, формування правової ідеології); г) соціально-культурологічну (підвищення рівня усвідомлення норм культури, моралі та етики); д) гуманітарну (допомога населенню у разі стихійного лиха та кризових ситуацій); е) посередницьку (виконання функції проміжної ланки між державою і громадянським суспільством)¹.

Таким чином, правове регулювання моделі не підприємницьких товариств, які мають на меті реалізацію суспільних прав та інтересів, ґрунтується на загальному регулюванні організаційно-правової форми реалізації свободи асоціації. Саме тому громадські об'єднання та професійні спілки залежно від спрямованості їх діяльності та відносин з публічною владою можуть бути як приватно корисними, так і публічно корисними. Спеціальне законодавче регулювання може вимагати окремого закріплення правового статусу політичних партій, благодійних та релігійних організацій, відповідно до особливостей правового порядку держави. Непідприємницькі товариства, які мають владні повноваження є СРО з метою дерегулювання економічних (переважно підприємницьких) відносин та формування відповідного ринку.

¹ Слободенюк І. В. Організаційно-правові засади діяльності громадських формувань з охорони правопорядку: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 6.

3. Установи

Поняття установи є результатом законодавчого процесу, динаміка якого характеризуються наступними підходами:

1) мета створення має бути визначена або передбачення одержання вигоди третіми особами (дестинаторами) – редакція Проекту ЦК України від 25.08.1996;

2) об'єднання майна у відокремлену організацію, без членів, для досягнення визначеної засновниками мети, якою можуть бути потреби суспільства (суспільно-корисна установа) чи потреби третіх осіб – дестинаторів (приватно-корисна установа) – редакція Проекту ЦК України від 01.06.2000;

3) чинне поняття установи – редакція Проекту ЦК України від 01.02.2002;

Установа як організаційно-правова форма юридичної особи визначена у ч. 3 ст. 83 ЦК України як організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участь в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Перед розробниками ЦК України лежала досить складна ціль – сформулювати концепцію юридичної особи, яка мала відповідати європейському праву розумінню, взявши за основу кодифіковані акти провідних держав Європи, а також зберегти органічний зв'язок із попереднім законодавством для уникнення радикальних перетворень у правопорядку. На відміну від підприємницьких товариств, рушійною силою регулювання статусу яких був розвиток підприємництва, та підприємницьких товариств, де рушійною силою була реалізація свободи об'єднання (асоціації), установи залишилися фактично без каталізатора у динаміці правового регулювання їх статусу.

Подібна ситуація склалася у Чехії із прийняттям Цивільного кодексу 2012 р. Протягом комуністичного

режиму форма установи була ліквідована (з 1953 р.). Законом № 227/1997 Sb. про установи та фонди установи (діяв до 01.01.2014) було відновлено цю організаційно-правову форму, яка передбачала мінімальний статутний капітал (500 000 CZK)¹.

Відповідно до положень ЦК України доречно виділити наступні особливості установи: 1) засновники не беруть участь в управлінні установою; майно установи має цільовий характер (ч. 3 ст. 83, ст. 102 ЦК України); 2) установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню (ст. 86 ЦК України); 3) створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками) (ч. 3 ст. 87 ЦК України), в якому вказується її мета, визначаються майно, яке передається установі, необхідне для досягнення цієї мети, структура управління установою (ч. 3 ст. 88 ЦК України); 4) особливий порядок управління, визначений ст. 101 ЦК України; 5) особливий порядок зміни мети установи та структури управління (ст. 103 ЦК України). Щодо інших положень, то вони не визначені, внаслідок чого застосовуються загальні положення про юридичні особи, внаслідок чого висловлюються висновки, що цивільно-правовий статус установ потребує додаткового правового регулювання².

У законодавстві для позначення організації застосовується термін *установа*, що не відповідає цивільно-правовому регулюванню. Поруч з цим є позиція

¹ *Lavický P. New Czech Foundation law: A return to European roots? Non Profit Law Yearbook.* 2014 С. 159.

² *Лещенко Д. С. Установи як учасники цивільних відносин: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 28; Жигалкін І. П. Установи як юридичні особи: монографія. Харків: Право, 2018. С. 140.*

О. І. Зозуляк, що існують унітарні засади побудови фондів, закладів та установ, що має об'єднати ці організації у єдине поняття – *непідприємницька юридична особа унітарного типу*. Різниця між цими організаціями полягає на думку вченої у специфічній меті діяльності (для закладів), неможливості застосувати положення про установу як узагальнююче поняття¹. Однак, такі висновки спричинені переважно законодавчим регулюванням, а не дослідженням сутності цих юридичних осіб.

Так, Законом України «Про авторське право і суміжні права»² визначено поняття *установа як центральний орган виконавчої влади*, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності. Іншим прикладом є *установи виконання покарань*, до яких законодавством віднесені арештні доми, кримінально-виконавчі *установи*, спеціальні виховні *установи*, слідчі ізолятори (ч. 2 ст. 11 Кримінально-виконавчого кодексу України³).

Поруч з цим у законодавстві застосовується поняття *заклад*, що нерідко вживається як підміна *установи*, про що наголошувалося раніше. Так, відповідно до нормативно-правового регулювання діяльності у сфері освіти та медицини переважно застосовується саме заклад. Це спричинено конституційним закріпленням, зокрема: «Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних *зкладах охорони здоров'я* медична допомога

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницька юридична особа унітарного типу: постановка питання про сутність організаційно-правової форми. *Юридична Україна*. 2015. № 7–8. С. 35–39.

² Про авторське право і суміжні права: закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.06.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n80> (дата звернення: 17.08.2019).

надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності» (ч. 3 ст. 49 Основного Закону України); або «Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам» (ч. 3 ст. 53 Основного Закону України).

Така непослідовність прослідковується також у перекладених на українську мову актах *acquis*. Так, відповідно до п. «е» ст. 3 Директиви Європейського Парламенту і Ради 2002/98/ЄС від 27 січня 2003 року¹ поняття *заклад служби крові* означає будь-яку *структуру* або *орган*, відповідальний за будь-який аспект заготівлі і тестування крові людини або компонентів крові, незалежно від їх цільового призначення, а також за їх переробку, зберігання і розподіл, якщо вони призначені для трансфузії; цей термін не включає лікарняні банки крові. У свою чергу, офіційний текст містить поняття *blood establishment* як *structure* або *body*².

Вважаємо, що застосування понять *установа* або *заклад* має застосовуватися виключно до їх сутнісного

¹ Директиви Європейського Парламенту і Ради 2002/98/ЄС від 27.01.2003. Про встановлення стандартів якості та безпечності для заготівлі, тестування, переробки, зберігання і розподілу крові людини та її компонентів та внесення змін і доповнень до Директиви 2001/83/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-03/ed20030127#n68 (дата звернення: 17.08.2019).

² Directive 2002/98/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003. setting standards of quality and safety for the collection, testing, processing, storage and distribution of human blood and blood components and amending Directive 2001/83/EC. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2002/98/2009-08-07> (дата звернення: 17.08.2019).

розуміння, зокрема, коли йдеться про певний вид організації, а не організаційно-правову форму, встановлену ЦК України, вірним буде поняття *інституція*. Як приклад, в Угоді про асоціацію міститься вказівка на фінансовий заклад (п. «а» ч. 3 ст. 263), а не фінансова установа (ст. 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»¹).

На відміну товариств установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками), який може міститися також і в заповіті. До створення установи установчий акт, складений однією або кількома особами, може бути скасований засновником (засновниками) (ч. 3 ст. 87 ЦК України).

Зважаючи на те, що виділення відповідного майна має цільове призначення, особливого значення у законодавчому регулюванні є мета установи. Так, ст. 103 ЦК України встановлює зміну мети установи та структури управління. Якщо здійснення мети установи стало неможливим або воно загрожує суспільним інтересам, то відповідний орган державної влади може звернутися до суду з заявою про визначення іншої мети установи за погодженням з органами управління установою (ч. 1).

Таке формулювання спричиняє декілька запитань: 1) який саме орган державної влади може звернутися до суду; 2) чи можуть органи управління самостійно звернутися до суду з названими позовними вимогами.

По-перше, вважаємо, що йдеться про органи державної влади, що мають встановлену законом компетенцію у сфері, в якій здійснює діяльність установа

¹ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

(культура, спорт, охорона здоров'я тощо), адже відповідно до ч. 3 ст. 88 ЦК України якщо в установчому акті, який міститься у заповіті, відсутні окремі із зазначених вище положень, їх встановлює *орган, що здійснює державну реєстрацію*. Хоча судовою практикою встановлені ці повноваження за органом, який здійснює державну реєстрацію¹.

По-друге, зважаючи на те, що в установах відсутній орган управління, що формує волю юридичної особи (загальні збори), вважаємо, що наглядова рада, яка здійснює нагляд за управлінням майном установи, додержанням мети установи та за її іншою діяльністю відповідно до установчого акта (абз. 2 ч. 2 ст. 101 ЦК України), має повноваження звертатися до суду з такими вимогами, що має ознаки окремого провадження.

Відповідно до ч. 2–4 ст. 103 ЦК України у разі зміни мети установи суд повинен враховувати наміри засновника та дбати про те, щоб вигоди від використання майна установи передавалися тим дестинаторам, яким ці вигоди призначалися за наміром засновника. Суд може змінити структуру управління установи, якщо це необхідно внаслідок зміни мети установи або з інших поважних причин. У разі зміни мети установи або зміни структури управління установи її правління зобов'язане повідомити суд у письмовій формі про свою думку з цього питання.

Н. О. Давидова визначаючи ознаки вищого навчального закладу як юридичної особи, пропонує уточнити, що університет має спеціальні ознаки, характерні тільки для навчальних закладів: є непідприємницькою юридичною особою зі спеціальною цивільною правоздатністю; основна мета діяльності –

¹ Рішення Львівського апеляційного адміністративного суду від 03.03.2015 у справі № 6118/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43099248> (дата звернення: 17.08.2019).

надання нематеріальних освітніх послуг, проведення фундаментальних наукових досліджень; наявність особливого установчого документа – статуту; немає членства в установі; між засновниками не виникає корпоративних відносин; особливий порядок фінансування засновником і передачі майна при створенні установи; специфіка процедури зміни цілей діяльності установи¹.

Такий підхід продиктований законодавчим визначенням закладу вищої освіти як окремого виду установи (п. 7 ч. 1 ст. 1 Закон України «Про вищу освіту»), внаслідок чого можна встановити мету закладу вищої освіти, однак не організаційно-правову форму, зважаючи на положення ст. 27 цього Закону, яким *заклад вищої освіти як суб'єкт господарювання* може діяти в одному із таких *статусів*: бюджетна установа; неприбутковий заклад вищої освіти; прибутковий заклад вищої освіти. Отже, формування описаної законодавчої моделі здійснювалося у повному ігноруванні положень як цивільного, так і господарського законодавства.

Так, І. М. Кучеренко розмежувала істотні ознаки установи (неможливість участі в установі та покладення на засновника (засновників) установи обов'язку щодо передачі їй майна) та закладу (надання права засновнику (засновникам) на отримання майна у випадку ліквідації; покладення на засновника обов'язку фінансувати діяльність закладу, повна субсидіарна відповідальність засновника за зобов'язаннями закладу)². Однак, аналіз положень щодо закладу був здійснений на законодавчих

¹ Давидова Н. О. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин у сфері освіти в Україні і США: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. С. 32.

² Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 280.

актах, які не ґрунтувалися на ЦК України, а вчена не наполягала на безумовному його запровадженні.

У законодавстві держав – членів ЄС у переважній більшості установа є типовою юридичною особою, про що наголошувалося раніше. Однак, окремими правопорядками передбачені особливості¹:

– *ФРН*: «класична» модель установи, яка була запозичена Україною – дозвільний спосіб створення або установлення у заповіті; *Австрія*: розмежовуються установи відповідно до спеціального закону, а також приватні установи, що мають фонд, який використовується для відповідної мети та реєструються у реєстрі компаній

– *Данія*: передбачено мінімальний статутний капітал, інші установи створюються за згодою міністерства юстиції; окреме регулювання має фонд, зокрема, корпоративний фонд, основою якого є майно або немайнові права, та використовуються у сфері обігу нерухомості; *Фінляндія*: створюється відповідно до Акту про установи на підставі дозволу національного органу; установа має створюватися відповідно до мети та управлятися незалежною адміністрацією; *Швеція*: базове визначення здійснене через майно, яке передається як подарунок або заповіт;

– *Іспанія*: створення на підставі нотаріальної дії або заповіту; мета такої установи має бути публічно корисною; *Франція*: розмежовується публічно корисна установа, захищена установа (без створення юридичної особи) та підприємницька установа, що має строковий характер діяльності (переважно 5 років із поновлення терміну) для реалізації певної неприбуткової програми,

¹ Communication on promoting the role of voluntary organisations and foundations in Europe COM(97) 241 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1997:0241:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 17.08.2019).

що вимагає погодження публічними органами; *Португалія*: створюється шляхом виділення майна (*inter vivos*) або шляхом заповіту, при цьому легальне визначення відсутнє;

– *Греція*: дозвільний спосіб створення, залежно від цілей, які передбачає установа; *Італія*: юридична особа, що створюється «навколо» певного майна на підставі публічного акту або заповіту;

– *Бельгія*: установа створюється на підставі згоди органів публічної влади, відповідно статут, відомості про управління є публічною інформацією, а зміни до них мають бути належним чином погоджені; метою створення є філантропія, релігія, наука, мистецтво чи освіта (ст. 27 та інші Закону від 27.06.1921); *Люксембург*: установи визнаються законодавством для досягнення філантропічних, релігійних, наукових, мистецьких, освітніх, соціальних тощо, що встановлюється відповідним актом або заповітом; *Нідерланди*: потребує ідентифікації статутів та внесення до спеціального реєстру установ, який ведеться Палатою торгівлі та промисловості.

Назване правове регулювання статусу цих юридичних осіб є приблизно одноманітним. Однак, законодавство окремих держав передбачає певну варіативність. Так, у *Чехії* поруч установою передбачені: трастові фонди (*svěřenský fond*) – чеська модифікація управління власністю; фонд установи (*nadační fond*) – специфічна форма приватноправової установи, що має постійну мету або для короткострокової мети; афілійований фонд (*přidružený fond*) – концепція «залежної» установи¹. Іншим прикладом є законодавство *Ліхтенштейну*, яке передбачає створення «установи для установників» (*Stiftung für den Stifter*), що знеособлює

¹ *Havel B., Ronovská K.* New Instruments of the Fiduciary Administration of Assets after the Recodification of Private Law in the Czech Republic – Foundation fund, Trust fund and Affiliated fund. *Non Profit Law Yearbook*. 2013 С. 178–183.

участь засновників у юридичній особі з метою уникнення фінансового шахрайства¹.

Таким чином, установи в Європі зводяться до приватних (створених фізичними особами); корпоративні (створені корпораціями), а також установи публічного сектору; які мають за мету діяльності грантову діяльність (Nuffield Foundation (Велика Британія), Carlsberg Foundation (Данія) Federal Environmental Foundation (ФРН); оперативну діяльність (Agrelli Foundation (Італія) та змішану модель (Koningin Wilhelmine Fonds (Нідерланди), BBV Foundation (Іспанія), Fondation de France (Франція)².

В Україні право, що регулює діяльність установ не має такого розвитку як в інших державах. Так, цій сфері правового регулювання присвячена ціла низка наукових робіт, що зводяться до права установ³.

Окрему увагу слід приділити створенню установи на підставі заповіту. Фактично це право міститься лише у загальних положеннях ЦК України. Вплив ісламу у Європі спричиняє появу нових форм розпорядження спадковим майном. Так, у законодавстві Австрії передбачена можливість створення релігійної установи – вакуф (waqf), який загалом розуміється як «суміш» установи та довірчого управління⁴. Для системи цивільного права виділення майна у юридичну особу визначається як установа, у свою чергу у країнах континентального права – довірча власність (або довірчий фонд). Проблема лише

¹ Hippel T. von Foundation. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, С. 724–725.

² Anheier H. K. *Foundations in Europe: an Comparative Perspective. Foundations in Europe. Society Management and Law.* За ред.: Schlüter A., Then V., Walkenhorst P. Directory of Social Change, 2001. С. 43.

³ *Developments in Foundation Law in Europe.* За ред.: Prele C. Springer International Publishing AG, 2014.

⁴ Schmied M., Wieshaider W. *Islam and the European Union: The Austrian Way. Islam and the European Union.* За ред.: Potz R., Peeters W. W. Lenven - Paris - Dudley, MA 2004. С. 202–203.

полягає у тому, що законодавством держав континентального права встановлена обов'язкова частка спадкування, що ускладнює не лише створення установи, а взагалі ведення бізнесу¹.

Натомість потребує доповнення глава 88 Кодексу щодо виконання заповіту. Так, ст. 1286 ЦК України встановлює право заповідача на призначення виконавця заповіту. Тому послідовним було б виконання волі заповідача щодо створення установи розглядати саме в межах цих норм. Крім того, повноваження виконавця заповіту, передбачені ст. 1290 ЦК України, можуть розглядатися у розумінні так званого права на «призначення першої адміністрації», оскільки виконавець заповіту зобов'язаний:

- 1) вжити заходів щодо охорони спадкового майна;
- 2) вжити заходів щодо повідомлення спадкоємців, відказоодержувачів, кредиторів про відкриття спадщини;
- 3) вимагати від боржників спадкодавця виконання ними своїх зобов'язань;
- 4) управляти спадщиною;
- 5) забезпечити одержання кожним із спадкоємців частки спадщини, яка визначена у заповіті;
- 6) забезпечити одержання частки у спадщині особами, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

Таке цільове призначення майна у дореволюційний період розглядалося як юридична особа, що знайшло своє закріплення у ст. 383 ЦК Латвії². Разом з цим, інститут охорони спадщини захищає не лише приватні, а й публічні інтереси, тому комплекс заходів з охорони

¹ Company Law and the Law of Succession. За ред.: *Kalss S.* Springer International Publishing AG, 2015. С. 41–42.

² *Зайка Ю. О., Солтис Н. Б., Проценко В. В., та ін.* Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія. За ред.: *Луць В. В.* Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 199–200.

спадкового майна має забезпечити неможливість зловживань і з боку спадкоємців, які можуть намагатися уникнути зайвих витрат, пов'язаних як із виконанням обов'язків публічно-правового характеру, так і з виконанням цивільно-правових зобов'язань¹.

І. П. Жигалкін, аналізуючи порядок створення установ на підставі заповіту, встановив, що радянське законодавство такої можливості не передбачало, надаючи спадкодавцю-колекціонеру тільки заповісти рідкісні книги і стародавні рукописи чи свою колекцію музею або подарувати її тому ж музею, школі, дитячій установі (М. В. Гордон); відповідно дослідження періоду незалежності (І. М. Кучеренко, І. В. Спасибо-Фатєєва) вже акцентують увагу на практичних аспектах реалізації цього права, зокрема, щодо юридичної природи цього акта волевиявлення та порядок його виконання реєстратором².

Вважаємо за доцільне висловити міркування, що потребує удосконалення правове регулювання здійснення спадкодавцем права на виділення частини спадщини і передання її до новоствореної установи. У разі відсутності у заповіті його виконавця обов'язок на здійснення волі доцільно покласти на спадкоємців або територіальну громаду (у разі їх відсутності). Питання щодо неможливості виконання заповіту у частині заснування юридичної особи слід вирішувати в судовому порядку.

Таким чином, установа є юридичною особою, яка створюється шляхом відмови власника майна на її користь в установчому акті або заповіті, а також призначення органів управління та мети діяльності, яка є орієнтиром для формування інтересів установи в

¹ Заїка Ю. О., Солтис Н. Б., Проценко В. В., та ін. Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія. Іbid. С. 202.

² Жигалкін І. П. Установи як юридичні особи: монографія. Харків: Право, 2018. С. 62–63.

майбутньому. Потребує додаткового дослідження участь публічних органів у діяльності цієї юридичної особи з огляду на суспільно корисні інтереси, які переслідуються цією організацією.

4. Непідприємницькі кооперативи

Становлення радянської влади і згортання підприємництва як явища спричинило пошук нової моделі для заміни ініціативної діяльності громадян з метою отримання прибутку. Таким виходом із ситуації стала кооперація. Так, на основі робіт В. І. Леніна кооперація розглядалася як форма торгівлі «вигідніша і корисніша, ніж приватна торгівля, тому, що вона полегшує об'єднання, організацію мільйонів населення, потім поголівно всього населення, а та обставина, у свою чергу, є гігантським плюсом для наступного переходу від державного капіталізму до соціалізму», що мало слугувати процесу «усуспільнення» приватної власності¹.

На основі цього вже у 1960-х роках була сформована теза, що усі кооперативні організації в результаті своєї діяльності не лише наблизяться до народної власності, а й об'єднуються у єдиний демократичний орган управління², що, напевне, буде не зовсім зрозумілим у сучасному періоді розвитку економічних та правових відносин.

Основи цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р.³ вже окремо передбачало статус для кооперативних та громадських організацій та

¹ Яворский Ю. Кооперативная собственность. *Вестник Советской юстиции*. 1925. Вып. 42. № 8. С. 327.

² Мицкевич А. В. Избранное. Москва: Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации, 2010. С. 280.

³ Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. За ред.: Стефанчук Р. О., Стефанчук М. О. Київ: Правова єдність, 2009.

їх об'єднань, а також у передбачених випадках їх підприємства та установи (абз. 2 ч. 2 ст. 11). На сьогодні розвиток кооперації забезпечується правовим регулюванням, а саме базовим Законом України «Про кооперацію»¹, а також спеціальними законами України «Про сільськогосподарську кооперацію»², «Про споживчу кооперацію»³, «Про кредитні спілки»⁴.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про кооперацію» кооперацією є системою кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів. На основі цього визначення робимо висновок, що радянське розуміння системи кооперативних організацій все ж має місце у чинному законодавстві.

В. В. Гончаренко, аналізуючи документи Міжнародного кооперативного альянсу, робить висновок, що під кооперативом розуміється будь яка асоціація фізичних або юридичних осіб, незалежно від їх правового статусу, у випадку, що вона ставить собі за мету покращення економічного та соціального становища своїх членів шляхом використання підприємства, заснованого на взаємній допомозі і відповідає таким принципам: 1) добровільність членства; 2) демократичність організації; 3) процент на пайовий капітал, якщо такий нараховується, має бути обмеженим; 4) економічні результати діяльності розподіляються без можливості збагачення одного члена за рахунок іншого (пропорційно їх участі у діяльності) з урахуванням відрахувань потреб на розширення

¹ Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5.

² Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 39.

³ Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 № 2265-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30.

⁴ Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 № 2908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15.

кооперативу та суспільні та колективні потреби; 5) виділення коштів на освіту своїх членів та просвіту населення; 6) необхідність активної співпраці з іншими кооперативними організаціями¹.

Орієнтиром для правового регулювання діяльності кооперативів є Рекомендації щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються № 127², яка застосовується до всіх видів кооперативів, включаючи споживчі кооперативи, кооперативи з меліорації земель, сільськогосподарські виробничі та переробні кооперативи, сільські постачальницькі кооперативи, сільськогосподарські збутові кооперативи, риболовецькі кооперативи, кооперативи обслуговування, кооперативи кустарів, промислові кооперативи, кооперативи робочої сили, ощадні кооперативи, кооперативи взаємного кредиту та кооперативні банки, житлові кооперативи, транспортні кооперативи, страхові кооперативи та кооперативи санітарного обслуговування (Розділ I).

Відповідно, створення та розвиток кооперативів повинні розглядатися як важливий засіб економічного, соціального та культурного розвитку, а також *прогресу людини в країнах, що розвиваються*, зокрема для: 1) покращання економічного, соціального та культурного становища осіб із обмеженими ресурсами, можливостями та заохочення їхньої ініціативи; 2) збільшення особистих та національних капітальних ресурсів шляхом заохочення збережень, скасування лихварства та розумного використання кредитів; 3) впровадження в економіку значною мірою демократичного контролю за

¹ Гончаренко В. В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. Київ: Наукова думка, 1997. С. 13–14.

² Рекомендації Міжнародної організації праці щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються від 21.06.1966 № 127. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_249#Text (дата звернення: 18.08.2019).

господарчою діяльністю та справедливого розподілу додаткового продукту; 4) підвищення національного прибутку від експорту та збільшення зайнятості шляхом більш повного використання ресурсів, наприклад, шляхом здійснення програм аграрної реформи або заселення земель з метою забезпечення продуктивного використання нових площ та шляхом розвитку здебільшого розсіяних по всій території сучасних галузей промисловості для переробки місцевої сировини; 5) покращання соціальних умов та розширення соціального обслуговування в такій сфері як житлові права, а також у певних випадках у галузі охорони здоров'я, освіти та засобів зв'язку; 6) як засіб, що допомагає підвищити загальний рівень та технічні знання своїх членів (пункти 2–3).

З огляду на це, кооперативам має надаватися *фінансова* (у формі позичок або кредитних гарантій, субсидій та часткового чи повного звільнення від податків) та *адміністративна* (у наборі та оплаті кваліфікованого персоналу, послуги компетентних осіб для орієнтування та порад) *допомога* (п. 20–26).

Крім того, рекомендовано, що основними засадами законодавства про кооперацію повинні бути: 1) визначення та опис кооперативу із зазначенням його основних характеристик, а саме: що *він є асоціацією людей*, які добровільно об'єдналися для досягнення спільних цілей за допомогою створення *демократично контрольованої організації* і роблять рівний внесок у створення необхідного капіталу та розділяють справедливу частину ризику та вигід підприємства, в діяльності якого беруть активну участь усі члени; 2) *опис цілей кооперативу* та процедури його створення, реєстрації, зміни його статуту та його розпуску; 3) умови вступу, такі як *максимальний розмір пайового внеску* та, у певних випадках, розмір вступного внеску та розстрочка для внесення повного пайового внеску, а також *права та обов'язки членів*, визначені в

статутах кооперативів; 4) методи *керівництва, управління та внутрішньої перевірки звітності кооперативів*, а також порядок створення та роботи компетентних органів кооперативів; 5) охорона імені «кооператив»; 6) механізм проведення сторонньої ревізії, керівництва кооперативами та для застосування законодавства (п. 12).

З економічної точки зору взаємодія осіб в межах теорії ігор розглядається через так звані «коопераційні» ігри, які пояснюються *дилемою в'язня* (гравці прагнуть одержати вигоду, співпрацюючи один з одним або зраджуючи); так званою концепцією «*біганина банком*» (run on bank) (система накопичення спільними діями)¹.

Традиційно кооперативи не залучені у виробництво соціальних або суспільно корисних послуг. Впродовж 1990х років багато європейських держав запровадили правове регулювання так званих «соціальних кооперативів» або «кооперативів, що мають на меті здійснення соціальних колективних цілей», яке ґрунтувалося на законодавстві про асоціації. Як результат, окремо розглядаються публічні кооперативи, а також кооперативи, що мають взаємні цілі².

У юридичній літературі господарсько-правового напрямку домінує думка, що з точки зору дихотомії права, кооперативні організації мають гібридну (змішану) правову природу, оскільки наділені ознаками, що притаманні як суб'єктам публічного права, так і суб'єктам приватного права³. Такий висновок заснований на господарсько-правовому розумінні кооперативного права – комплекс кооперативних

¹ *Georgakopoulos N. L. Principles and Methods of Law and Economics. Basic Tools for Normative Reasoning. Cambridge University Press, 2005. С. 51–54.*

² *The Study of the Nonprofit Enterprise. Theories and Approaches. За ред.: Anheier H. K., Ben-Ner A. New York: Kluwer Academic / Plerum Publishers, 2003. С. 28.*

³ *Коверзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: монографія. Чернівці: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2017. С. 116.*

відносин, які включають майнові, організаційні, управлінські, трудові та інші відносини членів кооперативу та його органів і становлять єдине ціле, що не підлядає розчленуванню для інших галузей права¹.

Предметом кооперативного права є внутрішньокооперативні відносини, засновані на кооперативному членстві, що обумовлює особливості організаційно-управлінських, майнових, трудових та інших правовідносин². Таким чином, кооперативне право є *правом корпоративного типу* та має особливості щодо таких інститутів як: кооперативні організації, кооперативні об'єднання, членство в кооперативних організаціях, управління кооперативними організаціями, правового режиму майна кооперативних організацій, розподілу доходів кооперативних організацій, відповідальності членів, припинення діяльності кооперативних організацій³.

Відповідно до наукової класифікації норм кооперативного права, запропоновану В. О. Коверзневим, вони поділяються за такими критеріями: 1) залежно від змісту і призначенням (базові, загальні, спеціальні); 2) залежно від характеру норми (матеріальні та процесуальні); 3) за методом правового регулювання (імперативні, диспозитивні, рекомендаційні, заохочувальні); 4) за способом правового регулювання (правовстановлюючі, зобов'язальні, заборонні)⁴.

У зарубіжній юридичній літературі кооперативи розмежовуються з простими товариствами та

¹ Семчик В. І., Бабенко С. Г., Валик М. П., та ін. Кооперативне право. За ред.: Семчик В. І. Київ: Ін Юре, 1998. С. 15.

² Семчик В. І., Бабенко С. Г., Валик М. П., та ін. Кооперативне право. Ibid. С. 10.

³ Коверзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: монографія. Чернігів: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2017. С. 298–299.

⁴ Коверзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: монографія. Ibid. С. 300–301.

некорпоратизованими асоціаціями за ознаками правового статусу, прав та обов'язків учасників (членів) та їх відокремленість від організації, а також форму участі в організації (управління чи звичайне членство). На основі цього *Ian Snaith* виокремлює кооперативні принципи та правову структуру: 1) відкритість членства; 2) демократичний контроль (одна людина – один голос); 3) обмеженість інтересу у капіталі; 4) заборону надлишкового розподілу (який спрямовується на діяльність кооперативу); 5) освіта членів кооперативу; б) федералізація (місцева, національна та міжнародна)¹.

Вважаємо, що названі ознаки відповідають приватноправовій природі суспільних відносин, а вказівка на публічно-правовий елемент – спроба зведення до єдиної сфери норми державного регулювання економічної діяльності кооперативів. Так, основою для їх створення є реалізація права на свободу об'єднання, зокрема, кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які *добровільно об'єдналися на основі членства* для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування (ст. 2 Закону України «Про кооперацію»). Більш того, ч. 1 ст. 94 ГК України кооперативи є добровільними об'єднаннями громадян.

Отже основою побудови кооперативного права є створення та діяльність кооперативів. Відповідно до Закону України «Про кооперацію» кооперативи поділяються на:

виробничий – який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з *метою одержання прибутку*;

¹ *Snaith I.* The Law of Co-operatives. London: Waterlow Publishers, 1984. С. 15.

обслуговуючий – який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для надання послуг переважно членам кооперативу, а також іншим особам (в обсягах, що не перевищують 20 відсотків загального обороту кооперативу) з метою провадження їх господарської діяльності;

споживчий (споживче товариство) – який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів.

Проте, в українському законодавстві здійснюється поділ кооперативів на підприємницькі (виробничі кооперативи) та непідприємницькі (споживчі товариства та ін.), що, на наш погляд, є не досить послідовним правовим регулюванням економічних відносин у сфері кооперації¹.

Виділення кооперативної форми організації економічних відносин здійснене з метою стимулювання господарської діяльності чи забезпечення певного економічного результату (визначеної мети) через механізм відповідних державних пільг. Таким чином, приходимо до висновку, що кооперація має темпоральні обмеження – від створення кооперативної організації і до досягнення цілі, а тому не є юридичною особою за відсутності ознаки інститутивності (стабільності) та акцентуванні уваги на участі (зокрема, трудовій) її членів.

О. І. Зозуляк характеризує непідприємницькі кооперативи, узагальнюючи їх поняттям споживчого товариства. Дослідниця визначає їх в якості самостійної

¹ Кочин В. В. Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 127.

організаційно-правової форми, видами якої є житлово-будівельний кооператив, споживчі кооперативи, гаражні кооперативи, дачні кооперативи, обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, садові товариства (перелік є відкритим)¹.

Вважаємо, що такий функціональний поділ має цивільно-правові наслідки залежно від сфери їх діяльності. Так, житлово-будівельний кооператив, гаражні кооперативи, садові товариства створюються з метою реалізації майнових інтересів та є своєрідною «попередньою стадією» об'єднань співвласників. І. М. Кучеренко здійснила розмежування зокрема житлово-будівельного кооперативу та об'єднання співвласників, що має прояв у наступному: щодо мети (кооператив – будівництво та експлуатація, об'єднання – утримання та експлуатація); порядок голосування (кооператив – рівні права, об'єднання – залежно від площі); щодо власності на будинок (кооператив є власником; об'єднання – співвласники)².

Інші непідприємницькі кооперативи є «попередньою стадією» підприємницьких товариств, про що неодноразово наголошувалося у юридичній літературі. Так, йдеться про кредитні спілки (Л. П. Оплачко) та споживчі товариства (А. В. Зеліско)³, які мають відповідати ознакам кооперативного руху хоч і здійснюються підприємницьку діяльність та розподіляють прибуток між членами. Звертаємо увагу, що так звані «підприємницько-подібні» порівняльні

¹ Зозуляк О. І. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 23.

² Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. С. 168.

³ Кочин В. В. Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 129–131.

дослідження є досить корисними та надають відповідні кроки як для підприємницьких, так і непідприємницьких організацій¹.

Організаційна побудова органів управління кооперативу, встановлена Законом України «Про кооперацію», не відрізняється від загальної конструкції товариств: вищим органом управління кооперативу є загальні збори членів кооперативу (ст. 15); виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова, однак, правління кооперативу може наймати виконавчого директора для оперативного управління діяльністю кооперативу (ст. 16); спостережна рада кооперативу (в якому кількість членів перевищує 50 осіб) здійснює контроль за додержанням статуту кооперативу та за діяльністю виконавчого органу управління кооперативу (ст. 17); для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирається ревізійна комісія, а у кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, функції ревізійної комісії виконує ревізор (ст. 18).

Законодавством держав – членів ЄС такий поділ не застосовується. Загалом йдеться лише про прибуткові, неприбуткові та взаємні кооперативи. Залежно від характеру членів, їх інтересів та їх відносин з кооперативом можна виділити три загальні типи кооперативів: споживчі кооперативи, виробничі кооперативи та робочі кооперативи. Ця потрібна класифікація не тільки може охопити всі можливі форми прояву кооперативного явища, але також дуже корисно проаналізувати його з юридичної точки зору².

¹ The Oxford Handbook of Corporate Governance. За ред.: *Wright M., Siegel D. S., Keasey K., Filatov I.* Oxford University Press, 2014. С. 625.

² *Fici A.* An Introduction to Cooperative Law. *International Handbook of Cooperative Law.* За ред.: *Cracogna D., Fici A., Henrj H.* New York, Dordrecht, London: Springer Heidelberg, 2013. С. 20–24.

Окреме правове регулювання (житлових чи гаражних кооперативів) не здійснюється, а передбачається можливість створення кооперативної організації, зокрема, кооперативне товариство у *Мальті*¹ або *Люксембурзі* (*société cooperative* – врегульовані у Кодексі компаній)², кооперативи як асоціації, що поділяються на кооперативи з спільною відповідальністю та з обмеженою відповідальністю (із відповідним встановленням мінімального статутного капіталу) у *Бельгії* (відповідно до Комерційного кодексу у розділі, присвяченому комерційним компаніям)³ тощо.

Загалом же кооперація розглядається в межах непідприємницького сектору на підставі спільної риси створення (об'єднання осіб), а також пільгових умов (на зразок неприбуткових організацій, відповідно до ПК України). Саме тому правове регулювання статусу кооперативних організацій можливе як в межах цивільного, так і спеціального законодавства, зважаючи на особливості їх діяльності. Саме тому, ці юридичні особи є певною «проміжною ланкою» під підприємницьким та непідприємницькими організаціями.

¹ *Muscat A. Principles of Maltese Company Law. Malta University Press, 2007. C. 179.*

² *Prüm A., Hoss P. Code des sociétés. Company Law Code 2015. Promoculture larcier, 2015. C. 5.*

³ *Warendorf H. C. S., Thomas R. L., Wymeersch E., ma in. Belgium Company Law. A trilingual edition with English translation of the Coordinated Acts of Commercial Companies as amended and effect from 1 July 1996. За ред.: Wymeersch E. Brussels: Kluwer Law International, 1996. C. 257, 266.*

Розділ IV.
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУБ'ЄКТИВНИХ
ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОBOB'ЯЗКІВ УЧАСНИКАМИ
ВІДНОСИН У НЕПІДПРИЄМНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВАХ
ТА УСТАНОВАХ

1. Здійснення суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків учасниками відносин у непідприємницьких товариствах та установах

Наявність певного суб'єктивного цивільного права не завжди є достатньою умовою для функціонування механізму правового регулювання. По-перше, йдеться про реальну можливість особи своїми діями набувати відповідних прав щодо об'єктів цивільних відносин; по-друге, право особи має кореспондуватися із відповідним обов'язком інших осіб щодо забезпечення його реалізації; по-третє, у разі порушення права особі має бути забезпечено право на захист. Саме через це право на власні дії, право на чужі дії та право на захист розглядаються як правомочності, тобто складові здійснення суб'єктивного права¹.

Стаття 12 ЦК України встановлює наступні особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав:

- особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд (частина 1);

- нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом (частина 2);

- особа може відмовитися від свого майнового права (відмова від права власності на транспортні засоби, тварин,

¹ Борисова В. І., Баранова Л. І., Бегова Т. І. Цивільне право України: підручник: у 2 т. Т. 1. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. І. Харків: Право, 2012.

нерухомі речі здійснюється у порядку, встановленому актами цивільного законодавства) (частина 3);

- особа може за відплатним або безвідплатним договором передати своє майнове право іншій особі, крім випадків, встановлених законом (частина 4);

- якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом (частина 5).

О. О. Кот виділяє також інші погляди у цивілістиці щодо способів визначення категорії суб'єктивного права: 1) як влада, надана уповноважені особі правопорядком; 2) як сфера або міра свободи особи; а також загалом робить висновок, що під свободою розуміється сама ідея приватного права – його диспозитивність, а розсуд – усвідомлення особою мети та конкретних способів досягнення і прийняття свідомого рішення¹.

Таке розуміння свободи вибору особою правомочностей щодо здійснення цивільного права відображено у ч. 2 ст. 12 ЦК України, яка передбачає відсутність підстав для припинення прав у разі нездійснення особою своїх цивільних прав. Отже, цілком слушно під здійсненням суб'єктивного цивільного права розуміють добровільне вчинення уповноваженою особою активних чи пасивних дій, спрямованих на виконання можливостей, закладених у суб'єктивному праві, для задоволення потреб носія цього права².

Конституція України не містить загальної норми щодо меж здійснення суб'єктивних прав, а встановлює особливості щодо окремих прав: ч. 3 ст. 13 передбачає

¹ Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Київ: Алерта, 2017. С. 16, 29–33.

² Луць В. В., Галантич М. К., Дзера О. В., та ін. Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин. За ред.: Луць В. В. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 25.

заборону використання власності на шкоду людині і суспільству (тобто йдеться про заборону неправомірного використання власності), ст. 23 передбачає право на вільний розвиток кожною людиною своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, а ч. 3 ст. 42 закріплює недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції¹.

Отже, здійснення суб'єктивних прав відбувається на основі власної волі та розсуду в межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства (ч. 1 ст. 13 ЦК України). Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав у юридичній літературі поділяють на галузеві (свобода здійснення, справедливість, добросовісність, розумність, верховенство права, законність, диспозитивність, рівність тощо) та спеціальні (відповідно до мети та гарантованості здійснення суб'єктивного права)².

У підсумку наголошуємо, що здійснення абсолютних та відносних суб'єктивних прав матиме певні особливості. Так, реалізуючи абсолютні права особа «протистоїть» інтересам суспільства, що є загально-цивілізаційною та конституційною основою – кожна людина має обов'язки перед суспільством ч. 1 ст. 29 Загальної декларації прав людини та ст. 23 Конституції України. Натомість реалізація відносного суб'єктивного права кореспондується обов'язком іншої особи, тобто йдеться про забезпечення справедливого балансу у цих відносинах.

¹ Як приклад можна навести положення статті 18 Конституції ФРН, якою заборонено зловживання свободою вираження поглядів, зокрема, свободою преси, свободою викладання, свободою зібрань, свободою асоціації, конфіденційністю листування, поштових та телекомунікаційних зв'язків, правом власності або правом притулку з метою боротьби з вільним демократичним базовим порядком.

² *Кот О. О.* Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Київ: Алерта, 2017. С. 82.

Законодавче закріплення конструкції зловживання правом міститься у статті 13 ЦК України «межі здійснення цивільних прав», що спричиняє перший проміжний висновок: зловживання здійснюється в межах суб'єктивного права, передбаченого договором або законом.

На наше переконання, оцінка здійснення права має відбуватися у такій послідовності: 1) джерело закріплення суб'єктивного права (Конституція України, ЦК України чи інший акт цивільного законодавства, договір); 2) наявність обмежень у здійсненні права відповідно до ієрархічності джерел закріплення; 3) наявність кореспондуючого обов'язку, який можливо виконати. Такий алгоритм дозволить уникнути конкуренції норм та визначити відповідні обмеження.

До прикладу, слід навести такі обмеження, встановлені Конституцією України: щодо права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію – в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (ч. 3 ст. 34); щодо права на свободу світогляду і віросповідання – лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 2 ст. 35); щодо права на мирні збори – може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ч. 2 ст. 39).

ЦК України також встановлені окремі обмеження: запобігання правочином або правовим актом обмеженню можливості фізичної особи мати цивільні права та обов'язки

(ст. 27); неможливість використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі (ч. 5 ст. 319); закріплення правових наслідків правочину, який вчинено під впливом тяжкої обставини (ст. 233); можливість зміни або розірвання договору приєднання якщо умови є явно обтяжливими для сторони (ч. 3 ст. 634).

Положеннями ЦК України встановлені правові наслідки заподіяння шкоди іншій особі (деліктна відповідальність), а також право суду відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі зловживання нею правом, що надає можливість особі передбачити наслідки застосування цих норм.

Конституція України передбачає можливість колективної реалізації суб'єктивних цивільних прав, зокрема: 1) відправляти колективно релігійні культи і ритуальні обряди (ст. 35); 2) направляти колективні письмові звернення (ст. 40). Детальний порядок здійснення цих прав регламентований відповідними спеціальними законами (ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», ст. 5 Закону України «Про звернення громадян»¹). Отже, формується відповідним чином сукупність активних чи пасивних дій, спрямованих на реалізацію суб'єктивного цивільного права.

Здійснення цивільних прав можливе уповноваженою (управомоченою) особою для задоволення потреб носія права. Йдеться про договірне та недоговірне представництво, зокрема, щодо представництва юридичних осіб. Погоджуючись із міркуваннями В. В. Цюра щодо квазіпредставницької сутності цих відносин², все ж не виключаємо взаємозв'язок здійснення суб'єктивних прав з

¹ Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

² Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. С. 397.

реалізацією суб'єктивних прав її учасників (членів), а також прав третіх осіб.

У європейській судовій практиці такий взаємозв'язок не обмежується зв'язком безпосередньо з юридичною особою та може стосуватися навіть неформального об'єднання. Так, у *Babinotis decision 13/1999*, вирішення Верховним судом Греції, вболівальники футбольного клубу РАОК були визнані колективним суб'єктом, що має право на особистість (відповідно до ст. 57 Цивільного кодексу Греції) у частині захисту своїх інтересів від вульгарного їх найменування *Bulgarians*¹.

Створення юридичної особи забезпечує реалізацію спільних економічних інтересів (економічний розвиток, технічна взаємодія, патентні відносини, гудвіл), вирішити конфлікт інтересів, ефективно згрупувати сили².

Учасники відносин у непідприємницьких товариствах, власне, першочергово мають на меті створити юридичну особу для спільного здійснення своїх суб'єктивних прав. Як результат, законодавством передбачені норми щодо такої спільної діяльності, наприклад, благодійна діяльність (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»), господарська діяльність у кооперативі (абз. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про кооперацію»), реалізації прав співвласників (ч. 4 ст. 4 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»), колективні права працівників (ст. 19–20 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»), колективна творчість (ст. 1 Закону України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки»), спільне

¹ The influence of Human Rights and Basic Rights in Private Law. За ред.: *Trstenjak V., Weingerl P.* Springer, 2016.

² *Immenga U.* Company Systems and Affiliation. *International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations.* За ред.: *Conar A., Vagt D.* Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. С. 7–4.

задоволення релігійних потреб (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Іншою формою реалізації суб'єктивних цивільних прав є діяльність асоціацій юридичних осіб. Слід наголосити, що правове регулювання у цій сфері дещо деформоване, оскільки використовуються переважно об'єднання підприємств (ч. 2 ст. 120 ГК України). При цьому європейська доктрина та законодавство розглядають асоціацію як первинну форму об'єднання осіб, а не як різновид об'єднання. Таким чином, в Україні опосередковане здійснення суб'єктивних цивільних прав забезпечується, зокрема, органами адвокатського самоврядування (ст. 44–45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), асоціаціями кредитних спілок (ст. 24 Закону України «Про кредитні спілки») тощо.

Отже, колективне здійснення суб'єктивного цивільного права можливе в порядку передбаченому законом або договором. Опосередкованість діяльності юридичної особи щодо прав та інтересів її учасників/членів (або бенефіціарів чи навіть третіх осіб) може поєднувати окрім приватного також публічно-правове регулювання. Так, у вітчизняній юридичній літературі не розглядалася проблематика кінцевого бенефіціарного власника щодо непідприємницьких товариств та установ, хоча саме ці юридичні особи є формою відносин з відмивання коштів у Європі.

Здійснення суб'єктивного цивільного права кореспондується з виконанням цивільного обов'язку. Стаття 14 ЦК України встановлює загальні положення виконання цивільних обов'язків, зокрема вони виконуються у межах, встановлених договором або актом цивільного законодавства (ч. 1); особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї (ч. 2); виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства (ч. 3); особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його

виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства (ч. 4).

В. В. Надьон узагальнює наукові погляди на суб'єктивні цивільні обов'язки як вид та міра належної, необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта цивільних правовідносин, спрямована на виконання договірних (недоговірних) зобов'язань відповідно до законних вимог уповноваженої особи¹. Разом з тим дослідниця розмежовує суб'єктивний обов'язок як елемент правового статусу, а також як результат кореляційного зв'язку з суб'єктивним цивільним правом².

Таке розуміння суб'єктивних цивільних обов'язків в межах відносин у непідприємницьких товариствах та установах слід виокремити обов'язки щодо безпосередньої участі в організації (обов'язки члена або посадової особи органу управління), а також обов'язки, що виникають у зв'язку з управлінням (щодо виконання рішень органів управління).

Питання управління непідприємницькими товариствами перебуває у площинах формування волі та реалізації волевиявлення юридичної особи, а також належної реалізації прав та обов'язків її учасників (членів). Нині законодавством не встановлено порядок управління непідприємницькими товариствами, а загальні вказівки присутні лише в окремих нормативно-правових актах, що регулюють статус та діяльність цих організацій. Тому, маємо на меті визначити принципи управління непідприємницькими товариствами, зважаючи на адаптацію цивільного законодавства до *acquis* ЄС³.

¹ Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монографія. Харків: Право, 2017. С. 33.

² Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монографія. Ibid. С. 162, 178.

³ Кочин В. В. Принципи управління непідприємницькими товариствами: національне законодавство та *acquis* ЄС. *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ)*. За ред.: Луць В. В. НДІ приватного права і підприємства ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016.

Управління юридичною особою це процес впливу на організацію як відповідну систему суспільних зв'язків (відносин). Як результат, відносини управління юридичною особою характеризується внутрішнім та зовнішнім рівнями, що забезпечує досягнення мети в узгодженні дій в межах організації, а також реалізація представництва з третіми особами, відповідно¹. Реалізація внутрішньої та зовнішньої мети стає можливим шляхом використання правової конструкції «орган управління», адже за його допомогою належним чином воля учасників (членів) перетворюється у волевиявлення юридичної особи.

Непідприємницьким товариствам, як власне і підприємницьким, притаманна система органів управління, яка складається з керівних, представницьких, виконавчих, консультативних та контрольно-ревізійних органів, що утворюються відповідно до виду підприємницького товариства. При цьому, формування загальних зборів та виконавчого органу є обов'язковою вимогою, відповідно до ст. 97 ЦК України.

Розвиток наукових поглядів на управління підприємницькими товариствами має здійснюватися відповідно до двох чинників: 1) належна правова регламентація відповідно до фактичних відносинах у цих товариствах; 2) врахування досвіду накопиченого з розвитком корпоративного права. Зокрема, становлення законодавчого регулювання того чи іншого виду підприємницьких товариств спричинено розвитком громадянського суспільства, динамічністю економічних відносин, новими формами управління власністю. У свою чергу, використання напрацювань корпоративного права доречно з огляду на спільність історичних витоків цих відносин та широким розумінням поняття *корпорація*.

¹ Спасибо-Фатеева І. В., Кібенко О. Р., Борисова В. І. Корпоративне управління: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2007. С. 225.

Звертаємо увагу, що корпорація, як правило, являє собою об'єднання осіб та капіталів, тобто товариством, що у своєму субстраті має осіб та майно. Отже, таке об'єднання може переслідувати різну мету – централізація капіталу і його найефективніше використання у підприємстві або акумулювання зусиль та майна з непідприємницькою метою. Таким чином, мета створення може різнитися, а засоби досягнення можуть бути подібними, зокрема – ефективне управління.

Проаналізуємо в загальних рисах управління у непідприємницьких товариствах відповідно до чинного національного законодавства. Так, приватно корисним товариствам притаманна найпростіша форма управління – делегування повноважень загальних зборів одній особі – керівнику. При цьому, такий виконавчий орган може мати не лише делеговані цивільні права, а й пов'язані з ними (наприклад, соціальні, житлові, трудові, відповідно до ст. 38 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»).

Непідприємницьким товариствам, які створені з метою реалізації та захисту майнових прав та інтересів (об'єднання співвласників, товариства-фонди), притаманно створення спеціальних органів або залучення зовнішнього управління з метою професійного управління активами юридичною особою. Такі відносини, на наш погляд, не свідчать про залучення управителя до системи власних органів, а передбачає існування договірних відносин з управління. Таким чином, слід розмежовувати повноцінне управління юридичною особою та управління її активами.

Окремо звернемо увагу на особливості управління у суспільно корисних товариствах, які мають делеговані владні повноваження. Так, у цій групі найбільший інтерес привертають саморегулювні організації, у яких можуть створюватися спеціальні підрозділи (зокрема, біржа має розрахункову палату, біржовий арбітраж, котирувальну комісію та інші підрозділи і допоміжні служби, необхідні для

її діяльності). Це спричинено специфікою економічної діяльності та реалізацією механізму саморегулювання цивільних відносин у межах цих юридичних осіб.

Складна організаційна система притаманна непідприємницьким товариствам, які мають велику кількість учасників (членів) або сформовані як «парасолькові» організації. Аналіз управління політичними партіями та всеукраїнськими громадськими об'єднаннями свідчить про формування додаткових представницьких органів управління на різних регіональних рівнях, що дозволяє повноцінно реалізовувати права та інтереси всіх учасників (членів) таких об'єднань.

Вважаємо, що в цілому управління непідприємницьким товариством має спільні ознаки з корпоративним управлінням, що формується з метою підвищення економічної ефективності діяльності юридичної особи; стимулювання досягнення цілей, які відповідають інтересам товариства та його учасників (членів)¹. При цьому управління товариством має ґрунтуватися на принципі самоуправління – здатність організації контролювати свою діяльність та не знаходитися від впливом третьої сторони чи іншої інституційної одиниці (ознака достатньої автономії: а) можливість самостійного прийняття рішення щодо ліквідації та реорганізації; б) відсутність в управлінні державних службовців, які здійснюють управління організацією реалізуючи владні повноваження; в) відсутність стороннього впливу на формування виконавчих органів товариства²).

На основі принципу самоуправління та свободи об'єднання в ЄС сформовані принципи управління непідприємницькими товариствами, закріплені у

¹ Спасибо-Фатеева І. В., Кібенко О. Р., Борисова В. І. Корпоративне управління: монографія. Ibid. С. 234.

² Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. New York: United Nations, 2003. С. 19.

СМ/Rec(2007)14. Зокрема, доцільно виділити наступні засади: 1) обрання управління зборами членів організації або іншим делегованим органом; 2) діяльність органів управління має відповідати цілям статуту та законодавству з можливістю вільного вибору засобів досягнення цих цілей; 3) структура управління має враховувати інтереси учасників (членів) та дестинаторів, а також державних органів які надають фінансові та інші пільги, також мають законний інтерес у їхній діяльності; 4) зміна структура товариства має бути автономною та не вимагати дозволу державних органів (за винятком державного нагляду в окремих сферах діяльності); 5) дотримання вимог трудового законодавства щодо відносин з персоналом.

Отже, принципи управління невідприємницьким товариством в Україні ґрунтуються на принципах управління товариства як організаційно-правової форми юридичної особи, зокрема щодо побудови органів управління. Інші принципи розосереджені у законодавчих актах, які регулюють статус та діяльність окремих видів невідприємницьких товариств, що загалом зводиться до систем побудови органів управління цих юридичних осіб. *Acquis* ЄС принципи управління сформульовані з метою забезпечення права на свободу об'єднання, свободи прийняття рішень та самостійності невідприємницьких товариств (наприклад, СМ/Rec(2007)14). Напрямки удосконалення національного законодавства про невідприємницькі товариства мають формуватися відповідно до названих принципів, а також відповідно до сучасного бачення корпоративного управління: партнерство, здатність до адаптації та відповідальність.

Порядок управління юридичною особою впливає на порядок здійснення відносин в окремих сферах, наприклад в межах музейної справи чи охорони здоров'я¹. В

¹ The Governance of Not-for-Profit Organizations. За ред.: *Glaeser E. L.* Chicago and London: The University of Chicago Press, С. 95, 114.

українському законодавстві не залежно від організаційно-правової форми у закладі вищої освіти (ст. 36 Закону України «Про вищу освіту») та в науковій установі (ст. 10 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність») створюється вчена рада – колегіальний орган управління.

Зважаючи на те, що установа є організацією, яка не має членства, відповідно, ст. 101 ЦК України встановлює наступні особливості щодо її управління, зокрема: засновники не беруть участі в управлінні нею (абз. 1 ч. 1); в установі обов'язково створюється правління, до якого застосовуються положення про виконавчий орган товариства (абз. 2 ч. 1); установчий акт може передбачати створення також інших органів, визначати порядок формування цих органів та їх склад (абз. 3 ч. 1); нагляд за діяльністю установи здійснює її наглядова рада (абз. 1 ч. 2), яка здійснює нагляд за управлінням майном установи, додержанням мети установи та за її іншою діяльністю відповідно до установчого акта (абз. 2 ч. 2).

Відсутність членства в організації не обов'язково передбачає одноосібність прийняття рішень в юридичній особі, адже і в товаристві, і в установі законодавством встановлена можливість формування колегіальних органів управління. Таким чином колективний порядок управління розглядається як корпоративне управління.

Цивілістичні дослідження розглядають відносини з управління як дворівневі – внутрішні і зовнішні. Внутрішні відносини, які за своєю сутністю є організаційними, не можна відривати від суто майнових, у які вступає юридична особа через свої органи з третіми особами. Властивості управління, зумовлені обов'язками додержуватися вимог, які диктуються самою сутністю здійснення управлінської діяльності (а інакше руйнується її значущість як певної функції), мають не публічне, а приватне підґрунтя. Ці особливості управління в юридичній особі не вимагаються владним наказом з боку сторонніх осіб (наприклад, держави), а засновані на її

власному волевиявленні через діяльність її ж органів (загальних зборів, зборів учасників тощо)¹.

Наука господарського права розглядає систему корпоративного управління як: 1) організаційно-господарські відносини між контролюючими власниками корпоративних прав, групою власників корпоративних прав – міноритаріїв, які можуть впливати на діяльність товариства на підставі укладеної ними акціонерної угоди, та товариством; 2) внутрішньогосподарські відносини між органами господарського товариства (наглядовою радою, виконавчим органом, ревізійною комісією), які виникають при здійсненні управління власною господарською діяльністю товариства, права та обов'язки яких визначаються як законом, так і локальними актами товариства (статутом, положеннями тощо)².

О. П. Віхров визначає, що організаційно-господарські правовідносини відображають організаційний аспект господарської діяльності, її організаційну складову, що слід трактувати в поєднанні управління господарськими системи (підсистемами) та автономними суб'єктами господарювання, що не входять до таких систем, з управлінням єдиною господарською системою держави (національною економікою)³.

Вважаємо, що господарсько-правовий підхід є досить широким щодо можливості управління національною економікою, зважаючи на засади ринкової економіки, що визнається у європейському правопорядку як основа для правового регулювання. Держава створює умови для

¹ Спасибо-Фатеева І. В., Кібенко О. Р., Борисова В. І. Корпоративне управління: монографія. За ред.: Спасибо-Фатеева І. В. Харків: Право, 2007. С. 225–226.

² Беляневич О. А., Мяжкий А. В. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми. Монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 278–279.

³ Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини. Монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. С. 451–452.

здійснення і захисту суб'єктивних прав, тому законодавче закріплення порядку управління юридичною особою слід розуміти як межі здійснення прав учасників відносин в юридичній особі.

Однією із проблем корпоративного управління є порядок прийняття рішень шляхом голосування. *Frank H. Easterbrook* та *Daniel R. Fischel* наголошують, що розв'язання цієї проблеми полягає у наступних аспектах: 1) визначення мети голосування – індивідуальне або спільне; 2) запобігання ризиків управління (так звана «проблема колективного вибору», на основі якої формується необхідна кількість голосів для прийняття того чи іншого рішення); 3) розмежування так званих «демократичної» або «корпоративно-демократичної» презумпції (управління – залежно від основи для участі в юридичній особі); 4) заборона купівлі голосів¹.

Вибір тієї чи іншої моделі управління юридичною особою залежить від різних чинників: необхідність залучення додаткових інвестицій, захист прав споживачів, взаємозв'язків з медіа, кредиторами, аналітиками тощо. Світовими тенденціями для розвитку відносин корпоративного управління на сьогодні є активізація інвестиційних відносин (зокрема щодо пенсійних фондів та ендавментів), приватноправова рівність юридичних осіб (у тому числі учасників відносин корпоративного управління), залучення на договірних засадах до управління інших юридичних осіб². Саме тому існує позиція щодо можливості застосування доктрини «корпоративної вуалі» в тому числі і до несприятливих організацій³.

¹ *Easterbrook F. H., Fischel D. R. Voting in Corporate Law. Classics in Corporate Law and Economics. Volume I.* За ред.: *Macey J. Chaltenham.* UK, Northampton. MA. USA: An Elgar Reference Collection, 2008. С. 228–237.

² *Larher D., Tayan B. Corporate Governance Matters. A Closer Look at Organizational Choices and Their Consequences.* 2-е вид. Paul Boger, 2016. С. 8–11.

³ *Fletcher Cyclopedia of the Law of Corporations.* William Meade Fletcher. Volume 1. За ред.: *Jones C. A. Thomson Reuters,* 2015. С. 35.

Таким чином, «демократичне» управління не повинно передбачати формування додаткових органів окрім загальних зборів, адже у іншому випадку нівелюються принципи кооперативного товариства, такі як солідарність, демократія, економія, свобода, рівність, альтруїзм. Саме ці засади на думку *Hans-H. Münkner* дозволяє відрізнити їх від інших організацій, що в наступному надає можливість застосовувати пільговий режим для такої спільної діяльності¹.

Теократичні погляди щодо управління невідприємницькими юридичними особами *Kreutzer K.* до наступних теорій: 1) теорія агентства (*agency theory* – *Fama* та *Jensen*, 1983) – забезпечення матеріальної відповідності; 2) теорія управління (*stewardship theory* – *Donaldson*, 1990) – удосконалення організаційного виконання кращими управлінцями; 3) теорія залежності від ресурсів (*resource dependency theory* – *Pfeffer* та *Salancik*, 1978) – організаційний вплив здійснюється стейкхолдерами, тобто інтерес формується за межами юридичної особи; 4) теорія стейкхолдерів (*stakeholders theory* – *Freeman*, 1984; *Cornforth*, 2003) – вирішення конфліктних інтересів між багатьма стейкхолдерами, тобто інтерес формується в межах організації; 5) теорія управлінської гегемонії (*managerial hegemony theory* – *Mace*, 1971; *Cornforth*, 2003) – мінімальний вплив здійснюється добровільними управлінцями, а решта впливу – старшими менеджерами².

Кожна окрема з цих теорій може бути застосована до невідприємницьких товариств та установ залежно від спрямованості їх діяльності. Так, теорія агентства доречна для невідприємницьких товариств та установ, що мають на

¹ *Münkner H.-H.* Co-operative Principles and Co-operative Law. Marburg / Lahn 1974. С. 14–17, 23–24.

² *Narrow J., Phillips S. D.* Corporate Governance and Nonprofits. Facing up to Hybridization and Homoganzation. *The Oxford Handbook of Corporate Governance*. За ред.: *Wright M., Siegel D. S., Keasey K., Filatotchev I.* Oxford University Press, 2014. С. 610.

меті реалізацію майнових інтересів (наприклад, об'єднання співвласників або установи, які акумулюють кошти), теорія управління – вимагає залучення до управління не членів організації (притаманно установам), теорія залежності від ресурсів – вплив «парасолькових» організацій (наприклад, федерації), теорія стейкхолдерів – характерна для несприятливих товариств та установ, що реалізують суспільно корисні інтереси, а теорія управлінської гегемонії – притаманна релігійним організаціям та політичним партіям.

Узагальнення корпоративного управління зводиться до одно-ланкової (притаманна англосаксонській правовій системі) – з радою директорів; та двох-ланковій (ФРН та ряд держав континентальної Європи) – з наглядовою радою – систем¹. Таким чином загальні збори *a priori* розглядаються як необхідний орган управління. Законодавство держав – членів ЄС таким чином надає широкі можливості щодо розподілу компетенції (повноважень) між органами управління та формування власної структури².

Виникає запитання щодо можливості формування подібного органу в установах. Попередньо вже наводився принцип створення «першої адміністрації» засновником, а також можливість створення органів управління публічними утвореннями. Однак, відсутність членства в установі є правилом, що може бути порушене в окремих правопорядках. Так, у Нідерландах заборона членства існує щодо установ – *ledenverbod*, яку називають «сирітською» організацією, однак

¹ Hopt K. J. Common Principles of Corporate Governance in Europe? *Corporate Governance Regimes. Convergence and Diversity*. За ред.: McCahery J. A., Moerland P., Raaijmakers T., Renneboog L. Oxford University Press, 2002. С. 176.

² Hippel T. von Association. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, С. 79–80.

на практиці існують і членські установи, які мають корпоративний орган управління на кшталт загальних зборів¹.

Іншим прикладом є *Франція*, де можливо створити корпоративну установу, відповідно до Акту 1990 р. для неприбуткової діяльності щодо публічного інтересів, засновниками якої є дві або більше корпорацій, кооперативів чи взаємних товариств, строком на 5 років (з можливістю продовження) з статутним капіталом не менше 152 000 €, що управляється як мінімум двома працівниками засновників².

Заключною узагальненою проблемою регулювання здійснення прав та виконання обов'язків учасниками відносин у невідприємницьких товариствах та установах є їх узагальнення у відповідні корпоративні норми, які можна поділити на ті, що формуються самою організацією (подібно «келиху» містять норми, встановлені статутом, положеннями тощо), а також ті, що формуються «парасольковою» організацією (які визнаються третіми організаціями).

Також корпоративні норми розмежовують на жорсткі (hard) та м'які (soft). До першої групи належать статутні норми, які характеризуються як «один розмір для усіх» та дозволяють вирішувати загальні корпоративні проблеми; друга група – краща практика, яка застосовується за принципом «дотримуйся або поясни», яка знайшла свій початок з англо-саксонської правової групи³.

«Парасолькові» норми найбільше проявляються у релігійних організаціях, зокрема вже згаданому раніше канонічному праві, що має на меті уникати конфлікту

¹ Zaman N., Groot C. de, Steensel M. van Foundations in the Netherlands: present and proposed legislation and their role in the economy. *Non Profit Law Yearbook*. 2016 С. 221.

² Archambault E. France. *Foundations in Europe. Society Management and Law*. За ред.: Schlüter A., Then V., Walkenhorst P. Directory of Social Change, 2001. С. 125.

³ Aguilera R. V., Goyer M., Castro L. R. K. de Regulation and Comparative Corporate Governance. *The Oxford Handbook of Corporate Governance*. За ред.: Wright M., Siegel D. S., Keasey K., Filatotchev I. Oxford University Press, 2014. С. 36.

серед численної групи осіб, які можуть бути не пов'язані інституційно¹.

Так, ЕСЧР визнано, що для реалізації колективної релігійної свободи вимагає надання правосуб'єктності релігійним організаціям (Metropolitan Church of Bessarabia v. Moldova, 2002 та Cristian Association of Jehovah's Witnesses v. Bulgaria, 1997), що в цілому дозволяє спрямовувати свою діяльність щодо окремих індивідуальних прав у сукупності своїх членів громади².

Релігійні громади фактично створюють паралельну юрисдикційну систему, яка більш легітимована у прихильників ісламу та католиків. Саме на основі релігійних вірувань формується відповідна мораль щодо відношення до особи, а також основи для формування права (як приклад, теорія Г. Гроція універсального суспільства, а також *ius naturae* та *ius gentium*, які мають теологічну основу)³.

Окрім теорії природного права християнські релігійні норми розмежовують правопорядки (послання римлянам 2:14–15, в якому Св. Павло говорив: «право вимагає написання в їх серцях»⁴), визначають моральні засади (Десять заповідей) і навіть формують принцип «зобов'язання мають виконуватися»⁵. Більш того, саме релігійність мотивує

¹ *Graziadei M.* State Norms, Religious Norms, and Claims of Plural Normativity under Democratic Constitutions. *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*. За ред.: *Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S.* Springer, 2016. С. 41.

² *Ahdar R., Leigh I.* Religious Freedom in the Liberal State. Oxford University Press, 2005. С. 109.

³ *Nijman J. E.* Grotius' Imago Dei Anthropology. Grounding *Ius Naturae et Gentium*. *International Law and Religion. Historical and Contemporary Perspectives*. За ред.: *Koskeniemi M., Rovira M. G.-S., Amorosa P.* Oxford University Press, 2017. С. 97.

⁴ У перекладі І. Огієнка: «Бо коли погани, що не мають Закону, з природи чинять законне, вони, не мавши Закону, самі собі Закон, що виявляють діло Закону, написане в серцях своїх, як свідчить їм сумління та їхні думки, що то осуджують, то виправдують одна одну»

⁵ *Tierney B.* Natural law and natural rights. *Christianity and Law. An Introduction*. За ред.: *Witte J. J., Alexander F. S. Witte, John Jr. Alexander, Frank S.*, 2008. С. 91. 99.

осіб до здійснення окремих видів неспідприємницької діяльності, зокрема благодійництва, філантропії, бенефіціарства, створення лікарень тощо, що набуло активного розвитку у XVII ст. за принципом «Бог змушений платити сотню за одного» (від Луки 8:5-15¹)².

З метою розмежування інтересів релігійних громад, зокрема, та релігійної течії, загалом, в германських державах здійснюються різнорівневе визнання статусів. Так, у Австрії існує 3 рівня легалізації: 1) приватноправові асоціації, що діють відповідно до свого статуту та мають корпоративне управління; 2) конфесійні спільноти, що формують базовий статут для релігійних громад; 3) легально визнані релігійні товариства, що мають статус відповідно до норм публічного права. У продовження цього *Wolfgang Wieshalder* звертається до ст. 12 Council Regulation (EU) № 1259/2010, яким передбачена співпраця у таких правових питаннях як розлучення та окреме проживання, а також на можливість розширення судової

¹ У перекладі І. Огієнка: «Ось вийшов сіяч, щоб посіяти зерно своє. І, як сіяв, упало одне край дороги, і було повитоптowane, а птахи небесні його повидзьобували. Друге ж упало на ґрунт кам'янистий, і, зійшовши, усохло, не мало бо вогкості. А інше упало між терен, і вигнався терен, і його поглушив. Інше ж упало на добрую землю, і, зійшовши, уродило стократно. Це сказавши, закликав: Хто має вуха, щоб слухати, нехай слухає! Запитали ж Його стократно учні, говорячи: Що визначає ця притча? А Він відказав: Вам дано пізнати таємниці Божого Царства, а іншим у притчах, щоб дивились вони і не бачили, слухали і не розуміли. Ось що означає ця притча: Зерно це Боже Слово. А котрі край дороги, це ті, хто слухає, але потім приходять диявол, і забирає слово з їхнього серця, щоб не ввірували й не спаслися вони. А що на кам'янистому ґрунті, це ті, хто тільки почує, то слово приймає з радістю; та кореня не мають вони, вірують дочасно, і за час випробовування відпадають. А що впало між терен, це ті, хто слухає слово, але, ходячи, бувають придушені клопотоми, та багатством, та життєвими розкошами, і плоду вони не дають. А те, що на добрій землі, це оті, хто як слово почує, береже його в щирому й доброму серці, і плід приносять вони в терпеливості».

² Pullan B. Property, charity, and social welfare. *Chistianity and Law. An Introduction*. За ред.: Witte J. J., Alexander F. S. Witte, John Jr. Alexander, Frank S., 2008. С. 186.

практики та публічного впливу на питання полігамності та розлучення (*talāq*) у ісламських спільнотах¹.

Концепція «релігійних норм» у Бельгії дуже вузько розуміється як інституційні та формальні правила, що забезпечуються авторитетом релігійної влади, однак суди не завжди розмежовують це явище як «культура» або «релігія», тобто не поділяють культурні та релігійні традиції, що досить часто помилково призводить до їх розуміння як норми, що визнаються членами релігійної громади².

Іншим прикладом є так зване спортивне право. Спортивне право або *lex sportiva* на сьогодні має досить дискусійний характер, що охоплює правові відносини у спорті, внаслідок цього є міркування щодо: 1) відсутності спортивного права; 2) сфери права, що розвивається та має де-факто унікальний характер конкретних відносин у спорті; 3) окремої галузі права³. Разом з тим, науковці розмежовують *lex sportiva* як правові відносини, а також *lex ludia* як власне конкретні правила гри⁴.

Спортивне право на сьогодні перебуває у стані становлення як щодо його дослідження, так і відповідно до правової регламентації. Розуміння його витоків від приватноправової матерії (здійснення права особи на вибір діяльності, об'єднання у спортивні організації, застосування позасудових процедур захисту, саморегулювання відносин та можливість легітимації «правил гри» тощо) дозволяє стверджувати про цивілістичні природи *lex sportiva*.

¹ Wieshaider W. Religious Rules Under Austrian State Law. *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*. За ред.: Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S. Springer, 2016. С. 79–83.

² Christians L.-L., Overbeeke A. Religious Rules and Principles in Belgian Law. *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*. За ред.: Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S. Springer, 2016. С. 93.

³ Siekmann R. C. R. Introduction to International and European Sport Law. Hague.: Springer, 2012. С. 4.

⁴ Siekmann R. C. R. Introduction to International and European Sport Law. Ibid. С. 15.

На сьогодні діяльність спортивних організацій в Європі визнається щодо їх впливу на економічні та соціальні відносини, а також процес євроінтеграції: починаючи від Declaration 29 on Sport, далі впровадження так званої «Європейської спортивної моделі» (1999) і до ст. 165 Лісабонського договору 2000 року¹.

Щодо *acquis* ЄС у цій сфері слід згадати Резолюцію СМ/Res (2010)11 Комітету Міністрів Ради Європи про підтвердження укладення Розширеної часткової угоди про спорт (EPAS); Резолюцію СМ/Res(2007)8, якою було укладено Розширену часткову угоду про спорт (EPAS); Європейську конвенцію про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема, футбольних матчів (ETS № 120), Антидопінгову конвенцію (ETS № 135) та Додатковий протокол до неї (ETS № 188); рекомендації Комітету Міністрів державам-членам про переглянуту Європейську спортивну хартію (Рекомендація Rec(92)13-rev) та переглянутий Кодекс спортивної етики (Рекомендація СМ/Rec(2010)9).

Врепті, найбільш «інституціоналізованими» в ЄС є норми саморегулювання та відповідні корпоративні кодекси, які знайшли своє поширення у *Бельгії* (2004), *Франції* (2010), *ФРН* (1999), *Нідерландах* (2009), *Іспанії* (1997), *Швеції* (2005), а також на рівні ЄС – Green Paper – The EU corporate governance framework 05.04.2011².

О. М. Гончаренко запропоновано наступну класифікацію корпоративних актів: 1) за ступенем саморегулювання: розроблені та затверджені самостійно певною спільнотою, затверджені уповноваженим органом державної влади, затверджені на основі типових або примірних (модельних) актів; 2) за суб'єктом створення: СРО, господарське товариство, господарське об'єднання тощо; 3) за суб'єктом прийняття:

¹ Nafziger J. A. R. European and North American models of sport organization. *Handbook on International Sport Law*. За ред.: Nafziger J. A. R., Ross S. F. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2011. С. 89–90.

² Corporate Boards in Law and Practice. A Comparative Analysis in Europe. За ред.: Davies P., Hopt K. J., Nowak R., Solince G. von Oxford University Press, 2013. С. 167–650.

прийняті загальними зборами, виконавчим органом, одноосібно тощо; 4) за рівнем територіальної дії: глобальні (універсальні), регіональні, національні, місцеві; 5) за формою (назвою): статут, корпоративний договір, установчий договір, положення, етичний кодекс, правила корпоративної етики тощо, регламент, кодекс усталеної практики, положення тощо; 6) за змістом відносин, які упорядковуються: моральні (етичні) правила, норми комплаєнсу (антикорупційні, податкові, конкурентні тощо), соціальні, трудові, інформаційні, технічні, управлінські (порядок прийняття рішень в організації, порядок взаємодії з органами державної влади, споживачами товарів та послуг) тощо. Управлінські акти можна поділити, у свою чергу на: 1) внутрішні, які врегульовують відносини між: учасниками корпорації, корпорацією та її учасниками, між корпорацією та її працівниками, між органами корпорації; 2) зовнішні, які визначають правила взаємодії з органами державної влади, громадськими організаціями, споживачами товарів та послуг, з іншими юридичними та фізичними особами тощо; 7) за видом саморегулювання: з делегованими повноваженнями, без делегованих повноважень; 8) за механізмом прийняття рішень: на рівні корпорації, узгодження з органами державної влади¹.

Вважаємо, що у наступному відбуватиметься поступовий перехід до саморегулюючого закріплення норм для учасників СРО, що дозволить на локальному рівні регулювати належне здійснення прав та виконання обов'язків членами. У більш широкому розумінні корпоративні норми є більш легітимними для учасників відносин у невідприємницьких товариствах та установах, оскільки наслідком їх невиконання є залишення участі в організації.

Загалом же здійснення прав та виконання обов'язків учасниками відносин у невідприємницьких товариствах та

¹ Гончаренко О. М. Теоретико-правові засади саморегулювання господарської діяльності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.04. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2020. С. 18–19.

установах зводиться до досягнення інтересів юридичної особи (приватної ініціативи або суспільної користі). Межі здійснення суб'єктивних прав окреслюються «внутрішніми», узгодженими органами управління, а також «зовнішніми», сформовані «парасольковими» організаціями (наприклад, федерацією), нормами, які узагальнено зводяться до корпоративного управління (у вузькому значенні – організацією, а у широкому – до мотивування дій осіб у інших приватних відносинах). З огляду на це щодо «парасолькових» організацій висуваються публічні обмеження щодо їх діяльності як додатковий акцент на збереженні публічного правопорядку.

2. Охорона та захист суб'єктивних цивільних прав та інтересів учасників відносин у невідприємницьких товариствах та установах

Цивільно-правовий захист прав та інтересів розглядається як інститут цивільного, а також цивільно-процесуального права. Як результат, одні вчені вважають його елементом суб'єктивного цивільного права, інші – ізольованим суб'єктивним правом¹.

О. О. Кот узагальнив основні концепції розуміння поняття захисту прав: 1) теорія функції (Т. І. Іларіонова, Н. П. Асланян) – функція права, що виражається в охоронюваному впливі норм, які має на меті відновити право, компенсувати порушений інтерес, припинити протиправні дії, що перешкоджають здійснення прав чи забезпечення правопорядку; 2) захист цивільних прав через категорію «заходи» (Ю. І. Басін, Я. М. Шевченко, М. К. Сулейменов та ін.) – передбачена законом дія боротьби із правопорушенням

¹ Дзера О. В., Луць В. В., Кузнецова Н. С. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. Т. 1. За ред.: Дзера О. В. 3-є вид. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 34–35.

система заходів, що спираються на державний примус та спрямовані на забезпечення недоторканості права та ліквідацію наслідків його порушення; 3) теорія діяльності (Т. М. Підлубна, Ю. Д. Притика, Р. О. Стефанчук, Г. П. Арефьев та ін.) – як діяльність компетентних органів (правозастосовна діяльність) з метою відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного суб'єктивного права та інтересу. Крім того, автор виділяє захист як міру дозволеної поведінки (В. О. Тархов) або як функцію через застосування компетентними органами цивільно-правових санкцій (Андреев Ю. М.)¹.

Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання; та право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Зважаючи на регулювання загальних положень про юридичну особу цивільним законодавством (статті 80–112 ЦК України), презюмуємо, що названі відносини є цивільними, отже захист прав та інтересів їх учасників має ґрунтуватися на цивільно-правових принципах.

ЦК України передбачає такий загальний механізм захисту прав особи. Відповідно до ст. 16 ЦК України кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Тобто декларується, у першу чергу, можливість судового захисту, при цьому забезпечується можливість адміністративного захисту (ст. 17 ЦК України), нотаріального захисту (ст. 18 ЦК України), а також самозахисту (ст. 19 ЦК України).

Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення;

¹ *Ком О. О.* Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Київ: Алерта, 2017. С. 177–179.

5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Крім того, диспозитивність цивільно-правового регулювання проявляється у тому, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Частина 2 ст. 20 ГК України передбачає дещо інший підхід до захисту суб'єктів господарювання. Так, права та законні інтереси захищаються шляхом: 1) визнання наявності або відсутності прав; 2) визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом; 3) відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; 4) припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; 5) присудження до виконання обов'язку в натурі; 6) відшкодування збитків; 7) застосування штрафних санкцій; 8) застосування оперативно-господарських санкцій; 9) застосування адміністративно-господарських санкцій; 10) установа, зміни і припинення господарських правовідносин; 11) іншими способами, передбаченими законом.

Дискусійним є проблематика способів захисту цивільних прав та інтересів учасників відносин у невідприємницьких товариствах та установах, адже спеціальне законодавство практично не передбачає такої можливості. Зокрема, Закон

України «Про кооперацію» передбачає право на звернення до суду щодо оскарження виключення з членів кооперативу (ч. 2 ст. 13) та щодо кооперативних виплат (ст. 26); Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» – право на оскарження рішень загальних зборів (ч. 8 ст. 10) та судовий розгляд спорів щодо здійснення прав співвласників (ч. 5 ст. 14). Інші законодавчі акти, що регулюють правовий статус непідприємницьких товариств та установ фактично не містять положень щодо способів захисту досліджуваних прав та інтересів. Окремо лише звернемо увагу на положення ч. 3 ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» визначає договірний характер господарських відносин колективних членів споживчого товариства, а також загальні положення про можливість судового оскарження рішень загальних зборів учасником товариства (ч. 5 ст. 98 ЦК України).

Поділ непідприємницьких товариств на приватно-корисні та суспільно корисні також впливає на можливість захисту суб'єктивних цивільних прав учасників (членів) цих товариств, оскільки можна виділити: а) безпосередні права учасників, що існують в межах юридичної особи (внутрішні корпоративні права); б) колективні права учасників (членів), що об'єднані товариством (права юридичної особи).

Реалізація такими особами права на звернення до суду можлива в межах групових чи інших представницьких позовів, що призводить до постановлення рішення суду у справах про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. Так, груповий позов спрямований на захист приватних інтересів, позов в інтересах невизначеного кола осіб – публічного інтересу, а похідний – приватно-публічного¹.

Як результат, в межах судового захисту можна виділити такі позови щодо захисту колективних інтересів: груповий,

¹ Губська А. В. Груповий та інші представницькі позови: критерії розмежування. *Юридичний вісник*. 2014. Вип. 33. № 4. С. 85.

непрямий, позов співпозивачів та самостійний позов юридичної особи (з метою опосередкованого захисту членів/учасників юридичної особи). При цьому ключовим для належного вирішення спору є встановлення кола осіб, чий прав та інтереси будуть захищені, або детального визначення інтересу, який охороняється законом з метою надання рішенню преюдиційного характеру.

Отже, колективні суб'єктивні права є групою самостійних суб'єктивних цивільних прав, які об'єднуються внаслідок спільних дій окремих осіб, або внаслідок діяльності юридичної особи. У свою чергу реалізація колективних цивільних процесуальних прав можлива в порядку законного представництва або шляхом звернення юридичної особи щодо захисту прав своїх членів/учасників або передбаченого законом суспільного інтересу.

Особливості захисту прав учасників непідприємницьких товариств формуються на основі інтересу, який переслідують учасники цих юридичних осіб. Так, асоціації створюються на основі об'єднання особистих немайнових інтересів, об'єднання співвласників та фонди – майнових інтересів. У свою чергу, суспільно корисні непідприємницькі товариства мають на меті реалізацію суспільних інтересів, тому слід вести мову про те, що ці юридичні особи є, власне, механізмом захисту інтересів невизначеного кола осіб. Тому пропонуємо розглянути особливості захисту суб'єктивних цивільних прав учасників у залежності від видів непідприємницьких товариств.

Окрему увагу слід звернути на захист прав споживачів непідприємницькими юридичними особами. *По-перше*, G. Aquaro пропонує відносити до споживачів не лише фізичних осіб, а й юридичних осіб, які «діють за межами своєї професійної компетенції», що в цілому не дозволяє в силу навичок та знання кваліфіковано оцінювати договірні відносини; *по-друге*, саме в межах споживчого права ЄС прослідковується приватний вплив через (а) альтернативні способи вирішення спорів та

(б) колективні дії, результатом чого є відповідний EU Regulation 2006/2004¹.

Іншим прикладом є так звані «товариства спільного управління», правове регулювання яких здійснене Directive on Collective Rights Management (20.02.2014), а судова практика представлена справою ECJ Case C-351/12, як інструменти ринкового вирішення проблем вартості трансакцій, що стосуються авторських прав, а саме: 1) гарантування виконання ліцензійних умов; 2) збирання та розподіл роялті; 3) моніторинг ринку щодо законності здійснення авторських прав².

О. О. Штефан обґрунтувала висновок, що організація колективного управління майновими авторськими правами (далі – ОКУ), звертаючись із позовною заявою до суду, діє не як представник у справах із спірних авторських правовідносин, а як сторона, яка захищає надане їй право на управління майновими авторськими правами, оскільки: матеріальне представництво не породжує процесуального представництва; процесуальний представник діє в процесі разом із особою, інтереси якої він представляє. ОКУ у процесі діє самостійно як відособлений суб'єкт (сторона), саме тому ОКУ не можна віднести до осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб у розумінні ст. 45 ЦПК України³.

Участь особи у невідприємницькому товаристві може впливати також на особливості відшкодування моральної

¹ Cseres K. J. Consumer protection in the European Union. *Regulations and Economics. Volume 9. Encyclopedia of Law and Economics*. 2-е вид. За ред.: Bergh R. J. Van den, Paccas A. M. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2012. С. 173–199.

² Drexel J. Collective Management of Copyrights and the EU Principle of Free Movement of Services after OSA Judgement - In Favour of a More Balance Approach. *Varieties of European Economic Law and Regulation. Liber Amicorum for Hans Micklitz*. За ред.: Purnhagen K., Rott P. Springer, 2014. С. 463.

³ Штефан О. О. Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 6.

шкоди, оскільки участь у такій юридичній особі є особистим немайновим правом. Виявляючи окремі критерії при визначенні розміру відшкодування моральної (немайнової) шкоди разом із такими ознаками, як регіон поширення шкоди, час негативного впливу, форма фактів, варто враховувати індивідуальні особливості потерпілої особи. До цього критерію, головним чином, відносять психологічний стан особи (від зміни настрою до тяжкого психічного стану)¹.

Так, моральна шкода може бути пов'язана з можливістю подальшої участі у непідприємницькому товаристві (справи щодо плагіату, порушення професійних обов'язків тощо), а також призвести до інших наслідків – втрати кар'єри, творчого натхнення, звичного спілкування, що, в свою чергу, пов'язано з іншим – наслідками, які настають у зв'язку із заподіянням моральної шкоди.

Вочевидь, позивачем у цій категорії справ може бути і фізична особа як учасник цивільних відносин, однак при цьому не досить зрозумілим є коло можливих публічних інтересів, захист яких намагається здійснити такий позивач. Групові позови необхідно поділити за такими особливостями².

а) приватний груповий позов фізичної особи в силу здійснення професійної діяльності (фізична особа – підприємець, адвокат, нотаріус тощо) або організації;

б) організаційний груповий позов, що подається спеціалізованою громадською організацією, що діє у тій чи іншій галузі суспільних відносин з метою захисту прав осіб у визначеній галузі.

Щодо цієї класифікації варто зазначити, що приватний груповий позов може подаватися громадськими об'єднаннями, тобто непідприємницькими

¹ Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посіб. За ред.: Галантич М. К. Київ: Юрінком Інтер, 2011. С. 129.

² Малешин Д. Я. Российская модель группового иска. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации*. 2010. № 4. С. 72.

товариствами, які реалізують спільні інтереси та не мають делегованих владних повноважень; натомість, організаційні групові позови – громадські формування або саморегульвні організації, в межах їх спеціальної господарської діяльності.

Такий спосіб захисту суспільних прав був відомий ще римському праву (Дигести Юстиніана, книга перша, титут IV «Про позови, що пред'являються від імені якоїсь сукупності або проти неї»). На сьогодні в країнах континентального права груповий позов був введений у 1994 р. у *Нідерландах*, у 1995 р. – у *Португалії*, в 2001 р. – в *Іспанії*, у 2002 р. – у *Швеції*. Інші країни Європи відносяться до цього інституту більш стримано¹.

Якщо говорити про суспільний інтерес, то у відповідності до статті 16 ЦК України найпоширенішим способом його захисту є визнання незаконним рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, оскільки саме ця категорія справ значною мірою стосується інтересів невизначеного кола осіб.

Вивчаючи спеціалізованість діяльності непідприємницького товариства, що має на меті реалізацію суспільно корисних інтересів, слід звернути увагу на можливість його участі у так званих правозахисних відносинах, які виникають у зв'язку з проголошеними цінностями, які, насамперед, джерелом визначають людину, а крім того – зовнішні стосовно неї явища (предмети матеріального та духовного світу, екологію, соціально корисні дії та їх результати), які мають важливе значення для її гідного життя.

Суб'єктами правозахисних відносин є ті особи, які мають правовий зв'язок з предметом (об'єктом) правозахисних відносин, тобто мають правосуб'єктність (компетенцію), яка дозволяє їм виступати учасниками

¹ Малешин Д. Я. Российская модель группового иска. Ibid. С. 73, 76–77.

цих відносин. При цьому зрозуміло, що коло суб'єктів правозахисної діяльності є ширшим, аніж суб'єктів права на захист прав осіб¹.

Така діяльність може здійснюватися в межах організаційного групового позову спеціалізованими невідприємницькими товариствами, які мають делеговані владні повноваження. До них слід віднести саморегулівні організації та громадські формування. Слід зауважити, що групові звернення у ЄС все ж скоріше «дивовижними тваринами», а ніж сформований інститут².

Чинна ч. 2 ст. 124 Конституції України містить положення, відповідно до якого «юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір...», що різниться від попередньої редакції: «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі». Остання норма тлумачилася Конституційним Судом України (рішення від 25 грудня 1997 р. № 9-зп, від 7 травня 2002 р. 8-рп/2002 та від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002) на підставі чого сформувалося розуміння повноважень суду щодо вирішення спорів про право та інших питань, що мають правовий характер, а право на звернення до суду не може бути обмежене. Таким чином, було удосконалено регулювання повноважень суду щодо розгляду і вирішення справ, що відобразилося у нових редакціях процесуальних кодексів.

У юридичній літературі юридичний/правовий спір (або спір про право) розглядається у таких аспектах: 1) ототожнюється з правопорушенням або перешкодами в здійсненні права; 2) характеризується як правовідношення (охоронне, організаційно-охоронне, таке, що виникає в результаті пред'явлення вимоги, «конфліктне») або певний

¹ Анисимов П. В. Право человека на юридическую защиту и правозащитные отношения. *Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики*. 3-е вид. Москва 2010. С. 516–517.

² Uzelac A. Why No Class action in Europe? A View From Side of Dysfunction Justice System. *Multi-Party Redress Mechanisms in Europe: Squeaking Mice?*. За ред.: Harsáji V., van Rhee C. H. Intersentia, 2014. С. 54.

стан регулятивного правовідношення; 3) засіб захисту, тобто вважається, що він набуває властивостей юридичної категорії лише з моменту його заяви заінтересованою особою в певному порядку; 4) юридичний склад, що утворюється внаслідок накопичення кількох юридичних дій (також бездіяльності) сторін цивільних правовідносин; 5) є суперечкою, розбіжністю волевиявлень, конфліктами між суб'єктами правовідносин щодо їх прав та обов'язків; 6) твердження хоча б одного з учасників спору про наявність певного матеріального правовідношення між суб'єктами спору та про порушення або оспорювання його, заявника, суб'єктивного права іншим суб'єктом спору¹.

Теоретична та законодавча модель захисту приватних прав та інтересів власне аналогічно до здійснення прав передбачає самостійність реалізації права. Більш того, важливим є також момент виникнення права на захист, оскільки потребує встановлення чи перебувала особа, що звертається за захистом, у відповідних спірних відносинах. Форма вираження спору про право є завжди активною дією ініціатора спору, що проявляються у зверненні до протилежної сторони або юрисдикційного органу з вимогою про поновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи чи інтересу, тобто потрібне «зовнішнє інформування» про наявність спору про право, що може відбуватися різними шляхами².

Розуміння юридичної особи як організації, створеної та зареєстрованої у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 80

¹ Сакара Н. Ю. Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 46. № 1. С. 64.

² Кочин В. В. Юридичний спір в юридичній особі: дедукція та індукція щодо юрисдикційної належності. *Правовий захист корпоративних прав за законодавством України та країн Європейського Союзу: Збірник наукових праць за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 вересня 2019 року, м. Івано-Франківськ)*. За ред.: Луць В. В. Івано-Франківськ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019.

ЦК України) дозволяє не лише окреслити юридичну особистість (суб'єкта відносин), а й встановити правовідносини, які виникають у такій організації. При цьому їх правова природа залежить від мети створення юридичної особи, внаслідок чого досить обґрунтовано виокремилися корпоративні відносини, а спори щодо корпоративних прав окремо віднесені до юрисдикції господарських судів. Проте спори щодо інших прав в межах юридичної особи як організації (за винятком трудових та адміністративних), зокрема, у непідприємницьких товариствах та установах, перебувають у дещо невизначеному стані.

Спеціальне законодавство практично не передбачає можливості захисту прав учасників непідприємницьких товариств. Так, регламентовані окремі права на звернення до суду щодо оскарження виключення з членів кооперативу (ч. 2 ст. 13 Закону України «Про кооперацію»); право на оскарження рішень загальних зборів (ч. 8 ст. 10 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»). Крім того загальні положення про можливість судового оскарження рішень загальних зборів учасником товариства (ч. 5 ст. 98 ЦК України) не застосовуються на практиці. Так, постановою Верховного Суду України (судова палата у цивільних справах) від 19.10.2016 встановлено, що відносини щодо оскарження дій чи бездіяльності зборів уповноважених гаражно-будівельного кооперативу, компетенція суду, згідно вимог ст. 16 ЦК України, не поширюється, оскільки дані питання стосуються *внутрішньої статутної діяльності* (курсив наш – В. К.) цієї організації.

Така позиція суду встановлює, що внутрішньо статутна діяльність юридичної особи не охоплюється поняттям правові відносини, а отже спір щодо такої діяльності не є юридичним. Проте, така діяльність може стосуватися суб'єктивних прав та обов'язків особи (сплата членських внесків, управління юридичною особою тощо) і загалом такі відносини є досить подібними до корпоративних. Більш того, залежно від

мети створення юридичної особи виділяють корпоративні спори, що виникають між учасниками юридичної особи та юридичною особою, створеною без мети отримання прибутку (саморегулівні організації, споживчі, обслуговуючі кооперативи, кредитні союзи)¹.

Навіть названий закритий перелік таких спорів, на наше переконання, може бути розширений, зважаючи на п. 3 ч. 1 ст. 20 ГПК України, яким встановлено, що предметною юрисдикцією господарських судів є справи у спорах, що виникають з корпоративних відносин, *в тому числі* (курсив наш – В. К.) у спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів. Тобто юридичні спори у непідприємницьких товариствах не стають корпоративними, а внаслідок застосування фікції (відсилання однією правовою нормою до правових наслідків) переходять до господарської юрисдикції.

Не зважаючи на чинну редакцію названої статті, при визначенні предметної юрисдикції суди керуються індукцією: спір в юридичній особі не є корпоративним, отже він не відноситься до господарської юрисдикції. Прикладом цього є рішення Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 23.01.2018 у справі № 925/1321/16 (щодо визнання недійсними рішення ОСББ) або рішення Великої Палати Верховного Суду від 30.05.2018 у справі № 916/978/17 (про визнання недійсним рішення загальних зборів громадської організації).

Застосування ж дедукції (тобто коли окремі положення виходять із загальних) надає можливість вирішити такий спір.

¹ Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні: автореферат дис. ... докт. юрид. наук. ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. С. 8.

Ілюстрацією є рішення Великої Палати Верховного Суду від 18.01.2018 у справі № 904/2796/17 (щодо визнання недійсним рішення установчих зборів ОСББ), що залишило в силі рішення апеляційної інстанції від 28.09.2017, яким відхилено доводи щодо непідвідомчості даного спору, який не є корпоративним та виник не внаслідок здійснення його сторонами підприємницької діяльності. Як результат, суд підкреслив, що такий спосіб захисту спрямований та забезпечує реальний захист порушеного права.

Разом з тим, відносини в юридичній особі можуть не мати правового характеру, тобто не спричиняти виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків. Вочевидь, іменувати їх «внутрішньо статутними» не досить вірно, оскільки статут є корпоративним актом, що має юридичну силу договірної природи¹, тому таке розуміння не надає можливості вести мову про правові наслідки такої «статутної діяльності».

Прикладом є справа № 909/1012/17 (про визнання недійсним Декрету Івано-Франківського Архієпархіального управління УГКЦ), щодо якої Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у рішенні від 17.07.2018, мотивуючи, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, звертає увагу, що вирішення даного спору по суті є втручанням у діяльність релігійних організацій, що, фактично, прямо суперечить статті 35 Конституції України та статті 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Виникає запитання щодо можливості захисту суб'єктивних прав осіб у відносинах, які не регулюються нормативно-правовими чи корпоративними актами на кшталт спір «всередині Церкви», якщо це впливає на суб'єктивні права та обов'язки.

¹ Залізко О. М. Вирішення спорів, що виникають з міжнародних приватних спортивних відносин Спортивним арбітражним судом. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. С. 89.

Прикладом цієї проблеми у Європі слугує вирішення релігійних (сімейних та майнових) спорів у мусульманських громадах, зокрема: 1) чи визнаватиметься розгляд спору муфтієм реалізацією права на захист у розумінні ст. 6 ECHR; 2) чи достатні та адекватні гарантії такого розгляду відповідно до фундаментальних прав людини, зокрема, щодо гендерної рівності; 3) чи виникає при вирішенні спору лише моральне зобов'язання, чи все ж існує вплив на суб'єктивні права та обов'язки; 4) за відсутності відповідного правового регулювання чи існує конфлікт між цивільним кодексом та ісламськими правовими нормами (зокрема, в частині свободи совісті та віросповідання)¹.

Javier Martínez-Torrón бачить вирішення цієї проблеми на засадах релігійної свободи, рівності, нейтральності держави, а також співпраця держави та релігійних громад. Повна ж автономія стосується лише заснування внутрішніх організаційних правил, внутрішнього та особистого режиму².

Зокрема, йдеться про так звані «спортивні спори», прикладом яких може бути справа № 826/4734/16 (про визнання протиправним та скасування рішення Президії Федерації баскетболу України) щодо якої Велика Палата Верховного Суду у рішенні від 27.03.2019 висловилася наступним чином: «позов про визнання протиправним і скасування рішення ФБУ не може бути розглянутий в судовому порядку адміністративним судом (у тому числі у судовому порядку будь-якої юрисдикції)». При цьому попередньо йдеться про можливість його оскарження в Спортивному арбітражному суді в м. Лозанні.

¹ *Tsitselikis K. Muslims in Greece. Islam and the European Union.* За ред.: *Potz R., Wieshaider W.* Leiden/Boston: Peeters, 2004. С. 102–103.

² *Martínez-Torrón J. Striking the Balance between Religions Rules and State Law: Spain. Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview.* За ред.: *Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S.* Springer, 2016. С. 358–364.

Дійсно, такий спір не є предметною юрисдикцією адміністративних судів (п. 4 ч. 2 ст. 19 КАС України), і навіть його вирішення у Спортивному арбітражному суді не надає можливість його виконання в Україні (справа Матузалема)¹.

Зважаючи на викладене, робимо висновок, що юридичним спором є правова девіація, що виникає внаслідок існування правової невизначеності в суб'єктивних правах та обов'язках кількох суб'єктів. «Межами» юридичної особи є відносини, що мають правовий характер (як наслідок виникнення, зміна чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків), а також такі, що не є правовими, а отже не можуть бути в межах судової юрисдикції. Новела щодо корпоративних спорів та прирівняних до них має реалізовуватися на підставі дедуктивного аналізу характеру та ознак спору, що у майбутньому може розширити категорію цих спорів.

У європейській судовій практиці на рівні ЄСJ є група справ щодо інтересів асоціації (навіть незалежно від наявності у них статусу юридичної особи). Так, йдеться про *Metro v. Commission*, 1977 у сфері конкурентного права, *Case of Fediol*, 1979, а також *case AIUFFASS and AKT* щодо участі асоціацій як «зацікавлених осіб»².

Особливість механізму захисту прав та інтересів учасників СРО полягає у тому, що СРО є безпосередньо організацією, яка здійснює захист інтересів своїх членів, а також регулює відносини, що пов'язані з членством, тобто фактично здійснює охорону відповідної групи відносин, що перебуває у процесі саморегулювання. Останнє явище породжує стабільність відповідного ринку, а також можливість захисту прав та інтересів третіх осіб, які вступають у відносини з членами СРО.

¹ *Залізко О. М.* Вирішення спорів, що виникають з міжнародних приватних спортивних відносин Спортивним арбітражним судом. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. С. 168.

² *Civil Society and Legitimate European Governance.* За ред.: *Smismans S.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2006. С. 97–100.

Н. Ю. Філатова умовно розподіляє способи охорони та захисту, які застосовуються СРО: 1) видання правил та стандартів професійної діяльності; 2) здійснення контролю за діяльністю учасників об'єднання; 3) застосування різноманітних стягнень до членів організації, що порушили положення стандартів або правил діяльності; 4) підтримання системи колективного або індивідуального страхування відповідальності членів організації¹. Погоджуючись з позицією дослідниці, вважаємо за доцільне висловити декілька зауважень щодо цього переліку.

Захист прав та інтересів в межах інституту саморегулювання характеризується природою соціальної довіри, зокрема, як соціальний договір між товариством та професійними учасниками ринку внаслідок втілення теорії асиметричної інформації². Саме тому встановлені СРО заборони, а також внутрішній порядок вирішення спорів надає можливість внутрішнього контролю.

По-перше, видання правил та стандартів є скоріше правовстановлюючою функцією СРО, а самі правила носять охоронний характер, так само як і законодавчі норми. Таким чином, СРО має забезпечити дотримання цих норм шляхом можливості виключення членів СРО за їх порушення. Крім того, легітимація норм здійснюється шляхом визнання їх членами СРО, а також через можливість перегляду та удосконалення цих норм.

По-друге, здійснення контролю за діяльністю членів СРО перебуває не лише в межах механізму захисту, а й на стадії здійснення прав та обов'язків, зокрема через процедури надання згоди на вчинення окремих

¹ Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов. Монография. За ред.: *Спасибо-Фатеева И. В.* Харьков: Право, 2014. С. 193.

² *Stephan F. H., Love J. H., Riekman N.* Regulation of the legal profession. *Regulations and Economics. Volume 9. Encyclopedia of Law and Economics.* За ред.: *Bergh R. J. Van den, Paccas A. M.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2012. С. 653.

правочинів. Контролюючі функції мають самостійний, ініціативний характер і у разі правомірності вчинення дій членами СРО не породжують відповідних юридичних наслідків.

Не зупиняючись на можливостях застосування різноманітних стягнень СРО до своїх членів, маємо на меті звернути увагу на питання захисту інтересів від ризику у підприємницькій діяльності, який є однією з передумов динаміки правових відносин, адже учаснику відносин неможливо повністю передбачити можливість розвитку подій. Мінімізація ризиків підприємницької діяльності не слід розглядати як суто «егоїстичний» інтерес суб'єкта підприємницької діяльності, що має на меті виключно зменшити втрати прибутку. Як фактор функціонування економічної системи ризик може впливати на стабільність цивільного обороту.

У правовій науці існує велике різноманіття думок стосовно змісту категорії «ризик». Під ризиком розуміють: можливість настання певної події, яка викликає майновий збиток; саму подію, настання якої обумовлює майновий збиток; правомірну небезпечну дію; невизначеність ходу, результату та наслідків окремих операцій; діяльність, що пов'язана з подоланням невизначеності у ситуації неминучого вибору, у процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити вірогідність досягнення запланованого результату; зобов'язання нести майновий збиток унаслідок неможливості тим чи іншим учасником виконати зобов'язання¹.

Цивільним та господарським законодавством сформовано кілька груп «ризиків» учасників обороту: безпосередньо підприємницький ризик; зобов'язальний ризик; страховий ризик.

На думку економістів, ризикова ситуація пов'язана зі статичними процесами, спричинена такими умовами:

¹ Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій: у 2 ч. Ч. 1. Харків: Право, 2008. С. 68.

наявність невизначеності; необхідність вибору альтернативи (при цьому варто мати на увазі, що відмова від вибору також є різновидом вибору); можливість оцінити імовірність здійснення вибраних альтернатив¹.

Необхідність правового регулювання економічних відносин спричинена потребою забезпечення певної сукупності соціальних інтересів, які вимагають правового регулювання. При цьому слід керуватися потребою як умовою включення суспільних відносин до предмета правового регулювання, що пов'язано з перебуванням цих відносин у межах соціальних інтересів, які реалізуються правом. З огляду на це, слід погодитися з думкою В. М. Махінчука, який наголошує, що з юридичного погляду, ризикованість ґрунтується на тому, що межі матеріальної відповідальності контрагентів можуть бути вужчими, ніж шкода, спричинена ними підприємцю, що обумовлює питання додаткових гарантій виконання підприємницьких зобов'язань для їх учасників².

Серед різних видів ризиків правовому регулюванню підлягає так званий комерційний ризик, оскільки він є основою підприємництва (ст. 44 ГК України). Для економічного обороту цей ризик має, насамперед, велике значення при визначенні організаційно-правової форми суб'єкта господарювання, не менш важливе – щодо розподілу договірних ризиків.

Розмір статутного капіталу дозволяє перенести ризики учасників (засновників) на юридичну особу. Однак законодавством передбачені організаційно-правові форми юридичних осіб, які дозволяють зберегти цивільний оборот шляхом покладення відповідальності за зобов'язаннями на

¹ *Архипов Д. А.* Распределение договорных рисков в гражданском праве. Экономико-правовое исследование. Москва: Статут, 2012. С. 9.

² *Махінчук В. М.* Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2014. С. 287.

учасників юридичної особи (повне товариство, командитне товариство, товариство з додатковою відповідальністю). Крім того, необхідно згадати фізичну особу – підприємця, який відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, у тому числі усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя (ст. 52 ЦК України); а також казенне підприємство, у разі недостатності коштів якого повну субсидіарну відповідальність несе держава (ч. 7 ст. 77 ГК України).

Можливість відповідати за зобов'язаннями визначається розміром статутного капіталу. Чинним законодавством передбачено мінімальний розмір лише для окремих видів господарських товариств, зокрема, акціонерних товариств (1250 мінімальних заробітних плат). Проте до внесення змін від 21.04.2011 існувала норма, яка визначала створення статутного (складеного) капіталу, розмір якого повинен становити не менше суми, еквівалентної одній мінімальній заробітній платі, діючій на момент створення, у тому числі, товариства з обмеженою відповідальністю.

Вважаємо, що встановлення законодавством мінімального розміру статутного фонду є вкрай важливим для контрагентів юридичної особи, адже забезпечує виконання ними своїх зобов'язань. Однак мінімальний розмір має відповідати принципам справедливості, добросовісності та розумності, які, в свою чергу, залежать від видів господарської діяльності (як зразок, банківської чи страхової діяльності, діяльності на фондовому ринку). Вихідні засади відповідного правового регулювання закладені в Другій директиві Ради Європи від 13 грудня 1976 р.

До способів уникнення договірних ризиків можна віднести акцесорні зобов'язання. Вони є спеціальними мірама, що стимулюють боржника до належного виконання зобов'язання та забезпечують захист майнових інтересів кредитора на випадок порушення зобов'язання боржником

(додаткові забезпечувальні міри)¹. Види забезпечення виконання зобов'язань у ЦК України складають невичерпний перелік (неустойка, порука, гарантія, застава, притримання, завдаток та інші встановлені договором або законом), що дозволяє обрати контрагентам адекватну форму (особистого чи майнового характеру) забезпечення виконання основного зобов'язання.

Крім того, необхідно наголосити на конструкції алеаторних (ризикових) договорів: договір безстрокової ренти, договір страхування, а також групи підприємницьких договорів, які самі по собі мають елементи ризикованості як ознаки підприємництва. З метою забезпечення стабільності цивільного (господарського, економічного) обороту підприємницькі (господарські, комерційні) договори мають відповідні ознаки, які В. В. Луць зводить до таких: особливості суб'єктного складу; мета – здійснення підприємництва; окремий порядок їх укладення, обліку та реєстрації; особливий порядок виконання або умов відповідальності².

Останні дослідження доводять необхідність створення загальних критеріїв розподілу ризиків у зобов'язаннях, які можуть застосовуватися до більшості зобов'язань. На думку Д. А. Архіпова, необхідно застосовувати імперативний спосіб обмеження обсягу ризику, який може бути покладений не на одну із сторін договору, в іншому випадку економічно сильна сторона договору отримує можливість перекласти всі свої ризики на слабку сторону³.

Слід зупинитися на такому аспекті, як компенсаційні або страхові механізми відповідальності членів СРО. Залучені механізми доречні в межах саморегулювання,

¹ Борисова В. І., Баранова Л. І., Бегова Т. І. Цивільне право України: підручник: у 2 т. Т. 1. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. І. Харків: Право, 2012. С. 52.

² Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 31.

³ Архипов Д. А. Распределение договорных рисков в гражданском праве. Экономико-правовое исследование. Москва: Статут, 2012. С. 103.

оскільки СРО шляхом впровадження відповідних локальних норм здатні ефективно здійснювати управління страховим капіталом, аналізувати ринок та ризики підприємницької діяльності, ефективно відшкодувати споживачам збитки тощо.

Додаткові вимоги до мінімального розміру компенсаційного фонду саморегульованої організації та мінімальної суми страхового покриття за договором страхування відповідальності членів саморегульованої організації можуть бути встановлені національними законами.

Підстави та порядок здійснення виплат з компенсаційного фонду встановлюються загальними зборами членів саморегульованої організації. Не допускається здійснення виплат з компенсаційного фонду (у тому числі не допускається повернення внесків членів саморегульованої організації), за винятком виплат в цілях забезпечення відповідальності членів саморегульованої організації перед споживачами вироблених ними товарів (робіт, послуг) та іншими третіми особами. Стягнення за зобов'язаннями саморегульованої організації, в тому числі, за зобов'язаннями про відшкодування заподіяної члену саморегульованої організації шкоди не може бути накладено на майно компенсаційного фонду саморегульованої організації.

Одним з показних прикладів обмеження ризиків підприємницької діяльності є створення Моторного (транспортного) страхового бюро України (далі – МТСБУ) як єдиного об'єднання страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів за шкоду, заподіяну третім особам.

МТСБУ є гарантом відшкодування шкоди:

– на території країн – членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», заподіяної власниками та/або користувачами транспортних засобів, якщо такі власники та/або користувачі надали іноземним

компетентним органам страховий сертифікат «Зелена картка», виданий від імені страховиків – членів МТСБУ;

– на території України, заподіяної водіями – нерезидентами, на умовах та в обсягах, встановлених законодавством про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності за принципами взаємного врегулювання шкоди на території країн – членів міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», за інших обставин, визначених чинним законодавством про цивільно-правову відповідальність.

У разі якщо МТСБУ відповідно до правил міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка» було здійснено відшкодування шкоди за страховика – члена об'єднання або за власника та/або користувача зареєстрованого в Україні транспортного засобу, який використовував за кордоном підроблений або змінений у незаконний спосіб страховий сертифікат «Зелена картка» та спричинив дорожньо-транспортну пригоду, відповідні витрати МТСБУ та регламентні виплати з фонду страхових гарантій мають бути компенсовані такими особами МТСБУ в повному обсязі.

Відповідно до Статуту МТСБУ¹ для забезпечення виконання зобов'язань членів Бюро перед страхувальниками і третіми особами при Бюро створюються централізовані страхові резервні фонди. Джерелами формування централізованих страхових резервних фондів є: базовий та додаткові гарантійні внески у розмірі, визначеному МТСБУ; відрахування страховиків з премій обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності у розмірі, визначеному Координаційною радою МТСБУ; повернені МТСБУ в регресному порядку кошти за заподіяну у

¹ Про погодження Статуту Моторного (транспортного) страхового бюро України. Розпорядження Державної комісії з врегулювання ринків фінансових послуг України від 01.02.2005 № 3470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3470486-05#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

результаті дорожньо-транспортної пригоди шкоду; добровільні внески та пожертвування.

Крім того, з метою проведення попереджувальних заходів, спрямованих на підвищення безпеки дорожнього руху та зменшення кількості страхових випадків за обов'язковим страхуванням цивільно-правової відповідальності, створюється фонд попереджувальних заходів Бюро.

Порядок, умови формування та використання коштів фонду попереджувальних заходів Бюро встановлюються положенням про цей фонд, що затверджується Президією Бюро та погоджується з Координаційною радою Бюро.

У підсумку зазначимо, що під ризиками у правових відносинах розуміються наслідки, які можуть настати в силу суб'єктивних чи об'єктивних обставин та непередбачені законодавчою конструкцією (моделлю відносин). Саме лише наявність ризику дозволяє розвиватися підприємницьким відносинам, саморегулювати ринок шляхом створення та ліквідації учасників правових відносин. При цьому стабільність економічної системи в межах правового регулювання забезпечується нормативними конструкціями відносин та відповідним державним впливом на господарську діяльність.

Межі приватноправового регулювання господарської діяльності дозволяють використовувати законодавчо передбачені моделі правомірної поведінки. За таких обставин формуються відносини саморегулювання, які в сучасних умовах підприємницької діяльності набувають все більшого значення. Саме розвиток саморегулювання дозволить сформуватися ринковій економіці, задіяти на ринку професійних учасників та обмежити можливий зловживаючий вплив держави.

До переваг СРО слід віднести модель обмеження підприємницького ризику шляхом встановлення стосовно членів СРО вимог страхування та (або) шляхом формування компенсаційного фонду СРО. Формування законодавства про СРО має здійснюватися відповідно до існуючих норм про юридичні особи, зокрема непідприємницькі товариства, а також

відповідно до норм договірного права. Зокрема, йдеться про порядок створення та діяльності СРО, формування страхового (резервного) капіталу (фонду), управління цими коштами, а також застосування таких договірних конструкцій, як страхування, управління, гарантування, регресні вимоги тощо. Оптимальна модель саморегулювання забезпечить реалізацію інтересів підприємців (шляхом мінімізації їх комерційних ризиків), а також споживачів (шляхом своєчасної отримання відшкодувань).

На завершення доречно звернутися до альтернативних способів вирішення спорів як один з напрямів захисту та охорони прав та інтересів учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах. Головним чином йдеться про вже згадані альтернативне вирішення спорів у справах щодо захисту прав споживачів та спортивні арбітражі, а також медіацію.

Формами спортивного арбітражу є консультації, медіація, міні спори, нейтральна оцінка. *Ian Blackshaw*, аналізуючи спортивні спори, наголошує, що медіація притаманна переважно спорам між комерційними організаціями¹. Принагідно зауважимо, що професійні спортивні клуби є підприємницькими організаціями, які беруть участь як у комерційних змаганнях (наприклад, футбольна *Favbet Liga – Українська Прем'єр Liga*) та некомерційних змаганнях (наприклад, *Liga Чемпіонів УЄФА*), хоча такий поділ і є умовним, виходячи із правового статусу організатора змагань.

The European Directive on Mediation (2008/52/EC) фокусується на цивільних та комерційних справах, хоча у своїй сутності складаю приватноправові спори; дозволяє вирішити транскордонні спори; не забезпечує різностороннє вирішення пов'язаних спорів. Таким

¹ *Blackshaw I. Mediating sports disputes. Handbook on International Sport Law.* За ред.: *Nafziger J. A. R., Ross S. F.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2011. С. 71, 82.

чином, медіація розглядається як добровільна участь на основі згоди сторін до участі у такому вирішенні спору¹.

Klaus J. Hopt та *Felix Steffek* виділяють наступні моделі регулювання медіації: а) екстенсивне (широке) регулювання – рівень медіації можна порівняти з професійною правовою допомогою; б) обмежене регулювання – до медіації долучаються науковці та асоціації; незважаючи на форму медіації особа повинна мати право на судове оскарження рішення².

Таким чином, охорона суб'єктивних цивільних прав та інтересів учасників непідприємницьких товариств та установ здійснюється на рівні внутрішніх відносин (в тому числі шляхом вирішення внутрішніх спорів), а також шляхом здійснення колективних прав (в тому числі шляхом звернення до суду). Захист суб'єктивних прав та інтересів відповідає законодавчій моделі захисту із застереженням щодо предметної юрисдикції спорів, які повинні мати правовий характер.

3. Цивільно-правова відповідальність учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах

Д. А. Керімов звертає увагу, що доцільно вивчати усі причинно-наслідкові зв'язки та ланки, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на регульовані відносини, які не можуть бути спрощені до формальної схеми-послідовності: правова норма – її тлумачення – реалізація – отриманий соціальний результат; адже цей процес є «більш складним та тонким механізмом»³.

¹ *Mediation. Principles and Regulation in Comparative Perspective*. За ред.: *Hopt K. J., Steffek F.* Oxford University Press, 2013. С. 11.

² *Mediation. Principles and Regulation in Comparative Perspective*. Ibid. С. 17–19, 43.

³ *Керімов Д. А. Методологія права: Предмет, функції, проблеми філософії права*. 6-е вид. Москва: Изд-во СГУ, 2011. С. 466.

Традиційно юридичну відповідальність визначають як передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими органами державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм¹.

Таке розуміння безумовно характеризує юридичну відповідальність переважно із погляду публічного права, зважаючи на місце державного примусу. Разом з тим, державний примус в силу особливостей цивільно-правового регулювання суспільних відносин може мати опосередкований або зведений до мінімуму вплив. Так, публічний осуд не є самоціллю цивільно-правової відповідальності, оскільки основною її функцією є компенсаційна, тобто наслідок має бути еквівалентний порушенню. Компенсація розкриває принцип справедливості, зокрема так звана відновлююча (виправна) справедливість².

Така компенсація полягає у відновленні порушених суб'єктивних цивільних прав, а у разі неможливості – власне компенсації (грошовій або майновій), тобто йдеться навіть про компенсаторно-відновлювальну функцію; інші ж (превентивна, штрафна (каральна), виховна або стимулююча) є факультативними³.

Суб'єктивне цивільне право традиційно розглядається як сукупність правомочностей щодо права на власні дії особи, право на чужі дії та право на захист. Виконання кореспондуючого суб'єктивного обов'язку, у свою чергу,

¹ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. С. 375.

² Хёффе О. Справедливость: Филосовское введение. За ред.: Дмитриев Т. А. Москва: Практис, 2007. С. 129.

³ Борисова В. І., Баранова А. М., Бегова Т. І., та ін. Цивільне право. Підручник: у 2-х т. За ред.: Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. А. Харків: Право, 2012. С. 365.

забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства (ч. 3 ст. 14 ЦК України). Звертаємо увагу, що на відміну від інших правопорушень (злочинів, адміністративних або дисциплінарних), та відповідальності за них, які визначаються виключно законами України, предметом законодавчого регулювання є лише засади цивільно-правової відповідальності (п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України).

Таким чином, взаємозв'язок правореалізації з правозастосуванням полягає у тому, що маючи відповідне суб'єктивне право особа може вимагати від іншої особи виконання суб'єктивного обов'язку, наслідком діяння щодо його реалізації може бути заохочення або відповідальність, остання у свою чергу реалізується через приватну складову (договірну) або публічну складову (передбачена законом).

О. О. Кот вважає, що перспективною є ідея функціонально-цільового критерію розмежування заходів відповідальності та інших заходів захисту цивільних прав, враховуючи відсутність мети покарання правопорушника. Крім того, автор розмежовує цивільно-правову відповідальність із самозахистом цивільних прав, а також заходами оперативного впливу на порушника, що на жаль не завжди послідовно проводиться у чинному законодавстві¹.

Згадана вище норма ч. 3 ст. 14 ЦК України на наше переконання досить вдало відповідає теоретичному поділу юридичної відповідальності на позитивну та негативну. Так, позитивною є відповідальність як реакція держави та суспільства на здійснене соціально корисне правомірне діяння особи у вигляді застосування різних заходів правового заохочення (особистих чи майнових); негативна ж – міри покарання (особистого, майнового чи

¹ *Kot O. O.* Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Київ: Алерта, 2017. С. 232-233.

організаційного характеру) за здійснення суб'єктом діяння, що порушує приписи соціальних норм¹. Тому розглянемо детальніше особливості як ретроспективної (негативної), так і позитивної відповідальності, зважаючи на взаємозв'язок майнових і організаційно-управлінських аспектів функціонування непідприємницьких юридичних осіб, про що наголошує В. Д. Примак².

Нормативно-правове регулювання ретроспективної відповідальності учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах є вкрай обмеженим. Зокрема, можливо виділити віднесення її до статного регулювання (або в межах договірної складової, зважаючи на особливості окремих юридичних осіб), а також загальною вказівкою на «...порядок встановлений законом». Зокрема, це стосується громадських об'єднань (Закон України «Про громадські об'єднання»: ст. 11 – в частині вимог до статуту; ст. 31 – відповідальність за порушення законодавства), об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ст. 29. Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку»), кооперативних організацій (ст. 8 Закону України «Про кооперацію»), політичних партій (ст. 22 Закону України «Про політичні партії в Україні»), релігійних організацій (ст. 31 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»).

Вважаємо, що такий стан регулювання спричинений певною застарілістю та публічно-правовою спрямованістю названих законів. До прикладу слід навести регулювання кримінально-правової охорони непідприємницьких товариств (ст. 170 КК України – «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій»), натомість приватноправова відповідальність

¹ Безклубий І. А., Бобровник С. В., Гриценко І. С., та ін. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: монографія. За ред.: Безклубий І. А. Київ: Грамота, 2014. С. 316–317.

² Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2007. С. 398–399.

була віднесена до так званої «статутної діяльності», яка досить часто не була забезпечена державним гарантуванням.

Найбільш актуальним у питаннях відповідальності є застосування санкцій до осіб, які здійснюють управління непідприємницькою організацією. Загальна умова – порушення принципу «досягнення успіху для організації»¹, яка деталізується у статутних документах (за винятком трудових відносин). Саме тому управління юридичною особою нині розуміється як до певної міри довірчі відносини, які характеризуються як загальними підставами, так і спеціальними².

Більш сучасні законодавчі акти мають розширене регулювання цивільно-правової відповідальності. Вже йдеться про застосування категорії конфлікт інтересів (ст. 23 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»), про відповідальність органів та контрагентів, що забезпечують діяльність юридичної особи (абз. 2 ч. 10 ст. 13, п. «в» ч. 3 ст. 16, статті 31, 43, 46 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення»).

Звертаючись до корпоративних норм, можна виокремити підстави виключення із учасників непідприємницького товариства за порушення, що не має юридичного характеру. Так, на прикладі католицької церкви канонічні норми розглядаються як «корпоративні норми» або «найближче джерело право», які містять специфічні санкції, що не застосовуються судами чи публічними органами, а також потребує у майбутньому узгоджених дій між релігійними організаціями та державою

¹ Hill J. G. Envolving director's duties in the common law world. *Research Handbook on Directors' Duties*. За ред.: Paolini A. Chaltenham. UK, Northampton. MA. USA: Edward Elgar, 2014. С. 33.

² Amatucci C. Directors' duties in Italy. *Research Handbook on Directors' Duties*. За ред.: Paolini A. Chaltenham. UK, Northampton. MA. USA: Edward Elgar, 2014. С. 144-145.

(так звана «формула, що ґрунтується на конкордаті» – угоді між релігійною та публічною владою)¹.

Такий підхід ґрунтується на теорії приватного регулювання, яка передбачає можливість притягнення до відповідальності виключно членів невідприємницьких товариств без поширення регуляторного впливу на третіх осіб². Можливість застосування «приватних» санкцій є завершальним елементом приватного порядку, який окрім договірної регуляції надає можливість інституційне забезпечення міжнародних відносин³.

Прикладом цього слугують підстави для відповідальності у спортивних відносинах, що може проявлятися у недопущенні до змагань, фінансові санкції, обмеження у трансферах гравців тощо.

Окремо слід звернути увагу на такі особливості відповідальності учасників відносин у невідприємницьких товариствах щодо участі у так званих «парасолькових» організаціях, де потребує встановлення способи створення цих юридичних осіб, зокрема, розмежовуючи приєднання та заснування (наприклад, щодо припинення політичних партій та їх осередків (у тому числі зі статусом юридичних осіб) у процесі декомунізації).

Іншим аспектом є відповідальність учасників як представників «вільних» професій. Зокрема, мова іде про відповідальність адвокатів, передбачену Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яка зважаючи на механізм створення та діяльності дисциплінарних комісій, а також засади адвокатського самоврядування, як гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури, має приватноправову

¹ *Adragão P. R., Leão A. Portugal: Religions Rules and State Law. Religious Freedom in the Liberal State.* За ред.: *Ahdar R., Leigh I.* Oxford University Press, 2005. С. 296–297.

² *Cafaggi F. Rethinking Private Regulation in the European Regulatory Space. Reframing Self-Regulation in European Private Law.* За ред.: *Cafaggi F.* Kluwer Law International, 2006. С. 34.

³ *Basedow J. The Law of Open Societies – Private Ordering and Public Regulation of International Relations. General Course on Private International Law.* Leiden/Boston: *Martimes Nijhoff Publishers*, 2013. С. 135.

природу та може слугувати взірцевою моделлю побудови механізму відповідальності у невідприємницьких товариствах. При цьому слід звертати на можливості оскарження таких рішень у судовому порядку не залишаючи їх без гарантій права на судовий захист.

Так, ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає підстави для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, а саме: 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом.

Як результат, ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що за вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

Таким чином, припинення участі у невідприємницькому товаристві може слугувати припиненням у інших приватних відносинах. Прикладом цього є так звані контракти «жовтих собак» у *Великій Британії*, які передбачають неправові підстави виключення з профспілки, що призводить до припинення трудових відносин¹.

Позитивна відповідальність має своє вираження у наданні учасникам невідприємницького товариства або посадовим особам товариства чи установи відповідних статусів на кшталт почесних членів або керівників. Такі заохочення мають приватноправовий характер та знаходяться у системі

¹ *Prondzynski F. von Freedom of Association and Industrial Relations. A comparative Study. London and New York: Mausell Publishing limited, 1987. С. 27.*

відносин в межах юридичної особи. Однак, заохочення також можуть виявлятися у публічно-правовій площині, зокрема щодо державних нагород та почесних звань.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державні нагороди України» державні нагороди є вищою формою відзначення громадян за видатні заслуги у розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною. До прикладу, клопотання про присвоєння звання Герой України можуть порушуватися центральними органами творчих спілок, товариств, об'єднаннями громадян (п. 12 Статуту звання Герой України, затвердженого Указом Президента України від 2 грудня 2002 року № 1114/2002), а подання про присвоєння почесних звань вносяться Президентові України Верховною Радою України, творчими спілками, об'єднаннями громадян (п. 10 Положення про почесні звання України, затвердженого Указом Президента України від 29 червня 2001 року № 476/2001).

Правовими наслідками такого нагородження є відповідно до ст. 15 Закону України «Про державні нагороди України» є надання особам, нагороджених державними нагородами, пільг, передбачених законами України.

Таким чином, загальні положення механізму цивільно-правової відповідальності учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах полягають у особливому місці відповідальності як юридичного наслідку виконання (позитивна відповідальність – заохочення) або невиконання (ретроспективна відповідальність) суб'єктивного цивільного обов'язку. «Запуск» механізму відбувається з ініціативи особи, яка має кореспондуюче суб'єктивне право стосовно такого обов'язку, який може бути виконаний добровільно або виконання якого забезпечуватиметься державним примусом. Перспективним виглядає удосконалення названого механізму з огляду на комплексні зміни нормативно-правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах.

ВИСНОВКИ

Представленим монографічним дослідженням здійснена спроба визначити особливості правового регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах в умовах адаптації до правової системи ЄС. До основних результатів належать наступні висновки:

1. Місце юридичної особи у правовій системі визначається через її розуміння як організації, створеної і зареєстрованої у встановленому законом порядку, та яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді, адже саме названий погляд на цього учасника правових відносин не піддається змін за жодних соціально-економічних реформувань.

2. Доктрина європейського приватного має якісно кращий ступінь наукової розробки проблематики відносин у непідприємницьких товариствах та установах в силу тривалішого історичного розвитку та відсутності певних дискусій щодо розуміння статусу юридичної особи. Основною метою та спрямуванням наукових пошуків є реалізація фундаментальних прав, закріплених як на міжнародному, так і на місцевому рівнях. Натомість в Україні з огляду на орієнтування досліджень у сфері підприємницькій діяльності непідприємницькі товариства та установи розглядалися лише щодо статусних ознак, а відносини в цих організаціях мали опосередковане значення.

3. Юридично рівні учасники або учасник на основі законодавчої моделі правового регулювання суспільних відносин здійснюють дії для встановлення, зміни чи припинення цивільних відносин. Ці відносини можуть повністю відповідати законодавчій нормі або на основі свободи договору бути вираженими з урахуваннями вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Ця модель відносин регулюватиметься відповідним правочином у належній мірі саморегулювання, яка також підсилюється державним забезпеченням, яке

надає особі право захисту прав та інтересів судом як щодо підтвердження правомірності моделі (наприклад, визнання права), так і щодо визнання її неправомірною (наприклад, визнання правочину недійним).

4. Саморегулювання є способом упорядкування суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами на основі самостійного визначення їх взаємних прав та обов'язків, що формуються у відповідному правочині, або шляхом створення норм та правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами).

5. Зміст відносин у непідприємницьких товариствах у загальних рисах характеризується як права та обов'язки, що виникають в учасників/членів щодо управління товариством, задоволення їх особистих немайнових чи майнових прав та інтересів; а відносин в установах – як права та обов'язки щодо управління установою та реалізації її мети, визначеної засновником. Зважаючи на розуміння непідприємницького товариства та установи (ст. 83, 85 ЦК України), відносини у непідприємницьких товариствах та установах є цивільними, оскільки засновані на юридичній рівності їх засновників (членів/учасників), мають ознаки особистих немайнових та майнових, суб'єктом цих відносин можуть бути фізичні та юридичні особи, виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства, з приводу матеріальних та нематеріальних благ, що є об'єктами цивільних прав.

6. Зміст економічних відносин має набути відповідної юридичної форми, зокрема, окреслившись у відповідний правовий інститут. Основним же завданням є надання їм відповідного юридичного змісту на основі вже сформованих моделей (спільна реалізація прав, договірна форма, юридична особа). Першоосовою непідприємницьких юридичних осіб є реалізація права осіб на свободу об'єднання (для товариств) та виокремлення майнової основи – розпорядження власністю (для установ). Їх участь у економічних відносинах навряд чи

змінить їх правову природу, зокрема зміст організаційних та майнових відносин.

7. На сьогодні у *acquis* ЄС знайшли своє регулювання статuti європейського товариства економічних інтересів (EEIG), європейської компанії (EC) та європейського кооперативу (SCE), а також пропонувані європейська установа (European Foundation – FE) та європейська асоціація (European Association – EA).

8. CM/Rec(2007)14 є цілком можливим до застосування в Україні. Практика держав – членів ЄС свідчить про різноманіття підходів до особливостей правового регулювання відносин у непідприємницьких товариствах та установах, однак основний елемент – наявність органів управління на кшталт ради директорів – є сталим для усіх правопорядків.

9. Структура елементів механізму правового регулювання дозволяє втілювати норму права у життя, оцінювати її ефективність та визначити її вплив на інші суспільні відносини, які не охоплюються метою правового регулювання окремого закону. Таким чином формується єдина система правового регулювання, що має на меті належну синергію приватноправових та публічно-правових елементів.

10. Непідприємницька діяльність не має на меті отримання комерційного успіху, при цьому інші ознаки підприємницької діяльності у тій чи іншій мірі можуть справедливо застосовуватися. Так, самостійний характер притаманний кожній приватній ініціативі, так само як і безперервність чи прагнення до розширення.

11. Об'єктом відносин за участю непідприємницьких товариств та установ є, по-перше, ті права та інтереси, на основі яких створюється ці юридичні особи; по-друге, ті права та інтереси, які виникають у засновників, учасників (членів) у зв'язку з участю у таких юридичних особах. Так, у непідприємницьких товариствах, що переслідують приватно корисні інтереси, об'єктом є особисті немайнові та майнові інтереси відповідно до

виду товариства. У свою чергу, суспільно корисні непідприємницькі товариства за об'єкт мають інтереси невизначеного кола осіб. Для кооперативів об'єктом відносин буде власне співпраця для досягнення певного блага (будівництво об'єкта нерухомості, споживча чи обслуговуюча кооперація тощо); у свою чергу об'єктом відносин в установі є суспільні блага або інтереси дестинаторів за для чого створюється така організація.

12. Суб'єктами відносин у непідприємницьких товариствах у засновники, учасники (члени), які об'єднуються з метою реалізації приватних інтересів учасників (членів) (асоціація, об'єднання співвласників, фонд), суспільних інтересів (громадська організація, саморегулювальна організація, громадське формування) або кооперації. У свою чергу, встановити суб'єкта відносин в межах установи досить важко, оскільки відповідно до законодавчої моделі засновник установи не бере участь в її управлінні (ст. 101 ЦК України), більш того засновник взагалі може передбачити створення установи заповітом (ч. 3 ст. 88 ЦК України), внаслідок чого засновником має бути виконавець заповіту (ст. 1286 ЦК України). Разом з тим, на відміну від країн ЄС в Україні відсутній публічний елемент щодо нагляду за виконанням заповіту на створення приватної установи (наприклад, щодо розміру майна, строку існування установи тощо як це регламентовано BGB).

13. Безпосередньо орган управління не є учасником цивільних відносин, хоча на підставі ч. 1 ст. 92 ЦК України може скластися протилежне уявлення, адже юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Таким чином є потреба у додаткових досліджень, особливо, зважаючи на конструкцію установи, внутрішні відносини якої фактично обмежуються метою створення. Законодавство не передбачає регулювання відносин засновник – установа, оскільки перший не бере участі в її управлінні.

14. Регулювання правових відносин розглядається через вплив джерел права на фактичні відносини, проводячи їх через призму моделі, закріпленої у відповідному акті регламентації. Нині ведеться мова про регулювання відносин правом, зважаючи на принцип верховенства права, тобто окрім акту законодавства приватні відносини піддаються регулюванню договором, звичаєм, а також піддається впливу судової практики (зважаючи на відсутність у вітчизняній доктрині судового претендента). Більш того, регулювання як процес має розглядатися дещо ширше.

15. У розділі V Угоди про асоціацію відзначається «важливість комплексного застосування ефективних правил та методик у сферах законодавства щодо заснування та діяльності компаній, корпоративного управління, а також щодо бухгалтерського обліку та аудиту, з метою створення повноцінно функціонуючої ринкової економіки та задля стимулювання торгівлі». Тож слід виходити з того, що від рівня захищеності корпоративних прав напряду залежать перспективи національної економіки, тоді як адаптація вітчизняного законодавства про господарські товариства до відповідних норм законодавства ЄС в означених сферах сприятиме створенню в Україні дійсно привабливого інвестиційного клімату. В аналогічному ракурсі варто розглядати і виконання норм Угоди про асоціацію, що стосуються заснування підприємницької діяльності, електронної торгівлі, здійснення державних закупівель, досягнення належного та ефективного рівня охорони та захисту прав інтелектуальної власності тощо.

16. Перед правовою наукою завдання щодо теоретичного забезпечення юридичної складової євроінтеграційних процесів з метою сприяння впровадженню ефективних механізмів охорони і захисту суб'єктивних приватних прав та інтересів. Виконання такого фундаментального наукового дослідження може здійснюватися відповідно до таких етапів: 1) виявлення

системи принципів приватного права та встановлення форм їх належної реалізації у різних видах приватноправових відносин; 2) визначення приватноправових складових законодавства ЄС, до якого має бути адаптоване законодавство України, й методологічних засад адаптації відповідних норм вітчизняного права; 3) висвітлення основних тенденцій формування європейського приватного права й визначення напрямів його впливу на перспективи вдосконалення правового регулювання приватних відносин в Україні; 4) теоретичне моделювання ефективних механізмів реалізації й захисту приватних прав та інтересів, що гарантуються додержанням принципу верховенства права і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

17. Впровадження відповідної моделі правових відносин має здійснюватися з огляду на вже існуюче правове регулювання змісту відносин подібних за формою відносин. Вважаємо, що саме такий підхід надає можливість встановити їх майбутнє місце у системі права та законодавства. З урахуванням певної науково-практичної невизначеності перспективних відносин та вибору «аналогії» слід в першу чергу належним чином описати та впорядкувати ці суспільні відносини у площині форма-зміст. По-друге, віднесення їх до відповідного інституту цивільного законодавства має здійснюватися з огляду на упорядкування відносин вже існуючих відносин.

18. Підлягають реформуванню норми законодавства для узгодження співвідношення видів юридичних осіб та видів господарювання. По-перше, слід виходити з таких теоретичних позицій щодо: 1) розуміння цивільної правосуб'єктності юридичних осіб як якісної властивості юридичної особи, яка дозволяє їй бути учасником цивільних правовідносин, тобто мати абстрактну можливість мати цивільні права та обов'язки (цивільна правоздатність), а також своїми діями реалізовувати свої права та обов'язки шляхом вчинення правомірних дій (правочиноздатність), а також можливості самостійно відповідати за своїми зобов'язаннями

(деліктоздатність). Цивільна правосуб'єктність лежить у площині цивільного права, тому реалізується на засадах цивільного законодавства; 2) господарської правосуб'єктності юридичної особи, що дозволяє їй бути суб'єктом господарювання, тобто здійснювати діяльність для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою отримання прибутку або без мети отримання прибутку для наступного його розподілу між учасниками юридичної особи. Окрім приватноправових засад господарської правосуб'єктності (мета, яка ставиться засновниками; свобода підприємництва тощо) існують публічно-правові, які проявляються у регулюючому впливі держави на діяльність суб'єктів господарювання (державне замовлення, державне завдання; ліцензування тощо).

19. Впровадження відповідної моделі товариства, установи або трасту (фонду) має здійснюватися з огляду на вже існуюче правове регулювання змісту відносин з управління та представництва, а також особливостей умов управління та реалізації інтересів учасників відносин (форма відносин).

20. Використання терміну «заклад» здійснено з метою надання юридичній особі відповідного правового статусу (навчальний заклад, заклад охорони здоров'я, заклад ресторанного господарства) та не має ознак організаційно-правової форми. Заклад і установа не є тотожними поняттями, оскільки установа – є однією із організаційно-правових форм непідприємницьких організацій, а заклад – умовне позначення.

21. Науково-практичною проблемою на сьогодні залишається узгодження кодифікованих актів щодо узгодження цивільних, господарських, податкових та інших відносин, виходячи із предмету правового регулювання та сутності непідприємницьких товариств та установ як приватноправового інституту. Йдеться не лише про узгодженість термінології, а й єдність підходу. Так, непідприємницьке товариство та установа здійснює некомерційну діяльність та є неприбутковим а priori. Деталізація правового регулювання можлива лише щодо

секторального регулювання відносин в межах яких діють непідприємницькі товариства та установи.

22. Інститут юридичної особи є системою відносин, існування яких забезпечує можливість реалізації різноманітних цивільних прав та інтересів; формою, що надає можливість відмежувати права та обов'язки засновників (учасників/членів) або набути відповідних благ. Вибір тієї чи іншої організаційно-правової форми або виду юридичної особи надає змогу найоптимальніше досягти поставлених цілей. Таким чином, дослідження системи цього інституту, визначення його складових має не лише методологічне значення в частині пізнання інституту, а й практичне значення – удосконалення правового регулювання статусу юридичної особи.

23. Обґрунтовуючи класифікаційний критерій, закладений у поділі, виділимо такі таксони юридичних осіб приватного права: 1) підтип – відповідно до субстрату (основи) створення юридичної особи приватного права; 2) рід – відповідно до мети створення та юридичної долі отриманого прибутку (доходу); 3) група – відповідно до економічних інтересів, що реалізуються юридичними особами; 4) підгрупа – відповідно до деталізації інтересів, які реалізуються, та наявності владних повноважень (можливості саморегулювання відносин в межах та поза межами організації); 5) форма – відповідно до організаційно-правової форми юридичних осіб приватного права, закріплених у законодавстві; 6) допоміжна форма – відповідно до специфіки відносин, які виникають відповідно до організаційно-правової форми. Таким чином, природні таксони надають змогу розмежувати цивільно-правові відносини щодо формування юридичної особи як організації (підтип), участі у підприємницьких та непідприємницьких відносинах (рід), способу управління організацією (форма, допоміжна форма) та розмежування корпоративних, членських та інших організаційних відносин. Синтетичні таксони виступають у ролі фікції з метою гармонізації приватних та публічних відносин за участі юридичних осіб.

24. Непідприємницькі товариства, які реалізують приватно корисні інтереси, по-перше, забезпечують особисті немайнові права учасників та є найпростішою формою організації суспільних відносин, яка потребує складної системи органів управління; по-друге, забезпечують реалізацію майнових прав: розподіл правомочностей щодо спільної сумісної власності або формування капіталу з метою отримання у майбутньому грошових виплат, що вимагає формування додаткових органів управління із компетентних спеціалістів або укладення договірних відносин із професійними учасниками ринку. Така майнова вигода не може розглядатися як ознака розподілу прибутку, зважаючи на ймовірність настання юридичного факту – підстави для виплати.

25. Правове регулювання моделі непідприємницьких товариств, які мають на меті реалізацію суспільних прав та інтересів, ґрунтується на загальному регулюванні організаційно-правової форми реалізації свободи асоціації. Саме тому громадські об'єднання та професійні спілки залежно від спрямованості їх діяльності та відносин з публічною владою можуть бути як приватно корисними, так і публічно корисними. Спеціальне законодавче регулювання може вимагати окремого закріплення правового статусу політичних партій, благодійних та релігійних організацій, відповідно до особливостей правового порядку держави. Непідприємницькі товариства, які мають владні повноваження є СРО з метою дерегулювання економічних (переважно підприємницьких) відносин та формування відповідного ринку.

26. Кооперація розглядається в межах непідприємницького сектору на підставі спільної риси створення (об'єднання осіб), а також пільгових умов (на зразок неприбуткових організацій, відповідно до ПК України). Саме тому правове регулювання статусу кооперативних організацій можливе як в межах цивільного, так і спеціального законодавства, зважаючи на особливості їх діяльності. Саме тому, ці юридичні особи є певною «проміжною ланкою» під підприємницьким та непідприємницькими організаціями.

27. Здійснення прав та виконання обов'язків учасниками відносин у непідприємницьких товариствах та установах зводиться до досягнення інтересів юридичної особи (приватної ініціативи або суспільної користі). Межі здійснення суб'єктивних прав окреслюються «внутрішніми», узгодженими органами управління, а також «зовнішніми», сформовані «парасольковими» організаціями (наприклад, федерацією), нормами, які узагальнено зводяться до корпоративного управління (у вузькому значенні – організацією, а у широкому – до мотивування дій осіб у інших приватних відносинах). З огляду на це щодо «парасолькових» організацій висувуються публічні обмеження щодо їх діяльності як додатковий акцент на збереженні публічного правопорядку.

28. Охорона суб'єктивних цивільних прав та інтересів учасників непідприємницьких товариств та установ здійснюється на рівні внутрішніх відносин (в тому числі шляхом вирішення внутрішніх спорів), а також шляхом здійснення колективних прав (в тому числі шляхом звернення до суду). Захист суб'єктивних прав та інтересів відповідає законодавчій моделі захисту із застереженням щодо предметної юрисдикції спорів, які повинні мати правовий характер.

29. Механізм цивільно-правової відповідальності учасників відносин у непідприємницьких товариствах та установах полягає у особливому місці відповідальності як юридичного наслідку виконання (позитивна відповідальність – заохочення) або невиконання (ретроспективна відповідальність) суб'єктивного цивільного обов'язку. «Запуск» механізму відбувається з ініціативи особи, яка має кореспондуюче суб'єктивне право стосовно такого обов'язку, який може бути виконаний добровільно або виконання якого забезпечуватиметься державним примусом.

Список використаних джерел

1. *Adragão P. R., Leão A.* Portugal: Religions Rules and State Law. *Religious Freedom in the Liberal State*. За ред.: *Ahdar R., Leigh I.* Oxford University Press, 2005. С. 239–309.
2. *Aguilera R. V., Goyer M., Castro L. R. K.* de Regulation and Comparative Corporate Governance. *The Oxford Handbook of Corporate Governance*. За ред.: *Wright M., Siegel D. S., Keasey K., Filatotchev I.* Oxford University Press, 2014. С. 23–45.
3. *Ahdar R., Leigh I.* Religious Freedom in the Liberal State. Oxford University Press, 2005. 410 с.
4. *Amatucci C.* Directors' duties in Italy. *Research Handbook on Directors' Duties*. За ред.: *Paolini A.* Chaltenham. UK, Northampton. MA. USA: Edward Elgar, 2014. С. 141–153.
5. *Anheier H. K.* Foundations in Europe: an Comparative Perspective. *Foundations in Europe. Society Management and Law*. За ред.: *Schlüter A., Then V., Walkenhorst P.* Directory of Social Change, 2001. С. 35–81.
6. *Anheier H. K., Bielefeld W., Borzaga C., et al.* The Non-profit Sector in a Changing Economy. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2003. 337 с.
7. *Archambault E.* France. *Foundations in Europe. Society Management and Law*. За ред.: *Schlüter A., Then V., Walkenhorst P.* Directory of Social Change, 2001. С. 121–132.
8. *Armour J., Hansmann H., Kraakman R.* The Essential Elements of Corporate Law: What is Corporate Law? *The Harvard John M. Olin Discussion Paper Series*. 2009. Вип. 7. № 643.
9. *Basedow J.* EU Private Law. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 537–541.
10. *Basedow J.* The Law of Open Societies – Private Ordering and Public Regulation of International Relations. General Course on Private International Law. Leiden/Boston: Martimes Nijhoff Publishers, 2013.
11. *Blackshaw I.* Mediating sports disputes. *Handbook on International Sport Law*. За ред.: *Nafziger J. A. R., Ross S. F.* Cheltenham, UK.

Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2011. C. 65–87.

12. *Braun A.* The framing of the European law of trusts. *The Worlds of the Trust*. За ред.: *Smith L.* Cambridge University Press, 2013. C. 277–304.
13. *Bullain N., Toftisova R.* A Comparative Analysis of European Policies and Practices of NGO-Government Cooperation. *The International Journal of Not-for-Profit Law*. 2005. Вып. 7. № 4. C. 1–56.
14. *Cafaggi F.* Rethinking Private Regulation in the European Regulatory Space. *Reframing Self-Regulation in European Private Law*. За ред.: *Cafaggi F.* Kluwer Law International, 2006.
15. *Christians L.-L., Overbeeke A.* Religious Rules and Principles in Belgian Law. *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*. За ред.: *Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S.* Springer, 2016. C. 91–115.
16. *Cicoria C.* Nonprofit Organizations Facing Competition. The Application of United States, European and German Competition Law to Not-for-Profit Entities. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2006. 286 c.
17. *Coase R. H.* The Nature of the Firm. *Classics in Corporate Law and Economics. Volume I*. За ред.: *Macey J.* Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: An Elgar Reference Collection, 2008. C. 3–22.
18. *Creighton B.* The Future of Labour Law: Is There a Role for International Labour Standards? *The Future of Labour Law. Liber Amicorum Bob Hoppte QC*. За ред.: *Barnard C., Morris G. S.* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publisher, 2004. C. 253–273.
19. *Cseres K. J.* Consumer protection in the European Union. *Regulations and Economics. Volume 9. Encyclopedia of Law and Economics*. 2-е вид. За ред.: *Bergh R. J. Van den, Passes A. M.* Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2012. C. 163–228.
20. *Curtin D. M., Smith J. M., Klip A., ma in.* European Integration and Law. Four Contributions on the Interplay between European Integration and European and National Law to celebrate the 25th Anniversary of Maastricht University’s Faculty of Law. Intersentia, 2006. 200 c.
21. *Däuber W.* Trade Union Rights at the Workplace in Germany. *Bulletin of Comparative Labour Relations*. 2012. № 79. C. 61–69.
22. *Dekker P.* Civil Society and Non-Profit Sector in the Netherlands. *Freedom of Association in China and Europe: Comparative Perspectives*

- in Law and Practice*. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2005. C. 251–282.
23. *Dine J., Koutsias M., Blecher M.* Company Law in the New Europe. The EU Acquis, Comparative Methodology and Model Law. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 369 c.
 24. *Doolan B.* Principles of Irish Law. 6-е вид. Gill & Macmillan Ltd, 2003. 500 c.
 25. *Dorresteyn A., Kuiper I., Morse G.* European Corporate Law. Stockholm: Fritzes, 1995. 238 c.
 26. *Drexel J.* Collective Management of Copyrights and the EU Principle of Free Movement of Services after OSA Judgement - In Favour of a More Balance Approach. *Varieties of European Economic Law and Regulation. Liber Amicorum for Hans Micklitz*. За ред.: *Purnhagen K., Rott P.* Springer, 2014. C. 459–487.
 27. *Dutta A.* Civil and Commercial Matters. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012.
 28. *Easterbrook F. H., Fischel D. R.* Voting in Corporate Law. *Classics in Corporate Law and Economics. Volume I*. За ред.: *Macey J.* Cheltenham. UK, Northampton. MA. USA: An Elgar Reference Collection, 2008. C. 221–253.
 29. *Fici A.* An Introduction to Cooperative Law. *International Handbook of Cooperative Law*. За ред.: *Cracogna D., Fici A., Henrj H.* New York, Dordrecht, London: Springer Heidelberg, 2013. C. 3–62.
 30. *Fisman R., Hubbard R. G.* The Role of Nonprofit Endowments. *The Governance of Non-for-Profit Organizations*. За ред.: *Glaeser E. L.* Chicago and London: The University of Chicago Press, 2003. C. 217–223.
 31. *Fleckner A. M.* Company Law. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012. C. 281–286.
 32. *Foblets M.-C., Overbeeke A.* Islam in Belgium. The Search for a Legal Status of a New Religious Minority. *Islam and the European Union*. За ред.: *Potz R., Peeters W. W.* Lenven - Paris - Dudley, MA 2004. C. 262.
 33. *Fultz E.* Pension Privatisation in Hungary and Poland: A Comparative Overview. *Reforming Pensions in Europe. Evolution of Pension Financing and Sourced of Retirement Income*. За ред.: *Hughes G., Stewart J.* Cheltenham. UK, Northampton. MA. USA: Edward Elgar, 2004. C. 305.

34. *Georgakopoulos N. L.* Principles and Methods of Law and Economics. Basic Tools for Normative Reasoning. Cambridge University Press, 2005.
35. *Graham A., Seldon A.* Government and Economies in the Postwar World: Economic Policies and Comparative Performance, 1945-85. London and New York: Routledge, 1991. 332 c.
36. *Grantham R.* The Legitimacy of the Company as a Source of (Private) Power. *Private Law and Power*. За ред.: *Barker K., Degeling S., Fairweather K., Grantham R.* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publisher, 2017. C. 239–262.
37. *Graziadei M.* State Norms, Religious Norms, and Claims of Plural Normativity under Democratic Constitutions. *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*. За ред.: *Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S.* Springer, 2016. C. 29–43.
38. *Gretton G.* Up there in the Begriffshimmel? *The Worlds of the Trust*. За ред.: *Smith L.* Cambridge University Press, 2013. C. 524–545.
39. *Grigoleit H. C., Tomasic L.* Acquis Principles. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012. C. 10–15.
40. *Grundmann S.* European Company Law. Organizations, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012. 984 c.
41. *Gutteridge H. C.* The Proseses of Comparison. *Classics in Comparative Law. Volume I: Methodology*. За ред.: *Ginsburg T., Monateri P. G., Parisi F.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: An Elgar Research Collection, 2014. C. 83–97.
42. *Hansmann H.* Economic Theories of Nonprofit Organization. *The Economics of Nonprofit Enterprises*. За ред.: *Steinberg R.* Edward Elgar Publishing Limited, 2004. C. 4–18.
43. *Harrow J., Phillips S. D.* Corporate Governance and Nonprofits. Facing up to Hybridization and Homogonization. *The Oxford Handbook of Corporate Governance*. За ред.: *Wright M., Siegel D. S., Keasey K., Filatotchev I.* Oxford University Press, 2014. C. 607–633.
44. *Havel B., Ronovská K.* New Instruments of the Fiduciary Administration of Assets after the Recodification of Private Law in the Czech Republic – Foundation fund, Trust fund and Affiliated fund.

Non Profit Law Yearbook. 2013. C. 177–189.

45. Hemström C. Associations. *International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations. Part 2*. 3a ред.: Conard A., Vagts D. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. C. 8–5–8–239.
46. Hepple B., Morris G. S. Trade Unions Rights at the Workplace in Britain. *Bulletin of Comparative Labour Relations*. 2011. № 77. C. 27–36.
47. Hill J. G. Envolving director's duties in the common law world. *Research Handbook on Directors` Duties*. 3a ред.: Paolini A. Chaltenham. UK, Northampton. MA. USA: Edward Elgar, 2014. C. 3–43.
48. Hippel T. von Association. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. 3a ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, C. 78–80.
49. Hippel T. von European Cooperative (Societas Cooperativa Europaea). *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. 3a ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. C. 577–579.
50. Hippel T. von European Foundation. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. 3a ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. C. 600–603.
51. Hippel T. von Foundation. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I*. 3a ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, C. 724–727.
52. Ho L. Trusts: the essentials. *The Worlds of the Trust*. 3a ред.: Smith L. Cambridge University Press, 2013. C. 1–20.
53. Hondius F. Foundations. *Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996*. Council of Europe Publishing, C. 19–28.
54. Hondius F. The Law Governing Foundations and Similar Bodies. *Associations and foundations. Multilateral meeting organized by the Council of Europe*. Strasbourg 1996. C. 251.
55. Hondius F. W., Ploeg T. J. Van der Foundations. *International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations*. 3a ред.: Conard A., Vagts D. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. C. 9-4-9–156.
56. Hopt K. J. Common Principles of Corporate Governance in Europe?

Corporate Governance Regimes. Convergence and Diversity. За ред.: McCahery J. A., Moerland P., Raaijmakers T., Renneboog L. Oxford University Press, 2002. С. 175–204.

57. Immenga U. Company Systems and Affiliation. *International Encyclopedia of Comparative Law. Volume XIII. Business and Private Organizations.* За ред.: Conar A., Vagt D. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998. С. 7–1–7–92.
58. Jansen N. European Private Law. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 637–640.
59. Joerges C., Schmid C. Towards Proceduralization of Private Law in the European Multi-Level System. *Towards a European Civil Code.* 4-е вид. За ред.: Hartkamp A. S., Hesselink M. W., Hondius E., Mak C., Perron E. Du Wolters Kluwer. Law & Business, 2011. С. 277–310.
60. Kennedy D. Three Globalizations of Law and Legal thought: 1850–2000. *Classics in Comparative Law. Volume I: Methodology.* За ред.: Ginsburg T., Monaberi P. G., Parisi F. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: An Elgar Research Collection, 2014. С. 212–266.
61. Kerkmeester H. Methodology: General. *Encyclopedia of Law & Economics.* URL: <http://reference.findlaw.com/lawandconomics/0400-methodology-general.pdf> (дата звернення: 24.01.2018).
62. Kochyn V. Private foundation as legal entity: national doctrine and European legislative experience. *Приватне право і підприємництво.* 2017. № 17. С. 26–30.
63. Kollonay-Lehoczky C. Trade Union: Right at the Workplace in Hungary. *Bulletin of Compatative Labour Relations.* 2012. № 79. С. 71–89.
64. Kulms R. European Economic Interest Grouping (EEIG). *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A. Oxford: Oxford University Press, 2012. С. 592–595.
65. Larcher D., Tayan B. Corporate Governance Matters. A Closer Look at Organizational Choices and Their Consequences. 2-е вид. Paul Boger, 2016. 441 с.
66. Lavický P. New Czech Foundation law: A return to European roots?

Non Profit Law Yearbook. 2014. C. 157–170.

67. *Lawranos N.* The ECJ's relationship with other international courts and tribunals. *Europe. The New Legal Realism. Essays in Honour of Hjalte Rasmussen*. За ред.: Koch H., Hagel-Sørensen K., Haltern U., Weiler J. H. H. DJØF Publishing Copenhagen, 2010. C. 393–411.
68. *Lewis J. D.* The Genossenschaft-Theory of Otto von Gierke. A study in Political Thought. Madison 1935. 185 c.
69. *Lloyd D.* The Law relating to Unincorporated Associations being The Yorke Prize Essae for the Year 1937. London: Sweet & Maxwell, limited, 1938. 248 c.
70. *Lokin J. H. A.* Two paradoxes on Codification. *Tradition, Codification and Unification. Comparative-Historical Essays on Development in Civil Law*. За ред.: Milo J. M., Lokin J. H. A., Smith J. M. Intersentia, 2014. C. 13–16.
71. *Lylyk M.* Analysis of implementation of Recommendation CM/Rec (2007) 14 of the Committee of Ministers to Member States on the legal status of non-governmental organizations in Europe in some individual member states. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. URL: <https://economy.kpi.ua/uk/node/754> (дата звернення: 13.08.2018).
72. *Martínez-Torrón J.* Striking the Balance Between Religions Rules and State Law: Spain. *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview*. За ред.: Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S. Springer, 2016. C. 357–373.
73. *Merrymann J. H., Clark D. S., Haley J. O.* Comparative Law: Historical Development of the Civil Law Tradition in Europe, Latin America and East Asia. LexisNexis, 2010. 632 c.
74. *Michael L.* Categorically different: unintended consequences of trust taxonomy. *The Worlds of the Trust*. За ред.: Smith L. Cambridge University Press, 2013. C. 340–354.
75. *Morris G. S.* The Future of the Public/Private Labour Law Divide. *The Future of Labour Law. Liber Amicorum Bob Hoppte QC*. За ред.: Barnard C., Morris G. S. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publisher, 2004. C. 159–178.
76. *Muchel S.* Islam in Germany. *Islam and the European Union*. За ред.: Potz R., Peeters W. W. Lenven - Paris - Dudley, MA 2004. C. 41–77.
77. *Münkner H.-H.* Co-operative Principles and Co-operative Law.

Marburg / Lahn 1974. 156 c.

78. *Muscat A.* Principles of Maltese Company Law. Malta University Press, 2007. 1317 c.
79. *Nafziger J. A. R.* European and North American models of sport organization. *Handbook on International Sport Law*. 3a ред.: *Nafziger J. A. R., Ross S. F.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2011. C. 88–111.
80. *Nékám A.* The Personality Conception of Legal Entity. Cambridge. Massachusetts: Harvard University Press, 1938. 131 c.
81. *Neuhoff K.* Economic activities. *Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996*. Council of Europe Publishing, C. 47–66.
82. *Nijman J. E.* Grotius' Imago Dei Anthropology. Grounding Ius Naturae et Gentium. *International Law and Religion. Historical and Contemporary Perspectives*. 3a ред.: *Koskenniemi M., Rovira M. G.-S., Amorosa P.* Oxford University Press, 2017. C. 87–110.
83. *Peccoz R. A. B.* Islam in the European Union: Italy. *Islam and the European Union*. 3a ред.: *Potz R., Peeters W. W.* Lenven - Paris - Dudley, MA 2004. C. 181–198.
84. *Picker C., Urscheler L. H., Solevik D.* Comparative Law and International Organisations. Cooperation, Competition and Connections. Schulthess, 2014. 152 c.
85. *Pizzuti F. R.* Labour Cost, Social Security and Employee Severance Funds. *Reforming Pensions in Europe. Evolution of Pension Financing and Sourced of Retirement Income*. 3a ред.: *Hughes G., Stewart J.* Chaltenham. UK, Northampton. MA. USA: Edward Elgar, 2004. C. 73–101.
86. *Ploeg T. J. van der* Associations. *Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996*. Council of Europe Publishing, C. 9–18.
87. *Ploeg T. J. van der* The Law Governing Associations. *Associations and foundations. Multilateral meeting organized by the Council of Europe. Strasbourg* C. 251.
88. *Ploeg T. J. Van der* Constitutive Rhetoric: the Case of the «European Civil Code». *Tradition, Codification and Unification. Comparative-Historical Essays on Development in Civil Law*. 3a ред.: *Milo J. M., Lokin J. H. A., Smith J. M.* Intersentia, 2014. C. 45–70.

89. *Ploeg T. J. Van der, Veen W. J. M. Van, Versteeghp C. R. M.* Civil Society in Europe. Minimum Norms and Optimum Conditions of Its Regulation. Cambridge University Press, 2017. 589 c.
90. *Prondzynski F. von* Freedom of Association and Industrial Relations. A comparative Study. London and New York: Mausell Publishing limited, 1987. 248 c.
91. *Prüm A., Hoss P.* Code des sociétés. Company Law Code 2015. Promoculture larcier, 2015. 318 c.
92. *Pullan B.* Property, charity, and social welfare. *Chistianity and Law. An Introduction.* За ред.: *Witte J. J., Alexander F. S.* Witte, John Jr. Alexander, Frank S., 2008. C. 185–203.
93. *Raday F.* The Decline of Union Power – Structural Inevitability or Policy Choice? *Labour Law in an Era of Globalization. Transformative practices and possibilities.* За ред.: *Conaghan J., Fischl L. M., Klare K.* Oxford University Press, 2005. C. 354–347.
94. *Remien O.* Fundamental Freedoms (General Principles). *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012. C. 762–767.
95. *Ruzza C.* Organised civil society and political representation in the EU arena. *Civil Society and International Governance The role of non-state actors in global and regional regulatory frameworks.* За ред.: *Armstrong D., Bello V., Gilson J., Spini D.* 2011. C. 49–69.
96. *Salamon L. M., Sokolowski S. W., Anheier H. K.* “Social Origins of Civil Society: An Overview.” Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, no. 38. Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 2000. 22 c.
97. *Savas E. S.* Privatization: the way to better government. New Jersey: Chatham House Publishers, Inc. Chatham, 1987. 308 c.
98. *Schiff J., Hobdari N., Schimmelpfenning A., ma in.* Occasional Paper. Pension Reform in the Baltics Issues and Prospects. 2000. 41 c.
99. *Schmidt-Kessel M.* European Civil Code. *The Max Planck Encyclopedia of European Private Law. Volume I.* За ред.: *Basedow J., Hopt K. J., Zimmermann R., Stier A.* Oxford: Oxford University Press, 2012. C. 553–556.
100. *Schmied M., Wieshaider W.* Islam and the European Union: The Austrian Way. *Islam and the European Union.* За ред.: *Potz R., Peeters*

- W. W. Lenven - Paris - Dudley, MA 2004. С. 199–217.
101. *Siekman R. C. R.* Introduction to International and European Sport Law. Hague: Springer, 2012. 419 с.
 102. *Smith J. A., Borgmann K.* Foundations in Europe: The Historical Context. *Foundations in Europe. The Directory of Social Change.* London 2001. С. 2–34.
 103. *Snaith I.* The Law of Co-operatives. London: Waterlow Publishers, 1984. 218 с.
 104. *Stefan G.* European Company Law. Organization, Finance and Capital Markets. 2-е вид. Cambridge – Antwerp – Portland: Intersentia, 2012. 984 с.
 105. *Steinberg R.* Nonprofit Organizations and the Market. *The Economics of Nonprofit Enterprises.* За ред.: *Steinberg R.* Edward Elgar Publishing Limited, 2004. С. 19–39.
 106. *Stephan F. H., Love J. H., Riekman N.* Regulation of the legal profession. *Regulations and Economics. Volume 9. Encyclopedia of Law and Economics.* За ред.: *Bergh R. J. Van den, Pacces A. M.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2012. С. 647–677.
 107. *Stout L.* The Economic Nature of the Corporation. *The Oxford Handbook of Law and Economics. Volume 2: Private and Commercial Law.* За ред.: *Parisi F.* Oxford University Press, 2017. С. 338–357.
 108. *Tierney B.* Natural law and natural rights. *Christianity and Law. An Introduction.* За ред.: *Witte J. J., Alexander F. S.* Witte, John Jr. Alexander, Frank S., 2008. С. 89–103.
 109. *Timmermans C.* Harmonization in the Future of Company Law in Europe. *Capital Markets and Company Law.* За ред.: *Hopt K. J., Wymeersch E.* Oxford University Press, 2003. С. 623–637.
 110. *Tsitselikis K.* Muslims in Greece. *Islam and the European Union.* За ред.: *Potz R., Wieshaider W.* Leiden/Boston: Peeters, 2004. С. 79–107.
 111. *Uzelac A.* Why No Class action in Europe? A View From Side of Dysfunction Justice System. *Multi-Party Redress Mechanisms in Europe: Squeaking Mice?.* За ред.: *Harsági V., van Rhee C. H.* Intersentia, 2014. С. 53–74.
 112. *VanGestel R., Micklitz H.-W.* Revitalizing Doctrinal Legal Research in Europe: What About Methodology? *SSRN Electronic Journal.* За ред.:

- Neergaard U., Nielsen R., Roseberry L.* DJØF Publishing Copenhagen, 2012. С. 25–73.
113. *Verrucoli P.* Non-Profit Organizations (a comparative approach). Milano: Dott. A. Giuffrè Editore, 1985. 132 с.
114. *Viebrok H.* The 2001 Pension Reform Act in Germany and Income in Old Age. *Reforming Pensions in Europe. Evolution of Pension Financing and Sourced of Retirement Income.* За ред.: *Hughes G., Stewart J.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2004. С. 11–38.
115. *Vranken M.* Western Legal Traditions. A Comparison of Civil Law and Common Law. The Federation Press, 2015. 169 с.
116. *Warendorf H. C. S., Thomas R. L., Wymeersch E., ma in.* Belgium Company Law. A trilingual edition with English translation of the Coordinated Acts of Commercial Companies as amended and effect from 1 July 1996. За ред.: *Wymeersch E.* Brussels: Kluwer Law International, 1996. 472 с.
117. *Wibier R.* Can a modern legal system do without the trust? *The Worlds of the Trust.* За ред.: *Smith L.* Cambridge University Press, 2013. С. 67–88.
118. *Wiederkehr M.-O.* European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations) (EST No. 124). *Associations and foundations. Multilateral meeting organised by the Council of Europe. Strasbourg, 27–29 November 1996.* Council of Europe Publishing, С. 109–118.
119. *Wieshaider W.* Religious Rules Under Austrian State Law. *Religious Rules, State Law, and Normative Pluralism – A Comparative Overview.* За ред.: *Bortoni R., Cristofori R., Ferrari S.* Springer, 2016. С. 77–90.
120. *Wilson A.* Friendly Societies: A Guide to the New Law. Butterworths, London, Dublin, Edimburgh 1993. 165 с.
121. *Zaman N., Groot C. de, Steensel M. van* Foundations in the Netherlands: present and proposed legislation and their role in the economy. *Non Profit Law Yearbook.* 2016. .
122. *Zimmermann R.* Comparative Law and the Europeanization of Private Law. *The Oxford Handbook of Comparative Law.* За ред.: *Reinmann M., Zimmermann R.* Oxford University Press, 2006. С. 539–878.
123. *Айрши Л.* Схема анализа правомерности наложения ограничений на свободу объединения. *Хрестоматия по*

- некоммерческому праву*. Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2007.
124. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит., 1966. 187 с.
125. Анисимов П. В. Право человека на юридическую защиту и правозащитные отношения. *Гражданские права человека: современные проблемы теории и практики*. 3-е вид. Москва 2010.
126. Архипов Д. А. Распределение договорных рисков в гражданском праве. Экономико-правовое исследование. Москва: Статут, 2012. 112 с.
127. Архипов С. И. Сущность юридического лица. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2004. № 5. С. 71–87.
128. Басай О. В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 30 с.
129. Безклубий І. А. Метафізичний вимір приватного права. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування). Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016.
130. Безклубий І. А., Бобровник С. В., Грищенко І. С., та ін. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія: монографія. За ред.: Безклубий І. А. Київ: Грамота, 2014. 448 с.
131. Беяневич О. А. Аксіологічні засади господарського обороту та його стабільності: постановка проблеми. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблема забезпечення. Збірник наукових праць*. За ред.: Беяневич О. А. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. С. 220.
132. Беяневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти). Монографія. Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
133. Беяневич О. А., Мяжкий А. В. Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-прикладні проблеми. Монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 320 с.
134. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в

- Україні: автореферат дис. ... докт. юрид. наук. ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018. 36 с.
135. Білоусов Ю. В., Калаур І. Р., Гринько С. Д. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. За ред.: Стефанчук Р. О., Стефанчук М. О. Київ: Правова єдність, 2009. 1240 с.
136. Біляев О. О. Спортивні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2015. 21 с.
137. Боднар Т. В., Дзера О. В., Кузнецова Н. С. Договірне право України. Загальна частина. Навч. посіб. За ред.: Дзера О. В. Київ: Юрінком Інтер, 2008.
138. Болдырев В. А. Конструкція юридического лица несобственника: опыт цивилистического исследования. Москва: Статут, 2012. 366 с.
139. Бондарчук І. В. Конституційно-правові основи легалізації громадських організацій і політичних партій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 22 с.
140. Борисов І. В. Організаційно-правові форми фінансових установ як учасників ринку фінансових послуг: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.04. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 210 с.
141. Борисова В. И. Теоретико-методологические положения учения о юридических лицах. *Методология исследования проблем цивилистики. Сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина*. За ред.: Жорнокуй Ю. М., Слипченко С. А. Харьков: Право, 2017. С. 81–89.
142. Борисова В. І. Базові принципи цивільного права України. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків 25 трав. 2018 р.* МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків: ХНУВС, 2018. С. 12–15.
143. Борисова В. І. До проблеми сутності юридичної особи. *Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 29–30 квітня 2004 р., м. Харків*. Харків: Академія правових наук

України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 122–125.

144. *Борисова В. І.* Інститут юридичної особи у праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 25–31.
145. *Борисова В. І.* Питання управління юридичними особами і їх вирішення за чинним законодавством України. *Право України*. 2009. № 5. С. 113–120.
146. *Борисова В. І.* Релігійна організація – функціональний вид підприємницьких організацій. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування). Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 29–34.
147. *Борисова В. І.* Юридичні особи як суб'єкти цивільних відносин. *Правова доктрина України: у 5 т. Т. 3: Доктрина приватного права України*. За ред.: Кузнецова Н. С., Довгерт А. С., Луць В. В., Майданик Р. А. Харків: Право, 2013. С. 230–256.
148. *Борисова В. І., Баранова Л. І., Бегова Т. І.* Цивільне право України: підручник: у 2 т. Т. 1. За ред.: *Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. І.* Харків: Право, 2012. 656 с.
149. *Борисова В. І., Баранова Л. М., Бегова Т. І., та ін.* Цивільне право. Підручник: у 2-х т 2. За ред.: *Борисова В. І., Спасибо-Фатеева І. В., Яроцький В. А.* Харків: Право, 2012. 816 с.
150. *Бошицький Ю. А., Шишка Р. Б., Шишка О. Р., та ін.* Цивільне право України. Підручник. Загальна частина. За ред.: *Бошицький Ю. А., Шишка Р. Б.* Київ: Ліра-К, 2014. 760 с.
151. *Братусь С. Н.* Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). Москва: Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1947. 363 с.
152. *Васильева В. А.* Проблеми розвитку корпоративного права. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 135–145.
153. *Васильева В. А., Зеліско А. В., Луць В. В., та ін.* Корпоративне право України: проблеми теорії та практики: монографія. За ред.: *Васильева В. А.* Івано-Франківськ: Науково-дослідний інститут

- приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака, Лабораторія проблем корпоративного права; ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», Навчально-науковий юридичний інститут, 2017. 612 с.
154. *Ващук О. М.* Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 17 с.
155. *Венедиктова І. В.* Охраняемый законом интерес в гражданском праве: монографія. Харьков: Точка, 2012. 508 с.
156. *Виноградська А. М.* Основи підприємництва. Навчальний посібник. 2-е вид. Київ: Кондор, 2007. 544 с.
157. *Вінник О. М.* Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04. Київ 2004. 631 с.
158. *Вітка Ю. В.* Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів 2008. 16 с.
159. *Вітка Ю. В.* Недержавні пенсійні фонди: особливості цивільно-правового статусу: Монографія. Київ: ТОВ «ВПК «Експрес-Поліграф», 2010. 220 с.
160. *Віхров О. П.* Організаційно-господарські правовідносини. Монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 512 с.
161. *Войцеховська Х. В.* Фонд гарантування вкладів фізичних осіб як учасник цивільних відносин: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2016. 206 с.
162. *Волкова Д. Є.* Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 23 с.
163. *Галай А. О.* Адміністративно-правові засади діяльності громадських об'єднань юридичного спрямування в Україні: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.07. Національна академія прокуратури

України. Київ, 2015. 653 с.

164. *Гамбаров Ю. С.* Курс гражданского права. Т. 1. Часть общая. Санкт-Петербург: Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. 780 с.
165. *Герваген Л. А.* Развитие учения о юридическом лице. Санкт-Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1888. 104 с.
166. *Гернего Ю. О.* Ендавмент фінансування освітньої складової інноваційної економіки в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. № 8. С. 563–567.
167. *Гетьман А. П., Борисова В. І, Євсєєв О. П.* Договір як універсальна правова конструкція: монографія. За ред.: *Гетьман А. П., Борисова В. І* Харків: Право, 2012. 432 с.
168. *Головатий С. П., Довгерт А. С., Підпригора О. А., та ін.* Передмова до проекту Цивільного кодексу України. *Українське право*. 1999. № 1. С. 8–28.
169. *Гончаренко В. В.* Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. Київ: Наукова думка, 1997. 240 с.
170. *Гончаренко О. М.* Теоретико-правові засади саморегулювання господарської діяльності: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.04. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2020. 36 с.
171. *Горбенко Л. А.* Суб'єкт права як категорія правознавства: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.01. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 208 с.
172. *Губська А. В.* Груповий та інші представницькі позови: критерії розмежування. *Юридичний вісник*. 2014. Вип. 33. № 4. С. 81–87.
173. *Гутников О. В.* Правовое положение фондов как юридических лиц. *Корпорации и учреждения: Сборник статей*. За ред.: *Рожкова М. А.* Москва: Статут, 2007. С. 197–217.
174. *Давидова Н. О.* Проблеми цивільно-правового регулювання відносин у сфері освіти в Україні і США: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 485 с.
175. *Дамірлі М. А., Кривцова І. С.* Синергетична методологія

- дослідження права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.*, Т. 2: *Філософія права*. За ред.: С. І. Максимов Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 772–773.
176. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. *Філософія*. Підручник. Харків: Право, 2015. 432 с.
177. Дашковська О. Р. Права людини в контексті лібертарно-юридичної концепції праворозуміння: загальна характеристика. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2016. Вип. 5. № 1.
178. Дзера О. В. Особливості здійснення і захисту права профспілкової власності. *Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин*. За ред.: Луць В. В. Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. С. 160–169.
179. Дзера О. В., Луць В. В., Кузнецова Н. С. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України у 2 т. Т. 1. За ред.: Дзера О. В. 3-є вид. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 831 с.
180. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. Вип. 24. № 1.
181. Длугош О. І. Недійсність правочинів з дефектами волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2013. 19 с.
182. Дмитриев А. И. *Международное каноническое право: возникновение, развитие и основы теории: монография*. Одесса: Фенікс, 2015. 238 с.
183. Дмитришин М. В. Ендавмент вищого навчального закладу. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 1. № 11. С. 64–73.
184. Дмитриев А. І., Дмитриєва Ю. А. Теоретико-методологічні засади правового забезпечення інтеграційних стратегій України. *Правове забезпечення інтересів фізичних та юридичних осіб в умовах реалізації інтеграційної політики України. Збірник наукових праць*. За ред.: Король В. І. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 14–26.

185. *Добкіна К. Р.* Цивільно-правовий статус торгово-промислової палати України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Київський університет права, 2012. 17 с.
186. *Довгерт А. С.* Система приватного права України між минулим та майбутнім. *Університетські наукові записки*. 2005. Вип. 16. № 4. С. 64–67.
187. *Довгерт А. С., Кузнецова Н. С.* Інститут юридического лица в новом Гражданском кодексе Украины. *Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право*. За ред.: *Кузнецова Н. С.* Харьков: Право, 2011. С. 222–280.
188. *Довгерт А. С., Мережко О.* Методологія міжнародного приватного права. *Приватне право*. 2013. № 1.
189. *Додіна Є. Є.* Адміністративно-правовий статус громадських організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 21 с.
190. *Дорофеева В. І.* Конституційні засади участі громадських об'єднань у системі захисту прав людини: Україна та зарубіжний досвід: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.02. Державний вищий навчальний заклад Ужгородський національний університет. Ужгород, 2018. 232 с.
191. *Дроніков В. К.* Римське приватне право. Київ 1961. 198 с.
192. *Дубовицкая Е. А.* Европейское корпоративное право. 2-е вид. Москва: Волтерс Клаувер, 2008. 304 с.
193. *Дудорова К. Б.* Цивільно-правове регулювання діяльності товарних бірж в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 1995. 23 с.
194. *Евецкий А. А.* О юридических лицах. 1876.
195. *Ельяшевич В. Б.* Избранные труды о юридических лицах, объектах гражданских правоотношений и организации их оборота. В. 2 т. Т. 1. Москва: Статут, 2007. 492 с.
196. *Жеков Д. В.* Припинення юридичних осіб за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 20 с.

197. *Жигалкін І. П.* Установи як юридичні особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 16 с.
198. *Жигалкін І. П.* Установи як юридичні особи: монографія. Харків: Право, 2018. 168 с.
199. *Жорнокуй Ю. М.* Цивилистическая основа реализации субъективного корпоративного права. Харків: Золотая миля, 2012. 186 с.
200. *Заїка Ю. О., Солтис Н. Б., Проценко В. В., та ін.* Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження): монографія. За ред.: *Луць В. В.* Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 248 с.
201. *Заліско О. М.* Вирішення спорів, що виникають з міжнародних приватних спортивних відносин Спортивним арбітражним судом. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 236 с.
202. *Зеліско А. В.* Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 36 с.
203. *Зеліско А. В.* Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Монографія. Івано-Франківськ 2016. 445 с.
204. *Зеліско А. В.* Правовий статус споживчих товариств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 20 с.
205. *Зима О. Т.* Адміністративна відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 13 с.
206. *Зозуляк О. І.* Непідприємницька юридична особа унітарного типу: постановка питання про сутність організаційно-правової форми. *Юридична Україна*. 2015. № 7–8. С. 34–40.
207. *Зозуляк О. І.* Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти: дис. ...

докт. юрид. наук ... 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. 475 с.

208. *Зозуляк О. І.* Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти. Автореф. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 36 с.
209. *Зозуляк О. І.* Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2017. 432 с.
210. *Иоффе О. С.* Избранные труды: В 4 т. Т. II. Советское гражданское право. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. 511 с.
211. *Иоффе О. С.* О хозяйственном праве (теория и практика). *Університетські наукові записки.* 2006. Вип. 19–20. № 3–4. С. 6–27.
212. *Іванцов В. В.* Адміністративно-правове регулювання залучення громадськості до заходів із запобігання корупції: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2018. 213 с.
213. *Кавелин К. Д.* Что есть гражданское право и гдѣ его предѣлы? Одинъ из современныхъ юридическихъ вопросовъ. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наук, 1864. 152 с.
214. *Капталан І. М.* Політичні партії як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. 22 с.
215. *Кафарський В. І.* Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.02. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2010. 39 с.
216. *Кельзен Г.* Чистое учение о праве. 2-е вид. Санкт-Петербург: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. 542 с.
217. *Керимов Д. А.* Методология права: Предмет, функции, проблемы философии права. 6-е вид. Москва: Изд-во СГУ, 2011. 521 с.
218. *Кібенко О. Р.* Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий

аналіз права ЄС, Великобританії та України: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.04. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 526 с.

219. *Клапаний Д. Й.* Пайовий інвестиційний фонд як форма спільного інвестування в Україні (цивільно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2019. 20 с.
220. *Коверзнев В. О.* Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017. 433 с.
221. *Коверзнев В. О.* Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: монографія. Чернівці: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2017. 384 с.
222. *Козлова Н. В.* Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: Учебное пособие. Москва: Статут, 2003. 318 с.
223. *Козловський А. А.* Гносеологія права. *Проблеми філософії права.* URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9749/03-Kozlovskiy.pdf?sequence=1> (дата звернення: 06.03.2018).
224. *Коліушко І. Б., Український Д. Я.* Вільні професії: поняття та специфіка. *Наукові записки. Юридичні науки.* 2004. № 20. С. 21–26.
225. *Король В. І.* Концептуально-правові проблеми імплементації Україною проєвропейської модернізаційної парадигми. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць.* За ред.: Білоусов Ю. В. Хмельницький: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 12–19.
226. *Костицький В. М.* Нормативізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2016. Вип. 11. № 1.
227. *Кот О. О.* Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
228. *Кот О. О.* Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03.

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. 36 с.

229. *Кочергіна К. О.* Зміст організаційно-правових форм підприємницьких товариств: інтереси, функції, правові засоби. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2005. 20 с.
230. *Кочин В. В.* Адміністрування недержавного пенсійного фонду: стан та перспективи удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ).* За ред.: *Луць В. В.* Київ - Івано-Франківськ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 57–61.
231. *Кочин В. В.* Види юридичних осіб та їх співвідношення з видами господарської діяльності. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Збірник наукових праць. Випуск 4.* За ред.: *Белянович О. А.* Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2016. С. 84–103.
232. *Кочин В. В.* Визначення цивільно-правового статусу неформальних організацій. *Приватне право і підприємництво.* 2013. № 12. С. 48–52.
233. *Кочин В. В.* Договір про створення ЄОЕІ як форма регулювання економічної діяльності. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.).* Харків: Право, 2017. С. 127–129.
234. *Кочин В. В.* Зміст та форма цивільних відносин як умови їх правомірності. *Приватне право і підприємництво.* 2016. № 15. С. 21–25.
235. *Кочин В. В.* Корпоративний тип юридичних осіб: новітня парадигма чи синтетичний таксон цивілістики. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики. Збірник наукових праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017*

р., м. Івано-Франківськ). За ред.: Луць В. В. Івано-Франківськ: НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 131–135.

236. *Кочин В. В.* Місце непідприємницьких товариств, що мають на меті реалізацію суспільних інтересів, у системі юридичних осіб. *Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті (Матвеевські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 8 листопада 2016 року.* Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 84–86.
237. *Кочин В. В.* Місце юридичної особи у правовій системі України. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю Нац. акад. прав. наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України».* Харків: Право, 2013. С. 409–411.
238. *Кочин В. В.* Непідприємницькі товариства як юридичні особи приватного права. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 200 с.
239. *Кочин В. В.* Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як форма здійснення права власності на житло. *Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація: монографія.* За ред.: Крупчан О. Д., Луць В. В. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 168–199.
240. *Кочин В. В.* Об'єкти та методологічні засади дослідження інституту юридичних осіб. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 64-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслової (Харків, 19 лют. 2016 р.).* Харків: Право, 2016. С. 112–115.
241. *Кочин В. В.* Особливості участі публічних установ у цивільних відносинах. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах: зб. наук. пр.* За ред.: Крупчан О. Д., Первомайський О. О. Редакція журналу «Право України», 2013. С. 60–84.
242. *Кочин В. В.* Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві. *Юридична Україна.* 2014. № 10. С. 52–56.
243. *Кочин В. В.* Правова регламентація як стадія механізму

приватноправового регулювання підприємницьких відносин. *Юридична Україна*. 2015. № 4–5. С. 61–65.

244. Кочин В. В. Правова сутність юридичної особи. *Юридична Україна*. 2013. № 5. С. 43–48.
245. Кочин В. В. Предмет, структура та методологія дослідження відносин у непідприємницьких товариствах. *Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування): матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.)*. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 168–171.
246. Кочин В. В. Приватноправове підґрунтя євроінтеграції України: законодавчий та науковий аспекти. *Забезпечення міжнародної приватноправової інтеграційної стратегії України. Збірник наукових праць*. За ред.: Король В. І., Кочин В. В. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 8–15.
247. Кочин В. В. Принципи управління непідприємницькими товариствами: національне законодавство та *acquis* ЄС. *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ)*. За ред.: Луць В. В. НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. С. 130–133.
248. Кочин В. В. Публічний порядок у механізмі регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах. *Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення. Збірник наукових праць. Випуск 5*. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. С. 144–166.
249. Кочин В. В. Саморегулювання як предмет цивілістичних досліджень. *Юридична Україна*. 2014. № 7. С. 34–38.
250. Кочин В. В. Судовий захист прав та інтересів учасників відносин непідприємницьких товариств та установ. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 14 лют. 2018 р.)*. Харків: Право, 2018. С. 103–105.

251. *Кочин В. В.* Цивільно-правова таксономія юридичних осіб приватного права. *Приватне право і підприємництво*. 2018. № 18. С. 18–24.
252. *Кочин В. В.* Юридичний спір в юридичній особі: дедукція та індукція щодо юрисдикційної належності. *Правовий захист корпоративних прав за законодавством України та країн Європейського Союзу: Збірник наукових праць за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 вересня 2019 року, м. Івано-Франківськ)*. За ред.: Луць В. В. Івано-Франківськ: НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 128–133.
253. *Кравчук В. М.* Соціально-правова природа юридичної особи: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Львів 2000. 18 с.
254. *Кравчук К. М.* Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти): автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.01. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. 20 с.
255. *Красавчиков О. А.* Категории науки гражданского права. Избранные труды: В 2 т. Т. 1. Москва: Статут, 2005. 492 с.
256. *Красавчиков О. А.* Юридические факты в советском гражданском праве. Москва: Госюриздат, 1958. 184 с.
257. *Кривенко Ю. В.* Цивільно-правовий статус релігійних організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2007.
258. *Крупчан О. Д.* Приватноправові та публічно-правові засади регулювання підприємницьких відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2013. № 12. С. 5–8.
259. *Крысин А. П.* Толковый словарь иноязычных слов. Москва: Изд-во Эксмо, 2007. 944 с.
260. *Кузнецова Н. С.* Формирование и укрепление частно-правовых основ гражданского общества в Украине. *Альманах цивилистики: Сборник статей. Вып. 6*. За ред.: Майданик Р. А. Киев: Алерта, 2015. С. 39–68.
261. *Кузнецова Н. С.* Поняття й класифікація юридичних осіб в цивільному праві України: теорія і практика. *Сучасні проблеми*

приватного права: збірник наукових праць присвячених 80-ій річниці з Дня народження Ярослави Миколаївни Шевченко. За ред.: Кузнецова Н. С., Стефанчук Р. О. Київ: ВГО «Асоціація цивілістів України», 2012. С. 159–176.

262. Кузнецова Н. С. Розвиток громадянського суспільства та сучасне приватне право України. *Приватне право*. 2013. № 1.
263. Курзински-Сингер Е. Принципы немецкого вещного права и разграничение вещных и обязательственных прав. *Сборник статей о праве Германии*. 2015. № 1. С. 67–73.
264. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.
265. Лавріненко І. А. Проблема волеформування юридичної особи. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 берез. 2012 р.* Харків: Право, 2012. С. 376–378.
266. Леценко Д. С. Непідприємницькі юридичні особи: особливості організаційно-правових форм. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2007. Вип. 37. № 1. С. 135–143.
267. Леценко Д. С. Правовий статус установ в цивільному праві України: автореф. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харків: Національний університет внутрішніх справ, 2005. 20 с.
268. Леценко Д. С. Установи як учасники цивільних відносин: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 196 с.
269. Литвин І. В. Ендавмент як інструмент благодійної діяльності: практика правового регулювання у США та Росії. *Вісник Національної академії прокуратури України*. URL: <http://www.chasopysnaru.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2015/litvin.pdf> (дата звернення: 03.12.2018).
270. Литвин І. В. Правове регулювання благодійної діяльності в Європі: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 205 с.
271. Лихолат І. П. Актуальні проблеми методології приватного права.

Методологія приватного права. Зб. наук. праць (за матеріалами наук.-теорет. конф., м. Київ, 30 травня 2003 р.). За ред.: Крупчан О. Д. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 35–36.

272. *Літвіна О. Ю.* Правове положення благодійних організацій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2003. 16 с.
273. *Луць В. В.* До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Приватне право.* 2013. № 1. С. 127.
274. *Луць В. В.* Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 567 с.
275. *Луць В. В., Галянтюк М. К., Дзера О. В., та ін.* Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин. За ред.: *Луць В. В.* Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. 320 с.
276. *Майданик Р. А.* Цивільне право як сфера приватного права України. *Приватне право.* 2013. № 1. С. 74.
277. *Майданик Р. А.* Юридичні особи публічного права в українському та європейському праві. *Актуальні питання правового регулювання участі суб'єктів публічного права в приватних відносинах.* Редакція журналу «Право України», 2013. С. 85–121.
278. *Малешин Д. Я.* Российская модель группового иска. *Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации.* 2010. № 4. С. 70–87.
279. *Мандрика Л. М.* Право власності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків 2005. 20 с.
280. *Махінчук В. М.* Теоретичні засади приватноправового регулювання підприємницьких відносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2014. 491 с.
281. *Машиковська Л. В.* Правовий статус некомерційних суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.04. Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2012. 18 с.
282. *Мащук Р. О.* Право власності садівницького товариства та його членів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2010. 20 с.

283. Мельничук О. Ф. Роль громадських організацій у здійсненні захисту права людини на освіту. *Адвокат*. 2011. № 9. С. 13–16.
284. Менджул М. В. Громадські організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2011. 20 с.
285. Мильнер Б. З. Теория организаций. Москва: ИНФРА-М, 1998.
286. Мицкевич А. В. Избранное. Москва: Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации, 2010. 304 с.
287. Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій: у 2 ч. Ч. 1. Харків: Право, 2008. 336 с.
288. Мішина Н. Громадські організації і неурядові організації. *Юридичний вісник*. 2010. № 4. С. 32–36.
289. Музика І. В. До питання про історичні типи права. *Правова держава*. 2008. Вип. 19. С. 25–33.
290. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003. 17 с.
291. Музыченко П. П., Витман К. Н. История государства и права зарубежных стран: история государства и права России. Ч. II. Харьков: Одиссей, 2004. 624 с.
292. Мур Д. Общественно полезные организации: обзор. *Избранные положения из мировой практики о порядке предоставления организациям статуса благотворительных, общественной пользы и освобожденных от налогообложения*. Киев: ИКЦ «Леста», 2007. С. 9–30.
293. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин: монографія. Харків: Право, 2017. 392 с.
294. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. Москва: Зерцало, 2007. 408 с.
295. Олькіна О. В. Юридичні особи як суб'єкти конституційних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*. 2012. № 12. С. 120–123.
296. Отраднова О. О. Механізм цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2014. 36 с.

297. *Парашевіна О. А.* Співвідношення понять «юридична особа» та «колективний суб'єкт права» в контексті обґрунтування категорії «складовий колективний суб'єкт права». *Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 43. С. 210–218.
298. *Парасцевіна О. А.* Нетрадиційні колективні суб'єкти права у правовому житті сучасного суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.01. Міжнародний гуманітарний університет. Одеса, 2012. 21 с.
299. *Парута Ю. І.* Громадські об'єднання як учасники цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. 20 с.
300. *Пасічник А. В.* Окремі аспекти поняття юридичної особи в адміністративному праві. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. Вип. 5. № 2. С. 54–58.
301. *Пашков В. М.* Діяльність суб'єктів господарювання як об'єкт правового регулювання: проблема кваліфікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1. С. 124–134.
302. *Первомайський О. О.* Юридична особа публічного права: проблеми визначення поняття. *Приватне право і підприємництво*. 2013. № 12. С. 88–92.
303. *Пилипенко Г. М.* Інституціональні фактори співвідношення державної та ринкової координації економічної діяльності: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01. ДВНЗ «Національний гірничий університет», Дніпропетровськ, 2012. 434 с.
304. *Пишна Л. Г.* Цивільно-правові аспекти діяльності громадських об'єднань в умовах формування громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. 20 с.
305. *Піддубна В. Ф.* Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 19 с.
306. *Підпригора О. А., Харитонов Є. О.* Римське право. Київ:

Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

307. *Плахіна І. В.* Цивільно-правовий статус бірж: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2009. 15 с.
308. *Пленюк М. Д.* Юридичні факти як підстави виникнення цивільно-правових зобов'язань (теоретичні та практичні засади): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2017. 36 с.
309. *Победоносцев К. П.* Курс гражданского права: В трех томах. Том 3. За ред.: *Томсинов В. А.* Москва: Издательство «Зерцало», 2003. 608 с.
310. *Погрібний С. О.* Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2009. 241 с.
311. *Примак В. Д.* Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності. монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2014.
312. *Примак В. Д.* Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 432 с.
313. *Примак В. Д.* Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2005. 16 с.
314. *Пристінський І. О.* Адміністративно-правовий статус релігійних організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2010. 18 с.
315. *Рабінович С. П.* Юснатуралізм у приватному праві (західноєвропейська традиція): монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. 136 с.
316. *Руциньська Т. П.* Господарсько-правовий статус громадських організацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.04. Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2017. 20 с.
317. *Савиньи Ф. К. фон* Система современного римского права. За ред.: *Кутателадзе О., Зубарь В.* Москва: Статут, 2011. 510 с.

318. *Савиньи Ф. К. фон Система современного римского права.* За ред.: *Кутателадзе О., Зубарь В.* Москва: Статут, 2012. 573 с.
319. *Савищенко В. М.* Організаційне та правове забезпечення освіти і науки в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.07. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2016. 36 с.
320. *Сакара Н. Ю.* Зміст та правова природа юридичного спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2017. Вип. 46. № 1. С. 63–68.
321. *Сатохіна Н. І.* Герменевтична філософія права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права.* За ред.: *Максимов С. І.* Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 130–135.
322. *Севастьяненко О. В.* Правове регулювання порядку створення та діяльності громадських організацій. *Удосконалення правового статусу учасників відносин у сфері господарювання. Збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 20 листопада 2008 р.).* За ред.: *Крупчан О. Д., Луць В. В., Галянтич М. К.* Київ: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2009. С. 246–253.
323. *Селіванов А. О., Стрижак А. А.* Питання теорії конституційного правосуддя в Україні: актуальні питання сучасного розвитку конституційного правосуддя. Київ: Логос, 2010. 276 с.
324. *Семеніхін І. В.* Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз. Харків: Юрайт, 2012. 88 с.
325. *Семчик В. І., Бабенко С. Г., Валик М. П., та ін.* Кооперативне право. За ред.: *Семчик В. І.* Київ: Ін Юре, 1998. 336 с.
326. *Сібільов М. М.* Цивільно-правовий договір як регулятор суспільних відносин. *Право України.* 2014. № 2. С. 38–39.
327. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). Підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
328. *Сліпченко С. О.* Механізм правового регулювання особистих немайнових відносин з оборотоздатними об'єктами: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 44 с.

329. *Слободенюк І. В.* Організаційно-правові засади діяльності громадських формувань з охорони правопорядку: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.07. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 170 с.
330. *Салосійов А. Н.* Право собственности профессиональных союзов Украины: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харків 2002. 204 с.
331. *Спасибо-Фатеева И. В.* Критический взгляд на виды и организационно-правовые формы юридических лиц Украины. *Очерки права компаний: сборник статей.* За ред.: *Спасибо-Фатеева И. В.* Харьков: ЧП «ЭКУС», Сообщество «Цивилистическая платформа», 2019. С. 284–317.
332. *Спасибо-Фатеева І. В.* Деякі розсуди про юридичні особи та їхні організаційно-правові форми. *Право України.* 2007. № 2. С. 88–102.
333. *Спасибо-Фатеева І. В.* Современная проблематика некоммерческих организаций. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16 берез. 2012 р.* За ред.: *Борисова В. І.* Харків: Право, 2012.
334. *Спасибо-Фатеева І. В., Борисова В. І., Печений О. П., та ін.* Правове регулювання некомерційних організацій в Україні: монографія. За ред.: *Спасибо-Фатеева І. В.* Харків: Право, 2013. 480 с.
335. *Спасибо-Фатеева І. В., Кібенко О. Р., Борисова В. І.* Корпоративне управління: монографія. За ред.: *Спасибо-Фатеева І. В.* Харків: Право, 2007. 500 с.
336. *Стовба О. В.* Екзистенціальна філософія. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права.* За ред.: *Максимов С. І.* Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017.
337. *Субтельний О.* Україна: історія. 3-е вид. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
338. *Сулейменов М. К.* Избранные труды по гражданскому праву. Москва: Статут, 2006. 587 с.
339. *Суц О. П.* Правове регулювання корпоративного інвестування: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Науково-дослідний

інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. 20 с.

340. *Телищин С. Ю.* Гражданско-правовой статус предпринимателя. Москва: Юрилитинформ, 2013. 168 с.
341. *Титов В. Д., Цалін С. Д., Невельська-Гордєєва О. П.* Логіка. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. За ред.: *Титов В. Д.* Харків: Право, 2005. 208 с.
342. *Тихомиров О. Д.* Компаративний підхід у правознавстві. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права.* За ред.: *Максимов С. І.* Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017.
343. *Тіхонова М. А.* Непідприємницькі фізкультурно-спортивні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків 2009. 19 с.
344. *Ткаченко О. В.* Аналітична юриспруденція. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права.* За ред.: *Максимов С. І.* Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017.
345. *Ткаченко О. В.* Філософія цивільного права. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т., Т. 2: Філософія права.* За ред.: *Максимов С. І.* Харків: Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, Право, 2017. С. 995–996.
346. *Ткачук А.* Законодавство для невідприємницьких організацій в Україні: стан та перспективи (тези). *Матеріали Всеукраїнської конференції з питань законодавства для невідприємницьких організацій (9 листоп. 2004 р., м. Київ, готель «Київ», Кришталевий зал).* Київ: Інститут громадянського суспільства: ТОВ «ІКЦ ЛЕСТА», 2005. С. 8–20.
347. *Топалевський Р.* Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. URL: shorturl.at/asQ13 (дата звернення: 13.08.2018).
348. *Трубецкой Е. Н.* Энциклопедия права. Санкт-Петербург: Издательство «Лань», 1999. 224 с.

349. *Ушакова Ю. А.* Поняття, зміст та форми права власності. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук ... спец. 12.00.03. Київ 2011. 20 с.
350. *Ущанівська Л. В.* Цивільно-правовий статус громадських об'єднань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 16 с.
351. *Філатова Н. Ю.* Саморегулівні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014. 23 с.
352. *Філатова Н. Ю.* Саморегулівні організації як суб'єкти цивільного права: монографія. Харків: Право, 2016. 240 с.
353. *Фролов В. Д.* Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2004. 20 с.
354. *Фучеджі В. Д.* Релігійні організації як суб'єкти цивільного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2006. 20 с.
355. *Харитонов Є. О.* Україна – Європа: проблеми адаптації у галузі приватного права. Одеса: Фенікс, 2017. 358 с.
356. *Харитонов Є. О., Дрішлюк А. І.* Цивільне право України. Підручник. У 3-х книгах. Книга перша. За ред.: *Харитонов Є. О., Дрішлюк А. І.* Одеса: Юридична література, 2005. 528 с.
357. *Харитонов Є. О., Харитонова О. І.* DCFR та деякі проблеми адаптації права України до права ЄС. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць.* За ред.: *Білоусов Ю. В. Хмельницький: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Хмельницький університет управління та права, 2015. С. 40–46.*
358. *Харитонов Є. О., Харитонова О. І.* Приватне право як концепт: постановка питання. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2014. № 1.
359. *Харитонов Є. О., Харитонова О. І.* Проблеми обрання методологічних імперативів компаративістських досліджень у галузі приватного права. *Стратегія модернізації приватного*

права в сучасних умовах: збірник наукових праць. За ред.: Король В. І., Білоусов Ю. В. Київ - Хмельницький: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Хмельницький університет управління та права, 2013. С. 7–15.

360. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Цивільні правовідносини. Навчальний посібник. Київ: Істина, 2008. 304 с.
361. Хвостов В. М. Система римського права. Москва: Издательство «Спарк», 1996. 552 с.
362. Хёффе О. Справедливість: Філософське введення. За ред.: Дмитрієв Т. А. Москва: Праксис, 2007. 192 с.
363. Цвайгерт К., Кёту Х. Введення в порівняльне правознавство в сфері приватного права: В. 2-х тт. Том I. Основи: Пер. з нем. Москва: Междунар. отношения, 1998. 480 с.
364. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., та ін. Загальна теорія держави і права. За ред.: Цвік М. В., Петришин О. В. Харків: Право, 2011. 584 с.
365. Цюра В. В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 484 с.
366. Чепурнов В. О. Правовий статус благодійних установ та товариств за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 19 с.
367. Черевко П. П. Створення юридичних осіб приватного права. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2009. 25 с.
368. Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права. Москва: Норма, 2014. 352 с.
369. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. Філософські та методологічні проблеми права. 2016. Вип. 11. № 1.
370. Шишка О. Р. Відносини, що регулюються цивільним законодавством України. Приватне право і підприємництво. 2016. № 15.
371. Шишка Р. Б. Методологія досліджень за спеціальністю 12.00.03.

Методологія приватного права (теоретичний дискурс та практичне застосування). Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 10 червня 2016 р.). Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016.

372. *Шшишка Р. Б.* Стадії регулювання господарських правовідносин. *Юридична наука і практика: виклики часу. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції Т. III (12 березня 2015 р.). Київ: Національний авіаційний університет, 2015. С. 168–171.*
373. *Шпуганюк І. І.* Благодійні організації як суб'єкти цивільного права: дис. ... канд. юрид. наук ... 12.00.03. Львівський національний університет імені Івана Франка; Тернопільський національний економічний університет. Тернопіль, 2018. 214 с.
374. *Штефан О. О.* Цивільний процесуальний порядок захисту суб'єктивного авторського права: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2017. 32 с.
375. *Щербина В. С.* Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник кийського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2012. № 94. С. 10–19.
376. *Щербина В. С.* Суб'єкти господарського права. Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
377. *Юркевич Ю. М.* Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук ... 12.00.03. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 34 с.
378. *Юркевич Ю. М.* Договірні форми об'єднань фізичних та юридичних осіб у цивільному праві України. Дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.03. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 437 с.
379. *Юрченко Ж. С.* Условия действительности сделок юридических лиц. *Аспирантский вестник Поволжья.* 2008. № 1–2. С. 132–135.
380. *Яворский Ю.* Кооперативная собственность. *Вестник Советской юстиции.* 1925. Вып. 42. № 8. С. 325–327.

381. Яворська О. С. Договірне право як регулятор цивільних відносин. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. Вип. 74. № 6. С. 154–155.
382. Янчук І. А. Прагматичне спрямування засобів мовного вжитку юридичної галузі на вирішення завдань реалізації євроінтеграційної стратегії України. *Приватне право і підприємництво*. 2020. № 20. С. 39–44.
383. Яроцький В. А. Самоорганізаційні засади функціонування сфери цивільно-правового регулювання як різновиду соціальних управлінських систем. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. Вип. 51. № 4. С. 121.
384. Ятченко Є. О. Речові права релігійних організацій на майно культового призначення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ 2010. 20 с.
385. AFFAIRE MYTILINAIOS ET KOSTAKIS c. GRÈCE (Requête no 29389/11), 3 décembre 2015. URL: <https://goo.su/2aSk> (дата звернення: 13.08.2018).
386. Amended proposal for a COUNCIL REGULATION (EEC) on the Statute for a European association. URL: <https://goo.su/2aTf> (дата звернення: 13.08.2018).
387. Amended proposal for a COUNCIL REGULATION (EEC) on the Statute for a European mutual society. URL: <https://goo.su/2aTf> (дата звернення: 13.08.2018).
388. CASE OF ASSOCIATION RHINO AND OTHERS v. SWITZERLAND [Extracts] (Application no. 48848/07), 11 October 2011. URL: <https://goo.su/2aSB> (дата звернення: 13.08.2018).
389. CASE OF CHASSAGNOU AND OTHERS v. FRANCE (Applications nos. 25088/94, 28331/95 and 28443/95), 29 April 1999. URL: <https://goo.su/2aSi> (дата звернення: 13.08.2018).
390. CASE OF GORZELIK AND OTHERS v. POLAND (Application no. 44158/98), 17 February 2004. URL: <https://goo.su/2aSa> (дата звернення: 13.08.2018).
391. CASE OF HERRMANN v. GERMANY (Application no. 9300/07), 26 June 2012. URL: <https://goo.su/2aSk> (дата звернення: 13.08.2018).
392. CASE OF SØRENSEN AND RASMUSSEN v. DENMARK (Applications nos. 52562/99 and 52620/99), 11 January 2006. URL:

<https://goo.su/2AsF> (дата звернення: 13.08.2018).

393. CASE OF TEBIETI MŪHAFIZE CEMIYYETI AND ISRAFILOV v. AZERBAIJAN (Application no. 37083/03). URL: <https://goo.su/23ka> (дата звернення: 13.08.2018).
394. CASE OF VÖRÐUR ÓLAFSSON v. ICELAND (Application no. 20161/06), 27 April 2010. URL: <https://goo.su/2asf> (дата звернення: 13.08.2018).
395. CASE OF YOUNG, JAMES AND WEBSTER v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 7601/76; 7806/77), 13 August 1981. URL: <https://goo.su/2aSE> (дата звернення: 13.08.2018).
396. CHEALL v. the UNITED KINGDOM (Application no. 10550/83), 13/05/1985. URL: <https://goo.su/2aST> (дата звернення: 13.08.2018).
397. Civil Society and Legitimate European Governance. За ред.: *Smismans S.* Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2006. 336 с.
398. Communication on promoting the role of voluntary organisations and foundations in Europe COM(97) 241 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:1997:0241:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 17.08.2019).
399. Community acquis: Multilingual Thesaurus of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/language-technologies/jrc-acquis> (дата звернення: 13.08.2018).
400. Company Law and the Law of Succession. За ред.: *Kalss S.* Springer International Publishing AG, 2015. 411 с.
401. Comparative Corporate Governance of Non-Profit Organizations. За ред.: *Hopt K. J., Hippel T. von* Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 991 с.
402. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level (ETS No.144). URL: shorturl.at/cjlmK (дата звернення: 13.08.2018).
403. Corporate Boards in Law and Practice. A Comparative Analysis in Europe. За ред.: *Davies P., Hopt K. J., Nowak R., Solince G. von* Oxford University Press, 2013. 818 с.
404. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a

- general framework for equal treatment in employment and occupation. URL: <https://goo.su/2atI> (дата звернення: 13.08.2018).
405. Developments in Foundation Law in Europe. За ред.: *Prele C.* Springer International Publishing AG, 2014. 314 с.
406. Directive (EU) 2016/2341 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2016 on the activities and supervision of institutions for occupational retirement provision (IORPs). URL: <https://goo.su/2KqB> (дата звернення: 09.10.2020).
407. Directive 2002/98/EC of the European Parliament and of the Council of 27 January 2003. setting standards of quality and safety for the collection, testing, processing, storage and distribution of human blood and blood components and amending Directive 2001/83/EC. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2002/98/2009-08-07> (дата звернення: 17.08.2019).
408. EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy, 25 June 2012. URL: <https://goo.su/2ATg> (дата звернення: 13.08.2018).
409. European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations. 24.04.1986. URL: <https://rm.coe.int/168007a67c> (дата звернення: 17.08.2019).
410. European Convention on the Recognition of the Legal Personality of International Non-Governmental Organisations. URL: <https://rm.coe.int/168007a67c> (дата звернення: 13.08.2018).
411. European Social Charter (revised), 3.V.1996 (ETS No. 163). URL: shorturl.at/qBY18 (дата звернення: 13.08.2018).
412. Fletcher Cyclopedia of the Law of Corporations. William Meade Fletcher. Volume 1. За ред.: *Jones C. A.* Thomson Reuters, 2015. 519 с.
413. Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No.157). URL: shorturl.at/chAN2 (дата звернення: 13.08.2018).
414. Handbook on Non-Profit Institutions in the System of National Accounts. New York: United Nations, 2003. 316 с.
415. Kelsenian Legal Science and the Nature of Law. За ред.: *Langford P., Bryan I., McGarry J.* Springer International Publishing AG, 2017. 320 с.
416. Mediation. Principles and Regulation in Comparative Perspective. За ред.: *Нопт К. J., Steffek F.* Oxford University Press, 2013. 1347 с.

417. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. 1993. 1149 с.
418. Pensions in the European Union: Adapting to Economic and Social Change. За ред.: *Hughes G., Stewart J.* Boston / Dordrecht / London: Kluwer Academic Publishers, 2000. 216 с.
419. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) Outline Edition. За ред.: *von Bar C., Clive E., Schulte-Nölke H.* Munich: Sellier. european law publishers GmbH, 2009. 643 с.
420. Recommendation CM/Rec (2007)14 of the Council of Europe Committee of Ministers to member states on the legal status of non-governmental organisations in Europe. URL: <https://www.osce.org/odihr/33742> (дата звернення: 13.08.2018).
421. Regulation and economics. За ред.: *Van der Bergh R. J., Paccas A. M.* 2-е вид. Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA: Edward Elgar, 2012. 781 с.
422. SLAVIC UNIVERSITY IN BULGARIA and OTHERS v. BULGARIA (Application no. 60781/00), 18 November 2004. URL: <https://goo.su/2asl> (дата звернення: 13.08.2018).
423. The Condominium Property Law of the Federal Republic of Germany of 15 March 1951. За ред.: *Loren S. L., Rothman F. B.* Littleton, Colorado: Rothman & Co, 1994. 23 с.
424. The Economics of Nonprofit Enterprises. За ред.: *Steinberg R.* Edward Elgar Publishing Limited, 2004. 557 с.
425. The European Foundation. A New Legal Approach. За ред.: *Hopt K. J., Walz W. R., Hippel T. von, Then V.* Verlag Bertelsmann Stiftung, 2006. 377 с.
426. The Governance of Not-for-Profit Organizations. За ред.: *Glaeser E. L.* Chicago and London: The University of Chicago Press., 245 с.
427. The influence of Human Rights and Basic Rights in Private Law. За ред.: *Trstenjak V., Weingerl P.* Springer, 2016. 593 с.
428. The Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project. URL: <https://ccss.jhu.edu/research-projects/comparative-nonprofit-sector-project/> (дата звернення: 01.03.2017).
429. The Nobel Foundation. URL: <https://www.nobelprize.org/the-nobel->

prize-organisation/the-nobel-foundation/ (дата звернення: 03.12.2018).

430. The Oxford English Dictionary. Volume IV (F–G). Oxford: The Clarendon Press, 1978. 532 с.
431. The Oxford Handbook of Corporate Governance. За ред.: *Wright M., Siegel D. S., Keasey K., Filatov I.* Oxford University Press, 2014. 811 с.
432. The Study of the Nonprofit Enterprise. Theories and Approaches. За ред.: *Anheier H. K., Ben-Ner A.* New York: Kluwer Academic / Plerum Publishers, 2003. 331 с.
433. Trust, Service, and the Common Purpose. Philanthropy and the Nonprofit Sector in a Changing America, The Ninety-third American Assembly. . 38 с.
434. Ukrainian Private Law and the European Area of Justice. За ред.: *Kurzynsky-Singer E., Kulms R.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2019. 321 с.
435. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
436. Великий тлумачний словник сучасної української мови. За ред.: *Бусел В. Т. К.*; Ірпінь: ВТФ «Перун»,.
437. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди: навч. посіб. За ред.: *Галантич М. К.* Київ: Юрінком Інтер, 2011. 624 с.
438. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 18. С. 144.
439. Гражданское право. Учебник. Часть I. За ред.: *Сергеев А. П., Толстой Ю. К.* 2-е вид. Москва: «ПРОСПЕКТ», 1997. 600 с.
440. Дванадцята директива 89/667/ЄЕС Ради від 21 грудня 1989 року. Про товариства з обмеженою відповідальністю з єдиним учасником. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32617> (дата звернення: 13.08.2018).
441. Директива 2004/25/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року. Про пропозиції поглинання. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32694> (дата звернення: 13.08.2018).
442. Директиви Європейського Парламенту і Ради 2002/98/ЄС від 27.01.2003. Про встановлення стандартів якості та безпечності

для заготівлі, тестування, переробки, зберігання і розподілу крові людини та її компонентів та внесення змін і доповнень до Директиви 2001/83/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-03/ed20030127#n68 (дата звернення: 17.08.2019).

443. Доклад Специального докладчика по вопросу о праве на свободу мирных собраний и праве на свободу ассоциации. 10 Августа 2016. URL: <https://goo.su/1aWO> (дата звернення: 01.02.2018).
444. Друга директива 77/91/ЄЕС Ради від 13 грудня 1976 року. Про узгодження гарантій, яких вимагають держави-члени від товариств у розумінні частини другої статті 58 Договору, з метою захисту інтересів учасників та третіх осіб, з огляду на створення акціонерних товариств, збереження та зміни капіталу, з метою забезпечення рівності застосування таких гарантій. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32620> (дата звернення: 13.08.2018).
445. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. За ред.: Мочерний С. В. Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
446. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text (дата звернення: 17.08.2019).
447. Законопроект 3058 від 11.02.2020. URL: <https://goo.su/2kqf> (дата звернення: 09.10.2020).
448. Законопроект № 1069-2 від 06.09.2019. URL: <https://goo.su/2kPR> (дата звернення: 09.10.2020).
449. Избранные положения из мировой практики о порядке предоставления организациям статуса благотворительных, общественной пользы и освобожденных от налогообложения. Международный Центр Некоммерческого Права. Киев: ИКЦ «Леста», 2007. 559 с.
450. Класифікація організаційно-правових форм господарювання. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/klasf/nac_kls/op_dk002_2016.htm (дата звернення: 17.08.2019).
451. Конституция (Основной Закон) Союза Социалистических Республик. Москва: Политиздат, 1977. 62 с.
452. Корпорации и учреждения: сборник статей. За ред.:

Рожкова М. А. Москва: Статут, 2007. 348 с.

453. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.06.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n80> (дата звернення: 17.08.2019).
454. Механізми забезпечення майнових прав та інтересів в Україні та Європейському Союзі в контексті концепції сталого розвитку. За ред.: *Крупчан О. Д.* Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. 262 с.
455. Одинадцята директива 89/666/ЄЕС Ради від 21 грудня 1989 року. Про вимоги щодо розкриття інформації філіями окремих видів компаній, відкритими у державі-члені, на які поширюється дія права іншої держави. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32615> (дата звернення: 13.08.2018).
456. Перша директива 68/151/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств від 9 березня 1968 року. Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_453 (дата звернення: 13.08.2018).
457. Політична система України в умовах взаємодії громадянського суспільства і правової держави. За ред.: *Скрипнюк О. В.* Київ - Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 224 с.
458. Постанова президії ВАК України від 08.10.2008 № 45-06/7. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v45_6330-08 (дата звернення: 25.05.2019).
459. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 1: Методологические и историко-теоретические проблемы формирования и развития правовой системы Украины. За ред.: *Цвик М. В., Петришин А. В.* Харьков: Право, 2011. 896 с.
460. Правовий статус непідприємницьких організацій. За ред.: *Луць В. В.* Київ 2006. 416 с.
461. Про авторське право і суміжні права: закон України від 23.12.1993 № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

462. Про адвокатуру: Закон України від 19.12.1992 № 2887-ХП (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 9. С. 62.
463. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України 05.07.2012 № 5073-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 25. С. 1350.
464. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106. URL: <https://goo.su/3BRF> (дата звернення: 01.10.2020).
465. Про вищу освіту: закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
466. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 44. С. 277.
467. Про волонтерську діяльність: закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#n36> (дата звернення: 17.08.2019).
468. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1. С. 2.
469. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31–32. С. 263.
470. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
471. Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату: постанова Кабінету Міністрів України від 31.08.2011 № 923. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/923-2011-п#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

472. Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій. Постанова Правління Національного банку України від 03.12.2003 № 516. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
473. Про затвердження Порядку визнання Фондом державного майна статусу саморегульованої організації оцінювачів: постановова Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 № 1668. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1668-2001-п#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
474. Про затвердження примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право»: наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2018 № 1477. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5c4/0b6/620/5c40b66204474003966041.pdf> (дата звернення: 25.02.2019).
475. Про затвердження Типового статуту об'єднання співвласників багатоквартирного будинку та Типового договору відносин власників житлових і нежитлових приміщень та управителя. Наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 27.08.2003 № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-03#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
476. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. С. 379.
477. Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
478. Про інвестиційну діяльність: закон України від 18 вересня 1991 року № 1560-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
479. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 5. С. 35.
480. Про кредитні спілки: Закон України від 20.12.2001 № 2908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 15. С. 101.
481. Про молодіжні та дитячі громадські організації: Закон України від 01.12.1998 № 281-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 1. С. 2.

482. Про наукову і науково-технічну діяльність: закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
483. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47. С. 372.
484. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 № 2460-XII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. С. 504.
485. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 10. С. 78.
486. Про організації роботодавців: Закон України від 24.05.2001 № 2436-III (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 32. С. 171.
487. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
488. Про погодження Статуту Моторного (транспортного) страхового бюро України. Розпорядження Державної комісії з врегулювання ринків фінансових послуг України від 01.02.2005 № 3470. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3470486-05#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
489. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05.04.2001 № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. С. 118.
490. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): закон України від 03.03.1998 № 137/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
491. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 07.10.1997 № 554/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 52. С. 312.
492. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон

України від 15.09.1999 № 1045-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 45. С. 397.

493. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 39. С. 261.
494. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 № 2265-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 30. С. 414.
495. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: указ Президента України від 12.01.2015 № 5/215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
496. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 № 1956-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 10. С. 139.
497. Про торгово-промислові палати в Україні: закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
498. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. Вип. 40. № 40. С. 338.
499. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: закон України від 12.07.2001 № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 17.08.2019).
500. Про цінні папери і фондову біржу: Закон України від 18.06.1991 № 1201-XII (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 39. С. 508.
501. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. С. 1126.
502. Рекомендації Міжнародної організації праці щодо ролі кооперативів у економічному та соціальному розвитку країн, що розвиваються від 21.06.1966 № 127. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_249#Text (дата звернення: 18.08.2019).
503. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2004 № 15-

рп/2000. Справа за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України). *Урядовий кур'єр*. URL: <https://goo.su/2ZJY> (дата звернення: 12.11.2020).

504. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2004 № 15-рп/2000. Справа за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про чинність Закону України «Про Рахункову палату», офіційного тлумачення положень частини другої статті 150 Конституції України, а також частини другої статті 70 Закону України «Про Конституційний Суд України» стосовно порядку виконання рішень Конституційного Суду України (справа про порядок виконання рішень Конституційного Суду України). *Урядовий кур'єр*. URL: <https://goo.su/2zFW> (дата звернення: 12.11.2020).

505. Рішення Львівського апеляційного адміністративного суду від 03.03.2015 у справі № 6118/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43099248> (дата звернення: 17.08.2019).

506. Роз'яснення Мін'юсту України «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» від 24.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11#Text> (дата звернення: 17.08.2019).

507. Статут Асоціації «Українські фондові торговці». URL: <http://www.aust.com.ua/NormDoc.aspx> (дата звернення: 17.08.2019).

508. Статут АТ «Українська Біржа». URL: <http://fs.ux.ua/files/7/949> (дата звернення: 17.08.2019).

509. СТАТУТ УАІБ (нова редакція). URL: <https://www.uaib.com.ua/about-uaib/internal-docs/statut/statut-uaib-nova-redakciya> (дата звернення: 11.03.2020).

510. Суб'єкти цивільного права. За ред.: *Шевченко Я. М.* Харків:

Харків юридичний, 2009. 632 с.

511. Сьома директива 83/349/ЄЕС Ради від 13 червня 1983 року. Про консолідовану звітність, що базується на пункті (g) частини 3 статті 54 Договору. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32728> (дата звернення: 13.08.2018).
512. Третя директива 78/855/ЄЕС Ради від 9 жовтня 1978 року. Про злиття акціонерних товариств, що базується на статті 54 (3) (g) Договору. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32623> (дата звернення: 13.08.2018).
513. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. С. 83.
514. Філософський енциклопедичний словник. За ред.: *Шинкарук В. І.* Київ: Абрис, 2002. 744 с.
515. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов. Монография. За ред.: *Спасибо-Фатеева И. В.* Харьков: Право, 2014. 672 с.
516. Цивільне право України: Академічний курс. За ред.: *Шевченко Я. М.* 2-е вид. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 696 с.
517. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. С. 356.
518. Четверта директива 78/660/ЄЕС Ради від 25 липня 1978 року. Що базується на статті 54 (3) (g) Договору, про річну звітність окремих видів компаній. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32625> (дата звернення: 13.08.2018).
519. Шоста директива 82/891/ЄЕС Ради від 17 грудня 1982 року. Що базується на статті 54 (3) (g) Договору, про поділ акціонерних товариств. URL: <https://minjust.gov.ua/files/32627> (дата звернення: 13.08.2018).
520. Юридические лица в гражданском праве: юридические лица в российском гражданском праве (некоммерческие и коммерческие организации). За ред.: *Литвинкин В. Н., Гутников О. В.* Москва: Институт законодательства и сравнительного правоведения при правительстве Российской Федерации, 2013. 1024 с.

Наукове видання

КОЧИН Володимир Володимирович

**Правове регулювання цивільних
відносин у непідприємницьких
товариствах та установах в умовах
адаптації до правової системи
Європейського Союзу**

Монографія
(в авторській редакції)

Підписано до друку 15.11.2020 Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 17,36 Тираж 300 прим. Зам. № 20-015

Видавець: Науково-дослідний інститут приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Раєвського, 23-а, м. Київ, 01042

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції,
серія ДК № 4758 від 07.08.2014 р.